

Burjassot

Ajuntament de Burjassot

Burjassot

Coordinadors
Robert Blanes Andrés
Ángel López García
Vicente Sanchis Gamir

Edita: Ajuntament de Burjassot
Dipòsit Legal: V-287-2024
Primera edició: Gener 2024
Edició en valencià: Juliol 2025

Ajuntament
de Burjassot

Índex

Presentació de l'alcalde	5
Introducció.....	6
1- Senyes d'identitat.....	8
Etimologia del topònim de Burjassot.....	10
El nostre Escut	12
L'himne	14
Burjassot de vila a ciutat	15
2- L'Ajuntament: La casa de tots i totes	16
3- Demografia de Burjassot. Segles XX i XXI	22
4- Història de l'alqueria, lloc, vila, poble i ciutat de Burjassot.....	26
5- L'aigua i el reg: La riquesa de la nostra horta	34
6- Els barris que dibuixen el mapa urbà de la nostra ciutat	40
7- Construccions típiques, construccions en el record	44
Cases urbanes	46
Cases rurals: Les Alqueries.....	49
Alqueria de l'Esgarrat o del Rosari.....	49
Alqueria de Mitjafiga.....	49
Alqueria Nova o de Zamorano.....	50
Alqueria de Recadero	50
Xalets i vil·les	51
Record de les coves.....	54
8- Carrers	57
Plaça del Pouet	60
Carrer de Jorge Juan (Carrer del Tramvia)	62
Carrer del Bisbe Muñoz.....	64
Carrer de Mariana Pineda	66
Carrer Vicente Blasco Ibáñez.....	68
Altres carrers	70
9- Places emblemàtiques	72
Plaça Emili Castelar	74
Plaça de Sant Joan de Ribera	76
Plaça de Baltasar Mallent.....	78
Plaça de la Concòrdia i altres espais per a gaudir	80

10- Espais verds: Parcs i Jardins	82
Parc Municipal de La Granja	84
Parc Municipal de L'Eixereta (Pinada de Carsí)	85
Devesa del Castell.....	86
Parc del Mirador	87
Més espais d'oci	88
11- Edificis emblemàtics	90
Les Sitges de Burjassot: Esperança per a una ciutat, símbol per a un poble	92
Castell-Palau Sant Joan de Ribera	98
Església Parroquial de Sant Miquel Arcàngel.....	104
Ermita de Sant Roc.....	112
Convent de Franciscanes «Clarisses» de Jerusalem	115
Altres edificis religiosos.....	116
El Mercat	117
La Granja.....	120
Caserna de la Guàrdia Civil	122
Escorxador Municipal	124
À Punt (Ràdio Televisió Valenciana).....	125
Campus Universitari	126
12- Casa de Cultura	128
13- Escultures i estàtues	132
14- Ceràmica als nostres carrers	140
Ceràmica religiosa.....	142
El Viacrucis	142
Sants, santes i marededeus	144
Murals parroquials.....	145
Ceràmica decorativa-constructiva	146
Ceràmica informativa	148
Ceràmica comercial.....	148
Ceràmica d'informació Cultural-Museística	149
Ceràmica d'utilitat pública.....	150
Ceràmica commemorativa	151
Ceràmica singular	152
Panells poètics.....	152
La teula vidriada blava.....	152
Ceràmica a les alqueries.....	153
15- Un museu a l'aire lliure. L'art inadvertit	154
Les Cares de l'Aigua	156
Arquetes.....	156
Picadors o picaportes.....	156
Forja.....	158
L'ornamentació de les façanes	158
El pas del temps	160
Entrada de carruatges	160
Grafitis	162

16- La literatura i Burjassot	164
17- Art i artistes de Burjassot.....	172
Fermín Reyes Alegre.....	174
Josep Barat Novella	174
Vicente Blanco Pérez	175
Nacho Cano Sogorb (MAWE)	175
Francisco Català Blanes	176
Emilio Colomer Domínguez	176
Eduard Cortina Capella.....	177
Vicente Espinosa Carpio	177
Xema González Vidal (Xemayo)	178
José Vicente Hurtado Cebriá	178
Paco López Gutiérrez.....	179
Jesús López -Periche	179
Julio Llopis Garrido	180
Salvador Llosà i Selvi (El Gat Invisible).....	180
Teresa Marín García	181
Ana M ^a Mayol i Ballester.....	181
José Mayol Hernández.....	182
Enrique Palanca Sanchis.....	182
Pascual Rubio Gijón	183
Juan José Sancho Hueso	183
José Luis Sanfélix Bonilla.....	184
Miguel Tén Collado.....	184
Vicente Valls Martí	185
18- Alguns personatges destacats testimonis de la nostra història	186
Misser Doménec Mascó	188
Sant Joan de Ribera	188
Carolina Álvarez i Ruiz.....	189
Francisco Muñoz i Izquierdo.....	190
Manuel González i Martí	190
Francisco Marco Díaz i Pintado	192
Giacomo Lauri Volpi	192
Maria Assumpció Aguilar i Ros (María Ros).....	193
Juan José López i Laguarda.....	194
Antonio Ozores.....	195
Antonio Valero i Osma	195

19- Personatges populars.....	196
20- Les nostres Festes.....	204
Festes religioses	206
Burjassot i les Falles	211
Foc, Fum, Color, So i Tradició	215
21- Teatres i cinemes.....	218
22- Bandes de música.....	224
23- Costums i tradicions.....	228
24- Institucions benèfiques.....	236
25- La sanitat, un factor determinant per a la nostra salut.....	242
26- La indústria	248
27- Transports i comunicacions.....	254
28- Instal·lacions esportives, esports i esportistes.....	262
29- Les necròpolis.....	270
30- Conèixer Burjassot, tot passejant	276
Ruta Històrica i Monumental.....	278
Ruta Verda	280
Ruta Burjassot Actual.....	282
Ruta Vicente Blasco Ibáñez	283
Ruta Vicent Andrés Estellés	288
31- Cartografia bàsica de Burjassot	289
Bibliografia	308

Les persones que han fet possible que aquest llibre haja arribat a publicar-se i es puga conèixer una mica de Burjassot són:

L'alcalde de Burjassot

Rafa García García

Coordinadors

Robert Blanes Andrés

Ángel López García

Vicente Sanchis Gamir

Autors per ordre alfabètic

Carmina Andrés Lorente

Francisca Arnau Martínez

Vicent Anyó Andrés

Robert Blanes Andrés

Josep Vicent Castelló Ballester

Miguel Caro García

Arturo Cervellera Moscardó

Luis M. Expósito Navarro

Mercedes Fontelles García

Ángel López García

Santiago López García

Mª Amparo López Ramírez

Sergi Maicas Prieto

Vicent Manzana De Pedro

Ana Mª Mayol i Ballester

Javier Naharros Lozano

Marian Navarro Muñoz

Jorge Pelufo Martínez

Vicent Roig Folch

Marta Sanchis Alegre

Vicente Sanchis Gamir

Jordi Sebastià i Talavera

Roc Lluís Senent Sánchez

Ricardo Sixto Iglesias

Salvador Zaragoza Adriaenssens

Traductor al valencià

Joan Ramon Belló Baus

Fotografies

L'autor de cada fotografia s'indica al peu de cada imatge. En aquelles on no apareix, l'autoria correspon a l'equip de Coordinadors.

Benvolgudes veïnes i veïns,

Que este llibre el tinguen hui entre les seues mans i, per davant, el plaer i l'aventura de llegir-lo, és fruit de quatre anys d'ardu treball. Va ser per l'octubre del 2019 quan vaig plantejar la possibilitat de coordinar la creació d'un llibre de caràcter institucional sobre Burjassot, que es materialitzara com a llegat per a les generacions futures i per a l'interés, la curiositat, el coneixement i el gaudi de les generacions presents.

Vaig plantejar-ho a un grup de persones, veïns i veïnes de Burjassot que, sense dubtar-ne, van acceptar. “Sí, ho fem” I va ser aleshores que Robert, Àngel i Vicente s'hi van ficar mans a la faena o, millor dit, mans al teclat, com en preferisquen, per tal de coordinar l'exhaustiu treball que ha suposat la creació d'esta obra bibliogràfica que atresora, entre les seues pàgines, bona part de la nostra essència com a poble. Cal afegir-hi, a més, que tant la gestació com les infinites hores de treball que ha exigit la creació d'este llibre, van tindre lloc enmig d'una pandèmia inèdita i maleïda que va regirar totes les nostres vides, amb la qual cosa, l'agraïment pel treball fet i l'orgull pel resultat assolit han de ser, si cal, majors encara.

Al llarg i l'ample de les més de 300 pàgines que conformen este llibre, el lector o la lectora podran acostar-se a Burjassot des de distints camins, des de diferents perspectives. Potser un dia ho facen mentre tan sols fullegen per damunt les seues pàgines, mentre s'aturen en alguna fotografia antiga o en alguna imatge que els cride l'atenció per la seua novetat o la seua bellesa. Altre dia, tal vegada vulguen conèixer millor el context històric en què, segles enrere, es va alçar una alqueria al costat d'una torre de defensa i va sorgir així l'embrió de la nostra Història particular. Altra vesprada, és possible que vulguen conèixer les persones o personatges il·lustres que, d'alguna o altra forma, van tindre un vincle més o menys estret amb esta ciutat. Estellés, Blasco, Carolina Álvarez, Lauri Volpi, Maria Ros... El llistat és

ben llarg i ja poden intuir com n'és d'interessant. Altra estona la poden dedicar a rememorar, amb els majors o amb els més menuts de la casa, costums i tradicions d'antany, jocs populars, eixos que s'hi jugaven al carrer o a evocar malnoms plens d'enginy amb què es coneixien famílies senceres. Com poden veure, les possibilitats per acostar-se a este llibre en són moltes i variades. Jo tan sols els n'he proposat unes quantes.

Però, sens dubte, el que sí que els assegure és que cadascun d'estos camins o aproximacions els apropiaran a un destí: saber més sobre nosaltres mateixos, qui vam ser, per què vam lluitar o com vam viure-hi els qui ens van precedir, quina n'ha sigut l'evolució, al llarg de la línia del temps, per tal que aquella antiga alqueria haja esdevingut hui una ciutat moderna i palpitant i, com no, acostar-nos a totes les generacions d'homes i dones que, amb el seu treball, amb la seua personalitat, tot sortejant èpoques de vaques flaques i aprofitant-ne aquelles de prosperitat, amant-se i estimant la terra on van nàixer o on s'hi van sentir acollits quan hi van arribar, han fet de Burjassot el que és a hores d'ara, el que som. Burjassom.

Tant de bo gaudisquen d'este llibre i de la seua lectura. Tant de bo els proporcione moments de plaer i d'interés per conèixer-nos un poc millor com a poble, com a ciutat. Tant de bo siga un instrument més per a valoritzar el nostre ric patrimoni històric, cultural i humà. Tant de bo els servisca com un emocionant bitllet de viatge al passat, com a lligam amb el nostre present i com a invitació col·lectiva per a evocar un futur ben farcit de possibilitats.

Els desitge una feliç lectura.

Rafa García García
Alcalde de Burjassot

Introducció

El llibre que teniu a les mans és el resultat d'un projecte proposat, a l'octubre de 2019, per Rafa García (alcalde de Burjassot) als coordinadors que l'han acabat per fer realitat. Una proposta que va començar a prendre forma unes setmanes després en traçar-se les línies mestres, així com el seu objectiu final: l'elaboració d'un llibre institucional que arreplegara, en text i en imatges, part del que és la nostra ciutat. Sens dubte un treball il·lusionador i il·lusionant com sempre que es tracta d'escriure sobre Burjassot.

La planificació no va ser fàcil; calia congregar diferents factors: des dels temes a treballar fins a les persones que, objectivament, pensàvem que serien més idònies per a cada un dels temes triats. Una empresa que ens va obligar a gestionar temes i històries molt diverses i cadascuna, per ella mateixa, tan interessant com les altres. També podem afirmar que vam haver de superar alguns obstacles que van sorgir en el camí; dificultats que, a vegades, eren les previsible*s* i, en unes altres, fruit d'unes certes imposicions que, si bé ens van desorientar i defraudar ensem*s*, no van aconseguir que ens isquérem del camí traçat. Tot al contrari, ens van ajudar a reforçar la nostra convicció que l'estàvem fent tal i com havíem acordat. Estos obstacles es van superar gràcies a la maduresa, comprensió i professionalitat de les autores i autors del llibre. Vaja per endavant la nostra més sincera gratitud per a totes i tots els qui s'hi han vist implicats.

Durant el temps de la seua elaboració, vam haver de conviure amb un convidat inesperat, que va agafar a la imensa majoria de la gent desprevinguda i incrèdula, el COVID. Un virus que ja forma part de la nostra història i de la història d'este llibre, que va ser gestat durant la pitjor etapa de la malaltia. Una pandèmia que ha deixat empremta perenne en les persones que l'hem patida. S'ha emportat, amb la seua eficàcia mortal, a molts dels nostres éssers estimats; a uns altres, els ha deixat seqüeles per a tota la vida; sense oblidar que ens ha fet reflexionar i replantejar-nos alguns dels valors que servien de guia a les nostres vides; d'entre ells, pensem, que els més transcendents són els relacionats amb la salut i la sanitat en general. També ens ha fet més visibles als hòmens i dones que han tingut cura d'ella, no sols en esta crisi, sinó que ho han fet i ho faran sempre. A estos herois anònims se sumen altres grups que, sense estar-ne en primera línia, han ajudat amb el seu treball i dedicació a suportar esta angoixa. El nostre més sincer reconeixement.

Este panorama hauria fet desistir a molta gent, en haver de canviar d'hàbits, relacions, treballs o aficions, però com podrà comprovar el lector, ens n'hem reposat, de tots estos trastorns emocionals, i l'exemple més clar són les històries que s'han anat desempolsant, donant-los forma i enfilant-les fins a arribar a estes pàgines, creant-hi un vincle entre lels autors i autores, el llibre i els lectors i lectores.

Tots els pobles i ciutats atresoren un patrimoni cultural, paisatgístic, històric, costumista o, simplement, humà, entre altres, que mereix ser estudiat i posat en valor. No sols per a donar-lo a conèixer a les generacions presents, sinó per a deixar un testimoni a aquells que l'heretaran, perquè l'enriqueixen, segons el moment i els esdeveniments dels quals

siguen protagonistes o testimonis, sumant-li una personalitat pròpia i, a vegades, diferent de la que hui els lleguem.

La nostra ciutat no és aliena a este esforç. El millor exponent d'esta afirmació és l'obra que el lector té a les mans. No és un fi en si mateix, sinó més aviat el preàmbul d'un objectiu més ambiciós, una futura enciclopèdia digital, que s'actualitze amb articles i contribucions contrastades i avaluades per experts en els diferents àmbits abordats. El coneixement de la riquesa cultural que acumula la nostra ciutat està en un estat embrionari, i només es desenrotllarà si som capaços d'elaborar un projecte coral on prevalga el treball rigorós, la investigació i la il·lusió. La nostra ciutat té tots estos components o, almenys, així ho creiem els burjassoters responsables d'esta modesta reflexió.

Sens dubte, el lector, el curiós, el veí, l'amic o l'erudit trobaran, en estes pàgines, un compendi de tot el que és Burjassot, si bé, som conscients que hi falten molts temes per incloure i desenrotllar. Els diferents capítols, ací recopilats, són una perfecta targeta de visita del que ha sigut, del que és i, possiblement, amb un poc d'imaginació, del que pot arribar a ser.

Un volum que ens presenta, de manera entretinguda, des dels espais més emblemàtics (Les Sitges, l'església parroquial de Sant Miquel Arcàngel, el Palau-Castell de Sant Joan de Ribera o l'ermita de Sant Roc) fins als detalls quotidians (les cares de l'aigua, les ornamentacions, la ceràmica o les façanes de les cases) que ens acompanyen en el dia a dia, però que ens passen desapercebuts, per ser-ne això mateix, habituals. Unit a tot l'anterior hem reservat un espai als records i als costums, que segur els faran viatjar, amb la imaginació, a èpoques passades no tan llunyanes, on jugar al carrer o en els camps dels voltants era el més habitual. S'hi practicaven jocs com les boles, el canó, la taba, la gallineta cega, xapes, xurro va o la goma; sense oblidar les cançons que es taral·larejaven per Pasqua, els dolços que omplien les taules els dies festius, els esports autòctons, els malnoms; però el millor és que gaudisquen de tots estos records conforme vagen llegint-los.

Al llarg dels trenta-un capítols, amb els seus corresponents apartats, en què s'ha estructurat esta obra, s'ha anat reunint part del passat i del present, un abans i un ara, que ens posen en contacte amb una ciutat viva i dinàmica des dels seus orígens a l'actualitat. Una alqueria que va nàixer sota la protecció d'una torre de defensa i es va anar transformant, amb l'esdevenir dels temps, en el que hui és la nostra ciutat.

Burjassot mira el futur sense complexos, més aviat amb il·lusió i com un repte que comença a assumir. Només cal mirar de reüll cap al nostre passat immediat, en què l'espai rural i urbà ha estat immers en una contínua transformació. La nostra ciutat ha experimentat en poc temps un canvi en el seu creixement urbanístic, que ha provocat el naixement d'algun barri nou o la transformació dels ja consolidats. També hem assistit a la dotació d'equipaments diversos en tota la seua àrea urbana, atorgant-li una qualitat comparable amb qualsevol altra localitat del seu entorn. En contraposició, hem sigut testimonis d'una reducció significativa del nostre patrimoni rural, del qual només podem gaudir-ne d'una xicoteta part del que va ser.

Al mateix temps que es produïen totes estes mutacions, també s'ha fet un pas endavant en l'ordre patrimonial i cultural. Els representants municipals han pres consciència d'esta circumstància i han impulsat la catalogació del patrimoni monumental que hi ha en el nostre terme, declarant-los Bé de Rellevància Local (BRL) o Bé d'Interés Cultural (BIC.), títols que, se suposa, els protegiran i, en alguns casos, els hi donaran un impuls per a la seua restauració integral, evitant-ne així la seua deterioració o la seua pèrdua per sempre.

Escriure un llibre sempre és una aventura i, en este cas, ho és molt més, ja que es tracta de transmetre l'essència d'un poble als visitants que s'acosten fins nosaltres i presentar, al mateix temps, als nostres veïns i veïnes, la seua ciutat com un lloc on viure, d'acord amb els diversos factors que ens influeixen dia a dia. I tot això gràcies a les autores i autors que han fet possible, amb les seues aportacions, que palpitem, que tinguen vida, cadascuna de les seues pàgines.

El grup humà que ha fet possible esta realitat és heterogeni, però molt cohesionat i motivat per un mateix objectiu, la nostra ciutat. Les seues aportacions en els diferents temes en què s'ha subdividit (història, descripcions, biografies, símbols o costums), hauria sigut molt complex de dur-les a terme sense la seua col·laboració. El llibre és el resultat de periòdiques reunions, quan podíem; de trucades telefòniques, de correus... Cada responsable va anar aportant als seus textos noves investigacions, suggeriments, documentacions o fotografies, enriquint-los fins a aconseguir el resultat que hui els presentem.

Estem en condicions d'afirmar que hem dut a terme un treball satisfactori, encara que els millors jutges seran totes aquelles persones que el llegisquen i es recreen amb les imatges que s'hi han inserit; per part nostra, només podem afegir que hem gaudit en la seua elaboració, a mesura que anàvem descobrint aspectes que ignoràvem o dels quals només en teníem alguna referència, la qual cosa ens feia prendre consciència del gran tresor que se'ns ha llegat i que porta el nom de Burjassot. Desitgem que valoren l'esforç de l'Ajuntament, que ha fet possible la seua publicació, i els complaga el resultat.

Un treball compost per trenta-un capítols ben diferenciats, però interconnectats entre si, on s'hi exposa, amb claredat, els aspectes més destacats que han modelat una ciutat, i on s'hi ha tractat d'integrar i d'humanitzar un passat ple d'història amb un present que ja s'avaluarà. Un estudi on el lector hi podrà viatjar a través de les imatges, mentre que examina, amb els seus propis arguments, allò que vam ser i el que a hores d'ara som. En definitiva, hem desitjat que es produísca una interrelació entre vostés i les i els autors, tenint com a fil conductor cada un dels aspectes que s'hi han abordat.

A més d'introduir-nos en el nostre patrimoni, també ens hem acostat a un grup de personatges (i n'hi falten molts més) que van ser fills de Burjassot; d'altres ens van llegar el seu afecte al nostre poble a través dels seus escrits i uns altres s'hi van establir o van passar-hi llargues temporades en ell.

Burjassot és un poble acollidor i d'acolliment; no són només paraules, és una realitat, com podem constatar al llarg del present llibre. Ser burjassoter, no és únicament haver-hi

nascut o viure-hi, a la nostra ciutat, és estimar-la, apreciar-la en els seus diferents aspectes, gaudir-la i respectar-la en la seua diversitat.

No podem, no desitgem, oblidar-nos que este llibre no sols és per a les generacions actuals, és un testimoni, un llegat d'un temps que hem viscut i deixem com a herència als nostres veïns i veïnes més joves. Una informació històricopatrimonial bàsica que podran observar, respectar i valorar en primera persona, ajudant-los a comprendre millor l'entorn on desenrotllaran la major part de les seues vivències i esperonar-los així la curiositat i les ànsies de saber, obrint-los les portes del coneixement i la cultura sobre infinitat de temes del seu entorn immediat. Si hi hem contribuït, ens en donem per satisfets.

Finalment, desitgem donar les gràcies a totes les persones que han fet realitat este modest resum del que és el nostre estimat Burjassot. El nostre reconeixement a Rafa García per haver pensat en nosaltres per tal de gestionar esta empresa. Als autors i autores, volem felicitar-los per la seua abnegació i entrega ja que, sense les seues aportacions i diligència, hauria sigut impossible el que hui és una realitat, este volum sobre Burjassot. També desitgem deixar constància de la nostra gratitud a aquelles persones que, desinteressadament, ens han aportat informació, entre les quals destacarem a Jose Ramón López, Santiago Pons (director del Col·legi Major Sant Joan de Ribera), als Amics de Sant Roc o al regidor de Cultura, que ens va facilitar la consulta dels fons de l'antiga biblioteca. I també, com no, a les nostres famílies pel seu suport incondicional.

Els coordinadors

1.

Senyes d'identitat

El topònim Burjasot/Burjassot

L'origen del nom de Burjassot, és a dir el seu topònim, no està perfectament definit, la qual cosa ha donat lloc a diverses interpretacions al llarg del temps.

Les primeres referències escrites apareixen en el *Llibre del Repartiment*, després de la conquesta de Jaume I, i en ell es fa referència al poblat que va donar origen a la nostra ciutat, llavors denominat “alqueria”, amb els noms de Borjaçot, Borgaçot o Borgazot.

La primera interpretació d'este nom la va donar en el s. XVII Gaspar Joan Escolano en les seues Dècades, on el transcriu com Burjaçote, conjecturant que este nom “*està compost de la paraula Borg, que vol dir torre, i sot que és el mateix que bosc*”. Altres filòlegs li han donat el significat de “*torre d' Açot*” o Asoto (nom popular de l'últim rei musulmà de València), aclariment que coincideix amb la formulada pel Departament de Lingüística Valenciana de la Facultat de Filologia, que atribueix l'etimologia de la partícula “*burdj*” a una paraula àrab que significa “*torre*”, mentre que el segon component correspon a un nom propi de persona, “Asswad”. Altres autors, com Nicolau Primitiu, van proposar-ne altres variants, i els cronistes locals,

com el Dr. Arturo Cervellera, es van inclinar per l'una o l'altra definició.

L'arabista Miguel Asín Palacios li va atribuir el significat de “*torre de l'assut*”, coincidint en què la primera part del topònim es correspon amb la paraula àrab “*burj*” que significa torre, mentre que la segona part faria al·lusió a la paraula “*assut*”, en castellà azud, en al·lusió a aquell que existiria en la confluència de les séquies de Tormos i Montcada. Esta interpretació és la més acceptada actualment pels investigadors.

En definitiva, existeix plena coincidència en què la primera part del topònim es correspon amb la paraula d'origen àrab “*burj*”, que significa torre, mentre que existeixen diverses opinions respecte de la segona partícula, sense que existisca la certesa de quin és el seu significat exacte.

L'Ajuntament de Burjassot, en sessió plenària de data 25 de febrer de 1983, va quedar assabentat que el Ple del Consell, en sessió de 7 de gener, i a proposta del propi Ajuntament, va aprovar el canvi de denominació del municipi de Burjasot, pel de BURJASSOT, per la qual cosa esta va passar a ser-ne la denominació oficial.

Palau-Castell de Sant Joan de Ribera i la seua devesa (Foto: Jorge Pelufo)

El Nostre Escut

L'escut utilitzat per l'Ajuntament de Burjassot va ser dissenyat pel cronista local Juan José López Laguarda (1899-1971). Nascut a València i metge de professió, havia sigut declarat fill adoptiu del poble en 1948 i a l'any següent va rebre l'encàrrec de l'Ajuntament d'elevat una proposta de nou escut municipal.

Fins aleshores el municipi de Burjassot havia vingut utilitzant diversos emblemes, si bé dos van ser-ne els més reproduïts. El primer a emprar-se va ser l'escut patriarcal de Sant Joan de Ribera, qui va obtindre la titularitat del senyoriu de Burjassot en 1600, llegant-la a la seua mort al Col·legi del Corpus Christi, el qual en va fer ostentació fins a l'abolició dels senyorius jurisdiccionals, a conseqüència del decret de les Corts de Cadis (1811). L'altre escut més utilitzat va ser el que va adoptar el segell de l'Alcaldia Constitucional, conformat per una espasa i una balança sobreposada, que pel que sembla eren usats tant com a símbol de justícia com ho podrien haver sigut també per formar part de la simbologia de l'arcàngel sant Miquel, titular de l'església parroquial.

Durant la Segona República, l'Ajuntament va canviar el seu escut utilitzant-ne un d'acord amb els valors del moment, més laics i pròxims al simbolisme proletari que al propi dels títols nobiliaris i senyorials. Així que l'escut va passar a coronar-se amb un capell frigi, mentre en el mateix s'inclouen dos mans estrenyent-se, com a símbol de solidaritat i una enclusa amb un martell i un pic sobreposats, en reconeixement al treball.

Després de la fi de la Guerra Civil es va tornar a l'ús de l'escut anterior. L'escut dissenyat per López Laguarda va ser confeccionat segons les directrius heràldiques de l'època, a partir de diversos elements significatius en la història de Burjassot. El dibuix original d'este escut, li'l devem a Manuel Diago Benlloch seguint la següent descripció que va fer el seu creador:

Adopta la forma de l'escut espanyol tallat i mig partit. En la meitat superior sobre un fons atzur castell supermuntat per la mitja lluna i flanquejat de dos pins, tot això com a al·lusió directa a la suposada etimologia de la paraula "Burjassot", d'origen àrab, composta segons es creu dels vocables "burg" (torre) i "sot" (bosc) segons l'història-dor Escolano.

La meitat inferior queda partida en dos quartells; a l'esquerra, l'escut del més significat dels primers senyors, Misser Doménec Mascó, a qui el rei Joan I va concedir el 25 d'Octubre de 1389 els drets del terç delme i el de Monedàtic del lloc de Burjassot i els seus termes. De com era l'escut del preclar valencià tenim referència exacta per la "troba" CCCIX de Mossén Febrer que el descriu "amb torre e cigonya en camp vermell".

En el quartell de la dreta veiem sobre camp de plata la Creu Patriarcal de Sant Joan de Ribera, creu en or amb la balança de la Justícia, la que al llarg de molts anys ha sigut l'escut semi-oficial del poble i és el símbol del titular de l'Arxiprestal de Sant Miquel Arcàngel.

Entre la punta de l'escut i els quartells inferiors hi ha un espai ocupat per un dels 41 gallets de les sitges.

L'escut va circumval·lat per una llegenda "Cuncta adversa fuget prospera cuncta serat" (Espantar l'advers, fomenta allò favorable) presa d'un vers que va manar pintar Sant Joan de Ribera a la sala d'actes de l'històric castell.

Una corona de marquesat, lleugerament modificada, serveix de remat a l'escut.

Els criteris actuals en matèria d'heràldica, fixats pel Decret 72/2015, de 15 de maig, del Consell, pel qual es regulen els símbols, tractaments i honors de les entitats locals de la Comunitat Valenciana, no coincideixen amb els que estaven vigents en el moment de la seua aprovació en 1950. Malgrat haver rebut el vistiplau de la Reial Acadèmia de la Història, a l'informe de la qual va ser sotmés en 1949 i d'haver sigut referendat novament pel ple de l'Ajuntament en 1992, l'escut no va ser admés en el registre oficial de la Generalitat Valenciana, en no haver rebut el vistiplau del Consell Tècnic d'Heràldica, que va proposar-ne modificacions substancials del disseny, la qual cosa no ha sigut obstacle perquè continue sent utilitzat com a escut oficial del municipi i assumit per la ciutadania de Burjassot com a propi, havent desistit l'Ajuntament, fins a la data, de continuar amb el procés d'adaptació a la normativa actual.

*Ara escriuria un nom,
un nom de pedra i foc,
que està arrapant-me el cor,
un vell nom: Burjassot.
Burjassot, on vaig nàixer,
on veia unes teulades,
uns afanys, esperances
desvalgudes, que es planyen.
Burjassot, sitja i cànter.
I sant Miquel Arcàngel
dirimint tots els actes.
Burjassot, poble meu,
poble meu i dels meus,
Burjassot, terra i gents,
i cases i carrers,
uns canyars plens de vent,
una ermita, un pouet.*

Vicent Andrés Estellés

Escut Patriarcal de Sant Joan de Ribera

Segell de l'Alcaldia Constitucional

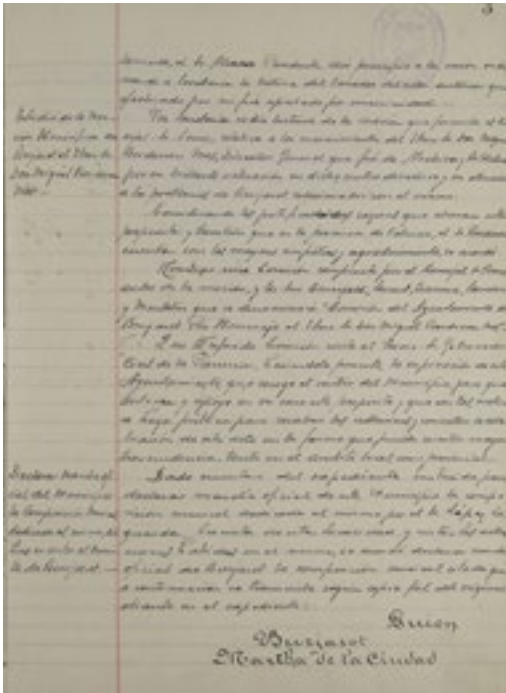
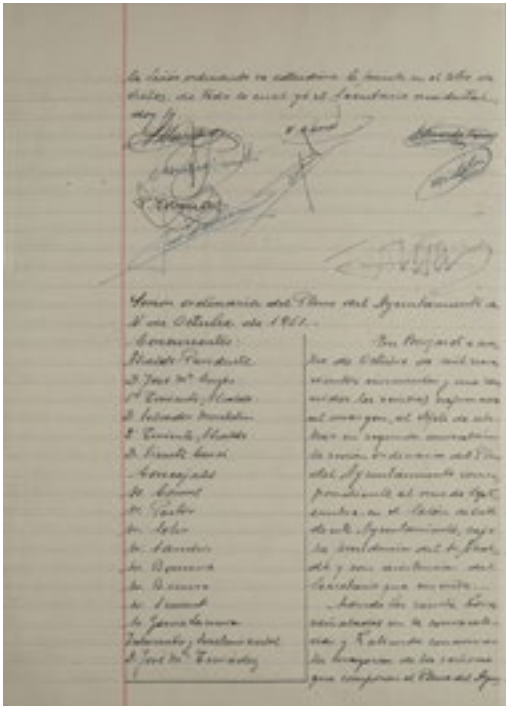
Segell Republicà

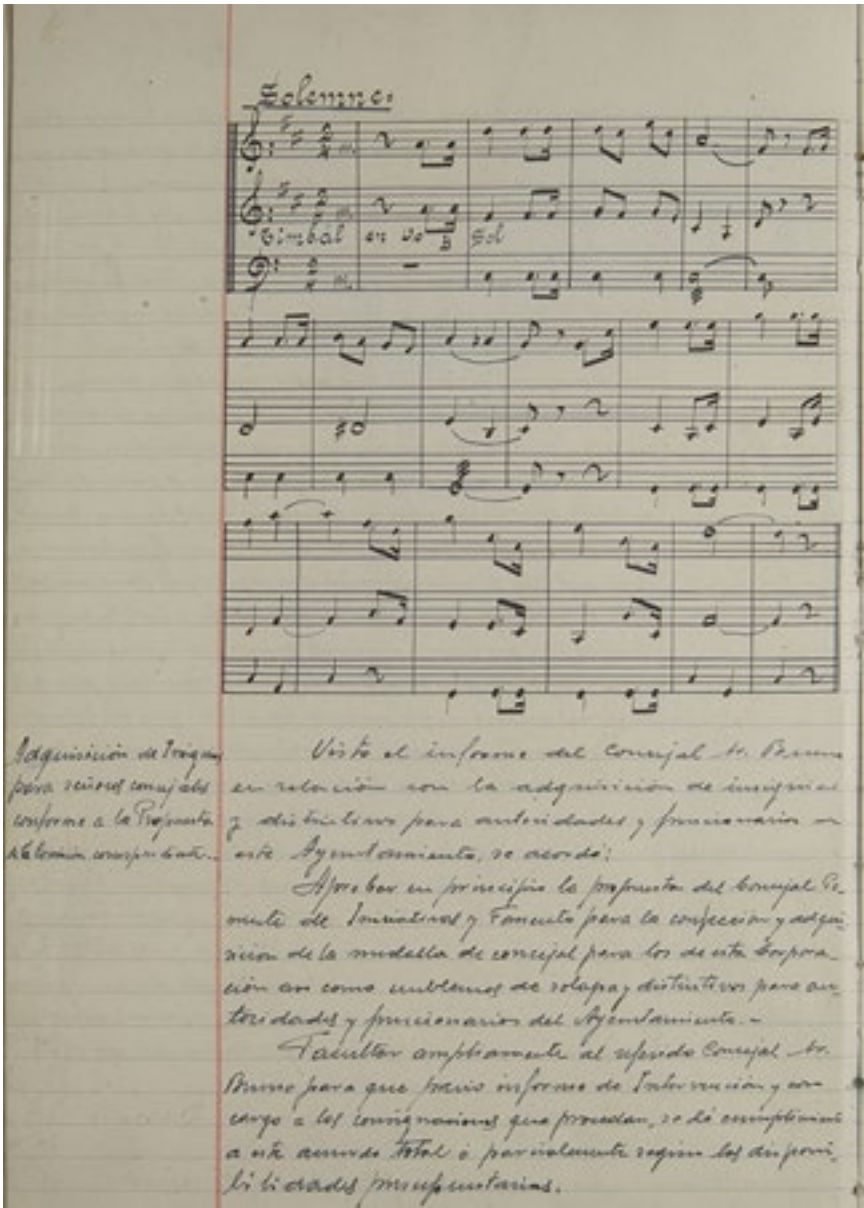
Representació actual de l'escut de Burjassot

L'Himne de Burjassot

Com a himne oficial del municipi s'ha adoptat el Pasdoble "Burjassot", obra escrita i musicada en els anys 50, i de la qual van ser autors el Sr. Juan José López Laguarda, cronista oficial de Burjassot i autor de la música, i En Joaquim Sendra i Navarro, autor de la lletra. El seu text és el següent:

Porten als llavis les xiques d'ací un clavellet carmesí
riuen i riallera la Primavera se veu florir.
Brilla als seus ulls d'un estel el fulgor, dolça promesa d'amor
totes són llum i essencia, flors de Valencia... Del món lo millor!
Al seu pas deixen ressons de joies i d'alegria
que als jóvens fan somniar i als vells els fan sospirar;
el sol les besa només les ombres esgarra el dia
i al seu bes d'enamorat proclamen els clarins
amb noble gallardia l'esplendor de la Ciutat.
Jo te porte al cor en l'altar que t'he fet perquè te venere...
¡Ai, Burjassot! Si m'aparte de tu em desesperere.
Terra beneida, baix l'empar del teu cel l'amor em crida,
i si tu la vols, perquè te porte dins del cor
pren ja ma vida... ¡Ai, Burjassot!

Llibre d'actes del ple municipal de 4 de juny de 1951, Arxiu Municipal de Burjassot (A.M.B.)

Burjassot de vila a ciutat

El dimarts 29 de setembre de 1953, els rotatius Las Provincias i el Levante van publicar que Burjassot va celebrar, amb gran satisfacció i alegria, l'esdeveniment de passar d'apel·lar-se vila a rebre el títol de ciutat, tractament superior, que havia adquirit en anar transformant-se, amb el temps, en un dels centres urbans més significatius del cinturó de València i fins i tot de la “província”. El tractament per part dels dos rotatius va ser desigual; així el Levante escassament li va dedicar cinc línies: “El dimarts, dia 29, se celebraran els actes de declaració de Ciutat a la Vila de Burjassot, i lliurament del títol de fill adoptiu a l'il·lustríssim senyor don Manuel González”. Las Provincias, igualment unifica la doble informació en una de sola, tot donant-li una major cobertura; destacant en grans titulars l'adopció de Don González Martí i iniciant l'article, amb les següents paraules “Si la conversió de vila a ciutat, ha sigut motiu de goig especial per a Burjassot, no n'ha sigut menys el fet de rendir tribut de gratitud i afecte a don Manuel González Martí, ferm propulsor de la concessió per la superioritat d'eixe títol a una població que va voler associar este acte de públic reconeixement a la festivitat del Sant titular, Sant Miquel Arcàngel”. La crònica es completa amb l'esdeveniment que es va celebrar en el saló de plens de l'Ajuntament de Burjassot, on es va glossar la personalitat de l'homenatjat i la seua estreta vinculació amb la nostra ciutat.

Efemèride, que completarem amb el text íntegre del Butlletí Oficial de l'Estat, de data 14 d'agost de 1953 (p. 4924), en el qual es recull el decret firmat pel Ministre de la Governació, Blas Pérez González, pel qual s'atorga a la vila de Burjassot el títol de CIUTAT:

Decret de 22 de juliol de 1953 pel qual es concedeix a la vila de Burjasot el títol de Ciutat.

L'Ajuntament de Burjassot, de la província de València, ha sol·licitat es concedisca a este Municipi el títol de (Ciutat Bella i Progressiva), fonamentant la petició en la prosperitat i puixança adquirides per la mateixa durant els últims anys que la constitueixen en un dels centres urbans més importants de la província, molt pròxima a la capital i amb excel·lents vies de comunicació amb esta. En l'aspecte cultural, en comptar amb Centres d'Ensenyament de gran importància, entre ells el Col·legi Major del Beat Joan de Ribera i en les seues consideracions històriques que fan de la vila de Burjassot una de les destacades que integren la història del Regne de València. Tramitat l'expedient en forma reglamentària i emés el preceptiu dictamen per la Reial Acadèmia de la Història, esta docta Corporació, en atenció a la succinta enumeració de fets exposats, mostra la seua conformitat quant a la concessió del títol de Ciutat; en virtut d'això, de conformitat amb el dictamen de la Reial Acadèmia de la Història, a proposta del Ministre de la Governació i prèvia deliberació del Consell de Ministres,

DISPOSE:

Article únic. - Es concedeix a la vila de Burjassot el títol de Ciutat.
Donat a Madrid a vint-i-dos de juliol de mil nou-cents cinquanta-tres.

FRANCISCO FRANCO

El Ministre de la Governació
BLAS PÉREZ GONZÁLEZ

2.

*L'Ajuntament:
La casa de tots i totes*

L'edifici, destinat a albergar inicialment les Escoles i la Casa Consistorial de Burjassot, es va construir de nova planta l'any 1915, en la mateixa localització que continua ocupant en l'actualitat, quan era alcalde el Sr. Roque Riera Juan, membre de la majoria republicana, d'adscripció blasquista.

La localització triada responia als plans d'exemple de Burjassot, iniciats en l'últim quart del segle XIX amb la finalitat d'atendre la creixent demanda de noves vivendes, resultat del fort corrent migratori generat pel desplaçament de la població rural des dels municipis de l'interior de la província de València, i les províncies limítrofes, cap al pol d'atracció en què s'havia convertit la ciutat de València i la seua àrea metropolitana, que demandava una gran quantitat de mà d'obra, tant per a atendre la seua creixent indústria com per a la construcció, el comerç i els serveis.

Este fenomen migratori es veia reforçat per la creixent demanda de segones residències per part de la puixant burgesia instal·lada a la ciutat de València, que buscava llocs més atractius i saludables en els quals passar els seus moments d'oci. En este sentit el municipi de Burjassot va jugar un paper molt important tant per la seua localització geogràfica, pròxima a la ciutat de València i ben comunicat amb esta, com pel seu clima, el seu paisatge i la disponibilitat de terreny urbanitzable, la qual cosa el va fer "estar de moda" entre amplis sectors de la burgesia i de la intel·lectualitat valenciana en l'últim quart del segle XIX i el primer terç del segle XX. Esta situació,

que tan beneficiosa va resultar per a Burjassot, es va veure truncada tràgicament per la Guerra Civil i la dura postguerra que va seguir-la.

El projecte va sorgir per l'interés dels regidors de l'Ajuntament, de majoria republicana, de potenciar el nivell educatiu dels seus veïns, i per a això era imprescindible dotar el nostre municipi d'unes escoles concordes amb l'època, eliminant-ne així els locals que albergaven fins a eixe moment les escoles, que no reunien les condicions higiènicoeducatives mínimes per a realitzar-hi estes funcions d'una forma digna.

Posteriorment, es va acordar aprofitar una part d'este edifici per a albergar la Casa Consistorial, que tampoc reunia les condicions necessàries per a un municipi en ple creixement. Així va sorgir el projecte definitiu, que conjuminava en un mateix edifici els locals destinats a Escoles Nacionals i Casa Consistorial.

El projecte, obra de l'Arquitecte En Francisco Almenar, porta data del 16 de juliol de 1914, i les obres van donar principi al novembre d'eixe mateix any, donant-les per finalitzades al novembre de l'any següent, 1915. En este projecte, la major part de l'espai es reservava a fins educatius (aules, biblioteca, museu, gimnàs, habitació dels docents o lavabos), separats (com era habitual en l'època) en dos centres, en funció del sexe dels alumnes.

Com és lògic, amb el pas del temps la distribució dels espais ha anat variant, incrementant-se l'espai destinat a ofi-

Façana de l'Ajuntament de Burjassot, en l'actualitat

Vistes del saló de plens de l'Ajuntament

Detall de l'interior de l'Ajuntament

Cúpula central de l'Ajuntament (Foto: A. M. B.)

Ajuntament de Burjassot als anys 20, amb l'obelisc dedicat als Màrtirs de la Llibertat i als herois de l'Exèrcit Espanyol

cines municipals en detriment dels usos educatius, fins a ocupar la totalitat de la superfície útil.

La institució municipal que hui ens representa, històricament va tenir dos seus anteriors, la primera va estar situada en el que hui coneixem com el castell-palau de Sant Joan de Ribera, on es va habilitar una sala per a reunir-se els regidors del consistori, sempre sota el control del senyor del lloc o de la persona en què havia delegat. A mitjan segle XIX, l'espai cedit era insuficient per a les necessitats que demandava un ajuntament com el de Burjassot (mancava d'arxiu, secretaria o sala de plens, entre altres elements), i es va traslladar a una casa pròxima al seu primigeni emplaçament, cedida pel Col·legi del Corpus (escriptura de 6 de juliol de 1865), al costat del forn situat a la plaça Major (hui de Sant Joan de Ribera).

A partir de 1975 es van emprendre obres de reforma de les oficines municipals per tal d'adequar-les als nous temps, eliminant-ne totalment els antiquats taulells i finestretes, i ja en la dècada de 1980 es va procedir a l'enderrocament de l'edifici original, excepte la tramada que dona a la façana principal, que es va mantenir amb el mateix aspecte, donant lloc a l'edifici que hui dia coneixem.

Diffícilment, un col·lectiu podrà compartir un sentiment d'identitat, i assumirà el repte d'aconseguir metes comunes, si no comparteix unes mínimes característiques. I precisament la història i les tradicions d'un poble, juntament amb la seua llengua, són els principals aglutinants d'eixe sentiment de col·lectivitat, fonamental per a plantejar un futur en comú; jugant-hi un paper dinamitzador i motivador els representants, triats democràticament, per eixe col·lectiu que els ha donat la clau de la governabilitat encimbellant-los a l'edifici administratiu que els representa, l'Ajuntament.

Lateral del Consistori situat a la plaça de Jaume I

Façana que recau al carrer Mestre Mallach, cantonada a la Plaça Sequera

Part del darrere de l'Ajuntament, situada al carrer Màrtirs de la Llibertat

Detalls exteriors

*Ella tenia una rosa,
una rosa de paper,
d'un paper vell de diari,
d'un diari groc del temps.*

*Ella volia una rosa,
i un dia se la va fer.
Ella tenia una rosa,
una rosa de paper.*

*Passaren hivern i estiu,
la primavera també,
també passà la tardor,
dies de pluja i de vent.*

*I ella tenia la rosa,
una rosa de paper.
Va morir qualsevol dia
i l'enterraren després.*

*Però al carrer on vivia,
però en el poble on visqué,
les mans del poble es passaven
una rosa de paper.*

*I circulava la rosa,
però molt secretament.
I de mà en mà s'hi passaven
una rosa de paper.*

*El poble creia altra volta
i ningú no va saber
què tenia aquella rosa,
una rosa de paper.*

*Fins que un dia d'aquells dies
va manar l'ajuntament
que fos cremada la rosa,
perquè allò no estava bé.*

*Varen regirar les cases:
la rosa no aparegué.
Va haver interrogatoris;
ningú no en sabia res.*

*Però, com una consigna,
circula secretament
de mà en mà, per tot el poble,
una rosa de paper.*

Vicent Andrés Estellés

3.

*Demografia
de Burjassot.
Segles XX i XXI*

Des de l'aparició de la primitiva alqueria musulmana, la nostra ciutat ha tingut un lent creixement demogràfic assentat fonamentalment en l'activitat agrícola. Esta situació va canviar radicalment durant la dècada dels seixanta i setanta del segle XX a conseqüència del boom demogràfic d'aquells anys, els corrents migratoris del sud i interior peninsular i, al començament del segle XXI, la procedent d'altres països. A conseqüència d'això, *en els últims cinquanta anys s'ha produït un espectacular creixement demogràfic passant de tindre 17.963 habitants en 1965 fins als quasi 38.000 veïns que hi ha actualment, distribuïts en els 3,4 km² del terme*. No obstant això, malgrat el destacable increment de la població, arribats al nou segle apreciem un alentiment en el ritme de creixement. Des del fort augment continuat de la dècada dels seixanta i setanta del segle passat *del 2,05% es passa a un 1,60% en 1985, fins a disminuir a un 1,20% en els començaments del nou segle*.

En eixes mateixes dècades, l'increment de la població va ser acompanyat per la transformació de l'estructura econòmica del municipi fins a relegar, a hores d'ara, l'activitat agrícola a l'1% de la població activa a favor del sector dels serveis. A conseqüència d'esta evolució, actualment *el 80% del sòl està destinat a ús residencial, el 20% a l'activitat agrícola i únicament un 0,4% està destinat a la indústria*.

Per a poder apreciar l'evolució de l'estructura demogràfica de Burjassot observarem breument una comparativa amb la situació del nostre municipi fa un parell de segles.

Si fórem un burjassoter del segle XVIII o XIX, la nostra percepció del món seria molt diferent de la digital i globalitzada societat de la informació del segle XXI. En nàixer, la nostra esperança de vida estaria en els 25 anys i, si som el 20% que aconsegueix sobrepassar-los, podrem viure de mitjana fins als 52 anys. Després d'aconseguir esta primera prova que ens posa la vida, el nostre pas per la terra estarà farcit de grans dificultats.

Després del nostre bateig a l'església de Sant Miquel Arcàngel, els nostres pares ens posaran a treballar tan prompte com siga possible per a ajudar l'economia familiar i el més segur que no arribem a aprendre a llegir ni a escriure. Al voltant dels 25 anys, ens casarem i tindrem de mitjana entre tres i cinc fills, encara que la meitat no superarà l'adolescència. A mitjan segle XIX, les famílies de Burjassot amb fill únic representaven al voltant del 5%, les que tenien dos, el 31%, amb tres fills n'eren el 23%, mentre que les que tenien més de tres fills representaven el 41%. Dins d'este últim grup, la mitjana se situava vora els 4 i 5 fills i filles.

En cada dècada haurem de bregar amb dos o tres períodes de crisi de carestia d'aliments provocades, entre altres coses, per una agricultura amb molt baixos rendiments i totalment dependent de les inclemències climàtiques i de les plagues d'insectes que minvaven les collites. Davant la mancança d'una dieta equilibrada i rica, i d'higiene tant pública com privada, les malalties i les epidèmies infeccioses com el còlera, la tuberculosi, la pel·lagra o la malària assolaven periòdicament la població.

Malgrat els esforços per part d'estos municipis per tal de dotar les seues escoles elementals de mestres i de recursos, els índexs d'analfabetisme rondaven entre el 80% i el 90%, i este percentatge encara era major en el cas de les dones. Quant a l'estructura professional, com ja hem apuntat, més de la meitat de la població es dedicava als treballs agrícoles sent, per al cas de Burjassot, un 57% del total. Li segueixen els artesans i comerciants amb un 12%, mentre que un 30% l'integraven persones dedicades a altres professions, entre les quals sobreixien en els servents. Finalment, els professionals liberals, integrats, principalment, pels mestres i els metges locals, constituïen menys de l'1% de la població.

Tornant a l'actualitat, la situació demogràfica de la nostra ciutat té, com a punt d'inflexió, el desenvolupisme econò-

mic iniciat en la dècada dels seixanta que va alterar definitivament l'estructura social i econòmica de la nostra ciutat.

L'alta taxa de població en el nostre terme ens ha situat entre els quinze municipis espanyols més densament poblats, amb més de 10.596 hab/km² (INE 2013). A esta alta taxa de densitat cal sumar-li la població flotant que diàriament es desplaça al nostre municipi (estudi, laboral, etc.) que incrementa, així, la població existent en més d'un 40%.

De la població resident, un 73,1% ix del municipi per a exercir la seua activitat professional o acadèmica i un 11,8% resideix i treballa a Burjassot. Com ja hem indicat anteriorment, el sector dels serveis s'ha convertit en l'activitat econòmica més important de Burjassot, representant *prop del 80%, seguit de la construcció (15,41%) i la indústria (5,24%)*. *Dins del sector terciari, l'activitat més representativa és la del comerç i l'hostaleria (47,26%) seguit per les activitats professionals i tècniques (22,11%)*.

A la immigració interior cal sumar, entre la dècada dels noranta i començaments del 2000, la provinent d'altres països. La immigració, majoritàriament procedent de països de Llatinoamèrica i de l'est d'Europa, *suposa quasi el 10% de la població total. Segons les dades de 2015, la població estrangera en el nostre municipi ascendia a 3.524 persones, un 9,33% del total*. Davant la gradual reducció de la natalitat, es corria el risc de caure en un desequilibri demogràfic. Amb l'arribada de la immigració de l'exterior, *Burjassot va aconseguir el rejuveniment de la seua població, ja que tres quartes parts dels immigrants tenien menys de quaranta anys*.

Una altra de les grans diferències del Burjassot del segle XXI és el canvi en la piràmide demogràfica. Encara que quasi en els últims trenta anys el creixement percentual ha sigut del 0,53%, la qual cosa suposa 189 habitants per any, la gradual reducció de la natalitat i l'augment de l'esperança de vida ens està dibuixant una estructura de la població burjas-

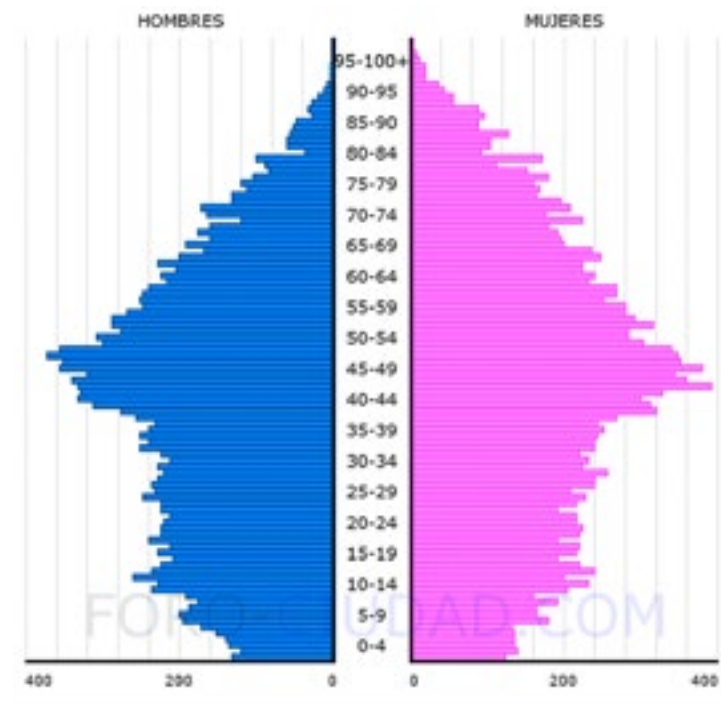
sotera la característica més destacada de la qual és l'envelliment de la població.

L'índex percentual de la població més jove, menys de 34 anys, s'ha reduït mentre que la població adulta i de major edat s'ha incrementat. És de destacar la població d'edat superior als 80 anys que ha augmentat un 120%. A pesar que la piràmide demogràfica s'ha invertit respecte al segle passat, la taxa de creixement vegetatiu continua sent positiva, encara que en un índex molt baix, un 0,66%. Segons les dades globals, *la població menor de 16 anys representa el 16,17%, la compresa entre els 16 i els 64 seria la més nombrosa, amb el 66,0%, mentres que els majors d'eixa edat són el 17,73% del total*.

Com hem apreciat, les diferències demogràfiques del Burjassot de fa un parell de segles han fet un volt de 360°. Una societat moderna, oberta i plural, construïda des d'un poder local que ha *desenrotllat una política concorde a la consolidació de l'Estat del Benestar des de diferents àmbits, com l'educatiu, la sanitat o la protecció social d'acord a les necessitats del món actual*.

Des del retorn a la democràcia, l'Ajuntament de Burjassot ha dotat els seus ciutadans d'infraestructures bàsiques que els han permés millorar la seua qualitat de vida i el seu desenrotllament personal, com poden ser les instal·lacions esportives, les culturals, les sanitàries o la construcció de centres educatius. Una població en contínua expansió requereix de la millora i creació, no sols de noves infraestructures sinó també de la seua millora i manteniment, modernització i creació de nous serveis que cobriran, des de la competència municipal, les seues necessitats.

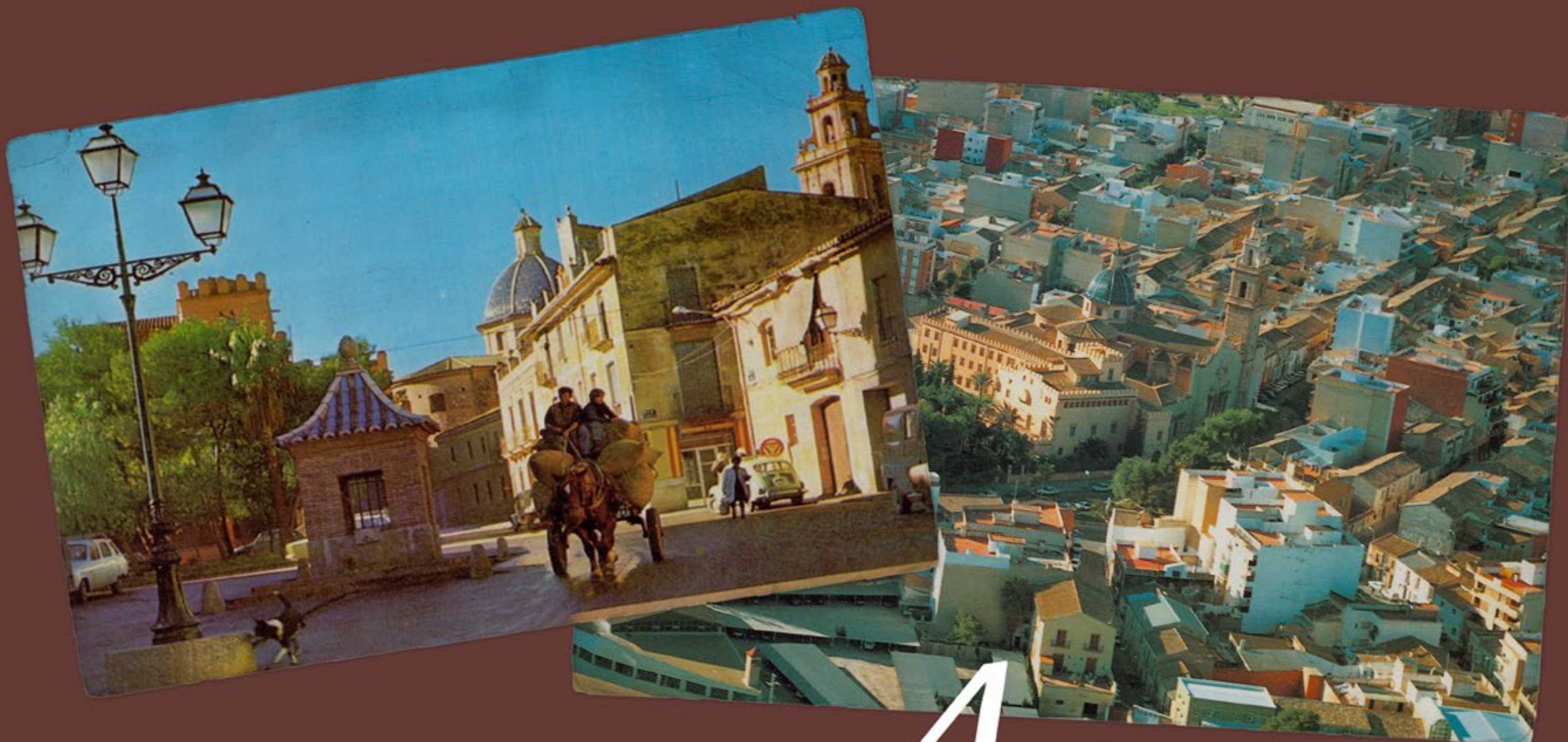
En el nostre municipi existeixen serveis que han anat sorgint a mesura que estes mateixes necessitats socials han reclamat la seua implementació, tals com el Gabinet Psicopedagògic o el Servei Municipal d'Atenció Integral a les Dones.

Piràmide de població de Burjassot 2022. (dades extretes de l'INE i gràfic elaborat per foro-ciutata.com)

Foto aèria de Burjassot en els 90

4.

*Història de l'alqueria,
lloc, vila, poble i
ciutat de Burjassot*

El territori on s'assenta Burjassot forma part de l'àmbit geogràfic en el qual se situa València i la seua àmplia àrea metropolitana. La seua superfície és d'uns 3,4 km², i té unes característiques una mica especials, perquè ocupa l'elevació de terreny més pròxima a València entre els contraforts que envolten, en arc, la seua plana al·luvial.

Esta característica ha influït en la llarga història de Burjassot; de la qual en tenim dades concretes a partir de la documentació generada pels escribes del rei Jaume I d'Aragó l'any 1237 (és a dir, poc abans de l'ocupació de València), amb motiu de la repartició d'immobles entre aquells que van ajudar i van col·laborar en la croada per a la reconquesta de la taifa de *Balansiya* (València).

En els registres inscrits en el *Llibre del Repartiment*, referents a Burjassot, figuren les donacions següents: la primera anotació correspon a Garcia Pérez de Figuerola, l'1 d'agost de 1237, en la qual consta: "*A Garcia Petri de Figerola, alqueriam de Borgia cum VIII jovatis iuxta alqueriam. Kalendas augusti*". I les següents, entre els anys 1238, 1239 i 1240, es van realitzar a l'Abat de Ripoll; a Roderic de Figueroles (*R. de Figerolis*); a Bernat Carbonell (*B. Carbonelli*); a Pascasi de Castellet o de Castellet (*Paschasius de Castellet*); a Arnau de Font, o Safont (*A. de Fonte*); a Guillem de Bell-lloc (*G. de Pulcroloco*); a Pere de Camarada (*P. Camarada*); i a Joan de Cornudella (*J. de Cornudella*). Els quals hi acudirien al costat d'altres persones de la xicoteta noblesa, llauradors, artesans, etc.

Cal tindre en compte que en el *Llibre del Repartiment* es relacionen beneficiaris que, en principi, havien de ser repobladors del nou Regne de València (en este cas d'immobles a Burjassot) però que no sempre es complia, donant lloc a noves revocacions, resultant que fins i tot tornaven al patrimoni de la Corona, tant els immobles com els drets sobre uns certs tributs a ells lligats.

En esta documentació medieval se cita Burjassot, (el

nom del qual hi figura escrit en diverses grafies: *Burjaçot*, *Borjazot*, *Borjaçot*, etc., en l'intent dels escriptors per transcriure el més literal possible el topònim escoltat en llengua àrab), denominant-lo "*alqueria*"; vocable que llavors definia a la unitat de poblament bàsica en el món rural andalusí valencià; és a dir un xicotet lloc poblat per un grup amb entitat pròpia que, en el cas de Burjassot és citat amb terrenys, un molí i una torre (que seria l'origen del poblat). El topònim, Burjassot, denota l'origen àrab d'este, perquè la traducció de "*Burj*" és "torre", i "*assot*" s'associa al vocable "assut", el qual estaria relacionat amb esta obra hidràulica situada en les séquies principals que existixen ací. Posteriorment, a partir de 1258 van haver diversos canvis en les adjudicacions, perquè aquelles no sempre van poder ser definitives. I com que en un principi no s'havia creat un senyoriu relatiu a Burjassot, la titularitat, tant de la denominada alqueria, que ja en l'era cristiana va passar a denominar-se "*lloch*" com de terres i cases, estava diversificada. Així, van obtenir propietats diverses persones, entre les quals "*Arnaldi Çafont ciutadà de València*", que va aconseguir finalment el títol de "*senyor del loch de Burjaçot*".

En aquella societat feudal, algunes persones aspiraven a aconseguir la titularitat del senyoriu, i així va succeir en aconseguir-lo la família Safont. El seu descendent, Gerald Safont, en 1354, era nomenat senyor de Burjassot. No obstant això, algunes rendes van passar a pertànyer a altres titulars, com en el cas de Sanç de Tena que va adquirir, concretament, els impostos fiscals del terç delme i el morabatí a partir de 1360, que també va anar passant de titularitat fins a obtindre'l Doménec Mascó (des de 1389 a 1416). En aquella època, l'antiga torre ja havia sigut transformada en un "*castell*", al costat del qual es va anar desenrotllant el lloc, al costat de l'església, que datava del restabliment de la població cristiana, i que atenia també unes 17 alqueries o cases rurals, així com a la parròquia annexa, la del veí Beniferri.

El Pouet, la plaça de Sant Joan de Ribera i el Palau-Castell, epicentre del naixement de Burjassot.

Partidor a la séquia de Tormos. (Foto cedida per Santiago López)

El Pouet, després de ser traslladat a l'actual ubicació.

Castell-Palau de Sant Joan de Ribera, origen del municipi. (Foto: A.M.B.)

El senyoriu va passar a l'hereu, Gerald Safont, com a segon senyor de Burjassot, però ni ell ni la família van poder mantenir esta propietat, per problemes econòmics, i va acabar sent transferida en venda judicial. Així va arribar, posteriorment, a les mans de Misser Doménec Mascó (*senyor del loch de Burjassot*) en 1389. Precisament, durant el senyoriu de Doménec Mascó (una important personalitat de l'oligarquia valenciana) van sorgir diferències entre ell i els habitants de Burjassot en requerir-se'ls perquè contribuïren a les obres dutes a terme al castell senyorial, perquè els veïns representats pel Plenari Universitat i el seu Síndic li plantejaven que les obres, que en principi eren per a reparar els danys patits en l'edifici durant els atacs durant les guerres de la Unió i de la Corona d'Aragó contra Castella -perquè els havia servit de resguard-, s'excedien de les merament de defensa. Davant el conflicte, es van designar dos àrbitres per a mediar, establint, de conformitat amb Misser Doménec Mascó, i sobre la base dels informes de dos mestres d'obra, i amb la sentència datada en 1394, que els habitants de Burjassot (*dit loc de Buriaçot*) solament havien de fer-se càrrec de les despeses per a la defensa de dit “*castell o casa fort*”, així com de netejar d'enderrocs el fossat del castell, absolent-los d'una altra pena pels greuges que es van produir. Burjassot, que en 1399 comptava una població d'unes cinc-centes persones (segons visita pastoral), tenia la seua església parroquial, pròxima al castell o casa forta, que va arribar a tindre les característiques d'una residència palatina. D'esta època daten els cassetonats d'estil mudèjar que ornamenten algunes sales. I així, quan el rei Martí I va venir a València a celebrar Corts, en 1401, i atés que llavors la capital patia una epidèmia de pesta, se'ls va oferir, tant a ell com a la seua esposa, d'albergar-se en este edifici, per a celebrar-hi estes Corts amb els representants

del Regne. Malgrat els retards, van vindre a Burjassot, on s'hi va celebrar Consell Reial el 18 de juliol de 1401. Encara que el temor a l'epidèmia va provocar que es traslladaren a Sogorb.

L'estada a Burjassot del rei Martí I va tindre algunes repercussions, com l'autorització per a instaurar un hospital, i l'elogi reial sobre l'excel·lent tracte rebut de Misser Mascó i els burjassoters. Burjassot tenia una horta feraç, regada per diverses séquies. Les seues produccions van tindre fama, constant així ja en el segle XIII, concretament amb les denominades “*figueres de Burjassot*” que, fins i tot, en document de 1420, se cita que es van plantar al Jardí Reial dos d'estes figueres a petició del Rei Alfons V, el Magnànim. Burjassot comptava a més del nucli urbà amb algunes cases de camp (ja llavors anomenades alqueries) repartides per les terres de conreu.

Durant el període que va mantindre el senyoriu Doménec Mascó, es va construir un nou temple per a la parròquia, en substitució de l'anterior, edificat en estil romànic medieval. Finalment, Misser Mascó i la seua esposa van haver de vendre el senyoriu, que va passar a adquirir-lo, en 1416, Na Beatriu de Cervelló (i Safont), que va mantenir-lo fins a octubre de 1425. L'adversa situació econòmica va motivar una nova venda amb permuta, adquirint el senyoriu, tant els immobles (unes certes terres de conreu, el castell, etc.), com els títols relatius a determinats impostos, l'Almoina d'en Conesa (de la Seu de València) que el va mantindre pertanyent al Braç Eclesiàstic des de 1425 fins a 1568. Durant este llarg període es va delimitar i va senyalitzar el “*bobalar*” (terreny delimitat per al pasturatge de bestiar major), de València. Burjassot també es va veure implicat en la revolta agermanada, perquè al maig de 1522 un dels seus capitosts, anomenat “*L'Encobert*”, en arribar a la població i cercar-hi refugi, va ser capturat i mort per un grup de veïns.

Detall del cassetonat. (Foto cedida per Santiago López).

Després de la revolució de les Germanies, i com a conseqüència d'un cert vot que va fer la població per la pesta de 1519, el lloc de Burjassot va instituir i va fundar l'ermita de Sant Roc, en 1526, a càrrec dels Jurats que, com a Patrons, tenien al seu càrrec el fet de cuidar de l'edifici i dels ornaments.

Amb el pas del temps, el Capítol Catedralici, veient els escassos beneficis econòmics que oferia la propietat del senyoriu de Burjassot, va decidir vendre-la a Bernat Simó (de l'alta burgesia valenciana). Durant este període es va decidir per part dels Jurats de la Ciutat de València la construcció dels grans dipòsits de blat (les Sitges) que necessitava per al control del proveïment del tan preuat aliment, havent triat un terreny montà situat al costat de l'ermita de Sant Roc de Burjassot existent en una lloma. Les singulars característiques del lloc situat en la partida de *La Coma*, la classe de terreny, la seua situació geogràfica i la seua relativa proximitat a la capital i als camins per a transport van influir de tal mode que es van realitzar ací les primeres obres en 1573.

Posteriorment, també Bernat Simó (patrici urbà del *Cap i Casal*), va tindre greus problemes econòmics. En aquells moments, Burjassot era una entitat autònoma, amb els seus *Justícia i Jurats*, però sotmesa a unes certes càrregues competencials, administratives, judicials i econòmiques exercides per la ciutat de València, i davant això, la “*Universitat*”, és a dir, l'òrgan col·legiat representatiu dels habitants de Burjassot va sol·licitar el desaveïnament de València en 1582. En este període, la propietat del senyoriu va quedar finalment en mans del seu hereu, Josep Aleixandre Simó, en 1587, que heretava també aquells problemes econòmics, per la qual cosa finalment, tant ell com la seua esposa, Esperança Figuerola, es van veure en la necessitat de vendre'l.

A la fi del segle XVI, València tenia d'arquebisbe a En Joan de Ribera, impulsor de la creació del Col·legi, Seminari i Capella de Corpus Christi en la capital del Regne. I, tot pensant a poder dotar este Col·legi de suficients ingressos per al futur, va decidir adquirir el senyoriu de Burjassot que es trobava en venda. Així, en 1600, va prendre possessió d'este títol i les propietats inherents, entre les quals es trobava el Castell que, després de diverses obres d'adequació, va transformar en una casa de retir per a ell, quan les seues obligacions li ho permetien. En Joan de Ribera, personalitat molt valorada i influent en la seua època, va tindre gran consideració amb Burjassot, i hi va crear nexes que han transcendit fins als nostres dies. Especialment, els habitants de Burjassot mantenen una gran devoció per la imatge de la Mare de Déu de la Cabeça que va regalar llavors als feligresos, mantenint la tradició d'haver-la rebut en entregar-li-la al “*Jurat Belloch*” en 1605.

En Joan de Ribera va decidir donar el Senyoriu i unes certes propietats i drets vinculats a Burjassot al Reial Col·legi, Seminari i Capella de Corpus Christi, mitjançant escriptura en 1604, reservant-se parcialment la casa-palau, la devesa adjunta i una xicoteta casa annexa mentre visquera. Així va exercir la seua pastoral fins a l'any 1611 en què va morir, deixant al seu estimat Real Col·legi, en herència, el senyoriu i la totalitat de les propietats i drets vinculats. Durant l'època del Reial Col·legi de Corpus Christi va tenir lloc l'edificació (de l'actual temple parroquial) d'un nou temple parroquial de

Escut nobiliari que figura al cassetonat del Castell-Palau (Foto cedida per Santiago López)

Escut nobiliari de la família Misser Mascó, cassetonat del Castell-Palau (Foto cedida per Santiago López)

Escut nobiliari que figura al cassetonat (o teginat) del Castell-Palau (Foto cedida per Santiago López)

Sant Miquel Arcàngel, en substitució de l'anterior que, malgrat haver-s'hi fet obres de renovació, ja no reunia les condicions adequades. Els tràmits es van iniciar pels parroquians i el seu Vicari en 1754; es van començar les obres en 1765 i es va obrir al culte en 1780. En 1768 tenia una població de 1.574 habitants (segons el cens d'Aranda).

A principi del segle XIX, Burjassot va patir les desgràcies de la Guerra de la Independència, en pitjor mesura en 1810, perquè les tropes napoleòniques van espoliar els temples, van requisar béns i van subjugar a la població. Més tard, en 1823, durant la invasió dels “Cent Mil fills de Sant Lluís”, el general “anticonstitucional”, Rafael Sempere, va establir a Burjassot la Junta Superior Governativa del Regne de València que dirigia les operacions militars, en el setge de la capital.

Posteriorment, en les guerres carlines, va patir agressions. Fins i tot l'absolutista Don Carlos va arribar a Burjassot al juliol de 1837. Circumstancialment, durant la primera guerra, a l'abril de 1837, va tenir lloc en el terme veí de Paterna la denominada “acció del *Pla del Pou*” en la qual el General Cabrera va fer presonera a una tropa isabelina, i en va afusellar a trenta-dos sotsoficials i oficials (segons J. Martínez Aloy), fet que en propalar-se la notícia errònia que es van executar en els murs de Burjassot, va donar peu al fet que es commemorara en “Les Sitges”, durant anys successius, esta tragèdia, realitzant-s'hi concentracions, mítings i ofrenes i erigint ací, els Ajuntaments de València i de Burjassot, llavors de majoria republicana, un monòlit en la seua memòria, en 1918, del qual hui existeix una moderna rèplica en la plaça on s'ubica l'Ajuntament.

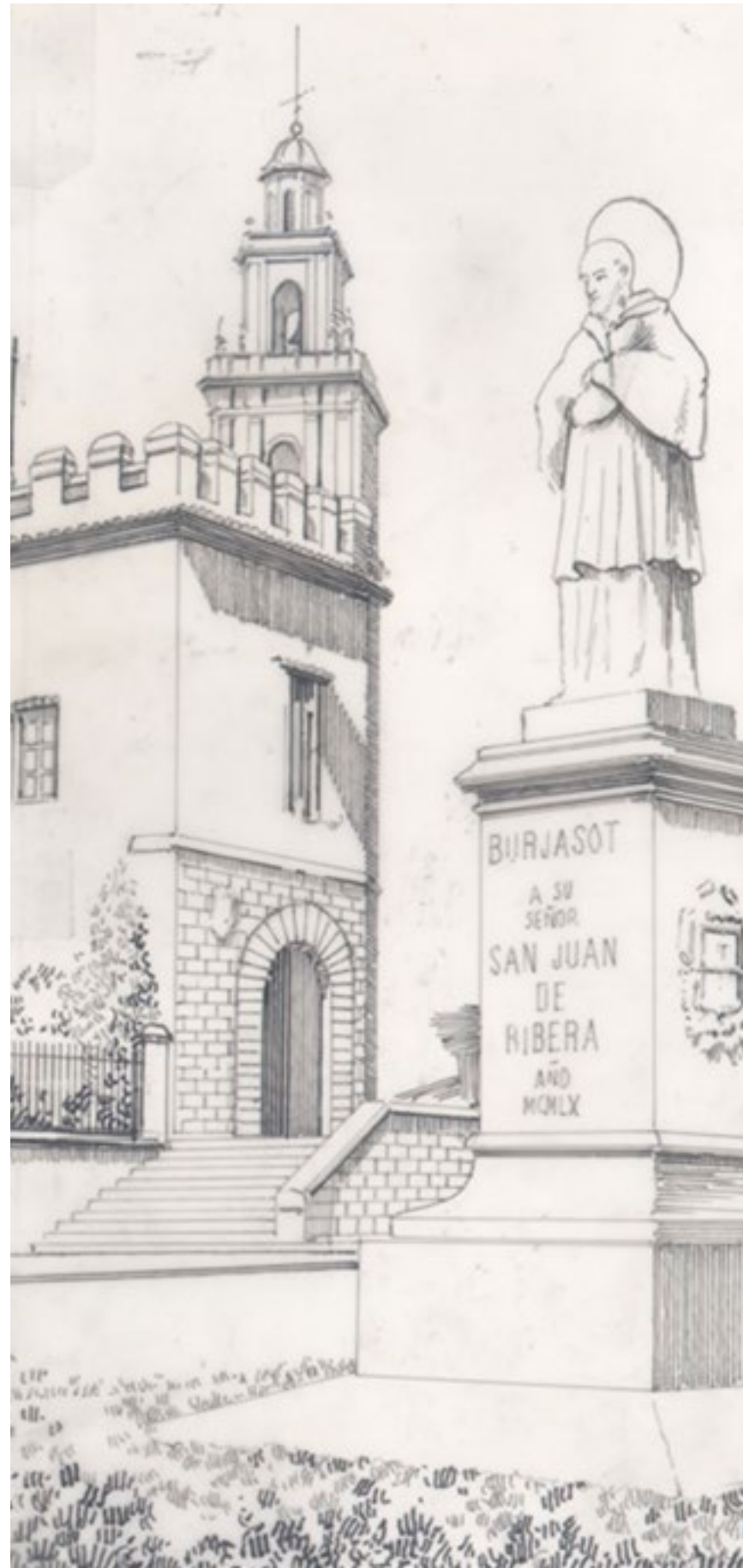
Les Sitges de Burjassot són una fita monumental, i van esdevenir, després de la culminació del seu conjunt en 1806 (regnant Carles IV i Maria Lluïsa de Borbó), un lloc propici per gaudir d'unes vistes espectaculars de la capital i del Golf de València, que van saber plasmar, especialment a partir de mitjans del segle XIX, des de la seua esplanada, molts artistes, fins i tot estrangers, tant en dibuixos com en pintures, que van ser objecte de gaudi, també, en altres països

Després de la derogació dels senyorius, i la posterior desamortització, en concret la de Madoz de 1855, el Reial Col·legi de Corpus Christi va deixar d'exercir competències sobre Burjassot cap a 1870, i l'Ajuntament va intentar modernitzar la població gradualment (a causa dels seus escassos mitjans), promocionant-la com a lloc de repòs i esbarjo vacacional, parcel·lant i urbanitzant terrenys on es van anar construint nombroses viles i xalets, i fins i tot un flamant mercat cobert. Ací, des de finals del segle XVIII, van adquirir residències bastants persones de la mitjana i petita burgesia, que buscaven un millor clima, i un ambient més sa i agradable que la capital. D'això, en van deixar constància, entre altres, el botànic A. J. Cavanilles. I, ja en el segle XIX, van residir-hi els pares de Vicente Blasco Ibáñez amb els seus fills; la família de Pío Baroja; altres autors i artistes teatrals, pintors, escultors, músics, etc. A la qual cosa va afavorir la millora d'accessos a Burjassot, perquè va comptar amb una nova carretera, així com servei de tramvies (primer amb tracció animal) i servei de trens (primer amb màquina de vapor). Tendència que va continuar durant el segle XX, com és el cas de l'escultor Francisco Marco Díaz Pintado, del tenor Giacomo Lauri Volpi i la seua esposa la soprano Maria Ros, la família d'actors Ozores-Puchol, etc.

En temps de la II República, en 1931, Burjassot tenia una població de 9.383 habitants i va mantenir les seues característiques de poble agrícola i residencial, juntament amb una incipient indústria. Però la Guerra Civil (1936 al 1939), va ser terrible com en tota Espanya, causant drames humans, destruint un important llegat patrimonial i artístic. També, en tractar-se de la rereguarda, va ser lloc d'arribada i allotjament de funcionaris, tropes militars (fins i tot l'Escola de Mecànics de l'Aviació Republicana), i persones civils desplaçades, especialment xiquets i xiquetes portats des de Madrid que van trobar ací recer i empara en residències i llars. Es van construir refugis i magatzems fins i tot a l'interior de les Sitges. En finalitzar la guerra, per a Burjassot era difícil tornar a ser aquella població que havia destacat per la seua vida cultural i recreativa. No obstant això, cap als anys 60 i 70, en desenrotllar-se València com a focus d'atracció de mà d'obra, moltes persones van triar Burjassot com a lloc de residència, passant a ser una de les denominades *ciutats dormitori* al voltant de València, i minvant la seua agricultura i la seua indústria. No obstant això, després del canvi de règim polític i l'arribada de les eleccions municipals democràtiques de l'any 1979, Burjassot s'ha desenrotllat com una *ciutat de serveis*, la qual cosa ha suposat la modernització de la població, oferint dotacions culturals, zones esportives, nous col·legis, parcs públics i, per les seues característiques, ha resultat un lloc ideal per a situar el centre de producció de programes i emissió de la *Ràdio-Televisió Valenciana* (actualment À Punt), dos polígons comercials, centres sanitaris i diversos campus amb diverses Facultats Universitàries, tant públiques com privades i un llarg etc.

Afusellaments després de l'acció del Pla del Pou.

Dibuix de l'estàtua de Sant Joan de Ribera

*Aquest és el meu poble,
Pedra solar.
Damunt d'aquesta pedra
edifique el cant.*

*La lluita per la vida
pel tros de pa.
Paraules nobles. Deixava
la clau al pany
i parlava en llatí.*

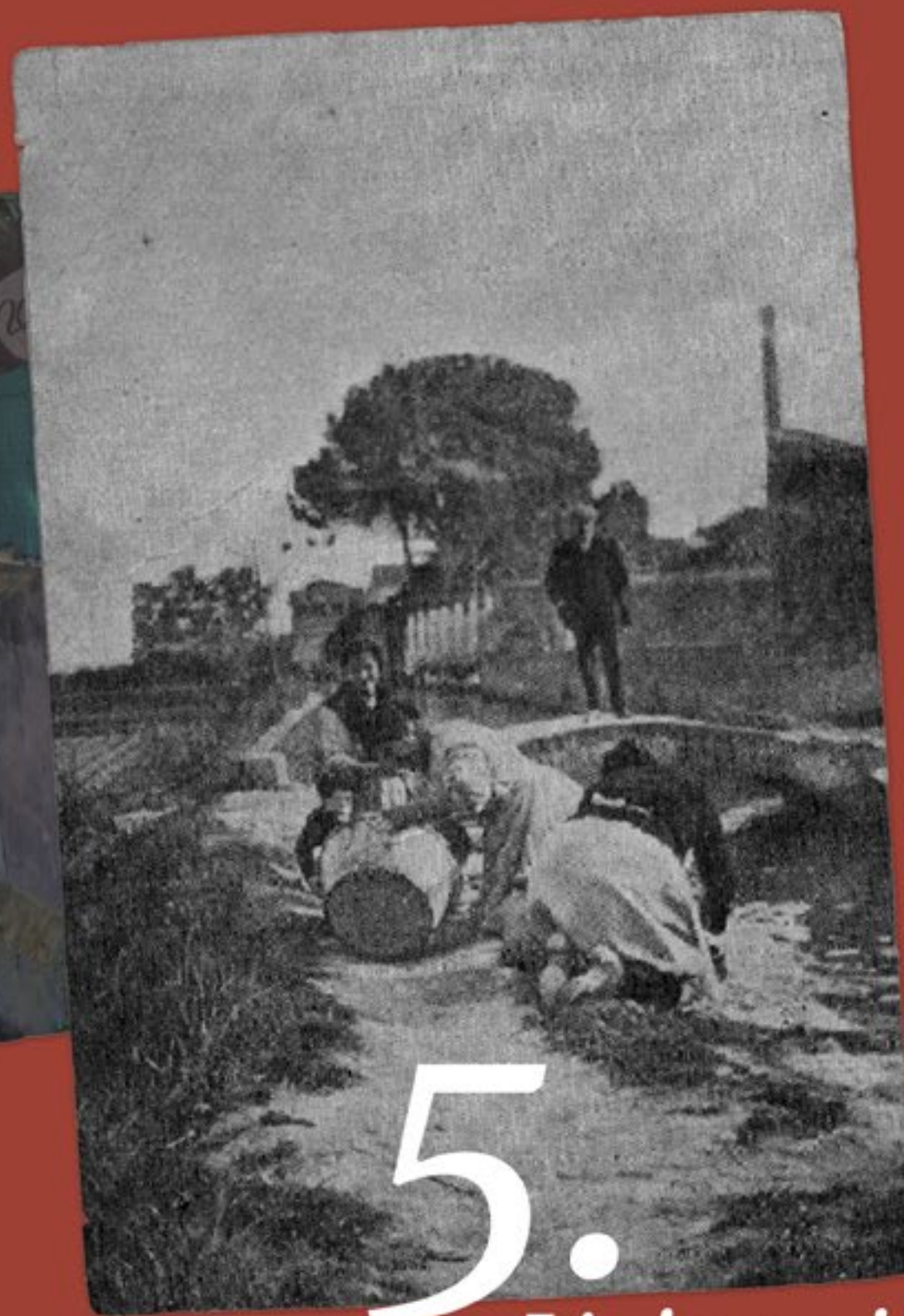
*A les nits, refilaven
els rossinyols dintre els canyars.
Ai com refilaven, canta
la veu popular.*

*Amarga veu popular,
jo t'he escoltat una vegada.
Mai no t'he pogut oblidar.*

*Eines del meu poble
que reconec
i palpe amb amor:
falç, séquia, llogonet.*

*Ombres del poble,
les terrasses, els horts,
una aroma del crepuscle,
uns noms,
allò que es concentra
en un mot.*

Vicent Andrés Estellés

5.

*L'aigua i el reg:
La riquesa de
la nostra horta*

L'aigua de reg de l'horta de Burjassot, provinent del Túria, com en tota l'Horta de València, era aportada per dos de les séquies que extreien les seues aigües directament del riu, les de Montcada i Tormos. Hui dia els seus recorreguts, abans part integrant del paisatge agrari, pràcticament són irreconoscibles sota l'enorme transformació urbana del municipi. La primera, situada a una cota més alta, nascuda en un assut en el terme de Paterna, dibuixava el límit entre les terres de regadiu i les de secà. Va ser construïda abans de la conquesta cristiana del segle XIII, apareixent denominada en diverses ocasions en el Llibre del Repartiment com cequia Maiori (séquia Major). Penetra en el terme de Burjassot pel sud, al costat del molí de Bonany situat a Benimàmet. Travessava després la partida de L'Almara, una zona de nivell una mica més baix que les circumdants, fins a arribar a les proximitats del nucli antic de Burjassot, el qual envoltava, tot circumscriuint-lo. Actualment creua els terrenys del centre comercial Ademús, fins a tocar l'escaire sud-est del camp de futbol Les Sitges, continuant després sota el carrer Botànic Cavanilles i la rotonda situada al costat de la Devesa del Castell, seguint pel carrer Joanot Martorell en direcció nord-oest,

fins a arribar al final de Godella. En quasi tot el seu recorregut pel nostre terme està coberta.

La segona d'estes séquies és la de Tormos, que pren les seues aigües del riu en un assut situat entre els termes de Manises i Paterna; les seues aigües són dividides per un partidor enfront del molí de Bonany en dos braços: el de Borbotó i el de Benicalap. Mentre que el segon braç passa prop de Beniferri i dibuixa un flanc del límit del terme municipal, el primer d'ells travessa el terme seguint la mateixa direcció que la de Montcada, hui paral·lela al límit sud-est del centre comercial Ademús. Continua per sota del centre comercial Parc Alban, el carrer Arxipreste Domingo Sancho, avançant pel centre de l'illa de cases delimitada pels carrers València i Marià Benlliure fins als voltants del col·legi Mare de Déu dels Desemparats. En arribar a l'altura de la plaça del Portalet, gira cap a la dreta per a introduir-se en l'horta fins a arribar al molí de la Sal, el qual movia amb la força de les seues aigües.

Este molí, la construcció actual del qual és d'època moderna, està emplaçat segurament sobre un altre anterior que esmenten diversos documents medievals. En el Llibre del Repartiment consta la donació d'un "casal a Burjassot amb

El partidor de Burjassot-Alborgí abans de la seua restauració

El partidor de Burjassot-Alborgí en l'actualitat

Recreació artística del funcionament de les Llangües del Raig (Dibuix en ESQUILACHE MARTÍ, F., "L'origen i evolució de l'horta de València en els temps d'al-Andalus. El cas de les séquies de Montcada i Tormos". Dossier L'Horta, Revista Nucli Antic, nº 18, 2017, pp.39-45.)

Llangües del Raig en l'actualitat

Patrimoni hidràulic de l'horta de Burjassot (Font Ajuntament de Burjassot)

6.

*Els barris que dibuixen
el mapa urbà de
la nostra ciutat*

Sent estrictes, es pot dir que fer una divisió del terme municipal de Burjassot en barris només pot entendre's des d'un plantejament una mica teòric, perquè la majoria d'eixos possibles barris no tenen una base clarament diferenciada. No obstant això, els habitants d'eixes àrees, sobre la base d'unes certes circumstàncies històriques, geogràfiques, etc., han anat creant uns nexes identitaris una miqueta singulars respecte dels altres barris, que l'administració municipal ha potenciat, estructurant-los, en funció de la seua ubicació i equipaments socials.

Sobre la base d'eixa estructuració en barris, se'ls ha dotat de centres assistencials, com ara llars de jubilats o escoles públiques, que han donat resposta a la preocupació dels veïns per la millora de cada barri, creant un total de nou Associacions de Veïns.

Donades estes premisses, i basant-nos en l'informe *Gènese i història de la guia de carrers de Burjassot*, on es descriuen els diferents barris, tractarem d'enumerar-los, procurant mantenir l'ordre cronològic de la seua creació.

Començarem per dir que, en origen, Burjassot està situat sobre una lloma allargada, de baixa cota, que forma part dels últims contraforts muntanyencs que delimiten la plana al·luvial que ocupa l'Horta de València. Des dels seus orígens fins als inicis del segle XIX, el nucli urbà formava un nucli menut, un únic barri, si bé existien diverses alqueries o cases de camp, escampades pel terme. El *llogaret de Beniferri* no formava part del terme, si bé era un annex de la Parròquia de Burjassot.

Eixe nucli va ser l'origen del poble, que s'identifica amb l'actual “Nucli Antic” i que, en el seu inici, estava conformat per la plaça del Pou (Pouet) i el carrer Major (actualment Blasco Ibáñez). Compta amb una Associació de Veïns pròpia, que va ser pionera en el municipi

El primer barri a aparéixer, en un lloc diferenciati del nucli urbà, va ser el de Cantereria, perquè es va originar en una lloma paral·lela, per on passava l'antic camí reial de València a Llíria, on se situaven unes pedreres de terra (terrers) i unes vendes que, a principis del segle XX, van donar origen a un barri, conegut amb eixe nom, “Cantereria”, ja que en eixe lloc hi havia un obrador o taller on s'hi elaboraven cànters, però on, poc després, s'hi anirien construint residències del tipus xalet o vila.

Este barri va ser el primer autènticament històric de Burjassot, separat del nucli urbà per una vall menuda i allargada, per on discorria el barranc de l'*Almara*. Este barri va anar creixent a mitjan segle XX, de manera que a les primeres cases unifamiliars es van anar sumant també blocs de cases de protecció oficial, donada la demanda existent, des de principis dels anys 1960, per l'increment de la població obrera. Este barri, paral·lel a l'antic camí de Llíria (actualment l'Autovia d'Ademús) va anar estenent-se per la lloma, donant com a resultat una barriada annexa, anomenada barri d'Esparter (al·ludint al nom del carrer principal) i, posteriorment, una altra zona denominada barri Lucense, pel nom de la Granja Lucense, una granja avícola que existia en la zona.

Un altre districte, caracteritzat per la seua ubicació geogràfica dins del terme, és el denominat barri de l'Empalme (de l'“Entroncament”), anomenat així perquè en esta zona coincidien les dos línies del *trenet* (ferrocarril de via estreta) que creuaven el terme municipal, donant lloc a l'estació de l'Empalme (“l'Entroncament”). Estava pegada a la barriada de la Terris-

seria, al carrer València, i era una zona fabril des dels últims anys del segle XIX fins als anys 1990.

Els següents barris van anar apareixent, pegats a l'antic nucli urbà, obeint a diverses causes. Els primers van aparéixer a causa de la consolidació dels nuclis de coves, habitades per persones d'escassos recursos econòmics, principalment emigrants provinents de les comarques més desafavorides. D'altra banda, l'Ajuntament de Burjassot, des de 1872, va decidir planificar la parcel·lació de solars, per a posar-los a la venda, en la zona que es va anomenar l'Eixample, que va ocupar la zona alta del poble, primer fins a arribar a les Sitges i més tard continuant a esquenes d'estes. En alguns casos es tractava de cases senzilles, com les del carrer denominat popularment com “de la Morena”, i altres per a residències, principalment de persones de la capital, que van donar lloc al barri de Sant Roc, situat sobre els solars situats a esquena de l'ermita de Sant Roc, en direcció oest, consolidant el carrer Mendizábal.

També, des de principis del segle XX, es van anar ocupant les terres irrigades per la *séquia de Fartamal* (o Faitanar) en les partides de l'*Almara* i *Racó del Pins*, amb la qual cosa es va crear el barri de l'Almara (el nucli del qual és el carrer de Bautista Riera), i més tard el barri de la Granja (nucleat al voltant del carrer Mariano Aser), així com el barri del carrer Mestre Lope (que pivota al voltant dels carrers de Josep Carsí i Mestre Lope). Igualment, van anar apareixent el barri de la Pedrera (l'eix de la qual és el carrer de Santa Teresa de Jesús) i el de les Tres Maries (articulat en la zona més alta de l'avinguda de Pi i Margall i el carrer Garbí).

Pels anys 1920 es va iniciar el barri del carrer Mestre Granados. Cap a 1940, van aparéixer nous districtes que es consolidarien com a barris, com ara el barri del carrer Bailén (carrers Bailén, Doménec Orozco, etc.), el barri del carrer d'Isaac Peral (carrers Isaac Peral, Misser Mascó, Balmes, etc.) i el barri de Sant Joan (carrers Félix Pizcueta, Músic Gomis, etc.).

Pels anys 1960 va començar a edificar-se en els terrenys on estava la finca agrícola de l'Hort d'Asnar, situats en els terrenys de la Coma de Palanca, un barri complet d'edificis de vivendes de protecció oficial, dotat d'escoles públiques i altres serveis, que van donar lloc a la creació del barri Hort d'Asnar (nucleat al carrer de Maria Ros). La següent urbanització seria la del carrer Lauri Volpi (el nucli del qual és el carrer Capità Uribarri, entre el carrer de Bétera i la de Lauri Volpi, abans Carretera de Bétera).

Pels anys setanta, l'Institut Nacional de la Vivenda, com a part del pla per a l'erradicació del barraquisme, va planificar i va construir, en el terme de Burjassot, un extens polígon de vivendes, denominat Polígon d'Accessos a Ademús, un barri completament nou, que passaria a denominar-se barri de les 613 vivendes, conformat al voltant de dos places, anomenades del *Palleter* i *9 d'Octubre*.

Als anys 80, els terrenys que ocupava l'antic *Rajolar* de Bueno, tant la fàbrica com la pedrera de terra (*terrera*), es van transformar en un barri de vivendes, conegut com a barri del *Rajolar* (al voltant de la plaça del Rajolar, paral·lela al carrer d'Hernán Cortés), on també es va construir el Campus Universitari de la Facultat de Ciències. I, poc després, altres nous, com el barri de la Devesa (nucleat als carrers Devesa i Joaquim

Granja Lucense, establiment representatiu del barri que duu el seu nom

Barri d'habitatges socials de l'antiga Caixa d'Estalvis, a l'últim tram de la carretera de Llíria

Vista del Barri de les 613 vivendes

Un nou barri, sorgit rere la desaparició de la fàbrica Ciments Túria

Navarro), i la seua extensió, pels anys 1980, amb la urbanització de l'*Eixereta* (plaça de Francesc Navarro i carrers de Mèxic i Alacant).

Més recentment, en el tercer període de l'expansió urbanística, es van produir colossals canvis urbanístics, transformant més camps de cultiu en solars per a edificis, vials i infraestructures. Així han aparegut dos noves urbanitzacions: una, anunciada comercialment per l'entitat bancària promotora com a *Nova Acròpolis*, que ocupa, amb diverses torres, els terrenys on anteriorment va existir una zona industrial de Burjassot (als voltants de l'antiga fàbrica de Ciments Túria), al costat de l'avinguda de València, i que va desaparéixer a causa de les últimes reconversions industrials i les crisis econòmiques patides. L'altra, adjunta a la nova Avinguda de la Il·lustració, on s'alça l'edifici CREA i també l'hospital privat IMED. També han aparegut dos polígons netament comercials, el primer, denominat Parc Alban, i un altre, més recent, denominat Centre Ademús.

Resumint, podem dir que alguns barris de Burjassot van aparéixer pels motius físics de la seua ubicació geogràfica, i altres, obeint a una planificació prèvia. Però tots els altres, la majoria, han anat apareixent a conseqüència d'un heterogeni procés de creixement de la població del nostre municipi, consolidats per la ubicació de dotacions socials, com ara temples religiosos (6 esglésies i una ermita de religió catòlica, més altres de diverses confessions), escoles públiques, centres socials i sanitaris, etc., i per l'organització del veïnat en les demarcacions falleres (un total de 13), i més actualment per la consolidació de les diverses associacions de veïns.

... «Arrivederci, Roma». Els pins del meu carrer,
i el pati de Sant Roc, i els jardins de darrere,
i el monument a Blasco, i la festa del Corpus
entre els pins de les monges, i l'escala del pati,
i l'Encontre, i les trenes d'Elvira, i la sentor
de goma de borrar, l'enterrament del Bisbe,
i aquells llatins tan grossos que deien els canonges,
i aquells coloms pel cel increïble del pati,
i els colomers, les teules, les canals, i els besllums
del tests entre les teules, i Marina llegint
els meus versos, i Carme, i mon pare, i ma mare,
i la meua xiqueta, i altra vegada els pins
del meu carrer, i jo, vestit de blau obscur,
presidint aquell dia el seu enterrament
dessota els pins aquells, i després el trinquet
i allí estrènyer les mans, i després tot allò.
«Arrivederci, Roma»...

Vicent Andrés Estellés

7.

Construccions
típiques,
construccions
en el record

Cases Urbanes

Com hem apuntat ja en anteriors capítols, els orígens de l'actual Burjassot es remunten a una alqueria àrab, que es va desenrotllar a l'empara de la torre de defensa que va ser el seu origen, i que es localitzava a l'entorn del Castell. Els seus habitants es dedicaven bàsicament a l'agricultura, tant de secà com de regadiu, per la qual cosa les seues vivendes estaven adaptades a eixe ús, donant lloc a una tipologia molt característica, estesa per tota l'horta valenciana.

Gràcies a la seua posició estratègica, en el camí que portava des de la ciutat de València cap a altres localitats de l'Horta Nord, i cap a la comarca dels Serrans, este xicotet conjunt de vivendes es va anar desenrotllant amb el temps, a l'ombra de la casa-palau i nucleades al voltant de la plaça Major i el *Pouet*.

Tanmateix, este tipus de vivendes, que podríem qualificar com a “urbanes”, van conviure en el temps amb altres tipologies, unes més pròpies de l'àmbit rural, com és el cas de les alqueries (en la seua accepció actual) i les barraques; i altres associades al creixement urbà del municipi, a la fi del segle XIX i primera meitat del XX, com els xalets, vinculats a una classe mitjana-alta procedent de la ciutat de València, que van instal·lar a Burjassot la seua segona residència, o les coves, més pròpies d'una classe social més baixa, relacionada amb la immigració de l'interior de València o procedent d'altres territoris limítrofs.

Conforme el nucli habitat anava creixent, seguint els grans eixos que dibuixaven les carreteres que travessaven Burjassot. Fonamentalment, eixes vies eren dos. D'una banda, la carretera comarcal de València a Torres-Torres, més coneguda a Burjassot com a carretera de Bétera, que unia la capital

amb la Serra Calderona, per a arribar fins a Torres-Torres, i des d'allí, a través del que hui coneixem com a Autovia Mudèjar, arribar fins a Aragó. L'altre eix s'articulava sobre la carretera de València a Lliria que, vorejant el terme per l'oest, donava accés a la Serrania (actual comarca dels Serrans).

Més tard, adaptant-se al traçat lineal de carrers dissenyat per a l'eixample, les vivendes que s'alçaven seguien les tipologies pròpies del moment de la seua construcció, donant lloc a una varietat d'estils, que identifiquen els diversos barris que conformen el nostre municipi.

Les vivendes més antigues són, lògicament, les que s'assenten en la zona del *Nucli Antic* i les habitaven famílies de llauradors, que adaptaven el seu estatge als seus usos i necessitats. En esta zona abunden les cases que responen a l'arquitectura vernacla valenciana, d'una o dos plantes, algunes d'elles amb accés a dos carrers, caracteritzant-se per la simplicitat de les seues façanes. Les seues cobertes i ràfecs són de teula àrab, amb cassetonats de fusta, els buits de façana no ressalten els marcs, les finestres solen ser xicotetes i els escassos balcons segueixen la tradició, amb reixeria de forja tradicional simple, normalment sense decoració i rajola ceràmica vista.

El tipus més elemental era el d'una sola planta, organitzada en dos crugies. Normalment comptava amb un cos principal, que dona a la façana, un corral descobert i un *porxe* o coberta, situada al fons, destinat a protegir el carro i els animals de tir. Precisament, l'entrada del carro ocupava l'eix central de la vivenda, mentre que les habitacions, el menjador i la cuina se situaven als costats. Segons fora la situació d'esta entrada, centrada o en un lateral, la casa podia ser a *dos mans* o a *una mà*.

Encara es conserven algunes de les vivendes originals de la plaça del Pouet

L'evolució d'este tipus elemental era la *casa en cambra*, que comptava amb una planta superior, utilitzada bàsicament per a emmagatzemar les collites. Esta tipologia va anar evolucionant, de manera que la cambra es va convertir en zona habitable, destinada a l'allotjament de la família, mentre que l'espai d'emmagatzematge de collites va passar a ocupar un lloc al pati, o bé se situava en un pis superior, popularment conegut com a *l'andana*, que també s'utilitzava per al cultiu del cuc de seda o per a l'assecat del tabac. En fer la primera planta habitable es van generalitzar els balcons en la façana, d'entramat metàl·lic, paviment ceràmic i barana de forja.

Amb l'aparició de la propietat horitzontal, la vivenda situada en la primera planta es va segregar de la vivenda inferior, donant lloc a la casa amb *escaleta*, que es reconeix per l'aparició d'una xicoteta porta, situada en un lateral, per la qual s'accedeix, a través d'una escala d'obra, al pis de dalt. Este tipus de casa acostuma a portar aparellada l'aparició d'una tercera crugia, per a donar cabuda, en la zona del pati, a la cuina i al bany de la planta baixa, que s'aprofita com a terrassa.

Després de l'aprovació de l'eixample, a la fi del segle XIX, el nucli habitat va desbordar el límit històric, i va continuar desenrotllant-se cap a la zona nord-oest (secà) al llarg dels eixos que conformaven els carrers Major (Blasco Ibáñez) de l'Abadia (Jorge Juan) i Nova (Bisbe Munyós) fins a la plaça d'Emili Castelar i, més tard, sobrepassat este punt, al llarg dels carrers Isabel la Catòlica, Colom, Mendizábal, Pablo Iglesias i Màrtirs de la Llibertat.

Les illes de cases resultants són tancades, conformades per vivendes de dos altures, rectangulars, amb més profunditat que façana, on els patis es concentren en el cor de l'illa de cases. El seu estil reflecteix els corrents arquitectònics del moment (finals del s. XIX i principis del XX), sent la tipologia més estesa la d'estil eclèctic (que reuneix diversos estils en un mateix frontis) que actualment acostuma a denominar-se com a *modernisme popular*. Les façanes combinen elements grecoromans amb línies modernes en portes i finestres, cobertes amb canalons i cornises, i una sèrie de decoracions amb arrebossades que recorren tímidament al barroc. S'acostuma a recórrer als revestiments emblanquinats i als xapats en ceràmica.

Solen comptar amb una porta doble, situada en l'eix central, i quan l'accés a la planta superior és independent apareix una segona porta en un lateral de la façana. La disposició de les finestres en façana és simètrica, amb balcons i finestres balconades, amb passamans de forja decorada. Els buits verticals tenen una proporció 1:2, excepte l'accés principal, la proporció del qual és 2:3 (vestíbul). Les façanes compten amb un sòcol per a la protecció dels murs, motlures remarcant balcons i cornises. Les cobertes són de dos aiguavessos, sense ràfecs, emprant un sistema de canaló i cornisa decorada.

Amb el temps es va produir una evolució d'esta tipologia, cap a un estil modernista, que es caracteritza per la revaloració del treball artesanal (l'home davant la màquina), compaginant funcionalitat i bellesa. Es fuig de les formes clàssiques, tot buscant formes pròpies de la naturalesa. Les façanes es revesteixen amb arrebossats o rajola vista (en un o diversos tons) i a vegades es recorre al mosaic. Els buits verticals mantenen les

proporcions del model anterior, mantenint-se la divisió entre sòcol, forjat i cornisa.

A partir de 1930 Burjassot va tornar a registrar l'arribada de nous veïns, en este cas famílies de classe social més modesta, procedents de la immigració interior, atretes per l'oferta de treballs vinculats a la construcció i la indústria que s'assentava a València i els seus voltants. Com a resposta a la demanda de nous allotjaments es van desenrotllar diversos barris, situats en la perifèria, del qual és un bon exemple el barri de Sant Joan, les construccions del qual es van desenrotllar habitualment de manera individual, però que també van donar lloc a blocs de cases completes, com les *casetes del Reiet*, al costat de l'estació de Burjassot-Godella, o les *casetes de la Caixa d'Estalvis*, al final de la Carretera de Lliria, obra del reconegut arquitecte Antonio Gómez Davó, autor de l'edifici del Banc de València del carrer Pintor Sorolla, el de la Caixa d'Estalvis de la Glorieta, o de l'edifici de la Cigonya, tots ells a València.

En els anys 60 es va produir un boom urbanístic, impulsat per la nova onada migratòria, la qual cosa es va traduir en

Les dimensions de la porta permetien l'accés del carro al seu interior

Una de les vivendes més antigues que es conserven en el Nucli Antic

la construcció de gran nombre de vivendes socials, però esta vegada agrupades en finques de veïns de diverses plantes, impulsades en moltes ocasions per les subvencions de l'Institut Nacional de la Vivenda, i que es van anar assentant en zones perifèriques, a costa en molts casos de parcel·les agrícoles.

Entre 1960 i 1980 la població va mantindre un creixement constant, fins que cap a 1980 es va enregistrar un nou boom urbanístic, que va acabar de consolidar com a edificables els escassos terrenys agrícoles que quedaven dins de la població; un bon exemple d'això és la urbanització de l'Hort d'Asnar, antiga finca agrícola que va donar lloc a l'eix del carrer Maria Ros, la Ronda del Castell o El Rajolar.

També a partir de 1980 es va dur a terme la urbanització dels terrenys de secà situats més al nord-oest, confrontants amb el terme de Paterna, propietat de l'Institut Nacional d'Urbanització (INUR), si bé el projecte inicial de destinar-los íntegrament a vivendes socials, dins del Pla d'Erradicació del

Barraquisme, es va poder reconduir, de manera que només es van construir 613 vivendes, una mínima part de les previstes, destinant-se la resta de sòl a dotacions municipals (poliesportiu, pavelló poliesportiu i piscina coberts, etc.), campus de la *Universitat de València*, on s'agrupen diverses facultats de Ciències, i el Centre de Producció de Programes de la Televisió Valenciana (À Punt).

Casetes de la Caixa d'Estalvis, obra del reconegut arquitecte Antonio Gómez Davó

Barri de les 613 vivendes, confrontant amb el terme municipal de Paterna

L'horta ha anat sucumbint sota el ciment. Camps en la zona de l'actual mercat i de l'ambulatori

Cases rurals: Les Alqueries

La paraula, de clar origen àrab, significa poblat menut. En origen, es definia així a una xicoteta agrupació de cases de labor en les proximitats de les terres que es treballaven. Molts dels pobles de les nostres comarques procedeixen precisament d'alqueries musulmanes, Burjassot, n'és una.

En la poca horta que encara subsisteix al terme de Burjassot, des de l'època medieval fins a l'actualitat, persisteix l'alqueria com un element arquitectònic especialment distintiu.

Estes construccions, tal i com la concebem en l'actualitat, eren les vivendes per excel·lència, la casa llauradora, el centre de govern d'una extensió de terra cultivada, el veritable motor d'una economia de proximitat, un àmbit de vivències i incessants canvis que va anar transformant-se al llarg del temps, sabent adaptar-se a les exigències de cada període històric.

Els edificis són de planta rectangular o formats per dos quadrats, que solen tindre un o dos pisos. En la planta baixa s'instal·la la vivenda, amb l'habitació del matrimoni, el menjador i cuina amb el seu ampli fumeral o llar (en algunes ha desaparegut); en el segon pot haver-hi més habitacions, encara que generalment trobem l'andana on es guarden les collites; la coberta és de teula àrab.

No sols era un edifici, era el punt de convivència d'una família, un lloc de sociabilitat entre veïns, una fàbrica d'elaboració i gestió de collites i un subministrador de matèria primera per a la transformació d'algunes de les manufactures més importants de l'economia de la gran ciutat (en este cas de València) o de la població més pròxima.

Les alqueries són el nostre llegat, són l'herència d'un passat no tan alié a nosaltres, d'un mode de vida inherent a l'Horta. A elles ens hi acostem a través d'este reportatge fotogràfic, amb la mirada de qui descobreix un món complex, pròxim i alhora desconegut, capaç de generar admiració quan les visitem i d'enriquir-te amb el seu entorn ple de vida.

Alqueria de L'ESGARRAT o del ROSARI.

La seua construcció es remunta a 1885, encara que la seua tipologia procedeix de l'època musulmana. El seu cos central està format per dos plantes. En la part posterior, adossat a ell, trobem una paret amb tancament que dona a un pati interior. En la part frontal de l'edifici principal podem observar un balcó, al qual li falta la volada, amb barana de ferro forjat representant motius geomètrics. En la façana, a l'esquerra del balcó, podem gaudir d'una representació, en ceràmica, de la Nostra Senyora del Roser.

Alqueria de MITJA FIGA

Edifici que es va construir en els anys inicials del segle passat. Com en l'anterior, el volum principal està compost per planta baixa i pis (possiblement en els seus inicis seria l'andana). En la part posterior posseeix un pati interior obert que comunica amb un espai tancat. La façana principal està presidida per dos portes de doble fulla, una era l'entrada a la residència familiar i l'altra per on s'accedia a la quadra.

A poca distància de l'alqueria i dins de la parcel·la d'influència, sobreix una xicoteta fàbrica del tipus "llevapenes"

Vistes de l'Horta i de l'alquería del Rosari.

Vistes de l'horta i de l'alqueria de Mitja-Figa

(“quitapesares”, en castellà, tradicional de finals del huit-cents), la seua planta és quadrada amb un sostre a quatre aigües, porta frontal i finestres laterals. S'utilitzava com a magatzem.

Alqueria NOVA o de ZAMORANO

És una edificació construïda en 1900. Està formada per un conjunt de vivendes. El seu ús agrícola ha donat lloc al fet que es produïren diverses intervencions arquitectòniques, alterant la seua estructura original, com l'elevació d'altures en la part posterior del pati.

Alqueria de RECAREDO

Construïda a mitjan segle XX, el volum original consta de planta baixa i pis, de planta quadrada amb una coberta a dos vessants i un pati lateral clos amb forjat de ferro que deixa veure la seua estructura interior. Amb posterioritat se li van afegir edificis annexos.

La façana principal està presidida per una porta senzilla, acompanyada, en els seus laterals, per dos finestres reixades formant senzilles filigranes. En la part superior s'obrin 3 finestres rectangulars amb reixes fins a mitjana altura. Enmig trobem un panell ceràmic que representa la patrona de València, la Mare de Déu dels Desemparats.

Vistes de l'horta i de l'alqueria de Zamorano

Vista general de l'alqueria de Recaredo

*El camp de Burjassot i el camp de Borbotó,
el secà de Paterna i el secà de Godella,
i els cementeris blancs i els rajolars vermells,
i el tren que va a Paterna i el que ve de Paterna,
i després el de Lliria i més tard el de Bétera,
i aquells tramvies grocs i casa la Conilla,
i Beniferrí amb àlbers i canyars i senderes,
i els grans pins del castell vinclats damunt la séquia,
i el tren de Burjassot, i el tren que puja a Lliria,
i el que baixa de Lliria, i el que acaba en Montcada,
i la calç de les coves que hi ha per Benimàmet,
i el que acaba en Paterna, i orinar al corral,
i la flaire dels horts, la calç de les parets
quasi blava amb la lluna, i el silenci, i el tren,
el tren nocturn, que creua solitari la nit,
i el camp de Burjassot, i el camp de Borbotó,
i el secà de Paterna, i el secà de Godella,
i el Pla del Pou, i els masos, les barraques de Lluna,
l'Alqueria del Pi, i el Pixador, i el mas
del Rosari, i la casa del Saboner i el pi,
i el molí de la Sal i el llibre que he d'escriure,
i el tren que ve de Lliria i el que puja a Paterna.*

Vicent Andrés Estellés

Xalets i vil·les

L'arribada a Burjassot d'un important contingent d'estiuejants, majoritàriament provinents de la burgesia industrial i comercial valenciana, va afavorir que proliferaren una sèrie de construccions singulars, conegudes com a vil·les o xalets. Encaixen en l'estil eclèctic que hem descrit amb anterioritat, però es diferencien per la seua volumetria, el nombre d'altures i en molts casos pel mirador (torre Miramar) que sobreeixia de la coberta.

Les vil·les són edificis residencials, normalment d'estiueig, que es caracteritzen per la seua major grandària, acostumen a estar aïllades i a comptar amb un pati enjardinat. Poden trobar-se diversos exemples repartits pel terme, normalment en la zona colindant amb l'horta (Vil·la de Sant Josep, de l'Indià, de Garín, etc.) o ben agrupades, com ocorre en la zona de l'Avinguda de Pi i Margall. Esta zona era coneguda com *les tres Maries* (encara que realment eren quatre) pel nom d'un conjunt de xalets existents en eixa zona.

Lligat a estes construccions hi trobem un element distintiu, els miramars o com els va qualificar Julio Lacarra López *exemple d'arquitectura bioclimàtica*. El mateix autor ens recorda que estes construccions van ser l'aire condicionat d'aquells avantpassats que econòmicament podien permetre's la seua edificació, ja que no estava a l'abast de tots. La seua construcció suposava un gran desemborsament de diners, no sols per a l'obra en si, sinó per a aconseguir que el seu disseny reunira totes les peculiaritats que es necessitaven per a exercir la seua funció, la de refrescar les cases, els xalets o vil·les per la brisa de la mar.

Vil·la de Sant Josep, davant l'estació de Burjassot

Plànol d'ubicació dels xalets coneguts com “Les tres Maries”. Cadastre vora 1920 (Fotos: A.M.B.)

Café de Mariano Cervellera, al carrer de Jorge Juan

Les finestres superiors estaven enfrontades i en obrir-les s'originava el que es denomina *efecte Venturi*, que consisteix a produir una zona de baixes pressions que ajuda a expulsar-ne l'aire calent que ascendeix de l'interior de les habitacions. Este enginyós sistema, nascut al Pròxim Orient, va estendre's, amb posterioritat, a les ciutats banyades pel Mediterrani. A Itàlia va tindre un gran acolliment i els seus models de construcció van ser l'exemple a seguir per generacions d'arquitectes al llarg del segle XIX i les primeres dècades del segle XX. La burgesia que venia a estiuajar a Burjassot no va ser aliena a esta pràctica constructiva, com podem comprovar en alguns edificis de la zona urbana, on es va apel·lar al miramar de torre i, en les poques vil·les que encara es conserven, es va implantar el sistema dels palauets italians, amb torre més decorada i envoltat d'un ampli jardí o d'un hort.

Torres que també servien de miradors i, des d'una d'elles, la ploma de Vicente Blasco Ibáñez ens descriu, des d'una talaia tan privilegiada, els paisatges que envoltaven la nostra ciutat fins a aconseguir la línia de l'horitzó. A estes funcions, podem afegir la de l'estatus social segons el tipus de torre erigida (materials, bellesa o decoració).

En la plaça d'Emili Castellar tenim dos testimonis d'estos miramars, la casa de Gaspar Blasco (pare de Blasco Ibáñez), situada a la cantonada de la plaça amb el carrer de Jorge Juan i una segona, integrada en un altre edifici (que passa desapercebuda al vianant), darrere del conjunt monumental dedicat als Màrtirs de la Llibertat i al poeta Vicent Andrés Estellés.

Podem veure una altra torre al final del carrer Mendizábal.

Els dos models de residència senyorial, amb miramar a l'estil italià, el representen la vil·la de Sant Josep i la que va ser residència de Lauri Volpi.

Xalet Mont Carmen. Situat en l'avinguda Pi i Margall

Vil·la de l'Indià

Xalet al costat de l'estació de Metro de l'Empalme

Miramar a la Plaça d'Emili Castellar

Mirador situat a la fi del carrer Mendizábal

Miramars a la Plaça d'Emili Castellar

Vil·la Sant Josep i el seu miramar

Torre miramar en el xalet de Garín

Miramar en la vil·la on van viure Lauri Volpi i Maria Ros

Record de les coves

En el passat, la cova va ser una forma d'hàbitat estesa per tota l'Horta, especialment a Paterna, Manises, Rocafort, Montcada, Bétera, Vilamarxant, Benimàmet, Riba-roja de Túria, Godella i Burjassot. Va constituir un dels tipus de vivenda característics al Burjassot del XIX, pervivint fins i tot fins a ben entrat el segle XX.

La seua proliferació es va veure afavorida per la pròpia naturalesa del sòl de Burjassot, ja que si bé la seua part baixa, l'horta, constitueix una plana diluvial que té el seu origen en el quaternari, la zona alta, composta per llomes i tossals sobre els quals s'assenta l'espai urbà, pertany al terciari i és un terreny bla, format per calcària terrosa d'origen lacustre mesclada amb una mica d'argila, i calcària compacta sense arribar a ser cristal·lina, la qual cosa facilitava l'excavació de coves. Les coves solien construir-se en grups, aprofitant els avantatges que oferia el terreny, suposant un important estalvi pel que fa a ús de materials de construcció. Per això van ser el recurs més fàcil per a les persones més humils, amb escasses possibilitats econòmiques.

Normalment s'obrien en un talús o amb una tosca placeta excavada i amb rampa d'accés. La seua planta era variada, però la més corrent és que tinguera un vestíbul o passadís, dos o tres dormitoris, cuina –la ximenera de la qual amb caputxa apuntava a l'exterior– i corral, amb sostre descobert. La majoria de les coves tenien en la seua entrada una o dos figures i alguna figura de pala o atzavara.

Encara que tèrmicament resultara un habitatge avançat, les condicions de vida en elles no eren les òptimes, bàsicament per la seua escassa salubritat (absència de desguassos i escassa ventilació). Construïdes en el subsol, sense quasi ventilació i de proporcions reduïdes, inundades moltes vegades per les aigües pluvials, representaven el prototip de vivendes insalubres. Estes circumstàncies, sumades al fet que els seus habitants solien ser els més pobres, i per regla general els més prolífics, per la qual cosa vivien amuntegats, facilitava la propagació de les malalties infeccioses, molt comunes en eixa època.

La construcció de coves a Burjassot es va iniciar aproximadament en 1840 i, efectivament, al Llibre de Matricules de 1803-1808, en el qual es detallen tots els carrers i zones de poblament amb les seues respectives cases, no hi ha encara constància d'elles. No obstant això, en 1853 el 10% de la població vivia en coves, distribuïdes del següent mode: coves de la Venda, 5; coves de la Pedrera, 9, i coves del Camí de Godella, també dites de Sant Roc, 27.

A partir d'esta data el nombre de coves experimenta un fort increment; en 1879 constitueixen quasi el 18% de les vivendes de Burjassot, comptabilitzant-se 94: coves de Sant Roc, 31; coves de la Pedrera, situades al costat de les pedreres adjacents amb el terme de Paterna, 21, i coves del Cementeri o del Camí de Lliria, 42.

A causa de l'espenta demogràfica que es va experimentar en l'últim quart del segle XIX a Burjassot (molt sol·licitat a més com a lloc d'estiueig) es va plantejar la necessitat d'urbanitzar i parcel·lar l'eixample del poble, realitzant-s'hi una política d'erradicació de les coves, que va determinar que s'adopta-

Coves situades a la part dreta de la carretera de Lliria (Mapes Cadastre 1920. A.M.B.)

L'entorn de l'actual Plaça d'Emili Castelar va ser un dels nuclis més importants de coves, fins a la seua urbanització a la fi del segle XIX (Mapes Cadastre 1920. A.M.B.)

Coves situades a l'entorn de la carretera de Lliria, prop del carrer Primavera. (Mapes Cadastre 1920. A.M.B.)

ren una sèrie de mesures. La zona on es va iniciar l'erradicació va ser, en primer lloc, la del barri de Sant Roc on, entre els anys 1877-79, es van expropiar tretze coves, sis de les quals estaven situades al carrer Abadia (actual Jorge Juan) i les set restants van ser ensorrades per a construir el Passeig de les Sitges (actual plaça d'Emili Castelar).

D'esta manera, en poc menys d'una dècada, el nombre de coves d'este barri es veurà reduït en un 50%. Cada vegada es van establir més impediments legals per a frenar la seua expansió; un acord municipal de 1878 va establir que no es donara llicència a cap veí foraster per a la construcció de coves i que els fills d'esta població pogueren fer-ho prèvia la competent llicència i amb l'obligació de no poder-les alienar o vendre.

Dos anys després, en 1880, es va arribar a una mesura encara més dràstica, ja que l'Ajuntament va acordar que no es concediren més llicències per a la seua construcció. L'operació d'erradicació va continuar i, en 1897, es van realitzar noves expropiacions de coves situades en el Camí de Lliria per tal de dur endavant l'eixample del poble.

Malgrat tots estos intents, en 1920 les coves encara persistien en gran nombre: 91 en la població i 15 en el Barri de Terrisseria. Diversos nuclis de coves, moltes de les quals ro-

L'últim vestigi de les nombroses coves que es van obrir al poble de Burjassot (situada al carrer Sant Ignasi de Loyola)

Coves de Burjassot, Biblioteca Valenciana

mandran fins a bastants anys després, poden constatar-se en esta època: Les coves fronterisses entre Burjassot i Godella a l'altura de la Carretera de Bétera; les coves de la Pedrera, zona que correspon a l'actual església de Sant Josep Obrer i voltants; coves de la Carretera de Lliria, ocupant el primer bloc de cases que hi ha entre esta i la Plaça de la Concòrdia, i coves situades entre els carrers General Prim i Alemanya.

Els últims reductes de coves desapareixeran en la dècada dels 70, moment en el qual s'intensifica el desenrotllament de Burjassot, en disminuir l'activitat agrària en favor del creixement industrial, la qual cosa va provocar l'afluència massiva d'immigrants. A causa d'este augment de la població, les transformacions urbanístiques es van fer necessàries, construint-se nous blocs de cases amb la consegüent especulació del sòl que això comporta.

Actualment, a diferència de Paterna que ha sabut mantindre i conservar les seues coves, a Burjassot no queda vestigi d'elles, tan sols romanen en la memòria dels més majors. El seu caràcter marginal, maleït inclús, les ha portades a desaparèixer en mans del progrés, esborrant-s'hi tota petjada d'una forma d'hàbitat tan peculiar del Burjassot dels nostres avantpassats.

Cases obertes a tothom.
No s'haurà d'amagar cap cosa,
de menjar-se cap de paper.
Vides obertes.

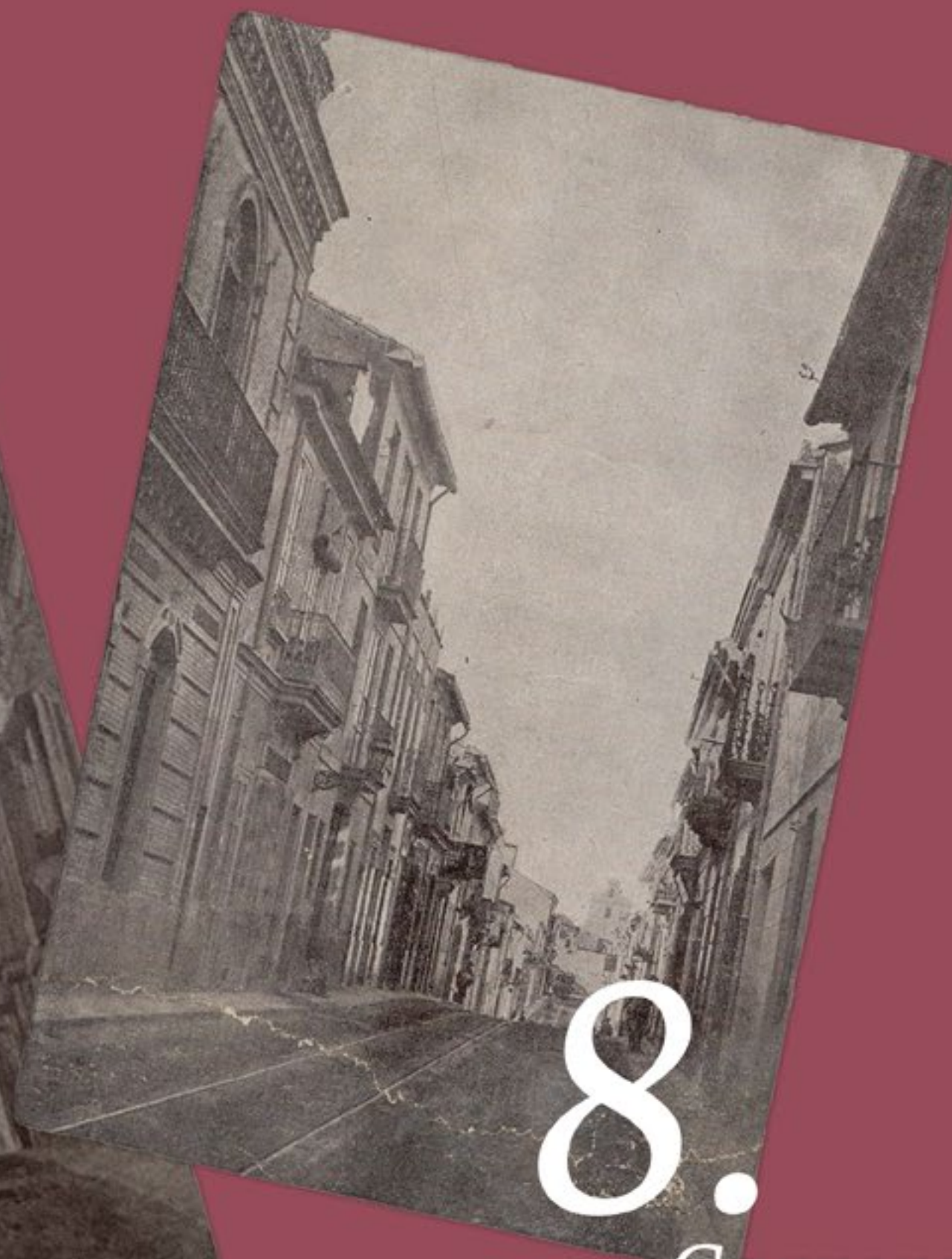
Com qui contempla un paisatge
contemplarem clar el futur
dels qui més estimem, els fills.
Arbres de sobte.

Parlarà marit i muller.
Rebota l'aigua a les piques.
Llegiran els llibres que vulguen.
Sonaran musiques.

Vicent Andrés Estellés

Coves en la zona de Cantereria

8.

Carrers

Este capítol l'iniciarem d'una manera diferent, i és que per a poder portar-vos amb nosaltres a este viatge hem de conèixer l'evolució dels carrers del nostre poble travessant la barrera del temps, necessitem que tanqueu per un moment els ulls i imagineu el mapa urbà de la nostra ciutat.

Els carrers de Burjassot representen l'origen i desenrotllament del municipi i, com les artèries i venes, flueixen pel nostre poble, permetent que este cresca, que es mantinga viu, que a ell hi arriben i se'n vagen persones, es construisquen noves vies i es tanquen unes altres... en definitiva, que passat i present hi seguisquen units.

Com indicava *El Pueblo*, l'any 1896, en la seua nova secció *La història als carrers: Transitem constantment pels carrers sense adonar-nos-en que la majoria d'ells són altres tantes històries. Ens estranya o ens sorprén els seus títols tradicionals, i, no obstant això, tots ells tenen una justificació, només que esta és únicament de domini de les persones erudites [...]*.

Per tant, no perdem la metàfora del cos humà, tinguem al cap eixe teixit viu, perquè igual que nosaltres mateixos, els nostres carrers no van sorgir tal i com els coneixem, sinó que, a partir d'un xicotet nucli, el Castell, va sorgir-hi tot.

Quantes històries poden contar els nostres carrers, amb el seu constant creixement i desenrotllament, des d'aquells temps del segle XV en què el poble es limitava a una plaça i quatre carrers, a l'actual ciutat amb 194 carrers, 9 avingudes, 2 passejos i 8 parcs. Sense oblidar que, mentrestant, va passar de ser un poble a una vila, a la fi de l'any 1924, i més tard a ciutat, el 22 de juliol de 1953.

La idea que l'origen del nostre poble va ser una torre defensiva, en les proximitats de la qual es va articular una al-

queria, que més tard es va desenrotllar al voltant d'una plaça, el vestigi actual de la qual és la Plaça del Pouet, és compartida per la gran majoria de persones que s'han dedicat a estudiar la nostra història.

Exemple d'això és la investigació de Ricardo Sixto Iglesias, qui ens defineix amb exactitud i detall l'accés a la nostra plaça en els seus treballs sobre el quatre-cents: *Per esta part del poble únicament es podia accedir a través d'un xicotet pont sobre la séquia i un arc que tancava els murs exteriors, d'on va derivar el nom "Portalet" com encara es coneix hui la zona. Enfront del mateix, el camí feia un gir tancat a l'esquerra, passant al costat d'un abeurador envoltat per una xicoteta zona destinada al bestiar. L'entrada es prolongava cap a l'interior per un carrer, que no tenia un nom propi, o en tot cas era denominat com a carrer de l'entrada. En este carrer, hui anomenat Comandant Moreno, es localitzaven l'hospital local i una antiga casa de banys, que en el segle XV estava pràcticament destruïda. El carrer s'eixamplava poc més avant formant la plaça Major, hui plaça del Pou, en ella es trobaven el forn i la carnisseria.*

Les seues paraules ens ajuden a visualitzar aquell espai, que va formar part del nucli i origen del desenrotllament del nostre entramat urbà. En la part alta de la citada plaça, es trobaven el Castell i l'Església, i d'ella partien els principals carrers, en direcció a la zona alta. D'esta manera, a poc a poc es va anar dibuixant el perfil del nostre municipi.

El 27 de setembre de 1441 es va delimitar el bovalar de Burjassot, els terrenys del qual es trobaven *dins dels límits de la Particular Contribució de València, passant a ser un senyoriu independent*. Esta delimitació va ser ratificada l'any 1694.

Foto inclosa en el llibre *Topografia Mèdica de Burjassot* (Font: Arturo Cervellera Castro)

Els límits començaven a ser clars, i els carrers iniciaven el seu desenrotllament, de manera que en el segle XV Burjassot començava la seua marxa, que podem observar gràcies a l'aportació gràfica de Ricardo Sixto, en el treball anteriorment citat.

Si recorrem als censos dels anys 1609 i 1692, observem que els mateixos registren 280 i 272 habitants, aspecte que ens permet projectar la imatge d'una població estable des del segle XVI fins a la fi del XVII. Població que, donada la seua ubicació geogràfica, vivia fonamentalment de l'agricultura, i feia de la Plaça Major, el seu nucli poblacional i focus principal de trànsit.

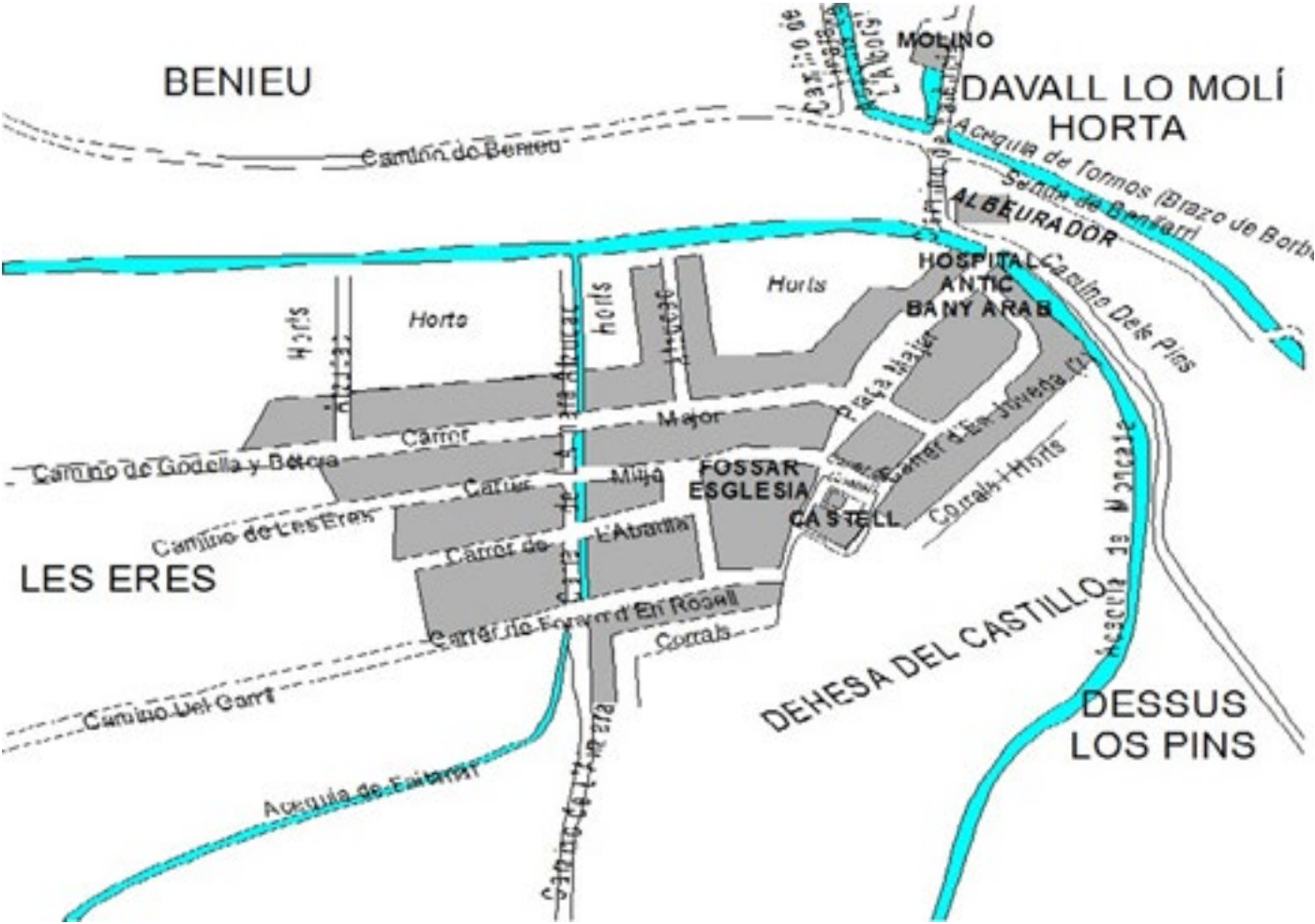
Passant al segle XVIII, en el cens dels anys 1768 i 1794, el nombre d'habitants era de 1.572 i 1.794 respectivament, la qual cosa evidència del desenrotllament urbanístic del municipi i tot el que això comporta, la qual cosa implicaria la prolongació dels principals carrers. A la fi del segle XIX i inicis del XX registraria una nova empenta i la seua posterior consolidació, fins a arribar a l'estat actual, en la segona meitat del segle XX.

Arribats a este punt, i conforme hem comentat, podríem narrar 213 històries diferents, fins i tot més, però no és el nostre objectiu en esta publicació. Ens centrarem per tant en eixa plaça i els quatre carrers primigenis.

Panell ceràmic, situat al costat del Portalet.

Hui desaparegut. (Foto: Santiago López)

Recreació del nucli urbà de Burjassot al segle XV, realitzat per Ricardo Sixto

Plaça del Pouet

La plaça, malgrat les seues dimensions, era un lloc de vital importància, com ja assenyalàvem, i és que al voltant d'ella és on es concentraven els serveis propis de l'època. El pou era un focus de vida, les cavalleries i el bestiar tenien allí el seu abeurador i els veïns accés a l'aigua. El forn, la carnisseria, l'adrogueria...tots creixien i interaccionaven entorn d'ell.

A més, la plaça acollia els mercats, fins al seu trasllat a la plaça Mallent, a la fi de 1861, en els terrenys cedits pel Col·legi de Corpus Christi i el Sr. Juan de Dios Mallent i Roncal, i fins i tot a vegades, feia les funcions de plaça de bous improvisada.

Al seu voltant es trobava, a més de l'Església i el Castell, el primer edifici que l'Ajuntament va tindre en propietat, edifici adquirit en 1865 i que va estar en actiu fins al seu trasllat al seu emplaçament actual, l'any 1915.

Tots estos serveis es van anar traslladant a zones més centríques, en funció del creixement del poble, però els monuments més emblemàtics de la plaça continuen sent, hui dia, la seua insígnia: el Pouet, el Castell i l'Església de Sant Miquel.

La primera referència escrita del pou la trobem en la documentació de l'Ajuntament, l'any 1826, quan es diu: *producte del repartiment de 400 rals de velló rebuts del fons de consums [...] dels quals es va reservar la junta 62 reals 26 maravedins per a uns certs gastos del pou comú.*

La gestió del pou es va fer, tradicionalment, per arrendament de la seua explotació, així ens ho confirma el llibre d'actes municipal de l'any 1869, on s'arreplega una proposta de José Llorens: *Que donat que en el pou de la plaça del Castell no té qui poue aigua per a beure les cavalleries transitables, que ell es prometia a donar pels mesos de juliol, Agost i Setembre, seixanta reals i totes les cordes i poals que necessiten els veïns del poble per a pouar, deixant els poals i corda en el dia que concloga en el mateix estat que els va trobar.* En anys posteriors es va anar succeint l'arrendament en termes similars, bàsicament als serens. Anys més tard, ja en el segle XX, amb l'arribada de l'aigua potable i el canvi en els mitjans de transport, es va convertir en una font.

Deixant a un costat l'evolució del pou, hem de reprendre un fet de vital importància, que va marcar el futur de la plaça, i per consegüent de Burjassot. El dia 7 de gener de 1854,

va tindre lloc la inauguració de la nova carretera de València a Burjassot. Esta via connectava Marxalenes amb la carretera que s'havia iniciat, l'any 1850, des de Lliria a Burjassot. Travesava el centre de la plaça Major, deixant a la dreta (venint des de València) el pou i a l'esquerra l'edifici del Castell, i suposava un important increment del trànsit al carrer Major, el qual passava a ser part de la carretera provincial Ademús-València i, posteriorment, de la de Burjassot a Torres-Torres, sent en eixe moment zona de pas obligat per a l'accés a l'interior de la província. Fins a eixa data l'accés a les zones de l'interior es realitzava pel camí vell de Lliria, *camí fondo*, que vorejava el poble per la seua part sud.

L'any 1889, la carretera va ampliar el seu ús amb la inauguració del tramvia de València a Burjassot i Godella, inicialment tirat per cavalls, canviant en 1910 a força elèctrica. En el seu trajecte des de Godella a València passava per la part sud de la plaça per a enfilar el carrer Jorge Juan (carrer del Tramvia) i al seu retorn ho feia pel carrer Major.

Pouet i detalls

Al juliol de 1973 es va iniciar l'expedient per a l'obertura de l'últim tram del Carrer Mestre Lope, des del carrer Llirons fins a la Plaça del Pou, fruit de les necessitats urbanístiques del municipi davant la saturació del trànsit i, cedint davant les demandes constants de la població, es va procedir a l'obertura del carrer Mestre Lope, prolongant-la fins a connectar amb la plaça del Pou. Este fet va obligar a l'enderrocament de diverses vivendes de la pròpia plaça i la reubicació del pou uns metres més a baix, quedant amb l'aspecte que observem en l'actualitat.

El Pouet, sense ser un monument arquitectònic de relleu, no deixa de ser un element fonamental en la història de Burjassot, sent un dels testimonis més antics de l'evolució i dels esdeveniments del nostre poble.

Els diversos noms amb els quals s'ha designat esta plaça en els dos últims segles són una mostra de l'activitat política que s'ha viscut a Burjassot i de la importància per al poble de la seua plaça, ja que qualsevol canvi polític deixava la seua empremta en ella, a través de la renovació de la seua làpida. Alguns d'estos noms són: En el llibre d'actes de l'any 1869 es parla de l'arrendament del pou de la plaça del castell. L'any 1875, in-

Foto de detall del Pouet

dica la premsa que els militars van arrancar la placa de Plaça de la República, reprenent el seu nom de Plaça de la Constitució. En el llibre d'actes de l'Ajuntament, en 1902, s'aprova canviar el nom a la Plaça del Castell pel de Plaça de Pi i Margall. Al febrer de 1910 repren el nom de Plaça de la Constitució, i a l'abril de 1912 repren, de nou, el nom de Plaça de Pi i Margall. En 1939, va prendre el nom actual de Plaça de Sant Joan de Ribera.

Quant a la part nord de la plaça, va prendre el nom de Plaça de Méndez Núñez (estimem que en 1902), en 1932 va passar a denominar-se Plaça del Comandant José Moreno i en 1939 va passar a denominar-se Plaça del Pou.

Amb tants canvis, no és d'estranyar que per a la majoria dels veïns del municipi la nostra plaça haja rebut sempre el mateix nom, i eixe no és un altre que *Plaça del Pouet*.

Foto de detall del Pouet

Edificis històrics a la plaça del Pouet

Carrer de Jorge Juan (Carrer del Tramvia)

Estem davant d'una de les artèries principals de Burjassot, i una de les més antigues, consideració que comparteix amb altres vies paral·leles a ella (Vicente Blasco Ibáñez, Bisbe Munyós i Mariana Pineda). Al llarg de la seua existència, ha rebut diversos noms, canvis marcats pe succeir-se dels esdeveniments històrics; així el nom més antic que se li coneix és el d'Abadia, seguit del de Jorge Juan que, durant alguns anys del segle passat, va ser substituït pel de José Antonio Primo de Rivera, que va perdurar fins a l'arribada de la democràcia que va recuperar la majoria de la llista de carrers anterior romanent en l'actualitat el de Jorge Juan. Encara que els burjassoters també el coneixen com a *carrer del Tramvia*, sobrenom que no necessita de molta elucubració ja que la seua explicació és ben senzilla: antigament passava per ella el tramvia núm. 23 que anava a València. Quan se'ls pregunta a les persones que van viure aquella època per este vehicle, algunes esbossen un somriure, i recorden les maniobres d'evasió que havien de fer, especialment a l'estiu, quan eixien a prendre la fresca al carrer i venia el tramvia, corrien, ficant-se persones i estris, dins de casa fins que havia passat, i evitaven així qualsevol accident; reacció lògica degut al poc espai útil que hi havia entre el vagó i la façana de les vivendes

El seu traçat és rectilini, amb algunes irregularitats, producte dels tossals sobre els quals està assentat. Naix en l'actual Plaça de Sant Joan de Ribera, al costat de la porta principal del Castell; en el seu recorregut travessa la *Plaça dels Furs*, el carrer de Cervantes i desemboca en la Plaça Baltasar Mallent (on trobem l'antic Mercat Municipal), franqueja els carrers del Mestre Fernando Martín i Navarra per a finalitzar en la Plaça Emili Castelar, al costat de l'Ajuntament i la casa d'estiueig dels pares de Blasco Ibáñez.

El seu recorregut medieval era molt similar a l'actual, amb la diferència que finalitzava en l'actual Mercat històric, espai on se situaven les eres. Durant segles va mantindre el mateix disseny, fins a la gran revolució urbanística de mitjan segle XIX, quan els representants municipals van decidir ampliar el municipi cap a la zona on es troba l'actual Ajuntament i les Sitges. Per a aconseguir este objectiu van fraccionar l'espai edificable en parcel·les. Amb esta mesura, van aconseguir sanejar els comptes municipals i erradicar les coves situades al llarg d'este recorregut

Podem afirmar, que durant molts anys ha sigut un dels trajectes més concorreguts i dinàmics de la nostra ciutat, aollint esdeveniments de diversa índole, com a manifestacions socials, culturals i processons de caràcter religiós i civil.

Esta zona va acollir, atrets per un espai comercial com el Mercat, botigues especialitzades en diversos productes. Integrats en una sola botiga trobàvem l'adrogueria, la ferreteria i electrodomèstics (d'Emilio Muñoz), floristeria, roba i teixits (de nom Rosita) i una merceria; sabateries, alimentació (carnisseries, de llepolies, pastisseries, alimentació *El Bou*, casa *Fricha*), matalasseria (Gantes); bars com els famosos i emblemàtics Café Brasiler de Mariano Cervellera o el bar de Manolo; tintoreria (Germanes Filomena i Amparito López) forns, com el de la família de poeta Vicent Andrés Estellés i el de Josep Maria Hueso Margarit (de malnom *Casa Corriola*), amb

Antiga fotografia del carrer Jorge Juan, on s'aprecien les vies del tramvia

dos entrades, una oberta al carrer Jorge Juan i una altra que es comunicava directament amb el Mercat; estanc, papereries, farmàcies (de D. Matías Juste Gamir o la de Maria Amparo Esquivà), cinemes (l'Olympia); funerària (enfrent de l'església de Sant Miquel, propietat de Vicente Aguilar), casa de fotografies, entitats bancàries (Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de València); rellotgeries (la més coneguda era la de Pitarch) o la fàbrica de xocolata Valor. Un passat gloriós del qual hui a penes queden alguns establiments que es resisteixen a desaparèixer o s'han adaptat als nous temps, exercint, en alguns casos, un rol diferent al de la seua creació i en uns altres s'hi han obert empreses d'índole diferent de les apuntades. Al costat d'estos emblemes, que formen part dels nostres records, s'ha sabut preservar-hi algunes cases típiques de llauradors d'antany, amb un accés ampli, tancat per una porta de doble fulla, per on accedien els animals, el carro i les persones. La distribució interior es pot consultar en este llibre.

Nucli comercial, que sabia adaptar-se als esdeveniments festius més importants que marcava, especialment, el calendari religiós. Processons que s'iniciaven, la majoria de les vegades, a l'església de Sant Miquel Arcàngel, seguien el traçat del carrer Jorge Juan fins a desembocar en l'actual plaça d'Emili Castelar i, sense entrar en ella, girava a l'esquerra, buscant la Plaça Sequera, per a dirigir-se al carrer Bisbe Munyós i d'ací novament a l'església parroquial, on finalitzava. El trajecte estava ocupat per la gent que no participava en l'esdeveniment, els balcons del recorregut s'engalanaven amb llenços de tela i la comitiva processional transcorria amb tota la solemnitat que es despenia de l'acte. Les autoritats civils i eclesiàstiques no faltaven a l'esdeveniment, tancant la desfilada.

Manifestacions religioses que, entre 1903-1910, es van intercalar amb les anomenades processons laiques (on participaven personatges com Blasco Ibáñez o Menéndez Pallarés), que s'iniciaven en l'Empalme, on es concentraven les institucions polítiques i socials, fins a la plaça de Sant Roc. Els participants es dirigien a les Sitges, seguint el següent itinerari: Carretera Real (carrer València), plaça de Pi i Margall (Plaça del Beat Sant Joan de Ribera), Jorge Juan, plaça d'Emili Catelar i arribada a Sant Roc. La premsa de l'època ens recorda que el carrer de Jorge Juan és *accidentat, perquè forma costera i pendent, la gentada encaixada en ella avançava lentament, les banderes onejant, i els hòmens i dones aplaudint des de les finestres i balcons, componien un conjunt que impressionava*.

En l'actualitat, és un espai que guarda l'encant d'èpoques passades, és un carrer sense l'enrenou d'uns altres temps. Posseeix un especial encant que li dona l'arbratge que recorre part del seu traçat, per ser un espai reservat als vianants, pels records que guarda i també pel nombre de botigues, bars i espais administratius que podem contemplar en passejar per ell. Per tot, continua sent una artèria fonamental per a la nostra ciutat i, per tant, per a tots els burjassoters.

Carrer Jorge Juan fotografiat des de la plaça d'Emili Castelar

Carrer Jorge Juan fotografiat des de la plaça de Baltasar Mallent, en direcció a la plaça del Furs

Cases del segle XIX que encara podem contemplar al carrer Jorge Juan

Carrer del Bisbe Munyós

Este carrer, paral·lel al de Jorge Juan, és el que menys canvis ha tingut en la seua denominació al llarg del temps, no ha succeït com amb la resta dels carrers, els canvis de nom dels quals han sigut molt sensibles als moments polítics; això és producte del respecte i vinculació recíproca entre Burjassot i un dels seus veïns més il·lustres.

Inicialment coneguda com a carrer Nou, va passar en 1917 a dir-se del Bisbe Munyós, en honor a D. Francisco Muñoz Izquierdo, qui va nàixer en eixe carrer; també era conegut com *carrer del Fossar*, nom que vé donat perquè en l'inici del carrer es trobava el cementeri, al costat de l'Església de Sant Miquel.

El seu traçat és rectilini, amb algunes irregularitats, producte dels tossals sobre els quals s'assenta. Naix en l'actual plaça del Patriarca, al costat de la plaça de l'Església de Sant Miquel Arcàngel, el travessa el carrer de Cervantes i franqueja el de Cuba, el travessa el carrer Mestre Fernando Martín i finalitza al carrer Navarra.

El seu traçat inicial era molt similar a l'actual, amb la diferència que finalitzava en les eres. Posteriorment es va ampliar, fins a connectar amb els terrenys propietat de Leopoldo Sequera.

Com hem indicat, inicialment el carrer finalitzava en l'edifici de les Sitges, on començava el carrer Mariano Aser. En homenatge a la família Sequera, el tram des del carrer Navarra fins al carrer del Mestre Mallach va passar a denomi-

nar-se Plaça Sequera, trobant-se com edifici més emblemàtic de la citada plaça la Casa Asil Sequera, dedicada a la cura d'ancians.

Els seus edificis han sigut tradicionalment cases de llauradors i vivendes familiars, on tenien la seua residència habitual, i alguna segona residència, com així va ser la del reconegut advocat Vicente Dualde.

És molt més tranquil que els carrers Major i Jorge Juan, pel que fa al trànsit rodat, per la qual cosa comptava amb menys establiments; així ens hi trobàvem a l'inici un forn, en l'encreuament amb el carrer Cervantes estava l'establiment de barberia i practicant de Miguel Alonso, i en l'encreuament amb el carrer Mestre Fernando Martín la carboneria.

Ha sigut i és el camí de retorn de les processons a l'Església de Sant Miquel, el campanar de la qual es troba perpendicular al carrer, presidint-lo i podent-se gaudir de la seua bellesa des de qualsevol punt d'ell.

Portes tradicionals al carrer Bisbe Munyós i detall

Antiga fotografia del carrer Bisbe Munyós

Vista actual del carrer Bisbe Munyós

Vivendes tradicionals al carrer Bisbe Munyós

Carrer de Mariana Pineda

Al llarg de la seua existència ha rebut diversos noms, canvis marcats per les derives històriques, així el nom més degà que se li coneix és el de Carrer de Fora o *D'En Rosell*, seguit del *d'Obradors*, després de la Guerra Civil va ser substituït pel de Queipo de Pla, que va perdurar fins a l'arribada de la democràcia, en què va passar a adoptar l'actual nom de Mariana Pineda.

També se l'ha conegut per *carrer dels Lladres*. Este malnom té la seua història, fonamentada en l'important nombre de terrissaires que residien i tenien el seu taller en el citat carrer, donada la proximitat a este d'una séquia, de la qual obtenien l'aigua necessària. Per a vendre els seus productes solien desplaçar-se, amb els seus animals de càrrega, als pobles veïns, una vegada venuda la mercaderia tornaven a la nostra ciutat, no sols amb els diners obtinguts en les transaccions, sinó amb alguns altres productes obtinguts a les masies i horts pels quals passaven.

El còlera de 1885, que va afectar a tot Burjassot, va ser especialment virulent amb els veïns d'este carrer. La mortalitat que van patir va ser superior a la de la resta del municipi. La causa principal d'este desastre demogràfic es va deure al

consum humà d'aigua, sense tractar, de la séquia que els servia per a elaborar-hi els seus productes artesanals.

El seu traçat és rectilini amb algunes irregularitats, producte dels monticles sobre els quals s'hi assenta. Naix al carrer Carolina Álvarez, enfront de la porta d'entrada a les cuines del Castell, en el seu recorregut franqueja els carrers del Patriarca i de les Hortes, travessa els carrers de Cervantes, Cuba i Fernando Martín, travessa els carrers Navarra i Pintor Goya, finalitzant el seu traçat en la carretera de Lliria, en la confluència amb Mariano Aser.

El seu traçat és semblant al dels carrers de Vicente Blasco Ibáñez, Bisbe Munyós i Jorge Juan. En els seus inicis va ser la porta a l'horta, concretament a la partida de *l'Almara*, limitant-se el seu recorregut des del Castell fins a l'actual carrer de les Hortes, prolongant-se amb el camí del Carril. L'interior del carrer es corresponia amb la part posterior de l'edifici de l'Església de Sant Miquel, construïda en 1780, i l'exterior amb cases de llauradors. Va iniciar el seu creixement i consolidació al llarg del segle XIX, construint-se vivendes en la zona més pròxima al Castell, utilitzant com a carrer l'antic

Diferents cases en Mariana Pineda

Detalls arquitectònics en Mariana Pineda

camí del Carril, fins a arribar a la casa palau dels Comtes de Trigona. La construcció de la carretera de València a Lliria, en la segona mitat del segle XIX, li va donar una nova dimensió, en ésser la prolongació natural d'esta, si bé la carretera provincial es desviava pel carrer de Navarra fins a connectar amb el carrer de Blasco Ibáñez.

Al llarg del seu recorregut podem gaudir d'edificis emblemàtics, entre els quals es troba l'esmentat *Castell*, a continuació la part posterior de l'Església Parroquial de Sant Miquel, un poc més endavant trobarem el Cercle Catòlic, li segueix l'actual Casa de Cultura, capçalera del complex cultural i recreatiu de La Granja (que en els seus inicis va ser palau dels Comtes de Trigona i posteriorment escola per a la formació d'enginyers agrònoms), i finalitzarem en la part posterior de l'Asil Sequera.

Durant la segona meitat del segle XX, va ser la prolongació de la carretera de Lliria en direcció a València, evitant les cues que generava el semàfor situat al carrer Vicente Blasco Ibáñez, al costat del mercat.

Detalls arquitectònics en Mariana Pineda

Carrer de Mariana Pineda

Carrer de Vicente Blasco Ibáñez

A este carrer se l'ha conegut històricament com a *carrer Major*, la qual cosa parla clarament de la seua importància, ja que coincidia amb el traçat de la carretera comarcal que portava des de la ciutat de València fins a Torres Torres, que va ser el principal eix de creixement de l'antic nucli urbà del nostre municipi.

El seu traçat és rectilini. Naix en la unió de les places del Pou i de Sant Joan de Ribera, al costat del Pouet; en el seu recorregut es creua amb els carrers Pedrós, Serra i Llirons, travessa la Plaça de Baltasar Mallent (on trobem un dels laterals de l'antic Mercat Municipal), franqueja el carrer de Navarra i Emília Carsí, travessa la plaça d'Emili Castelar, travessant finalment els carrers del Mestre Mallach i Pintor Pinazo per a finalitzar en la Plaça de Gómez Ferrer, enfront de l'Ajuntament.

Era la prolongació natural de la Plaça Major, ruta obligada per a arribar a les zones de l'interior des de València. En 1853 es va convertir en carretera provincial, amb motiu de la construcció de la nova carretera que uneix Burjassot amb València, passant a ser-hi la connexió per a vehicles rodats i cavalleries tant d'entrada com d'eixida de València en direcció a Lliria (Camp de Túria) o a Torres-Torres (Camp de Morvedre).

El 27 d'abril de 1889 va tindre lloc la inauguració del tramvia (de tracció animal) que connectava València amb Burjassot i Godella, i que partia de les Torres de Serrans, situant-se el final de trajecte a Burjassot, on entrava precisament per este carrer, fins a arribar a les cotxeres, al final de l'actual avinguda d'Ausiàs March.

El 19 de febrer de 1910 es va publicar en la Gaseta de Madrid l'autorització per al canvi de motor animal en el tramvia per la tracció elèctrica, amb un ample de vies de 2,20 m. El 26 d'octubre de 1955, en la mateixa publicació, es pot llegir l'autorització del cessament del servei de tramvies, la qual cosa va suposar la seua desaparició, sent substituït a partir de 1956 per un servei d'autobusos.

El seu traçat actual no ha variat i reflecteix les diferents fases de la seua evolució. D'esta manera tenim un carrer més estret en el seu inici, des del Pouet fins a la Plaça de Baltasar Mallent, s'amplia des d'este punt fins al carrer Navarrés (continuitat de la carretera provincial) i en la tercera fase, des del carrer Navarra fins a la plaça d'Emili Castelar, es torna a ampliar, si bé d'un mode menys significatiu.

El primer tram ens mostra el poc que es podia esperar de la rapidesa amb què va evolucionar el transport, com de limitat n'era l'ample del carrer que va obligar, a principis dels anys 50, a regular el trànsit en este tram amb la instal·lació del primer semàfor que va haver-hi a la nostra ciutat, ja que era impossible la circulació en els dos sentits de vehicles pesants. L'augment del trànsit (i els consegüents embussos) va obligar a destinar un policia municipal (*un urbà*) per a gestionar i regular el semàfor, manualment, des de la Plaça del Pouet. Amb la construcció de la nova carretera d'Ademús i l'obertura del carrer Mestre Lope, a la fi del passat segle, el trànsit rodat s'ha vist sensiblement reduït.

Les vivendes més antigues del carrer de Blasco Ibáñez, en la part que dona a l'horta, acostumaven a ser de grans dimensions i comptaven amb entrada per este carrer i amb un hort-jardí que es prolongava fins a la mateixa séquia de Mont-

cada. En la vorera contrària, les vivendes arribaven fins al carrer de Jorge Juan, i aprofitant el desnivell natural tenien l'entrada de carro pel carrer Major i els magatzems, cellers, etc. en la part posterior, on solien tindre una porta accessòria. Les construccions de la segona i tercera fase tenien dimensions més reduïdes i donaven a un sol carrer.

Les variacions en la seua denominació són una mostra palpable de la pròpia història de Burjassot. El primer canvi ens mostra la importància que va tindre la figura de Vicente Blasco Ibáñez a Burjassot, i mostra d'això és que l'Ajuntament, en ple de data 26 de gener de 1917, va autoritzar el canvi de denominació, passant de carrer Major a carrer de Vicente Blasco Ibáñez, amb motiu de la celebració del seu cinquanta aniversari. La inauguració de la placa es va transformar en un acte multitudinari. En la mateixa sessió es va aprovar el canvi de denominació del carrer Nou per la de Francisco Muñoz Izquierdo (Bisbe Munyós), acontentant així republicans i conservadors. En l'encreuament amb el carrer d'Emilia Carsí es troba el centre republicà que es va alçar com a seu del P.U.R.A. (partit blasquista), i que encara a dia de hui manté la seua essència.

Després de finalitzar la Guerra Civil, l'Ajuntament, en sessió plenària de l'11 de juliol de 1939, va aprovar el canvi

Antigues vivendes del carrer Vicente Blasco Ibáñez

de nom d'una sèrie de carrers, entre ells el de Blasco Ibáñez, que, per la seua importància, va passar a denominar-se carrer del Caudillo.

Amb l'arribada de la democràcia, el 29 de juny de 1979, el ple de l'Ajuntament va acordar novament el canvi de denominació d'una sèrie de carrers, entre els quals es trobava el que ens ocupa, que va tornar a denominar-se de Blasco Ibáñez.

En l'actualitat, després de l'obertura del carrer Mestre Lope i el consegüent desdoblament del trànsit rodat, el de Blasco Ibáñez ha passat a ser un carrer molt més tranquil, conser-

Vistes del carrer Vicente Blasco Ibáñez

vant alguns dels vells edificis que van marcar-ne l'evolució.

En temps no tan remots, este carrer era un eix comercial important i comptava amb nombrosos establiments de referència. A risc de deixar-nos-en alguns, citarem, en el tram mitjà, *Casa Tonda*, *Casa Silvestre*, *Fustes Sanchis*, enfront el *Manyà* i a la cantonada amb el carrer Navarra, el bar *Valero*, que era el centre de reunió dels estudiants de l'antiga Escola d'Enginyers Agrònoms (La Granja). En l'actualitat la pràctica totalitat són vivendes de nova construcció o reformades.

De l'últim tram, el més pròxim a l'Ajuntament, cal recordar *Casa Fricha*, *Bicicletes Maynero*, *Caixa d'Estalvis de València*, *Casa el Roget*, *Tintoreria Beltran*, *Bar Central* o *Papereria Regi* i un llarg etc.

Antic convent de les Franciscanes Clarisses de Jerusalem

Altres carrers

Carrer Colom

Avinguda Pi i Margall

Carrer Mendizábal

Carretera de Lliria

Avinguda de la Mare de Déu de la Cabeça

Avinguda Maria Ros

Carrer Isabel La Catòlica

9.

*Places
emblemàtiques*

Plaça d'Emili Castelar

Ens hi trobem davant d'un dels llocs més emblemàtics de la nostra ciutat, un espai de traçat rectangular; centre econòmic, administratiu, social i lúdicofestiu, on podem gaudir d'un entorn modelat amb el pas del temps i dels esdeveniments que es van viure en ell. Un testimoni, embolicat per un conjunt d'edificis que l'engrandeixen, formant un tot en el patrimoni arquitectònicocultural de Burjassot. Entre les construccions singulars, que li donen un valor afegit, podem assenyalar Les Sitges de Burjassot (símbol identitari de la ciutat), l'Ajuntament (escoles en el seu projecte inicial i centre administratiu en l'actualitat), la casa on estiuejava Vicente Blasco Ibáñez, amb la seua torre miramar i els records llunyans de l'universal escriptor; l'obelisc erigit als Màrtirs de la Llibertat (monument a la intolerància) o el Passeig de Concepció Arenal, atractiva albereda (custodiada per les Sitges i per alguns xalets de segles passats). Un tot, percebut, amb ulls cansats, però sempre curiosos, per l'escultura del nostre insigne poeta Vicent Andrés Estellés. Il·lusionista de les paraules, observador de l'esdevenir dels temps que transformava en cròniques versificades per a retornar-li-les al seu poble, a la seua gent. Encara que, no puga ser, somiar sí. Fantasia, que podem substituir per una de les seues poesies que, a mode d'amiga, li fa companyia i li recorda qui va ser, qui és. Un conjunt embolicat per una xicoteta zona enjardinada, que atrau al vianant a asseure's al costat del poeta i gaudir de l'entorn.

Plaça central, on conflueixen alguns dels carrers més emblemàtics del nucli urbà, destacant el de Jorge Juan (conegut popularment com carrer del Tramvia) que naix en el nucli històric de Burjassot, concretament en la plaça de Sant Joan de Ribera, i amb el seu traçat rectilini conclou davant del Consistori. Amb un recorregut paral·lel, trobem el carrer de Vicente Blasco Ibáñez (antic carrer Major), en el seu trajecte cap al poble veí de Godella.

Però esta plaça, com tot espai urbà, ha anat creixent, transformant-se, reinventant-se i adaptant-se als temps. Una història que tractarem de recompondre en les seues grans línies.

Ubicació de la Plaça Emili Castelar al Plànol de 1920

El seu emplaçament geogràfic ens porta a la part més alta i àrida del terme municipal, un tossal calcari, allunyat del nucli urbà que constituïa el lloc de Burjassot, poblat d'arbres i vegetació propis del secà.

Lloc obert, que es va anar urbanitzant amb el pas del temps, primer va ser l'ermita de Sant Roc, li va seguir l'edificació de les Sitges (1573) i el seu progressiu desenrotllament; alguna casa disseminada pel seu contorn i un grapat de coves. Una situació que es prolongarà fins a l'acord adoptat pel Ple municipal, d'11 de juliol de 1872, en el qual es van posar les bases per a la transformació definitiva de la nostra ciutat. Punt de partida del qual sorgirà el Burjassot que ara coneixem, i que ho transformarà fins a tal punt que deixarà de ser el xicotet poble agrícola que havia sigut durant els últims sis segles. El "eixample" es va verificar en diverses etapes, entre 1873 y 1890, amb una aturada de tres anys, per a eliminar les coves situades enfront de les Sitges, just en l'espai que ens ocupa. Per a això va caldre expropiar-les, derruir-les i terraplenar-les, quedant disponible un passeig que, amb el temps, derivaria en la plaça que actualment coneixem.

El projecte inicial es va cenyir, al contorn de les Sitges, dissenyant-se dotze illes (un total de 14.286 m² distribuïts en 100 solars) de cases, dividides per la prolongació dels carrers Nou (hui Bisbe Munyós), de l'Abadia (c/ Jorge Juan) i Major (c/ Vicente Blasco Ibáñez).

Al voltant de les Sitges quedarà el suficient espai, *per a una gran plaça on podrà construir-se un senzill passeig, tot i que envoltat d'edificis perdrà al més bell dels seus encants, [...] gaudir d'un extens paisatge.*

De les múltiples llicitacions que van tindre lloc, destacarem la de la parcel·la núm. 19, situada en la confluència del carrer Jorge Juan i la plaça Emili Castelar, adquirida per D. Gaspar Blasco Teruel (23 de març de 1878), pare de Vicente Blasco Ibáñez, per 751 pessetes. Espai blasquista que, amb el temps, deixarà de ser casa d'esbarjo familiar per a transformar-se en seu del Partit d'Unió Republicana Autonomista (PURA, 1908-1936). En 1957 passarà a ser la Biblioteca Pública del municipi i, en l'actualitat, acull els partits de l'oposició. Este immoble hauria de recuperar-se i posar-se en valor, ja que és el perfecte punt d'unió de Burjassot amb la figura de l'escriptor, i seria l'emplaçament ideal per a situar un futur Centre d'Estudis i Museu de Blasco Ibáñez, que contribuiria a potenciar l'atractiu turístic del nostre municipi.

A la fi del segle XIX, l'Ajuntament va elaborar un paquet de reformes, encapçalades per la projecció d'un passeig i l'obertura d'una porta, que va servir d'unió entre el passeig i el pati de Sant Roc. Sens dubte, l'objectiu programat va embellir la zona, transformant-la en un centre de reunió i esbarjo per a veïns, estiuejants i visitants.

La comissió de les Sitges, depenent de l'Ajuntament de València, després d'estudiar la sol·licitud i projecte presentats, va elaborar un informe en el qual raonava: [...] *projecte de fer desaparèixer terraplenant les coves [...] i fent una plantació d'arbratge que servisca de passeig als seus veïns i als nombrosos forasters que acudeixen a este poble [...]. I va autoritzar [...] a la construcció d'una escalinata i col·locació d'una porta que*

d'entrada a la Terrassa de les sitges. Documentació que ens ha ajudat a reconstruir, com es va anar desenrotllant l'espai que hui gaudim.

Els nous temps aniran transformant la plaça, fins i tot se la batejarà amb el seu nom actual, *per a honrar la memòria de l'il·lustre orador En Emili Castelar es titule la plaça de les Sitges per Plaça d'este republicà (25 de juny de 1899).* I en aquella plaça es va alçar, en 1915, un nou edifici per a escoles municipals, en el qual es va integrar la nova casa Consistorial que va fer desaparèixer gran part de la zona enjardinada.

La seua transformació continuarà inexorable i, a principis del s. XX, el tramvia, de València a Godella, la travessarà per un dels seus laterals, integrant-se en la vida quotidiana.

En l'actualitat, està enllosada en la seua major part, presidint la seua part central una font redona, de gran diàmetre i el fons de la qual mostra un mosaic amb l'escut de la ciutat.

Una plaça on s'hi han celebrat esdeveniments de tota mena: mitings polítics, processons de caràcter cívic i religiós, manifestacions, festes patronals i falleres, esdeveniments esportius, mercats, fires i un llarg etc.

En fi, un espai que reuneix totes les característiques per a ser el que és, el centre neuràlgic de la nostra ciutat.

Panoràmica general de la plaça d'Emili Castelar des de les Sitges

Fotos de la plaça abans de 1927

Postal de la Plaça Emili Castelar vora 1920

Festivitat de Sant Roc en la Plaça d'Emili Castelar (Foto cedida per Vicente Aparicio)

Plaça de Sant Joan de Ribera

Estem davant un dels llocs més emblemàtic de la història de la nostra ciutat, bressol, juntament amb altres espais i edificis confrontants, del naixement, transformació i expansió del que hui és Burjassot. Localització d'edificis civils i religiosos, els quals ha vist créixer i evolucionar fins a arribar a ser el que són, sens dubte uns referents destacats de la nostra urbe.

Este lloc rep a veïns i visitants que arriben, per diversos motius, a la nostra localitat des de València. Al davant els hi apareixen unes construccions articulades al voltant d'un espai enjardinat i reduït, que encara hi guarda alguna cosa de la seua esplendor passada. Les persones que arriben fins als seus voltants es veuran captivats per El Castell-Palau de Sant Joan de Ribera i la seua frondosa devesa o per l'església parroquial de Sant Miquel i el seu esvelt campanar. Superat eixe primer impacte, repararan en un espai triangular que bifurca el camí per on s'ha accedit, el carrer València. Illa de verd i asfalt, envoltada d'arbres i presidida, en un dels seus angles, per una imatge de Sant Joan de Ribera. Escultura sufragada per subscripció popular amb motiu de la canonització del Beat. Festejos que es van celebrar en el seu honor el 25 de setembre de 1960. Es tracta d'una figura dreçada de 2,25m cisellada per Salvador Furió Carbonell (1924-2012) escultor i imatger valencià. Entre les més conegudes de les seues obres s'hi troben El Ballester del Centenar de las Ploma -Palau de la Generalitat-, Santa Maria Loarre -Hospital provincial de València-, el Natzaré -per a la Reial Germandat de Jesús amb la Creu- i Crist Ressuscitat del Cabanyal. Mostra el sant amb aurèola, barba densa i les mans entrelaçades sobre el pit on subjecten la creu patriarcal. Vesteix els abillaments de l'hàbit coral -sotana, roquet i muceta amb cogulla-. La llegenda Burjassot al seu senyor Sant Joan de Ribera. Any MCMLX i els escuts de la població i del Patriarca completen el pedestal del monument. Està realitzat en pedra calcària ibèrica, i l'alçada total del conjunt assoleix els cinc metres. L'estudi previ en alpegs es conserva a l'interior de les dependències del Col·legi Major.

L'ajuntament burjassoter, va aprofitar la cerimònia d'inauguració del monument i la presència de l'arquebisbe de València, En Marcelino Olaechea, per a donar per finalitzada la remodelació urbanística, enllumenat i jardineria d'este lloc i procedir així a la seua obertura.

La personalitat d'esta plaça ve donada, com hem apuntat amb anterioritat, per les construccions que l'envolten, i que hi dissenyen un conjunt monumental difícil de trobar en altres llocs del municipi. Edificis com el Pouet, on persones i animals es reunien per a beure o aprovisionar-se d'aigua, abans de seguir el seu camí (cap a Bétera, Lliria o València). El Castell-Palau i el seu entorn enjardinat, que ens recorda que, durant segles, el nostre municipi va ser un senyoriu i en ell residia el poder jurisdiccional. L'Església Parroquial de Sant Miquel, la catedral de l'Horta Nord, símbol religiós que es va situar en diferents seus del perímetre que conforma la plaça, fins a la seua ubicació actual. L'edifici que va acollir el primer ajuntament (1865), totalment independent de la institució del Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi, fàcilment identificable per estar coronat per un rellotge de sol, que, miraculosament, encara es

conserva. A més, en este lloc s'han situat històricament el forn, la carnisseria i el mercat.

Este triangle, es prolongarà per les seues arestes laterals, donant lloc al naixement dels carrers Jorge Juan i Vicente Blasco Ibáñez, que s'allarga, en línia recta, cap al nord-oest de la població.

Un espai amb denominació canviant, resultat dels successos polítics que han anat, en el nostre esdevenir històric, modificant la nomenclatura de la llista de carrers. Inicialment coneguda com a Plaça Major (unida al que hui és la plaça del Pouet), anys més tard se'l coneixerà com a Plaça del Castell, de Pi i Margall, fins que 1960, rebrà el seu nom actual, del Beat Joan de Ribera.

Com a centre de la vida del que va ser el lloc de Burjassot, ha sigut testimoni d'importants successos. Esdeveniments que va compartir amb els monuments i llocs al·ludits, començant pel propi origen de Burjassot, la qual cosa ens portarà a recordar la torre musulmana, envoltada d'una alqueria i una pineda sota la seua protecció. Un urbanisme precari que es mantindrà pràcticament inalterat fins a la Reconquesta, punt d'inflexió on es perfilaran uns canvis que influiran per al futur del lloc, en dos vessants, l'espai físic i el jurídic.

Entre els esdeveniments dels quals esta plaça en seria testimoni, podem ressaltar-ne alguns vinculats als seus edificis més destacats, el Castell, com la celebració de Corts, el 18 de juliol de 1401, en compliment de la promesa efectuada als Jurats de València per part del rei Martí l'Humà; l'assassinat de l'Encobert, el 18 de maig de 1522, en el marc de la rebel·lió de les Germanies, després del seu fallit intent d'assaltar la ciutat de València; la venda del senyoriu, per part del Capítol Catedralici, a Mossén Bernat Simó, el 23 de febrer de 1568, i la consegüent presa de possessió l'endemà passat; la posterior venda al Patriarca Joan de Ribera, al setembre de 1600, qui hi va passar llargues temporades, cedint més tard la titularitat del Senyoriu, juntament amb la plena jurisdicció civil i criminal al Col·legi de Corpus Christi, que va ser el seu titular fins a l'abolició dels senyorius, en el segle XIX.

Les desamortitzacions huitcentistes van donar lloc al fet que la propietat passara a les mans de diversos propietaris

Situació de la Plaça de Pi Margall, hui de Sant Joan de Ribera, en 1920
(Font: A. M. B.)

fins que va ser comprada pel marit de Na Carolina Álvarez i Ruíz, fundadora del Patronat que a hores d'ara porta el seu nom.

Altres fites destacades, que es van desenrotllar en el seu entorn, van ser la construcció de l'església parroquial de Sant Miquel Arcàngel en el punt on hui se situa i l'adequació de la seu del primer ajuntament independent del Castell, transformant el seu entorn en el centre administratiu del municipi. La invasió napoleònica tampoc li va passar desapercebuda, en compartir el centre de comandament francès amb el recinte emmurallat del Palau-Castell. Va rebre els dirigents i manifestants republicans desplaçats fins a Burjassot per a manifestar-se en les processons cíviques que es van celebrar a principis del segle XX. Durant la Guerra Civil va contemplar l'anada i vinguda de les tropes que van utilitzar el castell-palau com a caserna i Escola d'Oficials d'Estat Major i, amb el temps, veuria l'arribada de la democràcia.

Si viatjàrem amb la imaginació a temps passats, encara podríem distingir alguns dels personatges que es van passejar per ella. Reconeixent, entre altres, al Patriarca Joan de Ribera, Francisco de Goya, Vicente Blasco Ibáñez i la seua dona, María Blasco, Pío Baroja, Carolina Álvarez, el Bisbe Francesc Munyós Izquierdo, Juan J. López Laguarda, Arturo Cervellera Castro o Vicent Andrés Estellés.

També ens creuaríem amb els veïns i veïnes, els noms dels quals no tindran el mateix ressò que els anteriors, però

Entorn de la plaça en la dècada dels setanta

Monument que presideix la Plaça de Sant Joan de Ribera

que van forjar, amb el seu esforç i estima, això que hui dia és Burjassot.

I si aguditzem el sentit de l'oïda hi podrem escoltar el grinyolar dels carros, el traqueteig del tramvia, el pas dels cotxes o pujar-nos-hi a l'autobús que ens portarà fins a les Torres de Serrans. Una plaça ben plena de records i de...

Vista, des del carrer València, de la futura Plaça de Sant Joan de Ribera.
En últim terme es pot veure la façana de l'antic Ajuntament

Arranjament i remodelació de la plaça

Edifici on estava l'antic Ajuntament

Plaça de Baltasar Mallent

Escriure sobre esta plaça, és escriure sobre el Mercat i viceversa, espai i fàbrica formen un conjunt perfectament entrellaçat. És un lloc singular, quan t'acostes a ell, per qualsevol de les dos artèries històriques del nostre municipi, els carrers de Jorge Juan i de Vicente Blasco Ibáñez, o te trobes en ell, no perceps una plaça gens convencional. El veí/veïna o el visitant, no està al davant d'un lloc obert, amb mobiliari urbà, jocs o arbres, sinó davant d'un edifici diàfan, sembrat de columnes de fusta, que sostenen una cúpula poligonal, teulades de dos aiguavessos en diferents estrats i dos portes oposades, que permeten el seu accés pels carrers esmentats. Un conjunt monumental que posa en valor la plaça de Baltasar Mallent.

És un lloc especial per haver sigut durant dècades el centre comercial més important de Burjassot, fòrum que atreia i aglutinava, no sols, als venedors especialitzats en heterogènies mercaderies, sinó a tota la societat burjassotera, sense oblidar a les persones que s'acostaven dels pobles veïns a proveir-se de productes de primera necessitat. La seua disposició a mig camí entre el nucli antic i la part nova, nascuda de l'expansió huitcentista, facilitava estes relacions.

Per a trobar els seus orígens haurem de remuntar-nos-en fins al segle XV i a un lloc determinat, les eres. Localitzades en les proximitats del nucli primigeni de la població, concretament al final dels carrers Major i Mitjà (recreades en el pla adjunt). Va perdre la seua vigència, en època moderna, en ser ocupades pel creixement del nucli urbà.

Fins a 1805 les notícies sobre la plaça són pràcticament inexistents; eixe any s'arplega, al *Diari de València*, la venda, en la *plaça de Mallent, de dos cases en el lloc de Burjassot*. Referència que donarà pas a un parèntesi, que es prolongarà fins al ple municipal de 1861, on el secretari va llegir: *la Cessió de Corpus Christi de terreny de 220 pams de latitud i 122 pams de profunditat cedit gratuïtament pel Col·legi i En Juan de Dios Mallent i Roncal a l'Ajuntament de Burjassot per a la construcció d'una plaça nova amb la denominació de Mallent*. Les obres es

van iniciar poc temps després, i es va aprovar un pressupost de 1.500 reals per a la urbanització de la zona (aplanament, mur de contenció, paga dels treballadors o plantació d'arbres). En 1864, l'alcalde va manifestar que s'hi havien acabat les obres de la plaça de Mallent destinades a mercat públic, en la mateixa sessió va informar que s'anava a sol·licitar al Governador el permís (que es va concedir immediatamet) per a contruir un pou d'aigua, per a proveir a venedors i veïns.

Un espai inicialment obert, que anirà modificant-se amb el pas del temps, encara que, tant el seu interior com les botigues (especialment les d'alimentació) que s'establiran als seus voltants sempre hi estaran lligades al món del comerç. Transformacions que s'aniran succeint fins als nostres dies; així en 1871 s'obrirà *una porta al carrer de l'Abadia (actual c/ Jorge Juan), cantonada amb la plaça de Mallent*. A l'any següent, es dictaran una sèrie de normes que afectaran tant venedors com al responsable del mercat; d'entre elles, seleccionarem, la que degué influir més en el manteniment i higiene del conjunt: *L'encarregat queda en l'obligació de satisfer les cordes del pou, com així mateix agranar-hi, netejar i regar-hi [...] tots els dies, cuidant al propi temps de l'orde públic, [...]*.

En 1879, un veí amb casa confrontada amb el mercat, va sol·licitar a l'Ajuntament, l'obertura d'una porta que recaiguera a la plaça. Se li va concedir, amb la condició de no obrir-la els dies d'activitat comercial.

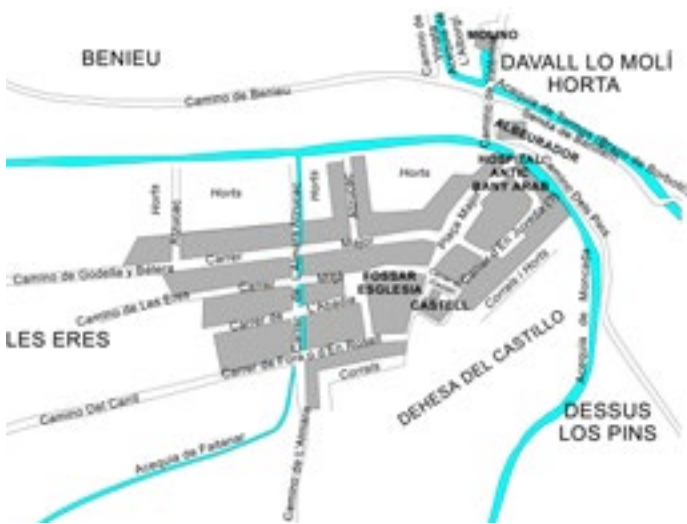
Al llarg de 1880, es va designar (com tots els anys) la comissió encarregada de subhastar els llocs de venda en la plaça; es va comentar per primera vegada la necessitat de construir una coberta que protegira a totes les persones que s'acostaven fins al lloc i de la substitució d'uns arbres que estaven en mal estat. A l'any següent es van solucionar part de les propostes apuntades i es va prohibir l'entrada de carros i animals a l'esplanada, com es feia anteriorment

La Plaça de Baltasar Mallent, en ocasions puntuals, s'acomodarà per a celebrar-hi esdeveniments molt diferents d'aquells per als quals va ser concebuda; un exemple, és l'autorització que se'ls concedeix als clavaris de Sant Roc (1886) per a tancar-la i utilitzar-la per a la solta de vaquetes. També es va convertir en punt de trobada per als jornalers que cercaven treball.

En 1888 es reprendrà el projecte de cobrir la major part de la plaça, construir-hi llocs per als venedors i dotar-la de voreres. Dos anys més tard se li encarregarà a l'arquitecte municipal, Joaquín María Arnau, l'elaboració dels plànols, pressupost i altres condicions. Memòria que va eixir a licitació en diverses

Detall del Plànol Cadastral de 1920. A.M.B.

Recreació, del possible emplaçament, de l'antic mercat sobre el plànol de Ricard Sixto Iglesias (Evolució medieval de la propietat agrària a Burjassot (L'horta de València segles XIII-XV, obra inèdita)

ocasions i malgrat rectificar-se el plec de condicions econòmiques (11.432,45 pts), va quedar deserta la seua adjudicació. Situació que va obligar el Consistori a acordar-ne la seua construcció per via administrativa (Reial decret de 4 de gener de 1883), alliberant les llicències necessàries a principi de 1892. Encara que les obres i condicionament s'hi aniran succeint, la inauguració de la coberta va tindre lloc el 3 de juny de 1892 amb un import final de 9.526,30 ptes.

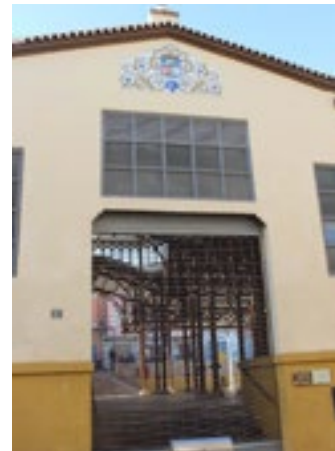
Els anys següents, fins a l'actualitat, les intervencions en tot el seu perímetre i especialment en les infraestructures del Mercat, seran innombrables. Actuacions encaminades a adaptar-se a les exigències dels temps que ha viscut. Així es condicionaran voreres, s'hi construiran magatzems per a dipositar les mercaderies, es pintarà la façana, s'hi construirà una muralleta, s'empedrarà l'entorn, s'instal·laran fanals de gas (substituïts posteriorment per elèctrics), s'adaptarà l'accés a l'escala central instal·lant-hi unes baranes, s'hi afegiran dos ràfecs, es tancarà l'entorn del mercat i un llarg etc.

La història dels dos espais la completarem amb algunes anècdotes, com la que ens recorda el periòdic *El Regional*: *La festa del Corpus de la vila de Burjassot promet ser enguany (1897) molt lluida. Hui dimecres, vespra de la festivitiat, hi haurà gran serenata a la nit, precedida de cercavila, sobre un entarimat que s'alçarà a la Plaça de Mercat, il·luminat amb grans focus de gas. El diari La Correspondència de València, ens recorda que la nit del 28 de setembre, va haver-hi serenata a la plaça del Mercat [...], després de grans voltejos de campanes i disparada de morterets, anunci de la festa [...] Sant Miquel*. Concerts que es van prohibir

en 1921, encara que a l'any següent es van tornar a celebrar, amb la consegüent protesta per part de l'oposició municipal.

En l'actualitat és un espai multifuncional, en el qual s'hi celebren diferents actes culturals (premis Vicent Andrés Estelles o presentació de llibres), festes de diferents associacions, sopars de germanor de les Associacions de Veïns o degustacions gastronòmiques.

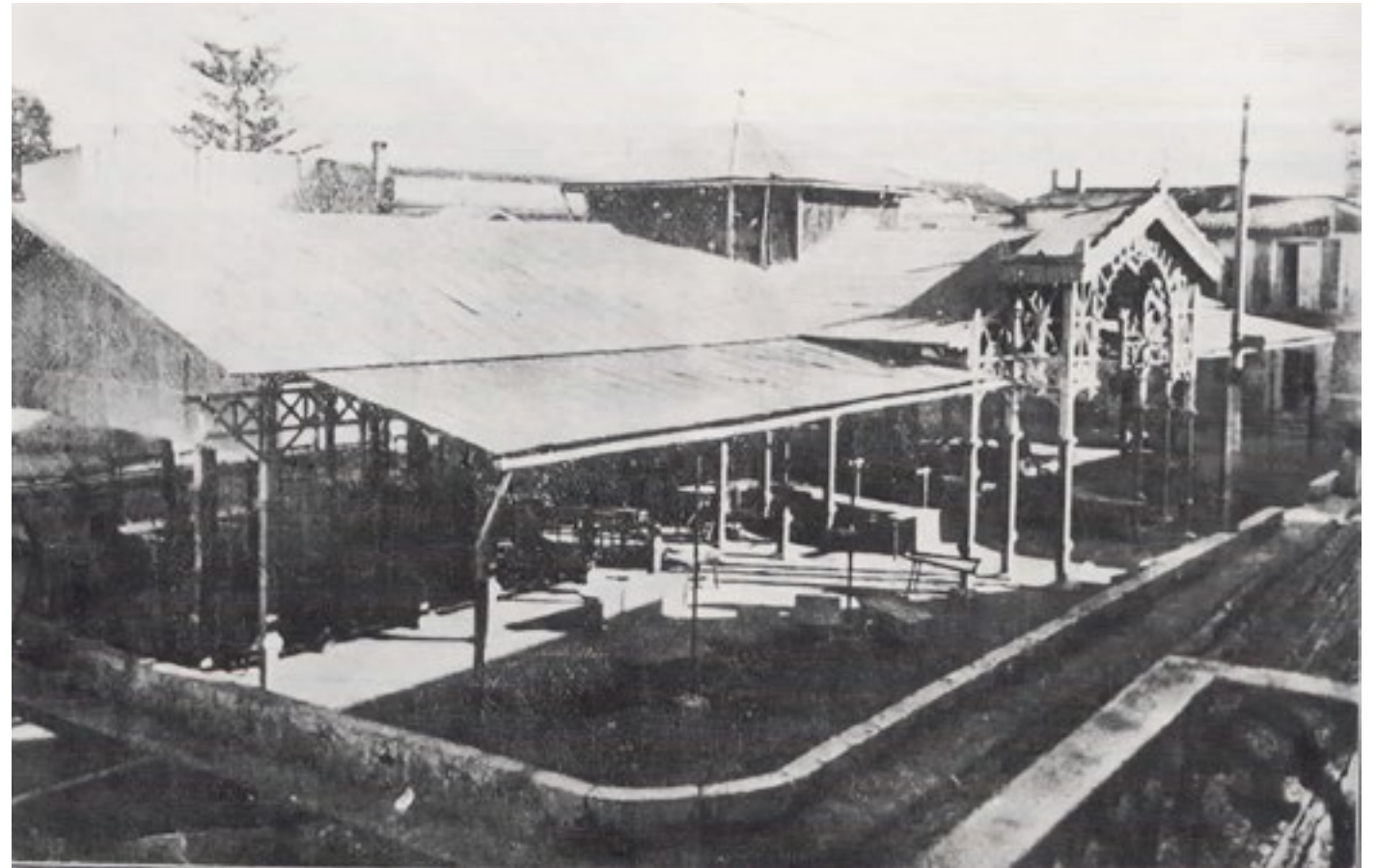
Per a la gent de Burjassot, que va viure la seua època daurada, este espai està ple de records, d'olors, de sons, de sabors... de quelcom molt especial, que només viu en eixos records i en són ben conscients que no tornaran.

Detall de la façana que recau al carrer Vicente Blasco Ibáñez

Edifici en la Plaça de Baltasar Mallent

El Mercat, en la Plaza de Baltasar Mallent, a principios del siglo XX

**Plaça de la Concòrdia
i altres espais per a gaudir-ne**

Esta va sorgir com a resultat de l'eixample de Burjassot cap a la zona de “Les Tres Maries”, als voltants de l'actual avinguda d'Ausiàs March, si bé la naturalesa del subsol, conformat per roca calcària, va impedir que la vegetació s'hi desenrotllara, més enllà d'uns pocs pins.

Durant les dècades de 1920-30 va ser-ne la seu d'un mercat públic, però no va ser fins a la dècada de 1980 que s'hi van escometre decididament les obres que van convertir esta plaça en un bell jardí públic, que inclou una zona dedicada a jocs infantils, i que va dotar esta zona de Burjassot d'un equipament llargament reivindicat pels seus veïns.

Plaça de la Constitució

Plaça Parc Pintor Goya

Plaça de les Palmeres

Plaça de la Concòrdia.

Plaça Parc Estació Burjassot-Godella

10.

*Espais verds:
Parcs i Jardins*

Parc Municipal de la Granja

En la dècada de 1980 Burjassot havia superat la barrera dels 35.000 habitants, amb un alt percentatge de població jove, però no comptava amb parcs urbans on dur a terme les seues activitats lúdiques, per la qual cosa, en 1986, l'Ajuntament va arribar a un acord amb la Generalitat per assumir la gestió i remodelació del conjunt de La Granja, situat en la partida de l'Almara, amb la intenció de transformar-lo en el principal parc urbà de la ciutat, el Parc Municipal de La Granja.

La finca rebia eixe nom per haver sigut seu, a partir de 1894, de la Granja Escola Pràctica d'Agricultura Regional de València; a partir de 1931 va ser Estació Tarongera de Llevant, dedicant-se fonamentalment a l'experimentació en el cultiu del taronger.

La superfície total del conjunt supera lleugerament els 62.000 m², per la qual cosa la seua rehabilitació es va abordar en dos fases. La primera fase, de 21.000 m², es va inaugurar al desembre de 1989, juntament amb la Casa de Cultura, edifici emblemàtic que ocupa la seua capçalera, mentre que la segona fase, amb una superfície pròxima als 41.000 m², es va inaugurar a l'abril de 1991. El projecte és obra de l'Arquitecte i Urbanista Vicent Calabuig i de l'Enginyer de Camins José Manuel Calpe.

La primera fase inclou, a més de la Casa de Cultura, un gran amfiteatre, un Centre Social, que ocupa l'edifici de l'antic Insectari, el Centre Coreogràfic, en el local que s'utilitzava com a magatzem de tractament de taronja. Fora del recinte del parc s'hi troba l'actual Laboratori del Servei d'Anàlisi Agroalimentària, que ocupa un edifici independent, on funcionava l'antiga Escola d'Enginyers Agrònoms. Les instal·lacions es completen amb una xicoteta pineda, zona enjardinada, zona de jocs infantils, parc infantil de trànsit i zona d'esbarjo per a gossos.

El segon sector, amb una superfície de prop de 41.000 m², es correspon amb la zona que ocupaven els horts dedicats al cultiu de les diferents varietats de taronger. Està dividit al seu torn en quatre quadrants, separats per dos grans passejos, vorejats per palmeres datileres, que es creuen perpendicularment, i en l'eix central se situa una font monumental, envoltada de carrasques. Al seu torn, este sector es divideix en quatre zones, amb les característiques següents

Zona 1: És un jardí històric de reminiscències àrabs, que compta amb un jardí andalusí, amb séquies d'aigua, i un xicotet

Un dels trams del traçat del trenet que recorre La Granja. (Foto:A.M.B)

amfiteatre. En este quadrant, s'hi troba també el pou que subministra l'aigua necessària per al manteniment de tot el jardí.

Zona 2: Dedicada a jocs infantils, tradicionals i skatepark, amb un parc d'aventures, amb torre, rampes i escales.

Zona 3: Orientada a la didàctica, compta amb una font en cascada que aboca sobre un estany circular i arbres i arbustos propis de l'ecosistema mediterrani, que es distribueixen en diversos bancals elevats.

Zona 4: D'ús lúdic, prevista per al passeig i el relax, compta amb una plataforma elevada, amb un temple, a la qual s'accedeix per una doble rampa, des de la qual es domina el conjunt.

Estos quatre quadrants compten amb un recorregut perimetral, molt adequat per a la pràctica de l'esport, que compta amb diverses zones amb aparells de gimnàstica, ombrejades per nombrosos exemplars de lledoner, que proporcionen un efecte de pantalla.

Esta segona fase està recorreguda per una línia de ferrocarril a escala, que la transita, i que pot ser utilitzat pels usuaris del parc. Al llarg del trajecte s'han establert diverses estacions (una principal i quatre intermèdies), túnels, canvis de vies i senyalització lluminosa. Existeixen diverses locomotores a vapor, que arrossegueu els vagons on s'hi asseuen els viatgers. Existeix també un taller-dipòsit amb capacitat per a sis locomotores i 30 vagons. La longitud total de la via principal és de 950 metres, als quals cal sumar la de les vies auxiliars i compta amb quatre passos a nivell, quan les vies travessen els passejos principals.

Vista aèria del Parc de la Granja

Parc Municipal de l'Eixereta (Pineda de Carsí)

El Parc de l'Eixereta és el segon de Burjassot per la seua extensió, amb una superfície pròxima als 27.000 m². Està situat en l'extrem nord-est del terme municipal, en el límit amb el de Godella, per on es prolonga la zona arbrada, que queda integrada en el recinte del Col·legi del Sagrat Cor.

Tots dos espais són l'últim testimoni de la "Pineda de Carsí", que en origen s'estenia des de la Devesa del Castell, per un extrem, fins al terme de Godella, sobre la zona que actualment ocupen els carrers de Mestre Lope i Josep Carsí, al costat de la zona d'horta, de la qual la separava la Séquia de Montcada. Esta zona va ser urbanitzada a principis del segle XX, dins de les actuacions del pla d'eixample de Burjassot.

Els seus murs longitudinals recauen al carrer Sagrat Cor i, pel costat d'enfront, al carrer dedicat a Lluís i Antoni Ozores, mentre que la seua entrada principal recau a la plaça de Francesca Navarro.

El principal valor d'este parc és el d'haver mantingut pràcticament inalterada la vegetació pròpia del bosc mediterrani, que ocupava la major part del municipi en els seus orígens.

A principis del segle XX formava part d'una finca privada, que incloïa una fàbrica de filats i trenats de jute i cànem (Filatures Navarro Cabedo, S.A.), coneguda popularment com a *L'Eixereta*, mentre que la zona arbrada formava part d'un gran jardí, dotat d'un sistema de reg, alimentat des d'un safareig situat en la seua part més alta, i solcat per diverses sendes. Quan, en la dècada de 1980, el municipi va adquirir-ne la propietat d'este espai, va mantenir els senders i el sistema de reg, i es va completar amb una sèrie d'equipaments, com ara fonts ornamentals, zona de jocs infantils, zona esportiva (amb camp de futbol i pistes de bàsquet) i magatzems. A més, per a evitar-ne el risc d'incendis es va dotar al recinte amb un sistema d'hidrants. Esment a part mereix la barraca, construïda amb motiu de la visita a la nostra ciutat d'un alt personatge de l'etapa franquista, que actualment compleix les funcions de cafeteria, amb una agradable terrassa.

Accés principal al Parc de L'Eixereta.

Una típica barraca, de mitjans del s. XX, a l'interior del jardí

Plànol de L'Eixereta

Devesa del Castell

El naixement de Burjassot va ser una torre d'origen andalusí, situada en un punt estratègic, enmig del bosc que ocupava bona part de l'actual terme municipal. D'aquell bosc, tan sols n'hi queden dos reductes, un, que hem descrit a l'apartat anterior, el Parc de L'Eixereta, i l'altre és precisament el que ara ens ocupa, la Devesa del Castell.

Com el seu nom indica, es tracta de la parcel·la de bosc mediterrani que envolta El Castell, és a dir, la casa palau que es va construir sobre el nucli que conformava la torre defensiva que va donar origen al nostre municipi. Una sèrie de circumstàncies s'hi han sumat al llarg de la història per a fer possible que este reducte de naturalesa arribara fins als nostres dies sense haver sucumbit als successius processos urbanitzadors que ha patit el nostre municipi al llarg del segle XX. La principal ha sigut la voluntat de Sant Joan de Ribera, titular del Senyoriu de Burjassot a la fi del segle XVI, que el va convertir en el seu lloc predilecte per al descans i la meditació, cedint-lo l'any 1600 al Reial Col·legi de Corpus Christi, institució que ell mateix va crear, i que va ser-ne la titular fins a ben entrat el segle XIX, quan les desamortitzacions van posar a la venda les propietats lligades a institucions eclesiàstiques. Finalment, Na Carolina Álvarez va adquirir-ne la propietat i la seua devesa, que va destinar a seu d'una institució dedicada a fer costat a estudiants universitaris amb gran capacitat intel·lectual i escassos mitjans econòmics, que ha esdevingut l'actual Col·legi Major Universitari Sant Joan de Ribera.

Gràcies a estes casualitats del destí podem gaudir en l'actualitat d'un magnífic espai natural, de 18.000 m², que conserva les característiques del bosc mediterrani, comptant amb exemplars botànics de diferents espècies de gran interès.

Malgrat tractar-se d'una propietat privada, i gràcies a la col·laboració entre el Col·legi Major i l'Ajuntament de Burjassot, en 2016, es va obrir al públic, que pot visitar-lo en caps de setmana alterns.

A més a més de les espècies botàniques existents, entre les quals es troben nombrosos pins blancs, garroferes, carrasques, eucaliptus, margallons o murtes, els visitants hi poden gaudir també d'un entorn històric privilegiat, i de diversos racons, entre els quals es compten una rocalla, que albergava una imatge de la Mare de Déu de Lorda i de Santa Bernardette, sota la qual discorria un ramal de la séquia que regava la devesa, que desguassava en la de Montcada, una xicoteta llacuna (actualment fora de servei) i un refugi de la guerra civil.

Per a fer-nos una idea de com era aquell espai a principis del segle XVII, reproduïm la descripció que va fer-ne Escolano en la seua obra *Dècades de la història de València*: [...] *veiem un afable bosc en este lloc, apegat al palau del Senyor, que n'és el Beat Joan de Ribera, la vista del qual és una de les famoses de la ciutat. Perquè a més de les espesses oliveres, pins, coscolls i llentiscles que en si mateix porta, la diligència curiosa i grandesa d'este príncep ha arreplegat dins d'ell les més precioses i medicinals espècies d'herbes, plantes i animals salvatgins, i repartit tot això amb summe artífici, li fa semblar un jardí de tots els boscos o un bosc de tots els jardins.*

La Devesa del Castell conté notables exemplars de diverses espècies

Vista del "Castell" des de l'interior del jardí

Parc del Mirador

A cavall entre els segles XIX i XX, Burjassot va registrar un important creixement urbà, en convertir-se en un dels llocs de moda per a l'estiueig de la burgesia valenciana. Això va suposar un notable increment en el nombre d'habitants, especialment en època estival i, consegüentment, una major demanda de serveis bàsics, com el subministrament d'aigua potable. Per a respondre a esta necessitat, es va excavar un pou en les proximitats de la plaça de la Concòrdia, i per a facilitar la distribució del subministrament a tot el municipi es va construir en la zona més alta del municipi, en la confluència de l'Avinguda Pi i Margall amb el carrer Garbí, una bassa i, més tard, un dipòsit elevat per a emmagatzemar-hi l'aigua.

En la dècada de 1980, la població s'havia multiplicat, per la qual cosa el subministrament d'aigua era molt insuficient, així que, per a assegurar un servei tan bàsic com este, es va optar per connectar la xarxa de subministrament d'aigua potable amb la de València, per la qual cosa la bassa i les instal·lacions complementàries van quedar obsoletes. Finalment, el dipòsit elevat es va eliminar, l'antiga bassa es va cobrir i es va destinar a altres usos, mentre que el recinte on es trobaven estos es va transformar en un parc públic, amb una vocació didàctica, ja que a la seua privilegiada localització, a la zona més elevada del municipi, i per tant amb unes vistes úniques, se suma el fet que s'ha replantat amb espècies pròpies del bosc mediterrani, comptant per a això amb la col·laboració i assessorament de la Universitat de València.

Els accessos estan adaptats per a discapacitats i compta amb diverses zones de jocs.

Vistes del Parc del Mirador

Més espais d'oci

Burjassot compta amb moltes altres zones verdes, en les quals els seus veïns hi poden gaudir del temps lliure. Entre ells podem destacar:

Passeig de Concepció Arenal

Donada la seua localització, en ple centre del municipi, i al costat del conjunt monumental de les Sitges, este ha sigut un dels espais més utilitzats pels veïns de Burjassot per a les seues estones d'esplai, la qual cosa ha propiciat l'existència de nombroses terrasses, orxateries i cafeteries, especialment concorregudes els dies festius i les vesprades d'estiu.

Este espai té el valor de formar part de la memòria col·lectiva dels burjassoters des de principis del segle XX, associant-se als seus records d'infància i joventut.

Parc del Missioner Josep Garcia

Este xicotet oasi va sorgir com a resultat del procés urbanitzador en la zona de l'Empalme i, més concretament, arran de la construcció dels accessos al Parc Alban, sobre les vies del “trenet” que porta a Paterna i Lliria.

En 2009, les instal·lacions es van veure millorades, gràcies a noves inversions, que van permetre construir-hi dues noves zones de jocs infantils, una pròxima al carrer València i l'altra al costat del carrer Botànic Cabanilles, en el barri de l'Almara. A més a més, se'l va dotar amb mobiliari urbà, un camp de petanca i es van instal·lar-hi diferents aparèlls gimnàstics per a adults.

Passeig de Concepció Arenal

L'Hort d'Almenar

Es tracta d'un jardí situat a l'entorn de l'estació de metro de Burjassot. Té una superfície aproximada de 2.000 m² i el seu origen es remunta a 1985, quan els biòlegs Julio Lacarra i Ximo Sánchez van decidir convertir una parcel·la agrícola abandonada en un jardí mediterrani, per a la qual cosa van plantar-hi més de 200 espècies distintes.

En 2018 l'Ajuntament va decidir expropiar aquest jardí, per a fer-lo accessible al públic, si bé tant l'import d'adquisició com les obres d'adequació no van estar exempts de polèmica.

Parc Fundació María Marzo

En el Nucli Antic de Burjassot, concretament en l'extrem del carrer del Comandant Moreno, limitant amb la Séquia de Montcada i amb una visió privilegiada sobre l'horta, està situat l'edifici que albergava l'antic asil de La nostra Senyora del Carme, juntament amb el seu jardí annex. Aquest edifici és en l'actualitat propietat de la Fundació Maria Marzo Valdés, el patronat de la qual comparteixen la Generalitat Valenciana i l'Ajuntament de Burjassot.

Finalment, després d'anys d'abandó, aquest parc d'una mica més de 5.000 m², tindrà un ús públic, per a la qual cosa l'Ajuntament de Burjassot ha iniciat els treballs per tal de consolidar l'edifici i convertir el jardí annex en un parc públic, que comptarà, a més d'espais verds, amb pistes esportives multiusos i zona de jocs infantils.

Parc Fundació Maria Marzo

Parc del Missioner Josep Garcia

Accés a l'Hort d'Almenar

11.

Edificis emblemàtics

Les Sitges de Burjassot: Esperança per a una ciutat, símbol per a un poble

Les Sitges de Burjassot és un monument desconegut per a la majoria dels valencians; i açò no és una afirmació gens gratuïta, per desgràcia, és una realitat. Gran part de la població que les acull conviu amb elles, els els són familiars, passegen al seu al voltant o, amb orgull, les hi mostren quan venen gent de fora, però no li donen el valor històric, arquitectònic o funcional que tenen.

Esta carència de coneixement patrimonial ens porta a iniciar estes pàgines amb una possible definició de conjunt d'este edifici únic: l'endèmica carència de blat que patia una metròpoli tan important com era la València del segle XVI va estimular els seus responsables municipals a impulsar l'edificació de voluminosos dipòsits subterranis per a emmagatzemar i garantir la conservació del preuat gra. Per a la seua ubicació va ser triat el lloc de Burjassot, per la seua proximitat a la gran ciutat, a la població de la qual es tractava d'aprovisionar, i a la mar, sens dubte, la via més eficaç i essencial de proveïment blader, i per les seues condicions geològiques (terreny format per argila i calcària compacta) i meteorològiques (sequedat, ventilació). Entre 1573 i 1806 van ser excavades més de quaranta sitges subterrànies, amb forma de gran cànter. El 9 de juny de 1982 van ser declarats Monument Històric Artístic de caràcter nacional.

Este senzill resum recull les particularitats d'esta construcció, però com hem pogut llegir, les Sitges són una cosa, i alhora moltes altres coses més. En essència és un singular monument històric, d'inqüestionable valor. Però, alhora, és moltes altres coses, perquè signifiquen alguna cosa més que un monument... el que ens porta a aprofundir en la seua rica i inacabada història, aproximant el lector al monument i el monument al lector.

Vista general de l'esplanada, en la qual s'aprecia el conjunt monumental de l'Ermite de Sant Roc, la creu central, el pou i els magatzems

Els dipòsits subterranis i les instal·lacions que formen el conjunt monumental de les Sitges de Burjassot constitueixen una de les obres civils més singulars i rellevants que posseeix la capital valenciana, però situats a la ciutat que els dona nom; la seua importància radica, no sols en la seua estudiada funcionalitat arquitectònica, sinó en l'ús al qual van ser destinats: garantir la subsistència de la població valenciana.

L'objectiu principal de la seua construcció, que es van marcar els edils valencians del cinc-cents, va ser el d'emmagatzemar el cereal suficient per a alimentar una població de la importància de València i les localitats pròximes. Pensem que el blat, des de la Revolució Neolítica, es va convertir en un dels aliments bàsics de la humanitat. En les primeres civilitzacions fluvials del Pròxim Orient el proveïment de les ciutats depenia en gran manera de la bondat de les collites de blat.

Des de llavors el seu comerç ha tingut una influència decisiva, i el seu control ha significat un gran poder econòmic i social.

De manera semblant a la resta de la humanitat, la societat mediterrània i en particular la valenciana del cinc-cents, tenia com a aliment bàsic el pa. La seua adquisició desviava una part molt important del pressupost de les classes populars i tindre assegurat el seu proveïment va suposar un esforç econòmic, comercial i humà per als responsables de la ciutat.

Al llarg del segle XVI, València va haver de fer front a una sèrie d'esdeveniments que van afectar directament la seua població, donant lloc al fet que els dirigents municipals prengueren la decisió de realitzar unes sitges de prova, en un pujol situat en el lloc de Burjassot. Les causes d'esta mesura les podem trobar en l'augment demogràfic que es va produir en este

Detalls de la Creu Central de les Sitges

Un dels 41 pilons que es conserven, en la base dels quals s'aprecia el número d'ordre (28) i la seua capacitat en cafissos (400)

Dibuix a ploma i aigualida 210x290 mm. per Juan Conchillos Falqué (1641-1711), en el Museu de Belles Arts de València. 23 de juny de 1699

Extracció del blat d'un dels dipòsits (Foto: B.V.A.I.: Àlbum de D. Julio Pons Polín, regalat a D. José López Laguarda, fotografia núm. 18, 1920-1950)

Porta original d'accés a l'interior de les Sitges. També coneguda per la porta dels carros

segle, obligant-los a importar i emmagatzemar majors quantitats de blat; les crisis de subsistència que es registraven periòdicament a la ciutat del Túria; un sòl i un clima poc aptes per al cultiu del gra; la incapacitat de l'Almodí, la Llotja Vella i les Drassanes, per a emmagatzemar i preservar el gra que arribava, principalment per mar i en menor mesura per terra; finalment, però no per això menys important, controlar l'alça dels preus en èpoques de carestia frumentària.

Com es pot deduir, les sitges són instruments per a la conservació i emmagatzematge del blat o de qualsevol altra gramínia. La seua estructura està perfilada per una silueta de doble curvatura, semblant al d'una tenalla aplatada o d'una gran botella, d'altura variable, que oscil·la entre 7 i 12 metres, i base també variable, que fluctua entre 6 i 10 metres, amb volta parabòlica, igual que el mur inferior. La seua superfície està emblanquinada amb una gruixuda capa de morter de calç, que en alguns trams deixa veure darrere algunes filades de rajoles, especialment en la part inferior.

La boca de la sitja té una obertura circular, pròxima als 60 cm. de diàmetre. Està formada per dos peces, una fixa al coll, en forma de piràmide truncada de pendent molt suau, amb la base inferior quadrada i la superfície redona, amb xamfrans morts. En ella estan esculpits dos guarismes, que fan referència al número d'ordre de la sitja i a la seua capacitat, mesurada en cafissos. La segona peça, mòbil, està composta per una semiesfera pètria (popularment piló o tetó) que alberga unes argolles de ferro, subjectes amb plom, la funció del qual era servir d'agafador quan havien de ser desplaçades i al mateix temps poder passar-li les cadenes i cadenats que les asseguraven. La seua configuració està dissenyada per a expulsar l'aigua, evitant així les filtracions, i deixar segellada l'embocadura.

En l'actualitat es conserven 41 dipòsits repartits per l'àmplia esplanada que els acull. Durant la Guerra Civil Espanyola, alguns d'ells es van comunicar, utilitzant-los com a refugi o magatzems. La seua capacitat, és variable, oscil·lant els seus extrems, entre un volum mínim de 150 cafissos i un altre de màxim de 1.278 cafissos.

Les Sitges, com les coneixem en l'actualitat, són el resultat de diferents actuacions al llarg de la seua dilatada història (amb una longevitat de més de quatre segles). La seua línia constructiva, les reparacions i esdeveniments dels quals ha sigut testimoni, l'han modelat tal i com ho coneixem en l'actualitat. Estos espais temporals podem parcel·lar-los en 4 blocs. El primer l'enquadràrem en els seus inicis: com es va forjar la idea de la construcció, l'elecció del lloc, les primeres sitges, les obres d'execució fins a completar el recinte i les instal·lacions paral·leles. El segon, ens obliga a desplaçar-nos fins al segle XVIII, quan es van fer els primers treballs de restauració integral de la terrassa i els dipòsits. Li segueixen les diverses rehabilitacions que es van dur a terme al llarg dels segles XIX i XX. I finalment, som testimonis de la fase més trista, però, al mateix temps, la més esperançadora, la que va des del 18 de setembre de 2018, quan es va produir la caiguda d'un dels murs perimetrals que protegeixen les Sitges, i el futur que, entre tots, vulguem donar-los, perquè les gaudisquen les generacions que ens substituïran.

Estes cavitats han guardat gelosament en les seues entranyes la garantia de la supervivència dels valencians, quan

Galeria de comunicació entre les diferents sitges

Vista interior d'una de les sitges, en la qual s'aprecia la boca per on s'introduïa el blat

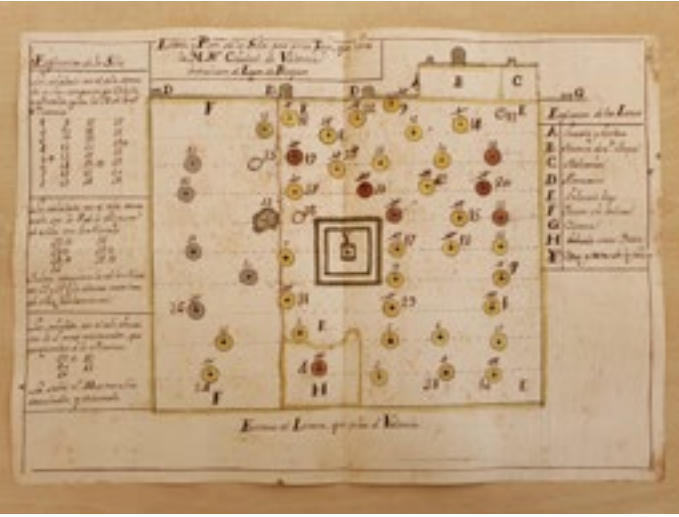
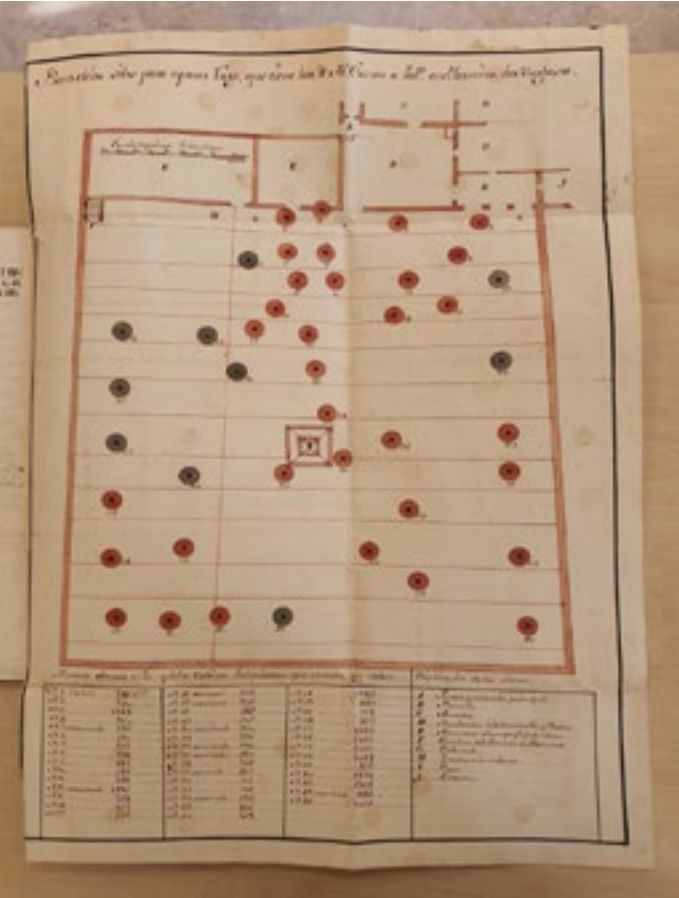
Placa commemorativa de la finalització de la construcció de les Sitges

Rellojge de sol pintat en els laterals de l'Embaronat de la dreta

Imatge que recull els dos magatzems exteriors, els esmentats Embaronats

Plànols de la restauració de les Sitges, a mitjans del segle XVIII (A.M.V., Secció Història, Hisenda, caixa 1270, Sitges de Burjassot. Expedient: Autor sobre les Obres i Repàs de les Sitges de Burjassot i Magatzems contigus per a reposar el blat de la Reial Hisenda, 1754)

les crisis alimentàries tocaven a les seues portes, i s'han reinventat per a convertir-se en banc de llavors, per als llauradors més pobres de l'horta.

La conservació i condicionament de les importants quantitats de cereal que s'hi emmagatzemava, procedents principalment de Castella, Sicília, Nàpols o el Nord d'Àfrica, es realitzava a través de diferents fórmules, encara que explicarem la que més es va utilitzar en les nostres Sitges. El primer que es feia, una vegada oberta la boca de la sitja, era subjectar a l'extrem d'una corda un cresol encés, que s'introduïa a l'interior; si la flama s'apagava era la prova fefaent que no hi havia oxigen, per la qual cosa es deixava obert durant dos o tres dies perquè s'airejara, transcorreguts estos, es repetia l'operació i si ja no s'extingia era el senyal perquè els ensitjadors baixaren a condicionar-ho. La preparació consistia a estendre en primer lloc, sobre la base del cànter o tenalla, una catifa circular d'espert. Sobre ella, un entramat de canyes i sobre estes palla, amb la qual cosa s'evitava el contacte del gra amb el sòl, evitant la possible humitat que poguera contindre la base. Una vegada acabada l'operació es començava a introduir el blat, folrant prèviament les parets laterals, conforme s'anava avançant, amb una gruixuda capa de canyes i palla, i així fins a arribar a uns 50 centímetres de la boca. Sobre la superfície del blat, i abans de tancar la sitja, es cremava carbó per a produir una atmosfera d'anhídrid carbònic que eliminara qualsevol insecte que s'haguera pogut introduir-hi.

Finalment, es tancava l'entrada amb una capa de palla de 50 centímetres de grossària, sobre ella es col·locava una catifa d'espert de reduïdes dimensions i es tapava amb la semiesfera pètria. Les vores se segellaven amb terra argilenca i morter.

Amb este resum hem tractat de donar a conèixer un dels monuments més singulars, i menys conegut, del patrimoni cultural valencià. Només ens resta convidar el lector/a a fer un passeig per ell, i a gaudir així de les seues centenàries instal·lacions, mentre hi descobreix, pas a pas, la grandiositat d'una fàbrica que va ser alçada per a assegurar la supervivència i el benestar dels valencians.

Les Sitges (Fotografia: Ajuntament de Burjassot)

He aixecat, mentre escrivia, el cap
I amb ulls cansats de la cal·ligrafia
He vist enllà, damunt d'una tauleta
Que hi ha al racó del nostre menjador
Entre papers i llibres que m'estime
Com un ocell de ritme popular, com un gresol
Una fotografia de fa mil anys o de fa quatre dies
Tu i jo, Isabel, feliços d'un amor
I més enllà les sitges del meu poble
La veig sovint i et recorde moltíssim
El cos esvelt, com un cànter de Nàquera
I un breu ocell de tristesa als teus ulls
M'ha ajudat molt, de nit, mentre escrivia
Entre papers i fortuïtes síl·labes
Com qui, a la nit, intenta orientar-se amb mans
Amb ulls, jo t'evoque i et mire
Aquell instant de l'any 48
Tu vares fer que cregués altre cop
I m'has donat la teua companyia
El teu discret silenci, el teu ajut
Aquesta nit t'he mirat novament
Et tinc i et veig com et veié el meu cor
El dia aquell de la fotografia
Dorms, ara, al llit, i dormen els teus fills
En aquest gran silenci de la casa
Jo et vull deixar, amant, amats per sempre
Un ram convuls de síl·labes de vidre
Al dematí potser et floriran
Entre les mans de timidesa invicta
I volaran des d'ell brisa i colomes
Creix el mural de calç i de coets
Amb claredats i explosions de mar
Per un amor que se'ns enduu plegats
Secret amor, estendard lluminós
Barres de sang sobre un blanc intocable
Aquest amor salvatge d'un país
Que havem creuat, estimant-nos moltíssim
Des d'Alacant a Castelló
Amb els ulls plens d'una llum
Una gota de llum
Dic el teu nom en aquest punt mateix
Dic Isabel i canten els canyars
I pels carrers diversos de Valencia
Passen amants que es besen a la boca
Amb molt d'amor presos per la cintura
Atarantats d'una olor de gesmls
Dic el teu nom i amb casta reverència
El posaré en un pitxer amb aigua
Dic Isabel i segueix el camí.

Vicent Andrés Estellés

Castell-Palau de Sant Joan de Ribera

A l'entrada a Burjassot des de València trobem un edifici singular, El Castell, un bell Palau-Castell, construït sobre la torre àrab que va donar origen del municipi, i estretament vinculat amb qui va ser el seu principal habitant i propietari en el S. XVII (1600-1604), Joan de Ribera, nomenat pel Papa Pius V, a la primerenca edat de 30 anys, Arquebisbe de València i Patriarca llatí d'Antioquia.

Joan de Ribera va nèixer al si d'una família noble i acomodada. Fill de Pere Enríquez i Perafan de Ribera Portocarredo, virrei de Catalunya i Nàpols, primer duc d'Alcalá de los Gazules, segon marquès de Tarifa, i sisé comte de los Morales; i Teresa de los Pinelos, de la noblesa sevillana, amb qui el va tindre fora del matrimoni. Joan de Ribera va nèixer a Sevilla en 1532, la seua capacitat intel·lectual i la seua excel·lent preparació, li van fer ocupar llocs destacats. El Papa Pius IV el va nomenar Bisbe de Badajoz en 1562, i en 1565 va participar en el Concili Provincial Compostel·là on, malgrat la seua joventut, va plantejar algunes propostes per a la reforma episcopal, segons el contingut del Concili de Trento. Posteriorment va ser nomenat Patriarca d'Antioquia i va acceptar el càrrec d'Arquebisbe de València (16 de juny de 1568).

A més d'ostentar el poder eclesiàstic (10 setembre 1600-10 juny 1604), va sumar a la seua persona el poder polític (per un període de dos anys), en ser nomenat per Felip III Virrei i Capità General de València, convertint-lo en un autèntic pròcer, i donant-li més prestigi a la nostra població, encara que Burjassot ja comptava amb el tractament de Senyoriu des de bastants anys enrere.

Litografia de la Devesa de Sant Joan de Ribera, elaborada per Juan Antonio Conchillos i Falcó (29 de setembre de 1690)

Façana principal del palau-castell, de Sant Joan de Ribera. (Foto: J. Pelufo)

Els seus murs atresoren moltes altres històries, destacant-ne la que va començar fa poc més d'un segle, quan l'edifici va ser adquirit per la seua última propietària, Na Carolina Álvarez Ruiz, donant-li com a destí el de Col·legi Major. Ambdós, monument històric i institució educatiu benèfica, es van convertir en inseparables a partir d'eixe moment.

Així, no sols situem el Palau-Castell geogràficament com el naixement de la nostra ciutat, sinó que a més comprovarem la seua importància sociopolítica, cultural i educativa, tenint la consideració de Bé d'Interés Cultural, reconegut en virtut de la Llei 16/1985, de 25 de juny.

En 1237, la torre i territoris contigus estaven sota el domini del fins llavors Rei musulmà de la Taifa de València, Aben Sayan, o Zaén. Va ser reconquerit pel Rei Jaume I, i és a partir d'eixe esdeveniment quan tenim constància escrita de l'existència del Castell, que queda reflectida en la nota número 30, de data 1 d'agost de 1237, del Llibre del Repartiment, on consta la cessió que fa el Rei Jaume I a *Garcia Pérez de Figuerola, l'alqueriam de Burgaçot cum VIII jovatis iuxta l'alquerian. Kalendas agusti*. Posteriorment, la propietat va passar per distints titulars, dels qui, donat el seu número, només citarem aquells més rellevants, que van ser: La família Safont (o Çafont), primer Gerald i posteriorment Arnau, Sanç de Tena, Misser Doménec Mascó, Bernat Simó, Sant Joan de Ribera i Carolina Álvarez Ruiz.

Abans d'accedir al seu interior ens detenim uns instants per a veure el tipus de construcció, conformada per planta baixa i dues altures, podent apreciar clarament que tot el seu contorn està rematat per matacanes i merlets, i en la seua part es-

querra encara es conserven un parell de torres guaita amb les seues xicotetes finestres sageteres. Abans d'accedir, ens aproximarem al lateral més proper a l'església de Sant Miquel, des d'on es pot albirar com la majoria de les finestres de les plantes baixa i primera, tant en la cara frontal com en la lateral, són geminades, emmarcades amb diminuts baldaquins. Després, a l'interior, veurem que les dos plantes, en la cara que dona a la devesa, també tenen el mateix estil de finestra, fins i tot en alguns casos trobarem que hi són d'arc doble. Per a accedir a l'interior, el farem per una escala de tot just deu graons de pedra llaurada, que ens condueix fins al replà d'entrada, tenint el pas a través d'un arc amb volta de mig punt, sobre el qual ens rep un escut heràldic tallat en pedra.

Arribats ací, cal fer un parèntesi per a fer un breu recorregut per aquella que en els seus orígens va ser la torre defensiva d'una alqueria musulmana, i que s'hi va anar transformant, al llarg de la història, en l'actual Castell-Palau. Els més observadors hi hauran distingit, des de l'exterior, un cos prismàtic en el centre de l'edificació, igualment emmerletat, donada la seua condició d'element defensiu, que es correspon amb la torre originària

Abans d'arribar a ella, ens trobem amb una gran sala receptori, en la qual hi destaquen el cassetonat i el seu sòl de marbre, el qual és sobri, alhora que elegant. Compta amb tres grans finestrals que li proporcionen llum directa, i al fons es troba l'anomenada *sala de la ximenera*, creada per a atendre les visites que no requerisquen accedir a l'interior. Encara que no tenim documentació que ho puga acreditar, és molt probablement de cimonònica, posterior a la desamortització de Madoz.

Vista de conjunt de l'edifici des del jardí interior (Foto: J. Pelufo)

La capella té la seua entrada principal des de la sala de recepció, en ella s'hi custodïa una rèplica de la imatge de la Mare de Déu de la Cabeça, que va ser regalada al municipi per Sant Joan de Ribera, nomenant-la Patrona de Burjassot. Esta talla és utilitzada per a les processons en les festivitats. Es tracta també d'una construcció posterior, i compta amb una cripta on van estar-hi les restes de la fundadora, que no s'hi troben actualment al castell, ja que van ser saquejades en el transcurs de la guerra civil. És interessant destacar-ne els arcs neogòtics, perquè ens permetran establir paral·lelismes amb l'estructura de la capella.

Passem a una altra zona, en la qual si dirigim la nostra mirada cap amunt contemplarem la seua gran alçada, també ens hi trobarem amb un pou amb el seu aljub, una escala, i un arc (a hores d'ara tapiat) que possiblement en el seu moment era una porta; tot això ens fa pensar que ens trobem a la torre originària, de la qual hem vingut parlant. Des d'ací també hi albirem algunes de les cambres més boniques, d'estil gòtic, pels arcs i la lluernia geminada de doble arc.

A la dreta, segons hi hem accedit, es troba el menjador, l'estructura del qual és absolutament paral·lela a la capella. En la dècada dels 60 del passat segle es va realitzar una important remodelació amb la finalitat d'adequar les cambres a una estètica més actual. Les finestres xicotetes es van substituir per grans finestrals, s'hi va posar un socarrat amb el motiu de l'Últim Sopar, que ocupa tota la paret del fons de la sala, i es va canviar la taula en "U" (d'estil monacal) per l'actual, que és més adequada a la funció actual de Col·legi Major. Pugem a la primera planta, i ens hi adrecem a la sala d'actes, on destaca el cassetonat del s. XIV, de l'època

Vista del jardí interior (Foto: J. Pelufo)

de Misser Doménec Mascó, i el sòl és del s. XVII, de l'etapa de Sant Joan de Ribera, actualment protegit per una moqueta sobreposada en previsió que patisca el taulell major desgast. En el contorn superior de les quatre parets hi ha inscrita una frase en llatí, sembla que per pròpia voluntat de Sant Joan de Ribera, la traducció de la qual diu: *Ací trobeu esta mansió amb moderat ornament edificada, en ella troben aliment el necessitat, beguda l'assedegat, honor l'hoste, i el trist des-cans. Apartee allò advers, i l'ompliga de prosperitat.*

En el saló, a més, trobarem els següents retrats: Sant Joan de Ribera, presidint la sala, a Na Carolina Álvarez a la dreta, a En Félix Senent Belenguer en la part esquerra i, finalment, en els laterals de la porta per la qual s'accedix des del saló a la biblioteca, a cada costat, quadres de Na Carolina i el seu germà. En la mateixa sala, separat de la resta per les seues dimensions, i sobretot per l'atenció que mereix, hi ha un retrat del Cardenal Reig, de 1923, pintat per l'antic col·legial Ismael Blat Monzó com un encàrrec del propi Col·legi Major.

Passem a la biblioteca, que compta amb més de deu mil volums. Sobre les llibreries hi ha una sèrie de busts de Sant Joan de Ribera, corresponents a les diferents etapes de la seua vida. Pel Col·legi, hi han passat diversos artistes, però d'ells només dos s'han dedicat a l'escultura, Estellés i Falomir, als quals es deu l'autoria dels citats busts.

Novament hem de fixar-nos en el cassetonat, d'identiques característiques al de la sala d'actes contigua i també de l'època de Misser Doménec Mascó. Ens hi trobem davant dos maneres d'entendre la restauració, una dels anys 60 del passat segle, on el criteri de restauració era el de repintar sobre la pintura original, la qual cosa dona més realç al color, i l'altra posició a partir dels anys 90, com podrem comprovar a la sala d'accés al segon pis, en la qual es pretén conservar la pintura i el cromatisme originals.

Des de la biblioteca entrem en la cambra anomenada de pas a les habitacions, on comencem a veure-hi produccions artístiques d'antics col·legials que el Col·legi alberga amb interès, perquè són mostres d'etapes inicials en les seues respectives trajectòries pictòriques. D'entre tots ells cal destacar els pintats per Francisco Lozano Lozano, excel·lent paisatgista; un dels quadres més visibles de la sala és *Xic amb cistella* (1932). Hi ha més quadres de Lozano a la sala de visites, pertanyents a una etapa més paisatgística, com *L'interludi castellà*, en el qual utilitza colors càlids i se centra en una representació més realista.

A la sala de periòdics podem gaudir d'una de les genialitats de l'antic col·legial Jose Maria Yturralde, artista clau en el panorama pictòric actual. També comptem amb algunes làmines de figures impossibles del mateix autor.

Una de les condicions que va fixar Na Carolina Álvarez en el seu testament, va ser que les habitacions de Sant Joan de Ribera no foren ocupades ni utilitzades amb una altra funció, complint-se'n, tal voluntat, fins als nostres dies. La primera sala corresponia a un rebedor, la segona a una xicoteta biblioteca i la tercera a l'alcova. Els mobles que són hui visibles no són originals de l'època, tan sols en la segona es troba algun mobiliari de l'aixovar de Na Carolina. Cal destacar-hi també els taulells de ceràmica d'estes sales, així com els que precedeixen les cambres del sant, originals de l'època i exactament iguals a les que es pot trobar en el Col·legi del Patriarcar.

Entrada principal

Sòcols ceràmics originals de la reforma realitzada per Sant Joan de Ribera

Saló d'Actes

Cassetonat del Saló d'Actes i detall

Fets que mereixen esmentar-se de la història del Castell:

Bon coneixedor que en eixes dates a la capital estava propagant-se una epidèmia de pesta i del perill de contagi que corria el Rei Martí I “l'Humà”, Misser Doménec Mascó li va oferir al Rei el seu Castell Palau, que en aquells dies reunia condicions, tant defensives (com ara fossat o barbacana) com a residencials, amb estances de caràcter palatí, com ara biblioteca o sala d'actes, oferta que va ser acceptada pel Rei, però en veure que la pesta avançava cap a Burjassot, el Rei i la seua Cort van partir als pocs dies cap a Sogorb per a celebrar-hi Corts.

Un altre succés important es va produir l'any 1425, sent propietari el Capítol, com a Administrador de L'Almoina de la Seu, durant la guerra de Les Germanies, quan els murs del Castell van ser testimonis de l'assassinat de L'Encobert.

A mitjan segle XIV, sent Senyor de Burjassot Gerald Safort, el castell va servir d'element defensiu durant la Guerra de Castella, entre Pere IV “el Cerimoniós” i Pedro I “el Cruel”.

Finalment, esmentarem que el Col·legi Major només ha tingut una interrupció forçosa en tota la seua història, a causa de la guerra civil, per una banda perquè els col·legials van abandonar el castell davant el lògic temor, a causa de la situació creada, i per altra, perquè l'edifici va ser utilitzat durant tota la contesa per a diferents fins, fonamentalment com a aquarterament.

Col·legi Major de Sant Joan de Ribera

El Castell i la seua devesa van passar, en 1604, a ser propietat del Col·legi del Patriarca, per donació de qui va ser-ne el seu fundador, a hores d'ara Sant Joan de Ribera. Posteriorment, a causa de les desamortitzacions, primer la de Mendizábal (1836-1854), que no va tindre més conseqüències, i més tard la de Madoz (1855-1884), en la qual sí que van ser expropiats tots estos béns, i subhastats en 1855, passant des d'aquell moment per diferents propietaris, fins a 1884, any en què va ser adquirit per Na Carolina Álvarez Ruiz.

En un principi, el seu propòsit va ser destinar-lo a orfenat, com així va ser, arribant a acollir a unes 100 xiquetes, sent atés per una congregació de religioses de Sant Vicent, reservant-se Na Carolina l'administració i direcció del centre, circumstància que prompte va portar grans discrepàncies amb la superiora, i es va arribar fins a l'extrem de cessar l'ordre en la seua comesa, produint-se el tancament de la instal·lació. Tal circumstància va causar un profund dolor a la benefactora, fins al punt d'abandonar la seua idea inicial, veient en eixe moment com a millor solució el deixar en donació tals béns al Col·legi de Corpus Christi (més conegut per *del Patriarca*). Va ser el seu confessor, i persona de la seua màxima confiança, el Sr. Félix Senent Belenguer, qui la va convèncer perquè creara un col·legi major, a l'estil del Col·legi Major de Corpus Christi.

Arribat a este punt, cometríem una injustícia si no ens detinguérem per a dedicar-li unes quantes línies a la persona de Na Carolina, pel regal tan valuós que ens va fer, en testar voluntàriament la fundació del Col·legi Major a la nostra ciutat, institució de la qual han eixit, durant els seus pocs més de 100 anys d'existència, més de 400 professionals del més alt nivell

en totes les branques de la cultura, ciència i investigació, tant a nivell nacional com mundial.

Na Carolina Álvarez Ruiz era filla de Manuel Álvarez García, natural de Pobladura de Ágreda (Valladolid) i de Petra Ruiz, natural de Burgos. Manuel Álvarez era vidu quan es va casar amb Petra, el 21 de juliol de 1820 i va aportar al matrimoni un fill de 10 anys anomenat Dionisio.

El matrimoni va tindre dos fills, Carolina i Felipe. Manuel es va jubilar en 1847, morint tres anys després. De Petra se sap molt poc, pel que sembla, pertanyia una família acabalada de Burgos. Va morir en 1856. En morir els seus pares i els seus dos germans, Carolina va heretar una considerable fortuna, quasi tota ella en bons de l'Estat, arribant a ser la número 15 dels majors accionistes del Banc d'Espanya. Ens consta que era una dona profundament creient, de gustos i estil de vida molt senzills. Madrilenyia d'origen, va contraure matrimoni amb el valencià Joaquín de l'Alzina i Falcó, sense que tingueren descendència. Na Carolina va morir en 1913, a l'edat de 62 anys, tres anys abans que fora inagurat el Col·legi.

El testament de Na Carolina, que al seu torn és l'acta fundacional del Col·legi, assenyala com a finalitat del mateix *donar ajuda en les seues carreres a estudiants que freturen dels suficients mitjans econòmics, amb aptitud i voluntat propícia per a l'estudi i fer d'estos estudiants exemples a imitar per la seua fe, ciència i probitat*. En el testament es determina també la Junta de Patrons que havia de regir la Fundació, i que estava presidida pel Bisbe de València, *com a successor de la cadira episcopal que va ocupar el Beat Joan de Ribera*.

El Col·legi Major Sant Joan de Ribera és una institució valenciana, única en les seues característiques en tot el territori nacional, i que guarda només certa semblança amb el Real Col·legi d'Espanya de Bolonya (Itàlia), creat pel Cardenal Gil de Barnús l'any 1364.

En l'actualitat la tasca que pretén el Col·legi Major se sustenta en tres pilars: d'un costat oferir l'oportunitat d'accedir a la Universitat a jòvens dotats per a l'estudi i amb escassos recursos econòmics. En segon terme, crear un ambient multidisciplinari que permeta als mateixos desenrotllar les seues capacitats i, finalment, acompanyar-los en el seu desenvolupament personal i estimular en ells la sensibilitat de l'humanisme social cristià.

L'última crisi ha fet que Europa, i especialment Espanya, s'hagen conscienciat de la necessitat de cuidar el marc universitari, fomentant l'excel·lència en el seu àmbit, i donant suport a la investigació de qualitat, que ens permeta situar-nos en posició avantatjada en este món cada dia més globalitzat. El Col·legi Major permet fomentar eixa excel·lència, proporcionant-hi l'ambient de treball i reflexió adequats, un estímul constant per mitjà de l'intercanvi d'idees i crítiques, la qual cosa els porta a una cultura de major exigència i esforç, així com una major amplitud de mires; tot això en el marc històric que suposa el Castell, amb un reduït nombre d'estudiants, que no supera la vintena, dels dos sexes i de les diferents branques del saber.

Les despeses que comporta la carrera i la manutenció íntegra d'este reduït i selecte grup comporta un cost que és necessari cobrir, i que supera els recursos del Patronat de la Fundació Carolina Álvarez Ruiz, per la qual cosa és ne-

cessari conjuminar esforços de persones, entitats i empreses. L'any 2019 van contribuir-hi amb les seues donacions, la Fundació Marqués de Dos Aigües, la Universitat CEU Cardenal Herrera, la Fundació Domus, antics col·legials i l'Associació Amics del Col·legi. Estos últims, per primera vegada, han aconseguit costejar la beca íntegra d'un col·legial amb la seua aportació.

Per a evitar greuges no farem esment dels col·legials més destacats, però sí que podem dir que entre ells hi ha hagut algun ministre, secretaris generals, consellers de la Generalitat, diversos premis Príncep d'Astúries, Rectors d'Universitats en diferents punts del país, presidents d'organismes internacionals, medalles d'or a l'excel·lència en les seues professions, etc., per la qual cosa Burjassot pot sentir-se orgullosa de comptar entre els seus veïns amb persones que han destacat en la cultura, la ciència o la investigació gràcies a la tasca d'esta institució, amb poc més de 100 anys d'existència.

Sala d'estudis i Biblioteca

Laboratori antic

El menjador del col·legi

Interior de la capella (Foto: J. Pelufo)

Església Parroquial de Sant Miquel Arcàngel

La parròquia de Sant Miquel Arcàngel compta amb 700 anys d'història, al llarg dels quals han sigut múltiples els ritus i les cerimònies que en ella s'han celebrat: naixements, matrimonis, exèquies... La vida de tot un poble. Constitueix un espai fonamental en la nostra memòria col·lectiva, carregat d'energies, imprescindible per a entendre els nostres antecedents, no sols religiosos sinó també socials.

El seu origen es remunta al període immediatament posterior a la Conquesta. Fins a eixe moment, Burjassot havia sigut una alqueria musulmana (entesa com un conjunt de cases, molí i altres pertinences) a l'empara d'una torre, com la majoria de les poblacions de l'horta. En 1237, Jaume I va donar l'alqueria a Garcia Perez de Figuerola. Va ser llavors quan es va constituir una comunitat llauradora cohesionada al voltant de la parròquia, institució que va sorgir després de la cessió, amb destinació al culte, de totes les mesquites existents en els seus nous dominis, que van ser purificades primer i reformades després, transformant-se en esglésies. A l'entorn de la parròquia van sorgir les agrupacions veïnals que van donar lloc al municipi, perquè en ella es realitzaven, a més de les religioses, les activitats de tipus políticoadministratiu.

Desconexim la ubicació exacta d'esta primitiva església de Burjassot (ni si va ser precedida per una mesquita), la falta de documentació o prospeccions arqueològiques no permeten avançar una hipòtesi, al marge del que durant anys van defensar cronistes i estudiosos locals (com José Martínez Aloy o Juan José López Laguarda).

La seua tipologia, per l'època de la seua construcció, correspondria al romànic terciari o gòtic de reconquesta: esglésies construïdes des del segle XIII, de caràcter eminentment rural: una sola nau de planta rectangular, amb presbiteri en rectangle i cobrint-se sempre (característica que més les defineix) amb sostrada a dos vessants sobre bigam, suportada per una sèrie d'arcs diafragmàtics.

La primera notícia que tenim de l'església de Burjassot és que en 1344 el seu titular ja era Sant Miquel, tal com es registra en una *littera* d'eixe any, una de les referències documentals més antigues que posseïm sobre ella.

Hauran de passar-hi més de 50 anys per a continuar tenint-ne notícies: segons testimoniatge efectuat en 1399 durant una visita pastoral a l'església (que depenia de la de Paterna des de 1395), hi acudien als oficis i eren soterrats els veïns de Burjassot, a més dels pobladors de 17 alqueries de l'horta i els habitants de Beniferri. Aleshores era una església consolidada, posseïa un retaule de Sant Miquel (que provenia de la Seu de València), campanar, fonts baptismals, sagrari i ornaments de culte, a més de casa abacial i cementeri annex, que va substituir a una primera necròpoli situada a la seua entrada. Tenia també una Junta de Fàbrica o Obreria, que se n'encarregava de l'administració dels seus béns i manteniment. Va comptar així mateix amb un benefici instituït en l'altar major pels marmessors de qui fora senyor de Burjassot, Guerald Çafont, en la segona meitat del s. XIV, i va tindre també una Capellania instituïda per Bertomeu Ritort i Dolça, la seua dona, en 1401.

La Torre Campanar

Accés principal de l'església abans i després de la seua restauració. En els laterals de la porta trobem a Sant Joan de Ribera (esquerra) i a Sant Roc (dreta). I presidint el conjunt arquitectònic ornamental el titular Sant Miquel Arcàngel (Foto: P. Arnau).

Durant esta visita realitzada en 1399, els testimonis, alguns dels quals superaven els 80 anys, van afirmar recordar (sota jurament) haver sentit els seus avantpassats, avis i besavis, parlar de l'existència d'esta església, perdent-se la seua memòria en temps molt llunyans. No sembla aventurat pensar, doncs, que s'hauria construït immediatament després de l'arribada de Jaume I, i seria, per tant, la primera erigida a Burjassot. Allí van ser batejats tres nets del rei Jaume II, que van nàixer en el lloc de Burjassot al voltant de 60-70 anys abans d'este testimoniatge: Elionor d'Aragó, reina de Xipre; el bisbe de València i cardenal Jaume d'Aragó; i Alfons d'Aragó, comte de Ribagorça i de Dénia, marquès de Villena i I duc de Gandia.

A principis del s. XV, coincidint cronològicament amb la restauració del Castell realitzada diversos anys abans pel llavors senyor de Burjassot, Misser Doménec Mascó, en un context d'esplendor econòmica, demogràfic i cultural, es va decidir la construcció d'una nova església (en part del terreny que ocupa l'actual) que seria ja plenament gòtica.

S'enquadraria en una mena de construcció classificada com a parroquial, que constitueix l'exemple més extens del gòtic valencià: església de nau única, de planta rectangular (basilical o creu llatina), coberta amb volta de creueria i capelles entre contraforts.

El titular continuava sent Sant Miquel i tenia campanar, a més de diverses confraries i obrieres, així com cementeri annex, encara que també es realitzaven soterrars al seu interior –com el dels membres de la família Bueso i els confreres de Santa Anna–, tal i com es recull en diversos documents conservats en el seu arxiu. Este arxiu va tindre el seu origen, probablement, en el segle XVI, després de les disposicions del Concili de Trento. Entre els seus fons, hi destaquen els *quinque libri*, llibres sacramentals que abasten de 1558 a 1609 i de 1738 a l'actualitat; el llibre de visita pastoral de l'any 1699; els llibres de diverses confraries: Santa Anna (1620-1643), Nostra Sra. del Rosari (1642-1656), Santíssim Sagrament de la Minerva (1705-1864) i Llibre de l'Obra de Sant Miquel (1631-1644), encara que no es conserva documentació sobre una altra confraria també existent, la de La nostra Senyora d'Agost.

Des de mitjan s. XVII –a conseqüència dels mandats sorgits després de la Contrareforma i ja en ple Barroc– es van imposar les remodelacions d'edificis, que van ser profusament decorats amb daurats i pintures. Així, al temple de Burjassot, s'hi constata en este segle una gran activitat restauradora que en 1668 va deixar greument afectada la confraria de Santa Anna; en 1680 es va daurar el retaule, si bé va ser substituït entre 1686-88 per un de nou d'estil barroc, obra de Leonardo Julio Capuz; i en 1693 es va construir una nova capella del Sagrari.

D'este temple actualment només es conserva una taula de Sant Miquel del retaule de l'altar major, iniciat per Jacomart i acabat per Reixach en 1445, del qual sabem que també contenia escenes de la Passió (Galleria Parmeggiani, Reggio Emília, Itàlia); una pintura sobre taula de Berthomeu Baró, La Verge amb el Xiquet, àngels i donants, s. XV (Museu de Belles Arts de Bilbao); i l'única que roman a Burjassot: La Mare de Déu de la Llet, taula a l'oli de l'escola valenciana del XVI, del cercle artístic dels Macip que estava continguda en un altaret renai-xentista. Entre altres obres, es va perdre el retaule barroc de Leonardo Julio Capuz.

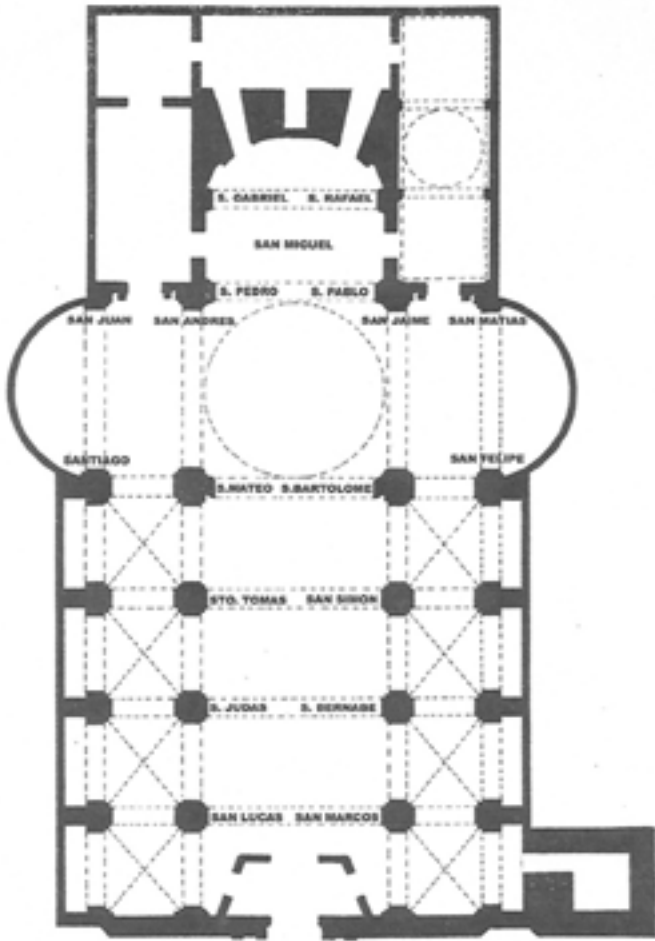

Vista nocturna de la façana principal de l'església parroquial de Sant Miquel Arcàngel (Foto Vicente Arastell)

Diversos factors van confluïr-hi a l'hora de decidir-ne la demolició d'esta vella església gòtica. D'una banda, la seua pròpia antiguitat i deteriorament consegüent malgrat les nombroses reformes realitzades; d'altra banda, l'augment de la població de Burjassot, mostrant-se insuficient per les seues dimensions per a atendre les necessitats d'un nombre cada vegada major de feligresos

D'esta manera, en 1754 es van iniciar els tràmits per a la construcció d'un nou temple, l'actual, edificat en part del solar de l'anterior, encara que de majors dimensions. Si bé ja disposaven d'una certa quantitat de diners procedents de les almoines, el vicari va demanar ajuda al Reial Col·legi de Corpus Christi, que llavors ostentava el Senyoriu de Burjassot, sol·licitant-li també, en cas de necessitat, poder ocupar part del territori de la devesa. L'ampliació del solar va suposar l'expropiació de la carnisseria que el Col·legi tenia arrendada al carrer del cementeri i que s'habilitara prèviament una església provisional per a atendre les necessitats espirituals dels feligresos mentre duraren les obres, amb la condició que en finalitzar-les es derrocara tot allò executat, encarregant-se ells, i no el Col·legi, de totes les despeses i reforçant-ne la paret sobre la qual havien de carregar les obres. En 1765 es va posar la primera pedra i en 1780 es va obrir al culte, sent cura rector el Sr. Antoni Pelechà, de Campanar. A la seua construcció va contribuir tot el poble, sense distinció, fins i tot les dones, no sols amb la seua aportació econòmica, sinó també amb el seu treball.

Una qüestió que és fonamental per a entendre en quin context i sota quines directrius es va realitzar la seua construcció és la creació de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles, amb la qual coincideix cronològicament. Institució fundada a València en 1768, havia tingut un precedent en la de Santa Bàrbara, creada en 1753 pels germans Vergara. El seu impacte

Disposició iconogràfica de les escultures dels apòstols, evangelistes i arcàngels

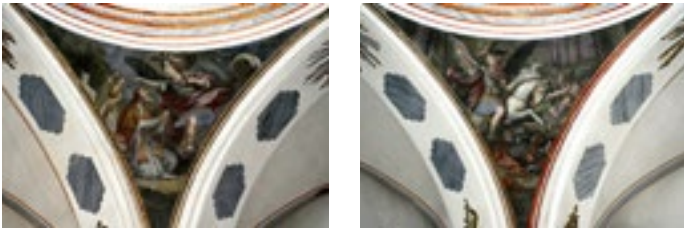
Vista de la nau central (Foto: P. Arnau)

Vistes de la nau central (Foto: P. Arnau)

Vista de la nau central i una de les naus laterals (Foto: P. Arnau)

Cúpula sobre el creuer i les pintures d'esquerra a dreta: Aparició al Mont Gargà, Expulsió d'Heliodor del temple, aparició en el Castell de Sant'Angelo i Aparició a Maria Magdalena (Fotos: P. Arnau)

La cúpula on s'hi aprecien la llanterna i el tambor octagonals (P. Arnau)

L'edifici de la capella de la Comunió, amb la porta d'entrada i la sagristia.

és notable pel que suposa de millora quant a la consideració social de l'artista, fins i tot establint una rígida disciplina amb assignatures, conferències, exàmens o premis, en contraposició al vell aprenentatge en el taller. Exerceix un control rigorós sobre les edificacions. Ara és l'Acadèmia qui imposa les normes. S'erigeix com una *croada antibarroca i antigòtica*, amb la pretensió d'evitar els excessos del Barroc, tornar a la puresa de la línia, al grecoromà. S'està gestant el Neoclassicisme.

Fra Francesc de Santa Bàrbara va dissenyar els plans i va dirigir les obres, però no les va concloure ja que no acceptar les modificacions de disseny proposades per l'Acadèmia, així que va abandonar el projecte. Va ser l'autor de la portada entre els anys 1765 i 1768, dates en les quals l'arquitectura valenciana havia abandonat ja eixe gust per la decoració excessiva en les façanes, inclinant-se per unes noves tesis més classicistes.

Vicente Gascó, acadèmic, clarament antibarroc, va dirigir les obres de l'altar major.

L'escultor Francisco Sanchis va executar les estàtues dels apòstols i es va encarregar de la construcció dels retaules. Es va veure obligat a plegar-se a la nova normativa que prohibia la realització de retaules en fusta, per a evitar incendis, perquè els de la nova església de Burjassot ja els va fer de rajola estucada.

Josep Cotanda (acadèmic de Sant Carles) va ser l'autor del desaparegut púlpit. Era considerat com la figura màxima de la talla ornamental de marcat estil neoclàssic molt pur. Se li atribueix el grup, igualment desaparegut, de la Immaculada i àngels que coronava l'altar major.

Josep Vergara va ser l'autor de les pintures. Membre d'una important família d'artistes, va influir notablement en el panorama artístic del XVIII, participant activament en la creació de l'Acadèmia com a primer director de pintura i posteriorment director general. El seu magisteri, impartit a través de les seues classes en l'Acadèmia o mitjançant la gran quantitat d'obres que va realitzar per a les esglésies i convents valencians, va ser decisiu per al desenrotllament i evolució de la pintura valenciana del set-cents.

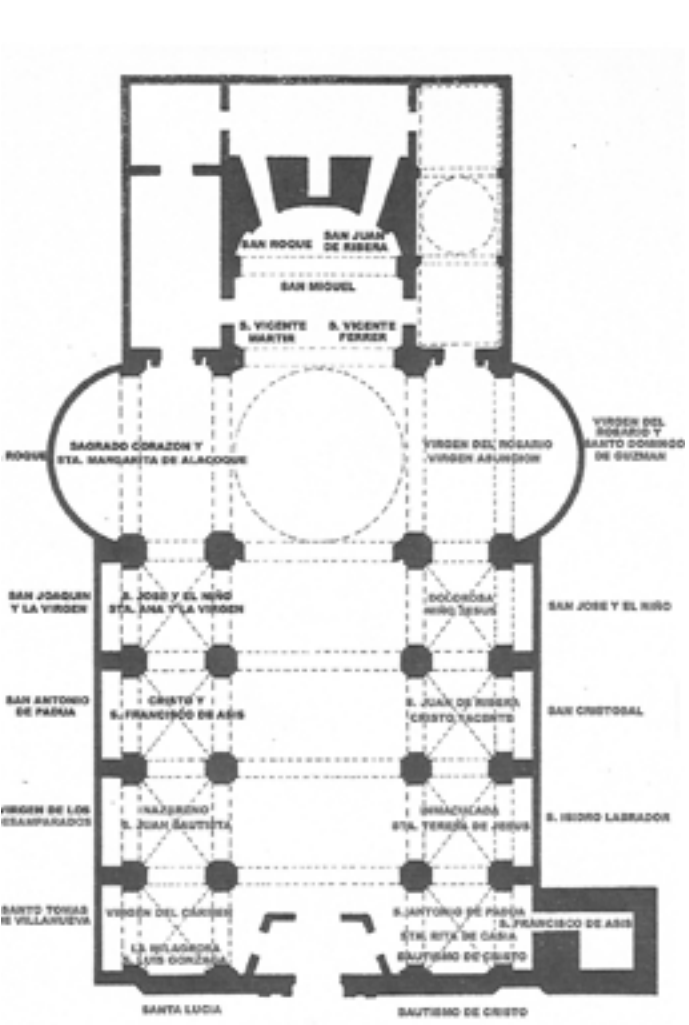
Descripció del temple

En el seu interior, ens hi trobem amb elements decoratius propis de l'últim barroc valencià, al costat d'elements innovadors en l'arquitectura del moment, seguint els cànons propis del neoclassicisme.

Consta de tres naus dividides en quatre trams, més el creuer, amb un aspecte nou: els braços del creuer i presbiteri acabats en exedra. En la capçalera, a banda i banda del presbiteri i després d'ell, es desenrotllen la sagristia, la capella de la comunió i el trasagrari.

La separació de les tres naus està feta mitjançant grans pilars amb mitges pilastres adossades, d'orde corinti i fust estriat, sobre les quals es recolzen, així com en el creuer i presbiteri—en estuc imitant a marbre—18 escultures d'uns tres metres, en cos sencer, cadascuna d'elles amb els seus atributs característics, que representen als dotze apòstols, més dos apòstols posteriors, dos evangelistes i dos arcàngels. És de destacar el paral·lelisme entre estes figures i les escultures al·legòriques de les Dotze Tribus de l'església dels Sants Joans de València.

La nau central es cobreix amb volta de canó, en la qual

Disposició iconogràfica de les pintures i imatges situades en les capelles laterals

La capella de la Comunió, amb la porta d'entrada i la sagristia.

una sèrie d'arcs faixons la divideixen en quatre trams, en el centre dels quals hi ha uns medallons pintats amb escenes al·lusives a Sant Miquel, tot un programa iconogràfic dedicat a l'arcàngel: Adoració a la Mare de Déu i al Xiquet, Victòria sobre Llucifer, El diable i Moisés, Habacuc i Daniel. En el creuer es representa l'Oració a l'Hort de les Oliveres, l'Adoració en el Portal de Betlem, Sant Miquel en el Juí Final (este últim en la volta sobre el presbiteri).

La cúpula, sobre el creuer, i rematada per una llanterna, es divideix en huit gallons, distribuint-se un semblant nombre de finestres en el tambor. Les seues petxines les ocupen uns frescos també referents a Sant Miquel: L'Aparició en el Mont Gargà, L'expulsió d'Heliodor del Temple, L'Aparició al Castell de Sant´Angelo i L'Aparició a Maria Magdalena¹.

Les naus laterals són més baixes i es cobreixen amb voltes d'aresta separades per arcs faixons ressaltats a manera d'una volta de creueria. En cada tram d'estes naus hi ha capelles dedicades a diferents sants. En el centre està la imatge principal, per sota alguna imatge més xicoteta i en la part superior una pintura en forma d'oval.

Al presbiteri, l'altar major té com a protagonista una talla policromada de Sant Miquel Arcàngel (còpia de l'antiga desapareguda en 1936), flanquejada per dues columnes compostes de fust estriat i per pintures, també posteriors al 36, que

La capella de la Comunió, amb la porta d'entrada i la sagristia.

representen a Sant Joan de Ribera, Sant Roc, Sant Vicent Màrtir i Sant Vicent Ferrer, sants estretament vinculats amb les tradicions valencianes. Corona el retaule la Immaculada.

La Capella de la Comunió obre la seua portada amb un frontó partit sobre el qual s'hi recolzen dos escultures al·legòriques –Fe i Esperança– a banda i banda d'un medalló pintat –La Caritat–. De planta rectangular i coberta per volta bufada, alberga en la seua cúpula quatre petxines amb les seues corresponents al·legories i cartel·les al·lusives: Oració, Silenci, Devoció i Modèstia. En els seus murs hi ha pintures d'Ibáñez de 1941: el “*Miracle dels peixets*”, Sant Tomàs de Vilanova, Sant Joan de Ribera amb Sant Lluís Bertran, totes elles amb la intenció de fer arribar als fidels el valor de l'Eucaristia.

Una distribució semblant hi apareix al trasagrari, cambril ovalat amb volta bufada de dos trams als costats i cúpula oval en el centre, a les petxines del qual hi apareixen quatre personatges de l'Antic Testament: Aaron, Melquisedec, Josué i Samsó. Un programa iconogràfic que expressa com determinats fets de la vida de Crist estaven prefigurats en la llei de Moisés.

La sagristia obri la seua porta amb frontó triangular i dos escultures –la Castedat i l'Oració– que flanquegen un medalló que representa la Imposició de la casulla a Sant Ildefons. Té volta de mig canó amb llunetes, cornisa denticulada i falses claus.

La façana del temple, amb un ampli frontó curvilini rematat per pinacles i poms, està orientada a l'est i s'uneix per la dreta a la torre campanar. És una portada rectilínia de pedra llaurada en la qual apareixen, igual que en la resta de l'edifici, elements neoclàssics amb distribució barroca. Consta de dos cossos, en l'inferior dos fornícules se situen a banda i banda, les quals van romandre buides durant llarg temps, fins a la seua última restauració, quan es col·loquen, en 2003, les imatges de Sant Joan de Ribera i Sant Roc. Al mig, la porta amb timpà de mig punt, i damunt un fris amb tríglifs. En el cos superior destaca la fornícula en forma de petxina o venera amb l'escultura de Sant Miquel, flanquejada per dos pilastres, que remata en frontó triangular partit. A dalt apareix un òcul.

Campana Santa Bàrbara (Fotos: P.Arnaud)

La capella de la Comunió, amb la porta d'entrada i la sagristia.

1/ La pintura mural duta a terme per Josep Vergara en el període de temps comprés entre 1760 i 1780 es troba reflectida principalment en les petxines de les cúpules que posseeix l'església i en els medallons de la volta i les capelles laterals. Orellana ja fa menció que els ovals i frescos de l'Església de Burjassot van ser executats per Vergara. Concretament, en les petxines de la cúpula central es representen els següents temes:

“Aparició en el Mont Gargà”: Aparició de Sant Miquel al bisbe de Sipont, sobre el Mont Gargà. Conta la llegenda que, l'any 663, un bou (en este cas un corder) se separa del seu ramat. Després de buscar-lo amb afany, el troben en una amagada gruta, immòbil, com posseït pel dimoni. Un arquer li dispara una fletxa per a fer-li reaccionar, però esta retorna, malferint-lo. Este fet angossa la gent i la impulsa a realitzar dejunis, pregàries, processons. Al tercer dia, Sant Miquel se li apareix al bisbe, demanant-li que s'edifique en la cova un temple del Senyor en memòria dels seus àngels. Els sipontins troben disposat ja un edicle com a oratori, on el prelat inicia el culte a Sant Miquel. En esta pintura apareix l'arcàngel vestit amb la seua indumentària tradicional de general romà, adoptada a partir del Renaixement.

“L'expulsió d'Heliodor del temple”: S'ha representat el moment en què Heliodor és expulsat del temple per un enviat eqüestre de Déu en pretendre apoderar-se dels tresors que allí es custodiaven, i la font dels quals es troba en II Mc., 3, 25-27.

“Aparició al Castell de Sant´Angelo”: S'està representant l'aparició que va tindre lloc l'any 590 a Roma, a la part alta de la Mola Adriana, i que va posar fi a la terrible epidèmia de pesta que delmava la ciutat. Per a aconseguir la intercessió de Sant Pere, el papa Gregori El Gran va organitzar una gran processó que es va dirigir a la tomba de l'apòstol. En creuar el Tíber, va aparèixer Sant Miquel embeïnant l'espasa. A partir d'aquell moment, la pesta va desaparèixer de Roma. Esta pintura arreplega el moment en què el papa i els bisbes contemplen l'aparició. El malalt del primer terme és, per consegüent, un empestat.

“Aparició a Maria Magdalena”: Una santa apareix agenollada davant l'arcàngel, mentre este li ofereix una creu que fa fugir espaordits a diversos dimonis que estaven aguantant-la. Per la presència del pot o got de perfums, el seu atribut habitual, pot deduir-se que es tracta de Maria Magdalena, de qui Crist n'havia expulsat set dimonis (Lucas, 8, 2). Era la germana de Llâtzer i Marta de Betània, amics de Jesús, i es creu que va ser “la pecadora” que va ungir els peus de Crist a casa de Simon el Leprós i que, segons la tradició, va dedicar la resta dels seus dies a la vida penitent.

La coberta, de teula, és a doble vessant, alçant-se sobre el creuer la cúpula de mitja taronja de teula blava valenciana amb nevadures blanques.

La torre campanar és de secció quadrada, molt esvelta, resultat de la composició dels tres cossos que la formen. En la part inferior, tres campanes horàries. En el cos central, quatre campanes dedicades a advocacions estretament vinculades amb la població: Sant Roc, Sant Joan de Ribera, Sant Miquel Arcàngel i Santa Bàrbara (com a protectora davant de les tempestes), esta última fosa en 1827 per Ramón Rosas i Domingo Rosas i l'única original que roman després dels successos del 36. Finalment, un cos de rematada, amb cupuleta de teules blaves vidriades i penell.

Annex a l'església, fins a 1816, va existir un cementeri, així com una capella dedicada a la Mare de Déu del Rosari (des de 1833 a 1936). Actualment, a banda i banda de l'edifici es troben adossats la casa abadia (construïda de nova planta en 1952 per l'arquitecte José Albert Michavila) i un col·legi d'Ensenyança Primària.

Diversos esdeveniments històrics van tindre la seua repercussió en esta església. Tot indueix a pensar que durant la Guerra de la Independència (1808-1814) els francesos, després de la retirada, es van endur l'esmentada taula de Jacomart-Reixach, que va passar a la Col·lecció Manzi de París i amb posterioritat a Itàlia, on es troba actualment.

Després de l'inici de la Guerra Civil, el temple va ser víctima de les flames. L'edifici a penes es va ressentir a la seua fàbrica, però interiorment va resultar tot ennegrit, cremant les imatges, andes, etc. El més afectat va ser-ne l'ornamentació, en la major part dels altars es van arrancar els marbres, i tant el cornisament d'estos com el general van resultar molt deteriorats. Les escultures dels apòstols i evangelistes van ser decapitades, a la qual cosa cal afegir la pèrdua de diverses campanes (l'única que es va salvar va ser la Santa Bàrbara), realitzant-se

El Calvari (després de la restauració)

posteriorment una important tasca de restauració impulsada per la Junta Local de Reparació i Reconstrucció de Temples. En ella van intervindre, entre altres, Eduardo Comes Mestre, l'escultor Francisco Marco Díaz-Pintado, els tallistes Riera i Barberá, el pintor daurador Bartolomé García i el mestre d'obres Francisco Cones.

En 1991 es va iniciar un projecte de restauració –a instàncies dels clavaris de Sant Miquel– que va ser représ a partir del 2000 per la Junta de Restauració creada a este efecte. Es va restaurar el presbiteri, la façana i la portada, la torre campanar i placeta, la casa abadia, així com diversos quadres, entre ells El Calvari, procedent de l'Ermita de Sant Roc, taula de 110x97 cm atribuïda a Felipe Pablo de San Leocadio (s. XVI), i La Mare de Déu de la Llet, taula a l'oli de 50x35 cm de l'escola valenciana del XVI, del cercle artístic dels Macip, anteriorment ja esmentada.

D'este temple, cal destacar-ne els seus excel·lents programes iconogràfics, la idea fonamental dels quals és destacar l'apoteosi triomfal de l'Església. Per això, no falten les notes distin-

L'altar major, presidit per Sant Miquel Arcàngel (Foto: P. Arnau)

tives d'esta: la santedat, representada en les pintures i imatges de les naus laterals, creuer i presbiteri; l'apostolicitat, a la qual estan al·ludint les escultures que es reparteixen pels fronts de les columnes; i el protagonisme del seu titular, Sant Miquel Arcàngel, que exalta el poder simbòlic de l'Església. És el sentinella que la protegeix i la defén, accentuant, gràcies a les seues victòries, el seu caràcter triomfal. S'està transmetent un clar missatge contrarreformista: així com va vèncer l'arcàngel a Satanàs, així l'Església Catòlica venç contra la Reforma. Per tant, quan Sant Miquel derrota el drac, està derrotant el protestantisme.

Ja en els inicis del cristianisme va sorgir una iconografia entorn de Sant Miquel. Tot apunta a assenyalar a l'Egippte copte com a lloc d'origen del seu culte. Se li va dedicar un santuari a Constantinoble i progressivament la seua popularitat es va estendre primer per Orient i després per Occident. Sant Miquel va substituir a la divinitat Hermes-Mercuri com a conductor de les ànimes, psicopomp. A més, també intervé en el pesatge de les ànimes, substituint o representant a Zeus, en una nova forma de sincretisme, s'identifica amb ell. Quan

Capella de la Comunió en l'actualitat (Fotos: P. Arnau)

venerem a Sant Miquel, estem, en certa manera, venerant a antics déus pagans.

La devoció a Sant Miquel apareix en terres valencianes des dels primers temps de la Conquesta, gràcies a l'especial predilecció que Jaume I sentia per ell. Infinitat de temples parroquials l'hi van tindre com a patró, com va ser el cas del de Burjassot, i se li van dedicar nombroses ermites i santuaris. Va ser considerat com l'àngel tutelar de la ciutat de València i de tot el regne, protector i defensor de l'Església.

La història del temple de Sant Miquel Arcàngel no és només la de l'edifici eclesiàstic, sinó també la de la societat del seu temps, una comunitat profundament marcada per l'Església quan esta, de la mà de l'Estat, era un estament privilegiat detentor de poder econòmic i social. La religió estava plenament arrelada en les generacions que ens van precedir i marcava el ritme de la vida quotidiana. El fenomen religiós, doncs, forma part del nostre substrat cultural, i el seu coneixement ens dona la clau per a entendre tant les mentalitats i successos del passat com el nostre present.

*Em posareu entre les mans la creu
o aquell rosari humil, suat, gastat,
d'aquelles hores de tristesa i por,
i ja ninguna amenitat. Després*

*tancareu el taüt. No vull que em vegem.
A l'hora justa vull que a Burjassot,
a la parròquia on em batejaren,
toquen a mort. M'agradaria, encara,*

*que alguna dona del meu poble isqués
al carrer, inquirint: «Que qui s'ha mort?»
I que li donen una breu notícia:*

*«És el fill del forner, que feia versos.»
Més cultament encara: «El nét major
de Nadalet.» Poseu-me les ulleres.*

Vicent Andrés Estellés

Ermita de Sant Roc

L'Ermita de Sant Roc està situada en el centre de Burjassot, integrada en el conjunt monumental de Les Sitges. Va ser construïda en el cim d'un monticle, situat a uns 400 metres del qual, en el moment de la seua construcció, hi era el nucli urbà de Burjassot, cap a on s'orientava la seua façana. La data exacta de construcció es desconeix, però per les seues característiques podria datar-se en el segle XVI².

A principis del s. XIX, durant la Guerra de la Independència, va ser saquejada per les tropes franceses. També va patir danys durant la Guerra Civil espanyola.

El primitiu temple tindria un aspecte distint a l'actual i de dimensions més reduïdes. Al llarg de la història ha registrat diverses transformacions i ampliacions. La primera imatge que es coneix de l'ermita la trobem en una litografia de Juan Conchillos Falcó, datada en 1699.

Actualment es manté en perfecte estat de conservació, gràcies a les successives rehabilitacions que han tingut lloc en els últims anys.

L'Ermita de Sant Roc consta d'una façana neoclàssica d'un sol cos. Una franja, a manera d'arrabà, emmarca la porta de ferro, que data de l'any 1948. L'obertura que es troba sobre la porta conté una fornícula amb una imatge de Sant Roc. Esta fornícula està coronada per una xicoteta cornisa a manera de frontó amb tres piràmides invertides. Seguint l'eix, es disposa una finestra allargada amb arc rebaixat, que dona llum al cor. Sobre ella, una gran cornisa remata este primer cos, separant-lo de l'espadanya on es troba la campana, la qual està flanquejada per dos semipilastres adossades, que a penes sobreixen. El remat es troba coronat per elements ornamentals a manera de pinacles i piràmides invertides. La façana culmina amb un penell de ferro, que es va col·locar l'any 1946.

És un temple de planta rectangular d'una sola nau, amb el presbiteri octogonal, sobre el qual s'alça la cúpula gallonada, que està dividida en huit gallons, distribuïnt-se el mateix nombre de finestres en el tambor. El cor se situa sobre la porta d'entrada. La nau està coberta amb volta de canó, reposant els seus arcs en gruixudes pilastres cruciformes.

Una capella lateral, al costat del presbiteri, conté el sepulcre del Bisbe Munyós Izquierdo, nascut a Burjassot en 1868. Està coronada en l'exterior per una cúpula amb llanterna i cupuleta.

L'ermita està dedicada a Sant Roc i es troba sota l'advocació de la Mare de Déu de la Cabeça. L'altar major està presidit per una talla de la Mare de Déu de la Cabeça del segle XVI, d'estil barroc-classicista. L'escultura, inspirada en la qual es venera a Andújar (Jaén), va ser regalada per Sant Joan de Ribera al poble de Burjassot en 1605. A la seua mà dreta subjecta un ceptre, com Esther, la seua prefigura, que es troba en una de les petxines. Sobre el seu braç esquerre sosté al Jesuset, com Salvador del món, amb el seu principal atribut, que és el globus terraqüi. En el timpà, sobre l'altar, veiem la façana de l'Ermita, les Sitges i el campanar de la Parròquia de Sant Miquel.

Façana principal de l'ermita de Sant Roc. En la part superior de la porta es pot observar una representació en ceràmica del sant

A banda i banda de l'altar major, es troben les escultures de Sant Josep amb el Xiquet Jesús i la Mare de Déu Xiqueta amb Santa Anna, que ací porta a la seua mà dreta un paper amb les que ací porta en la seua mà dreta un paper amb les lletres de l'alfabet, fent així referència al tema de l'educació de Maria.

En les petxines quatre prefigures de la Mare de Déu: Judith, Maria (germana de Moisés), Esther i Jahel, heroïnes bíbliques que van intercedir pel poble de Iavé.

En les pintures de la cúpula, com a ermita que està sota l'advocació de la Mare de Déu, es va desenrotllar un programa marià, representat per quatre escenes de la Verge, intercalades amb quatre escenes de la vida de Sant Roc, titular de l'Ermita. Cadascuna de les huit escenes ocupa un grilló de la cúpula octogonal.

L'Anunciació i la Visitació representen la vida terrenal de Maria, i la Immaculada i l'Assumpció pertanyen a un nivell celestial.

Sant Roc

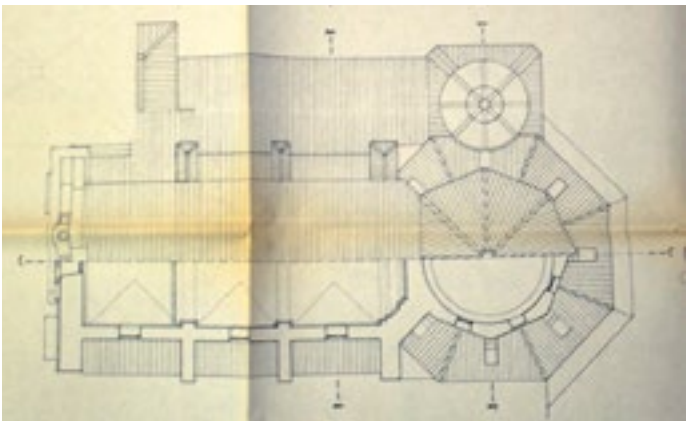
Sant Josep i el Jesuset

La Mare de Déu xiqueta i Santa Anna

Sant Antoni de Pàdua

Plànol superior de l'ermita

Detall de l'arc central

Detall de la cúpula, on es representen alguns passatges de la vida de Sant Roc intercalats amb les imatges de la Immaculada i l'Anunciació

Vista de la nau central amb l'arc que sosté la cúpula. Al centre es pot veure una representació, a l'oli, de Sant Roc, el gos i l'àngel que li cura les ferides

Jahel

Judith

Maria (germana de Moisés)

Esther

2/ Pedro Sucías Aparicio (1844-1917), data la construcció de l'Ermita l'any 1526. SUCÍAS APARICIO, P., *Templos a la Santísima Virgen en el Reyno de València: Estudio de todas las Iglesias parroquiales, Conventos, Santuarios y Ermitas que están bajo el titulo de la Santísima Virgen en el Reyno de Valencia*, tom I, València, 1908, s/n. Citat per LÓPEZ GARCÍA S. i PELUFO MARTÍNEZ, J., *L'univers humà del pati de Sant Roc: al voltant de les Siges i l'Ermita de Burjassot*, Associació Cultural L'Almara, Quaderns monogràfics, núm. 9, p. 24.

Entre la Immaculada i la Visitació, es troba *Roc orant de genolls*, amb les mans juntes. Segons la tradició, totes les nits orava, d'ací les dues inscripcions que llegim *Penitentia i Oratio*.

Enfront d'esta escena, entre l'Anunciació i l'Assumpció, veiem a Roc envoltat d'empestats, als quals curava llavant-los les ferides i fent-los sobre el front el senyal de la Creu.

Entre la Visitació i l'Assumpció, *el Sant agenollat i un àngel*, que porta a les mans una tauleta en la qual podem llegir *Eris in peste patronus*, fent-lo patró de la pesta.

Finalment, *Roc en la presó* al costat del seu gos. La tradició indica que va ser tancat durant cinc anys en la presó del seu propi castell per mandat del seu oncle el Governador. El seu gos va cuidar-lo fins als seus últims dies. La cadena i les argolles al·ludeixen al mateix temps que va passar en la presó.

En els quatre altars de la nau es troben la *Mare de Déu del Perpetu Socors*, *el Crist de l'Expiació* i *els sants Roc i Antoni de Pàdua*.

Sobre l'arc central que sosté la cúpula, veiem una pintura a l'oli de Sant Roc, vestit de pelegrí i acompanyat del seu gos. A la seua esquerra es troba l'àngel que li va curar les ferides. L'escena està flanquejada per la representació de dos figures al·legòriques, que personifiquen les dos virtuts que més van destacar en Sant Roc: la Fe i la Caritat. La Fe està representada per una figura masculina que porta a la seua mà esquerra la Creu i en la dreta un Calze. La Caritat apareix ajudant els necessitats, i està representada per una dona que acull els xiquets desemparats.

Altar major, presidit per la Mare de Déu de la Cabeça

*Burjassot, un nom de pòlvora,
escrit en lletres de foc.
Jo vull que els morts del meu poble
em facen entre ells un lloc.
Mort encara, veure encara
una església i un pou.
Mort encara, escoltaré
el goig matiner dels trons.
Mort encara veure encara
la pujada de Sant Roc.
Mort encara, diré encara
un nom de cendra, el vell nom.
Mort encara, veuré l'alt
campanar de Burjassot.
Ací em pariren i ací estic.
I ací cante i ací faig versos.
Ací veig créixer els meus fills.*

Vicent Andrés Estellés

Convent de Franciscanes Clarisses de Jerusalem

Com ja hem indicat en alguna altra ocasió, al segle XIX, Burjassot es va posar de moda com a lloc de segona residència de les classes acomodades de València, i al carrer Major abundaven este tipus de cases, de diverses altures, que comptaven amb els seus propis horts, i que per la seua part posterior arribaven fins a la mateixa séquia de Montcada, que feia de límit del nucli urbà.

Amb el pas del temps, alguns d'estos immobles es van destinar a albergar asils i convents, i este és el cas de l'edifici que ens ocupa, situat al carrer Blasco Ibáñez, núm. 34 i 36 (antigament carrer Major núm. 40 i 42).

En la seua façana principal, de tres plantes, estan situades dos portes bessones, i sobre la llinda de cada una d'elles estan col·locats sengles escuts. La façana posterior recau al carrer del Mestre Lope, on s'hi observa també un xicotet jardí, únic vestigi que es conserva de l'hort original, que s'estenia fins a la séquia de Montcada, i que va ser tallat pel traçat de la prolongació del carrer de Mestre Lope, havent-se construït sobre el mateix un edifici de nova planta.

A la façana posterior del pavelló, que es va afegir al cos de l'edifici original, també hi ha col·locat un escut, semblança a un dels dos que hem esmentat. Estos tres escuts van ser col·locats allí quan l'immoble preexistent va ser condicionat, després de la guerra civil, per a reubicar-hi una congregació religiosa femeni-

Façana principal del convent

na de clausura que, en quedar-se sense el seu convent a la ciutat de València, el van adquirir en la dècada de 1940.

Este immoble, que en origen havia sigut una mansió senyorial, va ser utilitzat com a molí d'arròs, situat en la planta baixa, romanent el pis superior com a residència privada. Després de la seua adquisició per la congregació religiosa de l'Orde de Franciscanes Clarisses, concretament de La nostra Senyora de Jerusalem, es van realitzar obres de condicionament, en 1948, si bé el convent sempre va resultar molt modest, a causa de la pobresa de mitjans de la congregació, que se sustentava amb els ingressos que li reportaven les labors de costura que realitzaven les monges, que eren de clausura estricta.

Durant dos dècades el convent va estar habitat per la congregació religiosa, però en este lapse Burjassot va continuar creixent, dificultant l'ambient de recolliment que la congregació necessitava, al que s'hi afegia el mal estat de l'edifici i l'avançada edat de les monges, per la qual cosa estes van haver d'anar-se'n. L'edifici va ser adquirit per una empresa immobiliària, quedant sense ús, la qual cosa va agreujar la seua deterioració; en l'actualitat l'edifici ha passat a ser propietat de l'Ajuntament i es troba en espera d'una futura rehabilitació.

Com a curiositat, direm que, limítrof a este edifici es trobava un altre de característiques semblants, l'Asil de Sant Manel, Sant Carles i Sant Joaquim (Patronat Álvarez), destinat a òrfens de pescadors, i instituït, en 1921, per Na Carolina Álvarez, la mateixa benefactora que va fundar el Col·legi Major Sant Joan de Ribera en l'edifici del Castell. Este asil estava regentat per la Congregació de Religioses Esclaves de Maria Immaculada i Filles de Santa Teresa de Jesús, Protectores d'Obreres, que ja disposaven d'un noviciat en el barri de Cantereria de Burjassot des de 1900. En 1940, després de finalitzar la guerra civil, va passar a ser Convent de La nostra Senyora de Betlem, integrat per 14 religioses dominiques de clausura, que el van abandonar en 1971, per a traslladar-se al convent de la Immaculada Concepció, en el Vedat de Torrent.

Portes d'entrada al convent, coronades per medallons de l'orde

Altres edificis religiosos

Parròquia de Sant Joan de Ribera

Parròquia del Sagrat Cor de Jesús

Parròquia de La Nativitat

Església de Sant Josep Obrer

Església Evangèlica Filadèlfia

El Mercat

La història dels mercats ha sigut escassament estudiada, encara que prevalga l'opinió que han sigut la potència animadora i modeladora de les urbs del vell continent des de l'Edat Mitjana. Passada la primera fase de construcció dels nous mercats metàl·lics huitcentistes, i algunes propostes de les primeres dècades del segle XX, els mercats es van associar a un format del passat que, prompte o tard, havia de passar a millor vida. L'experiència ha demostrat, no obstant això, l'alta capacitat de supervivència dels mercats davant dels ràpids cicles d'auge i d'obsolescència dels nous formats comercials (autoserveis, supermercats, grans magatzems o centres comercials).

La vida de qualsevol ciutat, poble o aldea, sempre ha girat al voltant d'uns espais emblemàtics: la plaça Major, l'Església i el Mercat. Este últim era el centre neuràlgic de la ciutat, on s'hi trobaven la major part dels establiments comercials, on de vegades i depenent de les urbs, s'hi celebraven algun dels esdeveniments més destacats: festes, commemoracions, actes taurins, homenatges, inclús, moltes vegades, s'alçaven els cadafals, per impartir justícia. Al voltant d'eixe centre, els veïns i veïneses reunien no sols per a fer les seues compres, sinó també per a intercanviar notícies, tant locals com foranes; era com un centre social a l'aire lliure. Moltes vegades s'acudia al mercat també a la cerca d'un treball. El mercat era com el cor de la ciutat, a la qual imprimia el seu ritme vital.

L'entrada al poble es feia pel Portalet, que es prolongava cap a l'interior per un carrer, denominat de l'Entrada (avui, Comandant Moreno), el carrer s'eixamplava poc més avant formant la plaça Major, en ella es trobaven el forn i la carnisseria. Possiblement esta plaça Major, va ser el primer espai que va albergar-hi un mercat, que inicialment se celebrava un dia determinat de la setmana (conegut com a dia de mercat), on intercanviar i vendre els productes agrícoles i els excedents d'origen animal de la zona. En ell, de forma consolidada radicaven tres elements importants: la carnisseria, el forn i el pou. Probablement, juntament amb estes tres construccions, es van instal·lar algunes altres botigues, on es venia, al detall; però sempre a l'ombra del mercat.

L'enclavament era idoni, estava prop de l'entrada al primitiu nucli urbà i comunicava amb els carrers i artèries de pas més significatives; a més de poder disfrutar d'aigua potable per a les persones i animals que s'acostaven fins al nostre poble. No seria desgavellat imaginar als venedors i venedores al voltant de la plaça exposant-hi els seus productes, acabats de recol·lectar dels horts limítrofs, oferint-los al veïnat i forans o intercanviant-los per gèneres de què mancaven. Un recinte airejat i solejat. Sens dubte la plaça es va conformar, no sols com el centre econòmic de la vila, sinó com un autèntic punt d'interrelació, ja que els intercanvis comercials van

Vista general de l'estructura interior

donar lloc a la concurrència de persones i l'establiment de vincles entre elles.

Als segles XVI i XVII, el mercat encara se celebrava un dia a la setmana, encara que, posteriorment, el normal va ser celebrar-ho amb bastant freqüència.

A finals del s. XIX, es van produir els canvis que modificaran substancialment la fesomia de la nostra ciutat, impulsats per un moviment denominat higienisme, que es concretaran en les gestions que van donar lloc a la construcció de l'Escorxador (1884), el nou Cementeri (1888), el Mercat (1890), la xarxa d'aigua potable (1891) o l'enllumenat públic per mitjà de gas (1895).

La primera notícia sobre el Mercat central la llegirem en 1861, en el ple de l'ajuntament, on s'explica la cessió gratuïta feta pel Col·legi de Corpus Christi i En Juan de Dios Mallent i Rossinyol d'un terreny de 220 pams de latitud i 122 pams de profunditat per a la construcció d'una plaça nova, amb la denominació de Baltasar Mallent

En 1863, s'hi plantaran arbres i s'esplanarà, anivellarà i consolidarà tota la plaça. En 1864, acabades les obres, l'Ajuntament de Burjassot, hi construirà un pou públic, ja que, no

Fotos de diverses parades de l'antic mercat (Fotos cedides per Vicente Soria)

sols era útil i convenient per a l'ornament del mercat, sinó que era molt necessari per als veïns dels voltants de la plaça, ja que la major part de les cases no en tenien, de pou.

A partir d'ací, serem testimonis de les millores que es fan any darrere any, en l'esmentada plaça: nomenament anual dels síndics; els impostos que els venedors han de satisfer o la pavimentació del recinte; fins a 1890, en què el ple del Consistori va acordar la construcció d'una coberta per al recinte del mercat públic, encarregant a l'arquitecte municipal En Joaquín Maria Arnau, que fera el plànol, projecte, pressupost i la resta de condicions que foren necessàries per a l'objecte acordat.

També volem deixar un xicotet espai per a recordar el mercat situat en la Plaça de la Concòrdia; o que, el 6 d'agost de 1971, es presentà una moció per enderrocar el mercat municipal i fer-ne un de nou, al mateix emplaçament, de dos plantes i soterrani amb garatge.

Les causes que van donar lloc a desestimar la remodelació integral del Mercat les desconeixem; l'important és que, afortunadament, conservem una fàbrica centenària, que és part i referent de la nostra història més recent, a més d'un exemple d'arquitectura de transició entre dos èpoques, de la que es conserven escassíssims exemples, la qual cosa encara la fa més valuosa.

En l'actualitat, el mercat monumental, és un espai multidisciplinari, i la seu comercial s'ha traslladat a la partida de l'Almara, on s'hi ha habilitat un nou mercat amb tots els mitjans per a donar el millor servei als clients que s'acosten fins a ell.

Parlar del Mercat és parlar de Burjassot. Ambdós es complementen a la perfecció, ambdós parlen d'ells mateixos i de l'altre, tot formant una conjunció perfecta.

*I res no m'agrada tant
com enramar-me d'oli cru
el pimentó torrat, tallat en tirs.
cante, llavors, distret, raone amb l'oli cru,
amb els productes de la terra.*

*m'agrada molt el pimentó torrat,
mes no massa torrat, que el desgracia,
sinó amb aquella carn mollar que té
en llevar-li la crosta socarrada.*

*l'expose dins el plat en tongades incitants,
l'enrame d'oli cru amb un pessic de sal
i suque molt de pa,
com fan els pobres,
en l'oli, que té sal i ha pres una sabor del
pimentó torrat.*

*després, en un pessic
del dit gros i el dit índex, amb un tros de pa,
agafe un tros de pimentó, l'enlaire àvidament,
eucarísticament,*

*me'l mire en l'aire.
de vegades arribe a l'èxtasi, a l'orgasme
cloc els ulls i me'l fot.*

Vicent Andrés Estellés

Fotografia dels anys cinquanta, on s'hi aprecien les vies del tramvia i l'absència de tanca perimetral

La Granja

L'edifici i el recinte on actualment està instal·lada la Casa de Cultura de Burjassot, oculta una llarga i fructífera història relacionada amb la investigació i la docència en les ciències agràries, i ha prestat valuosos serveis a l'agricultura valenciana i espanyola.

A la fi del segle XIX, i a conseqüència que les instal·lacions que des de 1868 existien als Jardins del Real de València, dedicades a experimentar nous cultius i tècniques agràries, eren insuficients per als fins proposats, la Diputació Provincial, previ acord amb l'Estat, va decidir buscar un lloc més adequat. A este efecte, en 1892 es va adquirir en la localitat de Burjassot una finca que pertanyia a José María Mayans i de Sequera, comte de Trigona.

La finca estava formada per una superfície voltada de paret, de poc més de 2 hectàrees, que albergava un edifici senyorial de 4 plantes que dona al carrer Wilson (hui Mariana Pineda), i altres construccions menors, un jardí, una pineda, terra de cultiu i 2 xicotets jardinetes enfront de la façana principal de l'edifici i a l'altre costat de l'esmentat carrer, que encara perduren. Més tard, també es van adquirir, a l'exterior del recinte i confrontant amb ell, diverses parcel·les de terra. Tot este conjunt és el que actualment alberguen l'edifici, les construccions annexes i el jardí de la Casa de Cultura.

La Granja 1892

Entre 1892 i 1931, estes noves instal·lacions van rebre oficialment diversos noms (Granja Escola Experimental, Granja Institut d'Agricultura i altres) encara que tothom les coneixia amb el nom de La Granja, i estaven dedicades a l'experimentació, la divulgació i l'ensenyança en l'àmbit de l'agricultura.

Els treballs que s'hi van abordar van estar relacionats amb la millora del comportament dels cultius d'interés en eixa època, com a creïlles, cebollí, blat, tabac, cotó, alfals i remolatxa sucrera, amb l'elaboració i ús d'adobs i fems, i amb l'aplicació de diversa maquinària.

Entre els reptes més importants que va haver-hi d'abordar en este període destaquen l'aparició de la fil·loxera que amenaçava seriosament les vinyes valencianes; per a això, La Granja va posar a la disposició dels agricultors

vinyes americanes resistents. El segon era el referent a les plagues del taronger, poll roig i serpetes. La Granja va realitzar llavors nombrosos assajos amb diversos insecticides i especialment amb l'àcid cianhídric, de recent aparició, per a evitar-ne els innombrables danys que causaven als tarongers de la regió.

A més, en 1910, va introduir a Espanya la varietat Washington navel, la repercussió econòmica de la qual tots coneixen, i en 1924 va començar a treballar en la lluita biològica, a conseqüència de l'aparició la panerola acanalada dels cítrics. Per este motiu, es van importar colònies del seu enemic natural, la marieta *Novius cardinalis*, per a la seua multiplicació i control biològic.

En l'aspecte docent, es van impartir conferències i es van donar cursos curts dirigits fonamentalment a obrers del camp i a soldats. En 1912 es van iniciar les classes per a la formació de Capatassos Fumigadors, així com la de Capatassos Agrícoles. I entre 1915 i 1924 es van instituir els ensenyaments de Perit Agrícola.

La Fitopatològica 1924

Al juny de 1924 es va crear l'Estació de Fitopatologia Vegetal (La Fitopatològica) segregant-se de l'antiga Granja, però compartint les mateixes instal·lacions, edificis i camps d'experiències, encara que amb diferent personal.

Es van intensificar els estudis sobre les paneroles (cotxinilles), experimentant sobre el seu control amb àcid cianhídric, així com amb els olis minerals. Una plaga que va començar a ser preocupant en 1928 va ser la mosca del mediterrani (*Ceratitis capitata*), la qual cosa va obligar a fer nombrosos treballs per a conèixer la seua biologia i control. També es va prestar-hi especial atenció a les plagues i malalties de nombrosos cultius: tomaca, carxofa, col, creïlla, arròs, cotoner, perera i altres.

Donat l'èxit assolit amb la lluita biològica, i per a complementar-la, en 1928 es va importar la marieta de color fosc i sense punts *Cryptolaemus montrouzieri*, per al control biològic del cotonet, una cotxinilla que començava a causar problemes als tarongers. Els treballs es van realitzar en l'Insectari, un edifici que en l'actualitat ocupa el Centre Social La Granja.

La Tarongera 1931

A conseqüència de la considerable importància econòmica que els cítrics havien adquirit, al desembre de 1931, es va crear de l'Estació Tarongera de Llevant (La Tarongera), amb la missió d'investigar i experimentar tot el relatiu al cultiu del taronger, i de prestar l'assistència tècnica necessària.

L'Estació Tarongera disposava en l'antiga Granja de la qual es va segregar, terreny de cultiu, laboratoris i despatxos. Nombrosos van ser-ne els treballs que es van dur a terme relacionats amb la caracterització de varietats, la poda, l'abonament, la nutrició, el sòl, el reg i l'aplicació dels herbicides.

Després dels funestos efectes de la gran gelada de 1956, es van iniciar diverses experiències tendents a previndre futures calamitats, a base generadors de boira, d'estufes i de torres de vent.

A partir de la dècada dels 60, i en coordinació amb l'Estació Fitopatològica, es va dedicar gran part de la investigació a resoldre els problemes que va implicar l'eclosió de la tristesa, important patrons i varietats compatibles amb la malaltia, i investigant sobre l'actuació del virus. Així mateix, es va implantar un sistema per a la millora i el sanejament de varietats autòctones o foranes.

Les Escoles Tècniques 1960

Per un decret de juliol de 1959 es van crear l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers Agrònoms de València i l'Escola de Perits Agrícoles de València, que se situarien a Burjassot, en locals que compartien les Estacions Tarongera i Fitopatològica.

La d'Enginyers Agrònoms va ocupar-hi un edifici de 2 pisos construït a la fi dels anys 40, on a hores d'ara està instal·lat el Laboratori Agroalimentari de la Generalitat Valenciana. La de Perits Agrícoles es va establir en unes sales de l'edifici principal. Les dos disposaven d'aules, laboratoris i camps on fer pràctiques.

Els cursos de les dos escoles van començar a l'octubre de 1960 i les classes es van impartir fins a 1965, quan les instal·lacions que s'estaven construint en el Passeig de València a la Mar (Av. Blasco Ibáñez) van concloure, i van estar en condicions d'acollir a l'alumnat.

La fi de les activitats de La Granja 1976

Al febrer de 1966, com a conseqüència de la presència de tèrmits en l'edifici principal, davant l'amenaça de ruïna i per a evitar un mal major, l'edifici va ser abandonat, traslladant-se les estacions Tarongera i Fitopatològica a un altre molt pròxim, situat en el recinte de la mateixa finca i al qual es podia accedir-hi també pel carrer del Pintor Goya. Este edifici era el que fins llavors havia albergat provisionalment a l'Escola d'Enginyers Agrònoms.

Prompte es va posar de manifest que eixes instal·lacions eren insuficients, havien quedat envoltades pel desenrotllament urbà, n'era impossible la seua ampliació i mancaven de les condicions requerides per a la realització d'una investigació de qualitat.

Per eixe motiu, es va adquirir una nova finca en el terme de Montcada, on es van traslladar totes les instal·lacions de Burjassot, que són les que actualment reben el nom d'Institut Valencià d'Investigacions Agràries (IVIA) de la Generalitat Valenciana.

L'1 de desembre de 1976 S. M. el Rei d'Espanya Joan Carles I, va inaugurar oficialment el nou edifici de l'IVIA, instal·lat a la Masia de la Santa Creu a Montcada. Este fet va donar fi a les valuoses activitats agràries i docents, que durant més de 80 anys va desenrotllar a Burjassot l'antiga Granja, com des d'antany se la coneixia. .

Prova de maquinària cap a 1920 (Foto: Arxive IVIA)

Hort i instal·lacions de la Granja (Foto: Arxiu Municipal Burjassot)

Façana posterior de l'edifici principal cap a 1910 (Foto: Arxiu IVIA)

Façana principal cap a 1934 (Foto: Arxiu IVIA)

Casa Caserna de la Guàrdia Civil

En la confluència dels carrers Mestre Lope i Josep Carsí amb el d'Emilia Carsí es troba un ampli edifici, d'una sola planta, amb un pati interior i de perfil emmerletat, dedicat en l'actualitat a Escola Permanent d'Adults i Oficina del DNI, i que fins a la dècada dels 80, moment en què este cos armat va deixar la nostra ciutat, albergava la Casa Caserna de la Guàrdia Civil.

Les actuacions que van propiciar la construcció d'este edifici, a principis de la dècada de 1920, és un bon exemple de l'ambient que es vivia a Burjassot en aquella època, caracteritzat per una vida social i cultural florent i per l'altíssim grau d'implicació dels ciutadans en la vida pública.

La puixança que va experimentar Burjassot a partir de l'últim quart del passat segle XIX va modificar-ne substancialment la seua estructura social, basada fins a eixe moment en l'agricultura. A partir de 1872 es van iniciar una sèrie d'expedients per a l'eixample de la població, la finalitat de la qual era millorar les condicions urbanístiques i financeres del municipi, permetent l'assentament d'una població creixent, procedent en bona part de la burgesia, que buscava una segona residència, per a gaudir del temps d'oci i descans. Comptar amb la presència d'un lloc de la Guàrdia Civil en el municipi era una garantia d'ordre i seguretat, però l'escassetat de recursos econòmics impedia disposar d'un immoble adequat.

El 28 de setembre de 1878, l'Ajuntament va acceptar *prestar la seua conformitat a l'establiment de la guàrdia rural per la Guàrdia Civil*, contribuint al seu manteniment. No obstant això, el pressupost municipal era tan escàs que no podia sufragar l'arrendament d'un edifici adequat per a establir-hi una casa caserna, per la qual cosa el local que s'utilitzava com a tal, situat al carrer Zamora, no reunia les necessàries condicions d'habitabilitat, ja que *els guàrdies i les seues famílies viuen poc menys que amuntegats*.

Amb el temps, la població va créixer, per la qual cosa es va incrementar el nombre d'efectius assignats al lloc i amb això els problemes d'allotjament del contingent. Al gener de 1917, el Cap de Línia, comunicava que *mancant de l'amplitud necessària per a l'allotjament de les forces de la Guàrdia Civil d'este lloc la casa caserna que hui ocupa, i tenint en compte la falta d'higiene de la mateixa i la seua situació en un extrem del poble*, proposava el trasllat de la caserna al carrer del Beat Joan de Ribera, ja que reunia millors condicions. Tanmateix, en 1920 els problemes continuaven sent els mateixos, agreujats pel fet que la dotació del lloc havia passat de ser un cap i dos parelles de guàrdies, a un comandant-cap de lloc i tres parelles de guàrdies, juntament amb les seues respectives famílies.

Finalment, el 18 de maig de 1921, el coronel cap de la Guàrdia Civil va prendre cartes en l'assumpte i, va donar un ultimàtum a l'Ajuntament, *si per tot el següent dia no se li prometia d'una manera clara i terminant la seguretat de canviar-los de domicili propi i adequat reunint totes les condicions que la higiene i la moral requerixen conformement a llei*, retiraria el destacament, i si no es comptava amb un local adequat hauria de construir-ne un, si volia que estes forces continuaren a Burjassot.

La situació era extremadament greu, ja que l'Ajuntament no posseïa els fons econòmics necessaris per a construir un nou edifici, però lluny d'acovardir-se, l'alcalde, Mariano Pons Pascual, va reunir els majors contribuents del municipi i els va exposar la situació. Així van arribar a una solució participativa, els fons necessaris serien aportats pels propis veïns de manera voluntària. I per a garantir que esta aportació popular es fera amb totes les garanties es va acordar la constitució d'una "Societat Civil particular per a l'edificació de la Caserna de la Guàrdia Civil" creada a tal fi tan sols tres dies més tard, el 21 de maig de 1921.

Este mecanisme s'assemblava a una societat anònima actual, ja que el capital estava compost per accions, fins a completar el valor de les obres, i cada particular podia subscriure les accions que desitjara. Cada any s'amortitzarien, per sorteig, un nombre determinat d'accions, en funció dels diners disponibles en les arques municipals, i una vegada amortitzades la totalitat de les accions, la propietat passaria a ser de l'Ajuntament.

Les accions es van subscriure en un termini molt breu de temps. A més, es van rebre nombrosos donatius a fons perdut de particulars i entitats. En un principi es van emetre *70.000 ptes., en accions de 25 pessetes, sense interès, amortitzables per sorteig, a mesura que a la Caixa Municipal li siga possible*. No obstant això, com els gastos es van elevar més del que es preveu, el nombre total d'accions emeses va ser de 2.974, que importaven 74.350 pessetes.

Per a la seua liquidació l'Ajuntament va acordar destinar 5.000 ptes. anuals. Les accions es van saldar regularment entre 1923 a 1936, però la Guerra Civil va suposar una aturada en el procés d'amortització, per la qual cosa este es va prolongar fins a 1951 (28 anys més tard), any en què l'Ajuntament va liquidar els desemborsaments pendants.

La urgència de la situació no permetia demores així que només l'endemà passat de constituir-se la societat, el seu president, Mariano Pascual i Pons (que en eixe moment n'era l'alcalde), va encarregar el projecte al Delineant Sr. Pallardó, qui va elaborar els esbossos inicials, i a l'Arquitecte Francisco Almenar Quinzá, qui es va encarregar del projecte definitiu, que es va aprovar el 30 de juliol de 1921, a penes dos mesos més tard.

Per a la seua construcció es va adquirir una parcel·la, compresa entre els carrers de Josep Carsí, Mestre Lope i Emilia Carsí, de 30 m. de frontera per 36`80 m. de fons, a Joan Carsí Figueras, que es va segregar de la coneguda com a *Devesa de Carsí*. El preu del solar es va fixar en 7.000 ptes.

El disseny de l'edifici tenia forma d'U, organitzant-se al voltant d'un gran pati central, i es componia d'un cos central que dona a la façana del carrer de Josep Carsí i dos ales perpendiculars a esta. L'edifici és d'una sola planta, si bé el desnivell existent entre els carrers de Josep Carsí i del Mestre Lope va obligar-hi a una solució en dos nivells. Les façanes es van coronar amb merlets d'ornament, per a recordar el seu caràcter militar, així com una xicoteta torre en el costat dret

Pati interior de l'antiga caserna de la Benemèrita

de la seua façana. El seu estil s'inspira en el neogòtic, molt de moda en l'època.

El termini d'execució de les obres va ser també rècord, ja que es van concloure tot just en 8 mesos. Les obres es van executar directament per l'Ajuntament, a través del Centre de Constructors i Contractistes d'Obres de Burjassot, amb un pressupost d'execució de 72.000 ptes. L'obra no va estar exempta de polèmica, ja que va suposar un enfrontament amb la societat d'obreres *El Progrés*, de la qual s'havia esqueixat la societat de Patrons, la qual cosa va obligar l'Ajuntament a actuar com a mediador, sense molt d'èxit, havent de contractar obrers de fora del municipi.

La inauguració oficial va tindre lloc el 23 d'abril de 1922, aprofitant la visita de l'Arquebisbe de València, i en l'acte, al qual van acudir les primeres autoritats civils i militars, es va fer lliurament de les claus de la Casa Caserna al Tinent Coronel de la Guàrdia Civil de la Comandància de València, Ricardo Salamero Ortiz, així com d'una bandera de 4 metres, en la qual s'havia estampat l'escut i les inicials GC. El *lunch* va ser a càrrec del Cafè de Mariano Cervellera i es va obsequiar els assistents amb xocolata, cigars havans i confits, a més de la disparada d'una traca.

L'endemà de la inauguració, l'Ajuntament, en sessió del 24 d'abril de 1922, va acordar la cessió de la Casa Caserna a l'Institut del Cos de la Guàrdia Civil.

El projecte va ser possible gràcies a l'aportació de multitud de veïns, que van adquirir-ne les obligacions en funció de la seua economia, els més rics van aportar 1.000 ptes., i molts altres 500 ptes., però entre les aportacions cal destacar la de Joaquín Navarro Bellver, propietari de la fàbrica de filatures que s'assentava en la pròpia Devesa de Carsí, coneguda com a *L'Eixereta*, qui va subscriure 10.000 ptes. en accions, deu vegades més que qualsevol dels màxims accionistes, i més tard altres 6.000 ptes. A més, davant la falta inicial de liquiditat, va fer un préstec a la Societat Civil promotora de les obres d'altres 10.000 ptes. En agraïment, els impulsors del projecte sol·licitaren de l'Ajuntament que se li dedicara un carrer, com així es va fer, i que encara hui continua portant el nom d'este mecenes.

Donem conclusió així a un episodi més en la xicoteta història de Burjassot, que va ser possible gràcies al suport dels propis veïns, que no van dubtar a secundar amb el seu esforç personal el progrés del nostre poble.

Acció emesa per a l'edificació de la Casa-Caserna de la Guàrdia Civil

L'Escorxador Municipal

Antigament, els *tallants* (carnissers) mataven els caps de bestiar necessaris per al proveïment de la població en els seus propis domicilis, amb unes mesures d'higiene bastant allunyades dels estàndards actuals. Això va canviar dràsticament a conseqüència de les successives epidèmies de còlera que es van registrar a Espanya durant la segona mitat del s. XIX, ja que les autoritats sanitàries, basant-se en els avanços científics que s'anaven produint, van intentar erradicar-les tot millorant les condicions sanitàries, especialment en el camp de la higiene personal, el tractament dels aliments i els cementeris.

La primera referència, respecte de la construcció d'un escorxador gestionat pel municipi, la tenim en l'acta del ple municipal de data 16 d'agost de 1884, presidit per l'alcalde, Vicente Almenar, en el qual es va acordar *que es donen les ordres perquè s'acabe com més prompte millor l'expedient per a construcció de l'escorxador*. Tots temien una nova onada de còlera, per la qual cosa les gestions es van succeir amb rapidesa, i el 13 de setembre, a penes un mes més tard, es va aprovar la subhasta per a la contracta de l'obra, que es va adjudicar a l'únic postor, Juan Bautista Pastor Mir, sent els seus fiadors Manuel Estellés Blat i Juan Bautista Riera Blat (el nom dels quals porta precisament el carrer). Més tard es va ampliar l'obra, incloent-hi una vivenda per al conserge de l'escorxador, càrrec per al qual va ser nomenat Fernando Durá Riera, Sergent llicenciat de l'exèrcit, i que havia de simultaniejar-lo amb el de guàrdia municipal d'orde públic.

La localització d'eixe primer escorxador municipal va ser un solar en la partida de l'Almara, a la cantonada del carrer de Bautista Riera amb la del Mestre Ferran Martín, just on hui està emplaçat el Parc Comarcal de Bombers. Eixa localització es va deure al fet que pel carrer de Bautista Riera discorria la séquia de Faitanar (més coneguda com de Fartamal), que venia en paral·lel al camí de Benimamet, i en eixe carrer feia un gir a la dreta, per a dirigir-se cap al Castell, buscant desguassar en la séquia de Montcada, de la qual procedia. Esta séquia era un element fonamental, ja que les seues aigües s'utilitzarien per a la neteja de les restes de la matança, que, lògicament, anaven a parar de nou a eixa séquia. Recordem que, malgrat les mesures que es començaven a adoptar, un any més tard, en 1885, el nostre municipi va registrar la pitjor epidèmia de còlera de la seua història, i una de les zones més afectades va ser precisament la situada a l'entorn d'eixa séquia.

La parcel·la, de 518 m², es va separar d'una finca agrícola major, propietat de Joaquín Farinós Martínez, i la parcel·la confrontava amb terres del Col·legi de Corpus Christi i del Marqués del Port, a més d'amb la séquia de Fartamal i la senda que discorria paral·lela a ella.

Amb els anys, la regulació dels escorxadors es va tornar més estricta, per la qual cosa es va arribar a l'acord de clausurar eixe escorxador, i traslladar-ne les instal·lacions a una nova localització. Per a això, al gener de 1932, es va proposar la construcció d'un nou Escorxador, el projecte d'obra del qual es va encarregar a l'arquitecte Francisco Almenar, que va ser aprovat definitivament al setembre del mateix any. Al maig de 1933 es va acordar adquirir a Ricardo Folch Almenar una parcel·la d'horta de 10 àrees i 51 centiàrees (1.051 m²) en la partida de L'Almara, a la qual es va sumar una altra parcel·la de 177 m², confrontant

amb eixa parcel·la i amb la séquia del Brioux, per la qual es van pagar altres 1.775 ptes. Al març de 1934 es va adjudicar a Antonio Llorens Navarro la subhasta de les obres de construcció, i al novembre es va contractar amb Pasqual Barella Alfonso *el material de metal·lúrgia que ha d'instal·lar-se en l'escorxador*. L'edifici resultant constava de dos àmplies naus, més dos vivendes.

A l'abril de 1935 es van concedir les vivendes del nou escorxador al conserge del mateix i a un guàrdia urbà, si bé no es va procedir a la seua inauguració fins al 5 d'abril de 1936. Amb este motiu, l'Ajuntament va fer donatius als pobres de la localitat, i el dia 12 el Sr. Lauri Volpi va costejar “esplèndids berenars als pobres”, per la qual cosa se li va donar un vot de gràcies, així com als industrials que van cooperar-hi. Curiosament, els carnissera no van donar cap donatiu. També hi va col·laborar l'escultor Francisco Marco Díaz-Pintado, qui va modelar gratuïtament un cap de bou per al nou escorxador.

Al maig de 1936 es va procedir a l'enderrocament del vell escorxador, i al juny es va subhastar el solar resultant, situat al carrer Jaca (actual Ferran Martín), cantonada a Bautista Riera, amb una superfície de 260'90 m², i per un preu de 4.250 ptes., a l'alça.

Una nova normativa en matèria d'escorxadors, en la dècada de 1980, va deixar totalment obsoletes estes instal·lacions, i davant la impossibilitat d'adaptar l'edifici per al seu ús tradicional es va optar per adjudicar el servici d'escorxador a una empresa privada, que va construir un nou edifici a l'entorn de l'horta.

L'antic edifici es va reconvertir com a seu de la Brigada d'Obres municipal, ja que la seua localització permetia un fàcil accés dels vehicles d'esta brigada, així com guardar-los en les diverses naus, juntament amb altres materials, i situant-ne en una d'elles els serveis administratius.

Ubicació del primer escorxador, al carrer de Bautista Riera. Pla cadastral 1920 (A.M.B.)

Vista actual de l'antic escorxador, actualment seu de la Brigada d'Obres

À Punt (Ràdio Televisió Valenciana)

Burjassot té un terme municipal relativament menut. Al costat de les instal·lacions de la Universitat de València, destaquen per extensió els terrenys on s'ubica el Centre de Producció de Programes, abans anomenat Canal 9 i ara À Punt. Aquest complex es va començar a dissenyar en 1985 per l'estudi d'arquitectura *Vetges tu-Mediterrània*. Les obres van començar en març de 1987 sobre un solar de 15.000 metres quadrats. L'immoble va ser premi nacional d'arquitectura i el consistori de Burjassot el va incloure en el catàleg de béns protegits com a edifici *singular*.

La ciutat de Burjassot és reconeguda fora del seus límits territorials per ser la seu principal de les instal·lacions audiovisuals públiques més importants del País Valencià. En setembre de 1989 es va posar en marxa Radiotelevisió Valenciana (RTVV), un grup comunicatiu públic promogut per la Generalitat Valenciana que tenia la intenció de vertebrar sociològicament i lingüística als valencians i valencianes, i que seguia les directrius encomanades per la llei de Creació de la Radiotelevisió Valenciana (RTVV) aprovada a les Corts Valencianes.

A Burjassot, només s'hi va assentar la televisió. En els moments de més producció s'emetien de manera simultània diversos canals: Canal 9, Nou24 i Punt2 (i fins i tot un canal internacional via satèl·lit). El seu àmbit de difusió va arribar a territoris pròxims com ara Catalunya i les Illes Balears (amb qui es comparteix llengua) i també a una part del territori de Castella-La Manxa, Aragó i Múrcia.

En 2013, després d'una sentència judicial contrària a un Expedient de Regulació d'Ocupació que eliminava una gran part de la plantilla, l'executiu autonòmic que governava en aquell moment va decidir tancar els mitjans públics (tant la Ràdio com la Televisió). Es va despatxar tots els treballadors i treballadores i el complex va quedar adormit durant més de tres anys sense cap altra funció que ser la seu de l'Arxiu audiovisual de RTVV (on van continuar treballant una vintena de persones). Els edificis que conformen el complex audiovisual (estudis, platós, redaccions, arxiu...) van quedar custodiats per serveis de seguretat privada.

En maig de 2015 el nou govern sorgit del pacte del Botànic es va comprometre a reobrir la radiotelevisió pública va-

Vista aèria de les obres de construcció de l'antic Canal 9

lenciana. Després de diverses iniciatives legislatives, entre les quals cal destacar una Iniciativa Legislativa Popular (signada per quasi 100.000 valencians), en juliol de 2016 les Corts Valencianes van acordar la creació de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació.

Les instal·lacions de Burjassot van tornar a acollir els mitjans públics valencians. En aquesta ocasió conformats per Ràdio, Web, Televisió i Xarxes Socials. Van rebre el nom d'À Punt i van començar les emissions de forma escalonada. El 12 de setembre de 2017 va ser un tuit que va obrir les Xarxes Socials; l'11 i el 18 de desembre de 2017 començaren la Ràdio i el Web de forma provisional fins que s'acabaren de construir els 4 estudis de ràdio que no existien a Burjassot. Aquests estudis s'inauguraren l'1 d'octubre de 2018. El 25 d'abril de 2018 es van iniciar, en proves, les emissions de la televisió pública i el 10 de juny del mateix any amb una graella completa.

El renaixement de l'activitat en les instal·lacions de Burjassot ha tornat a convertir aquesta població de l'Horta Nord en un referent per als valencians i les valencianes. Burjassot va ser Canal 9 i ara és À Punt. A més, en aquesta darrera etapa s'ha incrementat de forma positiva la relació dels mitjans públics amb el seu entorn universitari i els referents culturals de Burjassot, com ara l'escriptor i poeta Vicent Andrés Estellés.

Vista actual de les instal·lacions d'À Punt

Universitat de València

El 1245 es va aprovar la Carta de Fundació de l'Estudi General de València, però no seria fins al 1499 quan es constitueix la Universitat de València, des d'aleshores anomenada l'Estudi General de València. Cinc segles després, l'augment d'estudiants causat per l'expansió demogràfica dels anys 70 promou l'ampliació de les instal·lacions dins i fora de la ciutat. Amb eixe motiu, l'any 1977 es construeixen nous edificis universitaris a la ciutat de Burjassot, amb entrada pel carrer Dr. Moliner, 50. Sense grans pretensions urbanístiques, en una primera etapa s'hi ubiquen els primers edificis per acollir les facultats en què es divideix l'antiga facultat de ciències ubicada a l'avinguda de Blasco Ibáñez de València (actual seu administrativa de la Universitat de València). Sobre una superfície superior als 40.000 m2 es creen les facultats de matemàtiques, ciències biològiques, ciències físiques i ciències químiques i Burjassot es converteix en ciutat universitària. Amb dos blocs per facultat (excepte la facultat de matemàtiques que només compta amb un), una aula de graus i un edifici polivalent (cafeteria, llibreria, gimnàs i altres serveis comuns) es configura la primera versió del Campus de Burjassot que es va posar en funcionament l'any 1978. En pocs anys, milers d'alumnes de totes les comarques valencianes van començar a vindre a estudiar (i també a con viure-hi) a Burjassot. El mercat immobiliari de lloguer i el comerç local van trobar un nou nínxol de mercat amb estudiants i professors que de manera temporal o permanent es van incorporar a la vida diària de la ciutat.

L'any 1990 es va inaugurar la Biblioteca de Ciències Eduard Boscà on s'hi van fusionar les col·leccions bibliogràfiques abans repartides en sales pròpies de facultats i departaments. A més, l'edifici disposa a la planta baixa de serveis universitaris d'assessorament, dinamització, formació i suport lingüístic, mobilitat Erasmus o La Tenda Universitària. Al 1991 es va crear a Paterna l'Institut de Robòtica i Tecnologies de la Informació i les Comunicacions (IRTIC) per professorat adscrit a diversos departaments de la Universitat de València, oficialitzant-se aleshores el Campus de Burjassot-Paterna. El curs del 1992 va començar amb una important ampliació de les instal·lacions, amb la creació de Facultat de Farmàcia (amb un edifici que va rebre el premi nacional d'arquitectura) i l'aulari interfacultatiu compartit per totes les facultats del Campus de Burjassot. Anys després, el 1996 un nou edifici singular de planta semicircular va irrompre al Campus. Amb el nom de l'antic rector i astrònom valencià, el Jeroni Munyós es va convertir en el centre de recerca multidisciplinari més important de la Universitat de València, on destaca la cúpula de l'aula d'astronomia.

Les enginyeries que s'impartien a les facultats de Física i Química van començar el 2003 un projecte d'escola pròpia que va rebre forma i nom a 2011 amb l'actual Escola Tècnica Superior d'Enginyeria (Universitat de València) de la UV en l'Avinguda de la Universitat, a prop de les antigues instal·lacions de la RTVV, ja en terme de Paterna. Una de les últimes remodelacions dins dels Campus va ser la instal·lació del Museu d'Història Natural de la Universitat de València en l'antic edifici de cafeteria. Des de 2017, este museu recull alguns exemplars zoològics i botànics que la Universitat ha recopilat durant cinc segles, així com alguns exemplars geològics i paleontològics

únics. S'hi recullen nombroses col·leccions abans ubicades al Museu de Geologia, a la Facultat de Biologia i al Gabinet d'Història Natural del Centre Cultural La Nau. Per tot això que aquest museu ubicat a Burjassot rep la consideració de segon centre patrimonial i científic de major importància a l'Estat espanyol (únicament per darrere del Museu Nacional de Ciències Naturals de Madrid).

En definitiva, el Campus de Burjassot-Paterna acull nombroses instal·lacions adscrites a les facultats de Física, Química, Farmàcia, Ciències Matemàtiques, Ciències Biològiques i l'Escola Superior d'Enginyeria on tenen la seu més de 25 departaments. En total s'imparteixen a Burjassot 19 titulacions de grau, 3 dobles graus, 1 doble grau internacional i 30 màsters.

El conjunt es complementa amb l'edifici de la biblioteca Eduard Boscà, l'hivernacle, el centre mèdic, el magatzem de transferència de residus, l'edifici de manteniment, el servei d'informàtica, el parc Científic i els instituts universitaris multidisciplinaris i centres mixtos amb el Consell Superior d'Investigacions Científiques (Institut de Física Corpuscular, de Ciència Molecular, de Ciència dels Materials, de Biologia de Sistemes, de Biodiversitat i Biologia Evolutiva-Cavanilles i d'Agroquímica i Tecnologia dels Aliments). Així es constitueix una comunitat universitària superior a les 10.000 persones que de manera habitual fan de Burjassot el seu lloc de treball o estudi. L'accés al Campus, complicat en altres èpoques, és ara facilitat per les connexions amb la carretera CV-35 (València-Llíria-Ademús), la línia d'autobús 63 de l'Empresa Metropolitana de Transport (només en dies lectius) i el tramvia de Ferrocarrils de la Generalitat Valenciana (línia 4).

Bon dia! Roc,

*S'acaba hui el centenari
de la mort d'Ausiàs March,
l'home obscur, profund, amarg.
el poeta extraordinari.
tens el verb, amb tensió d'arc,
amant fins a l'obsessió;
socarrades les entranyes
per una lenta passió...
I allà al fons, Beniarjó,
l'aire lleuger en les canyes...*

Vicent Andrés Estellés

Biblioteca General

Facultat de Farmàcia

Facultat de Física

Observatori astronòmic a l'Edifici d'Investigació

12.

Casa de Cultura

Burjassot va ser un dels primers municipis, a nivell nacional, a comptar amb una Biblioteca Pública Municipal, gràcies a les gestions del llavors Director General d'Arxius i Biblioteques, el Sr. Miguel Bordonau i Mas, persona estretament vinculada a Burjassot que, en 1947, acabat d'ingressar en el càrrec, va posar en marxa un programa per a la creació d'una xarxa de biblioteques públiques municipals. Gràcies a les seues gestions, la de Burjassot es va inaugurar el 22 d'agost de 1947, en el pis alt de l'edifici existent en el número 4 de la plaça d'Emili Castelar, i la seua dotació original va ser un lot de llibres procedents de les requises realitzades durant la Guerra Civil. En la seua posada en marxa també van jugar un paper destacat els membres de la Junta de la Biblioteca, presidida pel tinent d'alcalde Eduard Comes Mestre.

L'edifici va ser construït per Gaspar Blasco, pare de l'escriptor i polític valencià, Vicente Blasco Ibáñez, per a segona residència, sobre el solar que va adquirir en subhasta, i que va ser inaugurat el 9 de desembre de 1883. Este edifici emblemàtic, i les vistes que des d'ell s'albiraven, es veuran reflectits en la seua novel·la *Arròs i tartana*, publicada en 1894. Posteriorment, va ser la seu local del PURA, el partit "blasquista".

La biblioteca pública municipal va jugar un paper destacat en la vida cultural del Burjassot de la postguerra, especialment en les dècades de 1950-60, impulsant-ne diverses activitats, entre les quals van destacar les exposicions de pintura, escultura i cartells de festes, que van obtenir un gran prestigi. També s'hi van organitzar certàmens literaris i jornades culturals, en els quals van participar figures de la talla de Joan Fuster, Giner Boira o el mateix Vicent Andrés Estellés. No obstant això, a mitjans dels 70 la seua activitat s'havia reduït a mínims, i fins i tot estava en perill la seua pròpia supervivència, salvant-se in extremis gràcies a l'actuació d'un grup de joves entusiastes, que es van encarregar de reflotar-la. Malgrat la precarietat de mitjans, en 1975 es van superar els 6.000 usuaris anuals i més de 400 socis, després de la renovació total del cens.

Després de l'arribada de la democràcia als ajuntaments, a l'abril de 1979, es va posar de manifest la necessitat de comptar amb equipaments culturals concordes amb esta nova etapa, però les diverses propostes plantejades no van quallar. Va caldre esperar que, després de la transferència de competències a la Generalitat Valenciana, la Conselleria de Cultura assumira la propietat del conjunt de La Granja (antiga Escola de Capatassos Agrícoles), i esta li ho oferira a l'Ajuntament de Burjassot, per a equipaments.

Biblioteca Antiga

L'Ajuntament de Burjassot va acceptar l'oferiment i en 1986 es va firmar un conveni, per un termini de 30 anys renovables, pel qual el nostre municipi es feia càrrec del conjunt, integrat pels camps de tarongers destinats a experimentació, que es transformarien en el Parc Municipal de La Granja, i diverses construccions, entre les quals es trobaven l'edifici principal (antic palau dels Comtes de Trigona), les quadres, el magatzem per al procés de la taronja i l'antic insectari. Es va exceptuar de la cessió l'edifici (construït en la dècada de 1940) que va albergar, fins a 1976, l'Estació Taronjera i Fitopatològica, data en què esta es va traslladar a les instal·lacions de l'Institut Valencià d'Investigacions Agràries (IVIA) a Montcada. També es va exceptuar, de la cessió, l'antic magatzem, que es va destinar a seu del Centre Coreogràfic de la Generalitat Valenciana.

Van tindre's en compte diverses opcions per a l'edifici principal, entre elles utilitzar-lo com una Llar de Jubilats, però finalment es va acceptar la proposta presentada pel llavors bibliotecari, que es va oferir per a dissenyar i posar en marxa una Casa de Cultura, que en aquell moment era una autèntica novetat. Immediatament es va iniciar la redacció del projecte, i un parell d'anys més tard la Casa de Cultura va obrir les seues portes, inaugurant-se oficialment el 14 de desembre de 1989.

La Casa de Cultura comptava inicialment amb un total de 1.500 m², distribuïts en quatre plantes. A la planta baixa hi eren el *hall* d'entrada i tres sales d'exposicions, la principal, equipada per a l'exhibició d'obres de gran format, i dos més xicotetes per a obres de format menut i fotografia.

Al primer pis, s'hi localitzaven tres espais destinats a despatxos i sales de reunions, una sala d'audiovisuals, amb capacitat per a 75 persones, i la cafeteria.

Al segon pis, hi era la Biblioteca Pública Municipal, que substituïa la primitiva, creada en 1947, i autèntica columna dorsal del conjunt. Estava dividida en dos seccions, infantil i d'adults, situades en espais separats, a més d'hemeroteca. La biblioteca d'adults comptava amb capacitat per a 200 persones, còmodament assegudes, i les seues prestatgeries albergaven més de 18.000 volums. La sala infantil tenia 50 places, i els seus fons estaven dividits, segons edats, utilitzant codis de colors per als més xicotets. Periòdicament s'organitzaven activitats d'animació lectora, conta contes i tallers. En la mateixa planta es trobava el dipòsit de fons antic, amb més de 6.000 volums, procedents de l'antiga biblioteca; a més dels despatxos del di-

Clavars de Burjassot en la Biblioteca Pública. 1974

rector i del regidor de Cultura, i una sala de reunions de representació. Un altre de les fites és que va ser la primera Biblioteca Pública Municipal totalment informatitzada (gestió de fons i préstecs) de la Comunitat Valenciana.

El tercer pis estava dividit en dos grans blocs, d'una part, l'Àrea de Joventut (que fins a eixe moment era a la Casa de la Joventut, situada al carrer Doctor Moliner) amb dos despatxos, un destinat als serveis administratius i un altre al regidor de Joventut; i d'una altra, les aules destinades a tallers, entre els quals calia destacar els de ceràmica, cinema i vídeo, fotografia, aire lliure, dibuix i pintura, anglés, teatre, dansa valenciana, balls de saló i informàtica. A més, sobre la base de demandes concretes, s'organitzaven tallers específics, com els de restauració, manualitats, animació, etc.

En el moment de la posada en funcionament de la Casa de Cultura es van fixar una sèrie d'objectius (nombre de visitants i usuaris, socis i usuaris de la biblioteca, nombre d'activitats, etc.) el compliment dels quals, en un termini de deu anys, seria prova de l'èxit d'este servei. Afortunadament, tots ells es van depassar en un termini inferior a quatre anys, per la qual cosa es va plantejar la necessitat d'escometre la seua ampliació, aprofitant l'edifici annex, que originalment ocupaven les quadres. La proposta va ser aprovada per la corporació municipal, i es va projectar el nou edifici, connectat amb l'anterior, amb el qual formava una L, i que va duplicar la superfície de la Casa de Cultura, fins a assolir els 3.000 m².

Este annex va permetre dotar-la d'una sala d'actes, situada en la planta baixa, amb capacitat per a 200 persones i equipada per a la projecció d'audiovisuals i representacions teatrals. A més, es va ampliar la superfície d'algunes de les instal·lacions fonamentals, com la Biblioteca Pública Municipal, que s'havia quedat xicoteta, i que d'esta manera va duplicar la seua capacitat, mentre que la secció infantil va passar a ocupar l'espai que va deixar lliure aquella, doblant així mateix la seua capacitat. També es va ampliar l'espai destinat a tallers, que van passar a comptar amb aules específiques per a cadascun d'ells, la qual cosa va repercutir en la qualitat de l'ensenyament i la comoditat dels usuaris.

La millora de les instal·lacions va permetre multiplicar les activitats que es desenrotllaven a la Casa de Cultura, a més de plantejar-se l'organització d'esdeveniments més ambiciosos. El prestigi d'este servei, es va veure reforçat per

Façana de l'edifici de la Granja

les freqüents visites de representants d'altres municipis, que veien en ell una font d'inspiració. Entre les moltes activitats que s'hi van organitzar durant aquell període cal destacar la Hispacon, una trobada d'aficionats a la Ciència-ficció i la Fantasia, que en l'edició de 1996 va tindre caràcter nacional i en la de 1998 va passar a internacional, comptant amb representants de diversos països, incloent-hi el guanyador del premi Hugo d'eixe any, a més d'una connexió remota amb Arthur C. Clarke, escriptor i científic britànic, autor de la novel·la *2001. Una odissea de l'espai*.

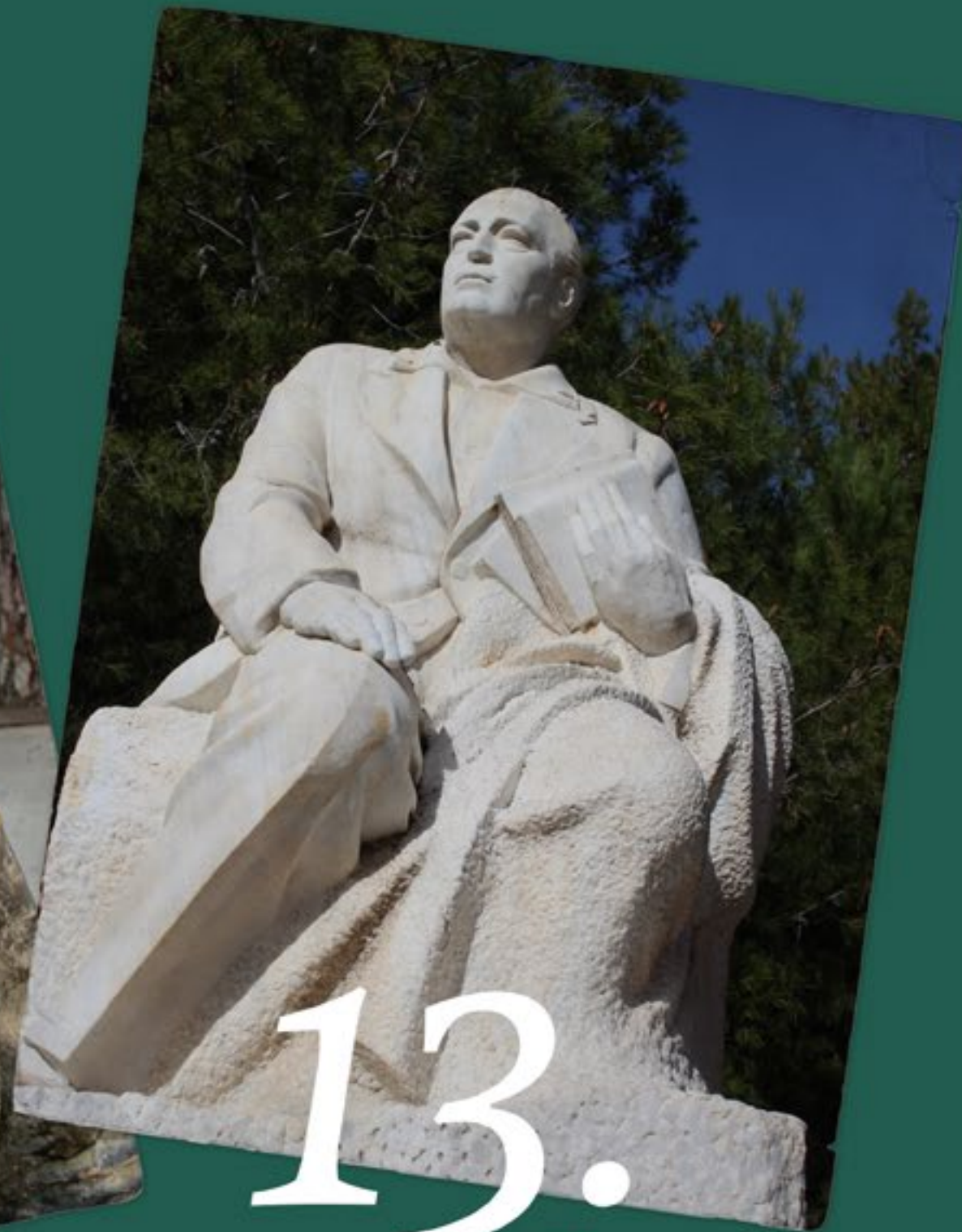
A partir de 1999, després del cessament de l'anterior director, que s'havia encarregat del seu disseny i posada en funcionament, la Casa de Cultura es va transformar en l'Institut Municipal de Cultura i Joventut (IMCJB), passant a ser un organisme autònom, incrementant-se notablement els fons destinats al seu funcionament, la qual cosa va permetre la posada en marxa d'iniciatives com el *10 dB*, impossibles de dur a terme en altres circumstàncies. Des d'eixa data fins a l'actualitat les instal·lacions s'han mantingut inalterables, excepte el trasllat de la cafeteria a la planta baixa, juntament amb un punt d'informació, la qual cosa ha suposat l'eliminació de dos sales d'exposicions. A partir de 2020, el IMCJB va ser dissolt, passant a dependre directament de l'Ajuntament.

Escut de la Família Trigona (Foto: Coordinadors)

Façana posterior de la Casa de Cultura, després de l'ampliació. (A.M.B.)

13.

*Escultures
i estàtues*

La ubicació d'obres escultòriques en l'espai públic urbà ha estat marcada per la lògica del monument commemoratiu, de funció simbòlica i representacional, constituït bàsicament per l'estàtua sobre pedestal arquitectònic. Independentment de la perdurabilitat d'uns certs valors commemoratius, aspectes com les evocacions a la memòria cultural i històrica dels llocs funcionen amb vigència actual per a licitar operacions d'art i escultura pública en particular, la qual cosa s'ha desenrotllat en múltiples programes d'adquisició i instal·lació d'obra escultòrica en l'espai urbà. Acció que sempre ve condicionada per la singularitat del propi escenari, les seues persistències i permanències a nivell constructiu i arquitectònic que han sigut fruit del saber fer de cada època i el gust estètic del seu temps.

Així doncs, les vies públiques són connectores d'energia, motivacions i interessos i el seu bon estat repercuteix en la imatge paisatgística que residents i turistes tenen de la ciutat. I atès que l'escultura pública situada en vies per als vianants és integrant del propi teixit urbà forma part de la construcció del seu paisatge; es pot dir que gaudir de l'escultura pública és participar de la ciutat i dels elements que la componen, compartint-ne l'art, la història, l'arquitectura, el paisatge, el seu desenrotllament social i el seu entorn humà.

Quan busquem art acostumem a entrar en un museu, sense adonar-nos-en que l'art i els artistes, moltes vegades, ens ixen al pas. La nostra ciutat, a més de l'arquitectura monumental i tradicional, ofereix molts motius per a passejar-la amb els ulls i la ment oberta per a gaudir de les seues places i passejos on, no sols, hi trobarem jardins o zones de jocs per als més menuts, sinó que, integrat en el paisatge, apareixeran, davant nostre, blocs de marbre o metall modelats representant a homes, a dones o esdeveniments que han format part de la nostra història. Figures que si bé, no són moltes, sí que estan consolidades i arrelades en la nostra vida quotidiana. Repartides per avingudes i places trobem, a Burjassot, obres escultòriques d'artistes d'àmplia trajectòria i reconeixement en les arts valencianes, com: Francisco Marco Díaz Pintado, Teresa Cháfer, Vicent Coca o Salvador Furió i Carbonell. Artistes que ens han deixat un llegat del qual podem gaudir en alguns llocs emblemàtics del nostre entramat urbà. Gaudim-ne, doncs, de la seua obra.

La primera escultura que visitarem està dedicada a qui va ser senyor de Burjassot, Sant Joan de Ribera, situada en la plaça que porta el seu nom, a l'entrada de la ciutat, com si volguera donar-nos la benvinguda a la seua antiga propietat. El monument es va alçar per subscripció popular amb motiu de la canonització del beat. És una figura alçada de 2,25 m que mostra al prelat amb aurèola, barba partida i les mans entrellaçades sobre la casulla subjectant la creu patriarcal. Vist els abillaments de l'hàbit coral –sotana, roquet i musseta amb cogulla-. En el pedestal resa la llegenda “*Burjassot al seu senyor Sant Joan de Ribera. Any MCMLX*” i els escuts de Burjassot i del sant a banda i banda del pedestal. Està realitzat en pedra calcària i l'altura total del conjunt assoleix els cinc metres.

Salvador Furió i Carbonell va ser l'artista que va executar l'obra. Nascut a València el 14 d'agost de 1924. Va estudiar a l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics d'esta ciutat. Posteriorment ingressarà a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Carles, en 1941.

Escultura de Sant Joan de Ribera, situada en la mateixa plaça que duu el seu nom. Pedestal llaurat en tres de les seues cares. A la part frontal, hi figura la llegenda commemorativa; en un dels laterals es va esculpir l'escut del sant i en l'altre l'escut de Burjassot

Entre la seua producció, hi destacarem el Ballester del Centenar de la Ploma, situada al Palau de la Generalitat, encara que la seua producció artística es va centrar en la imatgeria religiosa, alguns exemples són: la imatge de Sant Josep de Calasanç per al col·legi dels Escolapis de València, Santa Maria Loarre per a l'Hospital Provincial de València, la Divina Aurora de Corbera o el Natzaré per a la Reial Germanor de Jesús amb la Creu i Crist Ressuscitat del Cabanyal. Una altra faceta de la seua vida creativa va ser la labor de modelatge de figures per a l'empresa de porcellanes Lladró.

Vagarejant pel nucli antic de Burjassot ens acostarem fins al parc de la Granja, on, en un dels eixos centrals, podrem admirar-hi una font circular presidida per una escultura de formes geomètriques.

A continuació, ens desplaçarem fins a la Plaça de Sant Roc, un espai enjardinat, entre l'ermita que porta el nom del sant francès i el monument històric nacional de les Sitges. En este xicotet recés de tranquil·litat, es va situar un pedestal de marbre negre amb lletres llaurades en la seua cara principal, on es podia llegir:

A Don Juan Jose López Laguarda

En reconeixement de la seua dedicació a la ciutat de Burjassot

Un reconeixement merescut per haver sigut un dels cronistes més destacats que ha tingut la nostra ciutat.

Després, els nostres passos, ens portaran fins al passeig de Concepció Arenal, on gaudirem del seu jardí, de les Sitges i de dos escultures als extrems.

La primera de les obres, situades en este lloc, es titula IGUALTAT, és un monument peculiar, la idea és que la gent interactue amb ell i que servisca com a representació de l'esforç i trajectòria de Burjassot en el complicat camí per a la consecució de la igualtat de gènere, servint, al mateix temps, per a sensibilitzar i educar en l'assoliment de l'objectiu que ens planteja l'escultura.

S'hi va instal·lar el 8 de març de 2018 amb motiu del Dia Internacional de la Dona. Està feta amb materials de rebuig i com va explicar l'artista, Vicent Coca, a un rotatiu valencià “*esta obra no té rostre o, en realitat, en té molts, ja que cada persona pot posar la seua cara en la rematada de l'escultura*”.

El dia de la seua presentació, Coca, va explicar el monument mitjançant tres frases:

Concebre'l va ser senzill

El difícil va ser parir-te

Una vegada entre els meus

braços el dolor va desaparèixer.

Animeu-vos i visiteu-lo!

En l'altre extrem, presidint el passeig, contemplem un bloc de marbre, protegit per un cercle d'obra, que representa l'insigne mestre valencià, Vicente Blasco Ibáñez. Vegem quina és la seua història, el 27 d'agost de 1931, tres anys després de la seua mort, l'Ajuntament de Burjassot es va fer ressò de la proposta presentada pel Centre Republicà *L'Ideal* per la qual se sol·licitava iniciar una subscripció pública entre els veïns de la població,

Font central del parc de La Granja

Escultura de la font central (Foto: Ajuntament de Burjassot)

D. Juan Jose López

Situació original del bust

entitats i ciutadans de la província per a erigir un monument en este poble, a la memòria de l'eminent novel·lista i gran republicà En Vicente Blasco Ibáñez. La moció es va aprovar per unanimitat, i a partir d'eixe moment es van succeir les iniciatives per a recaptar els fons necessaris per a la seua elaboració, amb el suport de destacades personalitats, com Alejandro Lerroux o l'escultor Mariano Benlliure.

Al març de l'any següent es va exposar al públic, en el saló de sessions de l'Ajuntament, la maqueta del monument, elaborada per l'escultor Francisco Marco Díaz-Pintado.

La situació que vivia Espanya va obligar a posposar la iniciativa de Burjassot, fins que es va reprendre novament, col·locant-se la primera pedra el 10 de febrer de 1935, sota la presidència del Ministre d'Instrucció Pública, Joaquim Dualde, i amb l'assistència del fill de l'homenatjat, Sigfrid Blasco.

Per a integrar-lo al seu entorn es va elaborar un projecte de reforma del passeig de Concepció Arenal, que incloïa un jardí amb pèrgoles i bancs de ceràmica, una biblioteca a l'aire lliure i una bassa sobre la qual es reflectiria la pròpia escultura, obra de Francisco Marco Díaz-Pintado, tallada en un únic bloc de marbre d'Itàlia. El projecte de reforma del passeig es devia al mateix escultor i al famós pintor, establert a Burjassot, Lluís Felip de Usábal.

Malgrat l'interés despertat i els nombrosos suports rebuts, la iniciativa va continuar dilatant-se en el temps, fins que finalment es va inaugurar, el 14 d'abril de 1938, en plena Guerra Civil. Les circumstàncies del moment no eren les més adequades, com van recalcar el representant de Burjassot, del Partit Socialista, i el provincial, d'Esquerra Valenciana, qui va dir: No

són estos moments d'homenatges. Però en atenció al poble de Burjassot i en homenatge a l'excelsa figura literària i republicana de Blasco Ibáñez, han fet acte de presència en este acte els consells provincial i municipal de València.

A penes un any més tard, l'1 d'abril de 1939, es va donar per finalitzada la guerra, amb la victòria del bàndol franquista, i les conseqüències per als vençuts no es van fer esperar. La figura de Blasco Ibáñez va ser un dels seus objectius, i per a això no van dubtar a obligar als qui havien manifestat el seu republicanisme a destruir l'estàtua. Primer van destruir-ne el cap i les mans, i més tard van derrocar el bloc de marbre del seu pedestal i el van abandonar en un solar pròxim, al costat del trinquet. Allí va romandre fins a 1966, en què va ser arreplegat per un marbrista, amb la intenció d'aprofitar la pedra. Després del retorn de la democràcia es va recuperar la peça original, que va ser restaurada i col·locada novament en el lloc del qual mai degué eixir.

El 17 d'abril de 1982, es va inaugurar novament el monument, comptant amb la presència del fill de l'escriptor, Sigfrid Blasco, del seu biògraf, José L. León Roca, i representants de la corporació i de les entitats veïnals del municipi. D'esta manera, l'estàtua de Vicente Blasco Ibáñez tornava amb els seus veïns, els que li van donar suport en la seua lluita política i als quals va portar en el cor durant tota la seua fructífera vida.

Tornant sobre els nostres passos, ens dirigirem a la plaça d'Emili Castelar, epicentre urbà de la ciutat, entre uns arbres centenaris trobarem una figura de bronze asseguda en un banc de pedra; dóna la sensació que ens convida a participar del seu descans, de les seues reflexions, dels seus pensaments o sim-

Estat de l'escultura després de la restauració duta a terme en 1982

Escut al·legoria a Burjassot

Conjunt escultòric, batejat amb el nom IGUALTAT

Vista general de l'escultura de Vicente Blasco Ibáñez en el Passeig de Concepció Arenal

plement a xarrar sobre tantes coses del nostre poble, mentre, al costat, alguns xiquets i xiquetes s'atreveixen a jugar al sam-bori. Ens conta que està en este lloc des del dilluns, 23 d'abril de 2007, coincidint amb la celebració del Dia del Llibre. La seua mare artística és l'escultora i professora de Belles Arts de la Universitat de València, Teresa Cháfer. El va esculpir en bronze, de color verd fosc i a escala natural. Un llibre i un bolígraf descansen sobre el banc, per si les muses, com antany, li inspiren o pren notes sobre temes que traslladarà al paper en forma de versos. Compta amb tristesa, però sense rancor, les vegades que la intransigència i la ignorància han atemptat contra ell. Ens permet fer-nos unes fotos, esgrimeix un somriure i s'acomia de nosaltres fins sempre i amb un: ací us espere.

Durant uns instants, el genial poeta de Burjassot i un dels màxims representants de la poesia valenciana s'ha convertit en protagonista de la vida cultural de Burjassot i de tots els que s'acosten als seus versos.

Sense moure'ns del lloc i a esqueses del poeta, podem contemplar-hi un monòlit de color blanc, dedicat als liberals fets presoners per les tropes del general carlista Ramon Cabrera, en l'escaramussa que va tindre lloc el 29 de març de 1837 pels voltants del Pla el Pou i amb posterioritat traslladats i afusellats a Burjassot.

Un monument per al qual es van considerar diferents llocs per a la seua ubicació, fins a la seua inauguració, el 30 de juny de 1918, a la Plaça d'Emili Castelar. Van assistir en manifestació l'Ajuntament de València i els casinos republicans amb els seus estendards, donant ampli detall en la premsa. Finalitzada la Contesa Civil va ser demolit i amb l'arribada de la democràcia es va reposar en el lloc actual. En ell figuren les llegendes:

“GLÒRIA ALS MÀRTIRS DE LA LLIBERTAT”
-MARÇ DE 1837-

“L'AJUNTAMENT DE BURJASSOT”
1918

“ALS HEROIS DE L'EXÈRCIT ESPANYOL
SACRIFICATS EN NOM DE LA LLIBERTAT”
L'AJUNTAMENT DE VALÈNCIA

L'última escultura que visitarem, ens obliga a desplaçar-nos fins a l'encreuament del carrer Vázquez de Mella amb el de la Mare de Déu dels Desemparats, on admirarem una figura de ferro de l'artista Vicent Antoni Ahuir titulada Demeter Natura (2005).

Conjunt monumental integrat per l'obelisc i la figura de Vicent Andrés Estellés

Demeter Natura

Inauguració de l'obelisc als Màrtirs de la Llibertat

Burjassot, un nom de pólvora,
escrit en lletres de foc.
Jo vull que els morts del meu poble
em facen entre ells un lloc.
Mort encara, veuré encara
una església i un pou.
Mort encara, escoltaré
el goig matiner dels trons.
Mort encara veuré encara
la pujada de Sant Roc.
Mort encara, diré encara
un nom de cendra, el vell nom.
Mort encara, veuré l'alt
campanar de Burjassot.
Ací em pariren i ací estic.
I ací cante i ací faig versos.
Ací veig créixer els meus fills.

Vicent Andrés Estellés

14.
Ceràmica als
nostres carrers

La ceràmica de colors vius és un element consubstancial als pobles del Mediterrani, i per tant també al poble valencià. A Burjassot no podia faltar esta tradició, tant dins de les cases tradicionals, forns i edificis nobles (castell, església, ...) com en l'exterior, de cara al carrer. Un dels avantatges de la ceràmica és la seua durabilitat, atés que pot mantindre el color durant segles. Ací mostrarem algunes de les peces ceràmiques més representatives que es poden contemplar quan es camina pels carrers del nostre poble. Podem catalogar-les en quatre grups:

- 1.- Ceràmica amb motius religiosos.
- 2.- Ceràmica decorativa.
- 3.- Ceràmica informativa.
- 4.- Ceràmica vidriada de les cúpules.

Ceràmica religiosa

Destaquen els quadres de les quinze Estacions del Viacrucis situats en les façanes dels carrers del Nucli Antic. Tradicionalment, el Divendres Sant, a primera hora del matí es fa la processó, que es per a cantar i resar davant de cada estació composta per 4 rajoles amb el número de l'estació del Viacrucis.

El Viacrucis

El Viacrucis (també conegut com a Camí de la Creu o Via Dolorosa) és un antic acte de devoció que realitzen els cristians per a recordar i representar la passió i mort de Jesucrist al llarg del camí fins al Calvari. Està compost per catorze estacions (a vegades se n'inclou una quinzena, d'estació, la Resurrecció de Jesús) en les quals es resa i medita sobre la passió, mort i resurrecció de Jesucrist. Durant el seu desenrotllament, bé siga en una església o en un espai obert (carrers, a prop de les ermites...) juntament amb interpretacions, els devots i devo-

tes oren de manera respectuosa i es rememora tot el viscut per Jesucrist.

La primera referència al viacrucis de Burjassot ens trasllada fins al 3 de gener de 1885, quan s'hi havia convocat el ple del Consistori burjassoter per a abordar, entre altres temes, la subhasta de parcel·les i la construcció de cases, en els solars subhastats en l'expansió urbana de la nostra ciutat, que es va iniciar aproximadament en 1872. En l'acta de dita sessió plenària es va acordar, *que en virtut de les gestions practicades pel Sr. President i a proposta del mateix i del Regidor Sr. Suay Mir que ha intervingut en este assumpte, de conformitat amb allò 'expressat i autorització concedida pels propietaris D. Peregrin Morell Moya i Don Avelino Bondia Orihuel es va acordar que per compte dels propietaris de les casetes del Calvari, o per este Ajuntament cas que renunciaren estos es procedisca a la demolició de les que presenten obstacle al lliure trànsit pel carrer de Sant Roc (a esquena de l'ermita de Sant Roc) o afecten bé a les parets o als edificis que*

aquells senyors construeixen en este punt, i amb la finalitat que provisionalment puguen verificar-se les Oracions que la tradició religiosa imposa al Cristià amb les reverències que se simbolitzen en estes casetes, es va acordar es fixen amb decència sobre les parets d'estos edificis per la part del referit carrer corresponent al punt que ocupaven els Quadres o efigies que aquelles contenen consignant-se que este dret serà permanent dins del terme d'un any des del dia que es verifique, perquè si transcorregut no hi haguera tingut efecte la translació total del Calvari i la del Cementeri, [...] els propietaris Srs. Morell i Bondia podran arrancar-los previ avís [...] de sis dies o que continuen a voluntat d'estos. Un testimoniatge, que no sols ens ajuda a situar el Calvari en el segle XIX, sinó que ens facilita les claus per a comprendre el perquè de la seua situació actual, disseminat per la plaça dels Furs, el carrer Zamora, Comandant Moreno, Blasco Ibáñez i Bisbe Munyós, i contesta a la pregunta dels diferents estils artístics que hi conviuen a les 15 estacions que el constitueixen.

1a: Jesús és traït per Judes. És arrestat i condemnat a mort per Ponç Pilat
Pl./ del Furs

2a: Jesús carrega amb la creu
Pl./ del Furs

3a: Jesús cau, per primera vegada, a causa del pes de la creu
C/ Zamora, núm. 1 (al costat de Pl./ Sant Joan de Ribera)

4a: Jesús es troba amb la seua mare, Maria.
C/ Comandant Moreno

9a: Jesús cau per tercera vegada
C/ Bisbe Munyós, núm. 70

10a: Jesús és despullat de les seues vestidures
C/ Bisbe Munyós, núm. 73

11a: Jesús és crucificat
C/ Bisbe Munyós, núm. 53

12a: Jesús mor a la Creu
C/ Bisbe Munyós, núm. 37

5a: Jesús és ajudat a carregar la Creu per Simon el Cirineu
C/ V. Blasco Ibáñez, núm. 1.

6a: La Verònica neteja el rostre de Jesús
C/ V. Blasco Ibáñez, núm. 15.

7a: Jesús cau per segona vegada pel pes de la Creu
C/ V. Blasco Ibáñez, núm. 53

8a: Jesús consola les filles de Jerusalem
C/ V. Blasco Ibáñez, núm. 69

12a: Jesús mor a la Creu. Segona representació de la mateixa temàtica, però diferent en la seua concepció
C/ Bisbe Munyós, núm. 11

13a: El cos de Jesús és baixat de la Creu i abraçat per Maria
C/ Bisbe Munyós, núm. 21

14a: El cos de Jesús és col·locat en el sepulcre.
C/ Bisbe Munyós, núm. 5

Sants, santes i marededeus

La Mare de Déu de la Cabeça al carrer Dr. Marañón, a la “part alta” del poble

Mare de Déu dels Desemparats, carrer Bisbe Munyós, 21

Mare de Déu dels Desemparats

Mare de Déu dels Desemparats, carrer Jorge Juan

Santa Bàrbara, carrer Bisbe Munyós, núm.11.

Panell Cercle Catòlic i altres Sant Roc als carrers

Murals parroquials

Església Evangelista

Església Sant Joan de Ribera al carrer Isabel la Catòlica

Panell ceràmic en la façana de l'Església Parroquial Cor de Jesús (Autor: Josep Mª Coronat Martí)

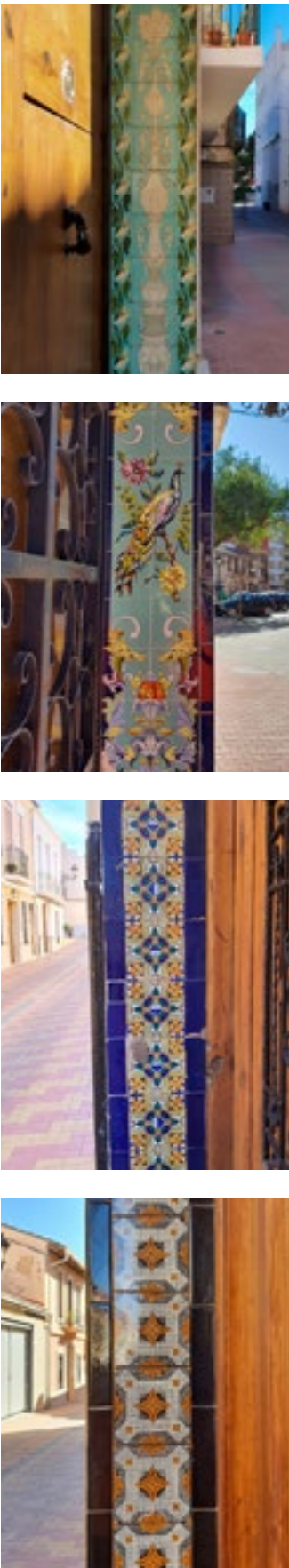
L'Ermida de Sant Roc i la Mare de Déu de la Cabeça

Ceràmica decorativa-constructiva

En esta categoria estan incloses la ceràmica de les façanes, normalment decorada amb motius geomètrics, que agradava la persona que finançava la construcció de la casa.

Balcons en carrer Zamora, carrer Jorge Juan i carrer Mariana Pineda

Mostra de marcs de ceràmica que embelleixen les portes de desenes de cases de Burjassot

Banc amb respallier ceràmic

Diverses decoracions ceràmiques en edificis

Ceràmica informativa

Esta ceràmica dona una informació explícita al passejant, ja siga mitjançant dibuixos o amb números i lletres.

Ceràmica comercial

Forn del Pouet en Plaça Sant Joan de Ribera

Sedera Valenciana

Fàbrica de plàstics, en la Plaça del Pouet

Fàbrica de Mosaics Hidràulics, Avinguda d'Ausiàs March

Forn de Sant Joan, al carrer Dr. Fleming

L'antiga fàbrica de seda, carrer Bautista Riera

El Cafetí Valencià, carrer Jorge Juan

Fàbrica Tèxtil Texseval S.L.

Ceràmica d'informació Cultural-Museística

Ceràmica exterior on s'informa la família que viu en una casa

Centre escolar Sant Joan de Ribera

Casal de la Falla Mendizábal

Associació Cultural Castella- La Manxa, c/ Vicente Blasco Ibáñez

Panell on s'hi apleguen els monuments més destacats de Burjassot

Escola d'Arts i Oficis Artístics, al carrer Màrtirs de la Llibertat

Mont Carme

El Museu del Càntir al carrer Vicente Blasco Ibáñez

El centre cultural Cercle Catòlic

Vil·la Remedios

Casa de la Cultura, al carrer de Mariana Pineda

Residència Universitària en el carrer Bisbe Munyós

Ceràmica d'utilitat pública

Carrer Joan Fuster

Plaça Emili Castelar

Passeig Concepció Arenal

Avinguda d'Ausiàs March

Número de policia dels immobles en diferents carrers del nostre municipi

Carrer Mariana Pineda

Placa informativa, on es prohibeix fixar cartells, en la Plaça Sequera

Assegurada d'incendis

Ceràmica conmemorativa

Panell d'agraïment a Na Concepció Guillén per la seua labor amb els joves desfavorits

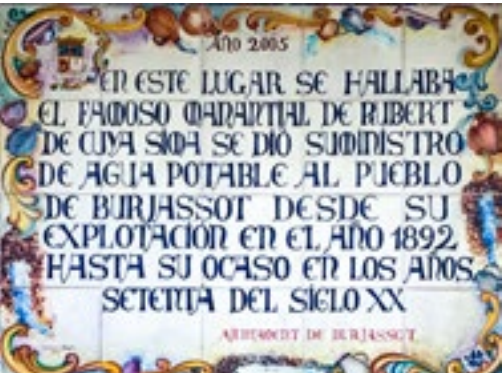
Homenatge al professor Alejandro Bou Gallur. Plaça de la Concòrdia

A Josep Fontelles, en agraïment pel seu esforç en la conservació de l'ermita de Sant Roc

Panell situat en l'antiga casa dels pares de Blasco Ibáñez

Informatius com el del Brollador d'Aigües Potables del carrer de Sant Tomàs

A la llevadora Rosario Sanchis Bonet

Plaça dels Furs

Ceràmica singular

Panells poètics

El gran poeta de Burjassot mereixia estar reconegut als carrers del seu poble i que grans i menuts pogueren llegir-lo. La Ruta Vicent Andrés Estellés transcorre pels llocs del poble citats pel poeta en els seus escrits i pot ser seguida com a recorregut didàctic. Va ser creada l'any 2014.

La teula vidrada blava-blanca

La teula vidrada blava, típica de les cúpules valencianes dels segles XVII i XVIII, és un dels elements visuals més representatius del País Valencià. Pràcticament totes les cúpules de les esglésies entre Oriola i Peníscola estan cobertes per esta mena de teula brillant. Un exemple representatiu d'esta ceràmica, podem contemplar-lo en la gran cúpula de l'Església de Sant Miquel.

Un element lligat a l'origen de Burjassot: el Pouet, a l'entrada del camí de València. Hi podem veure la clàssica teula blava i la llegenda sobre la seua restauració en l'any 1973.

Cúpules de teula blanca de Sant Roc.
Dissenyada i construïda per Joan Batiste Ballester

Cúpula de Sant Miquel Arcàngel (Foto Roc Senent)

Remat ceràmic del Pouet

Ceràmica en les alqueries

Alqueria de Recadero: Panell on s'hi observa
la Mare de Déu dels Desemparats

Alqueria de Recadero: Ceràmica amb les inicials dels amos (Recadero i Lluïsa), l'any de finalització de l'alqueria i la Mare de Déu de la Cabeça

Alqueria del Rosari o de l'Esgarrat: Representació de La nostra Senyora del Rosari

15.

*Un museu
a l'aire lliure.
L'art inadvertit*

Les Cares de l'Aigua

Quan passem pels carrers de la nostra ciutat, són poques les ocasions que reparem en l'entorn que ens hi envolta. Un context ple de vida, d'objectes curiosos, d'art, de naturalesa i de tantes altres coses..., si sabem veure-les. Són bells aparadors on ens podem deixar embolicar pel descobriment de coses noves i a vegades envoltades en una aurèola de misteri. Si ens fixem en els carrers de Burjassot, per on transitem diàriament o els visitem esporàdicament, ens n'adonarem que estan plens de detalls ben singulars.

Dels molts exemples que podem posar, ens detindrem inicialment en uns que encara conserven a les seues façanes moltes cases antigues, batejades amb el nom de *Cares de l'Aigua*, rostres protectors, guardians, gravats en relleu sobre les conduccions de ferro o zinc que, a mode de testimonis muts, encara existeixen en les instal·lacions més tradicionals.

Estes espectadores de metall estan integrades en l'entorn urbà i situades a peu de carrer, són fàcils de trobar, per poc que ens hi fixem, en les boques inicials que serveixen d'unió amb els baixants que arregleguen i transporten l'aigua de pluja fins al terra.

Simbologia d'una altra època que ens mostra rostres diversos gravats en relleu: homes amb barba i bigot, dones, figures místiques o querubins. Eloina Hernández Doria, en un article (Les Cares de l'Aigua) al Levante (10 de gener 2021) escriu: *Són tantes i tan variades com el misteri que les embolica: des de guardians protectores per a espantar mals esperits, fins i tot al propi dimoni, passant per amulets protectors de les cases de Picassent; com a tradició, homenatge, record i també desconeixement, per què no.*

Era un costum cristià molt antic amb la qual cosa es pretenia protegir les vivendes contra les epidèmies.

Cares que són fàcils de trobar pels carrers, places i passejos més tradicionals de la nostra ciutat com Blasco Ibáñez,

Bisbe Munyós, Colom, Mariana Pineda, Mendizábal, Concepció Arenal, etc.

En passar per estos carrers i altres més, ens hi evoquen uns temps passats, una tradició i un art que no hem de perdre. Gaudim, doncs, d'estos xicotets detalls.

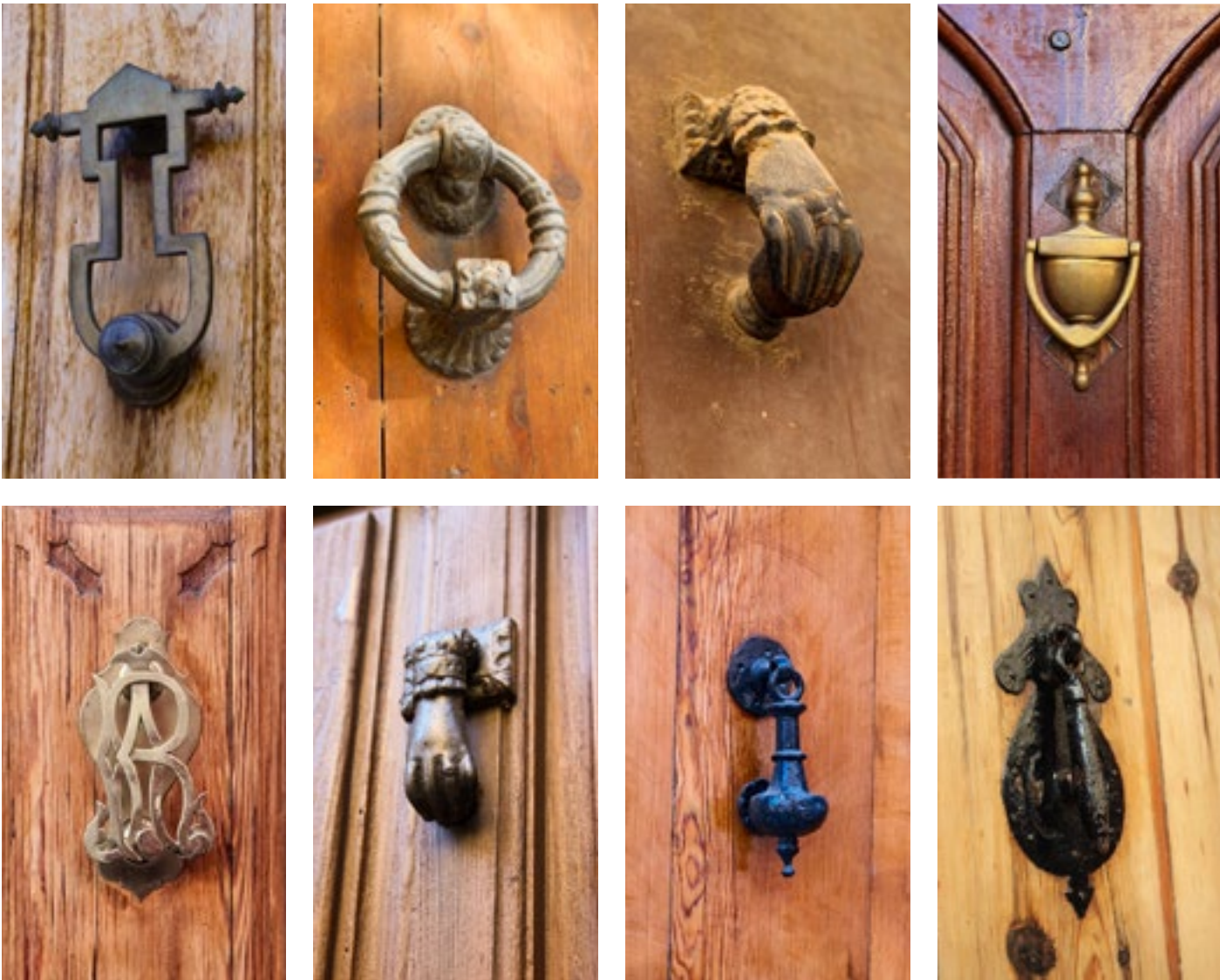
Paral·lelament als baixants amb Cares, també podem gaudir d'una decoració menys artística, però no per això menys important: la substitució dels rostres per la impressió del nom i el primer cognom de l'empresari i de la firma que va fer els treballs de fosa d'estos entroncaments o ajustos. La majoria es van realitzar a València.

Arquetes

Al costat d'estes canalitzacions, coexisteixen unes arques de metall xicotetes, redones i quadrades, incrustades en la paret, amb una frontissa en un dels seus laterals i un pany en l'altre. La part exterior, acostuma a estar decorada en el centre amb unes inicials entrelaçades les unes amb les altres formant un ornament que ens recorda a un encaix o apareix un text explicant la seua funció. No queden moltes caixes d'estes característiques, no obstant això, encara les podem trobar disseminades per tota la nostra urbs.

Picadors o picaportes

El fet de gaudir del nostre entorn immediat no finalitza amb els complements anteriors, podem distingir més detalls que abans eren bastant habituals, però el temps i les noves aportacions tecnològiques els han relegats a un segon pla; ens referim als picaportes, baldes o picadors (antecessors dels timbres), peces de metall articulades que s'instal·laven a les portes exteriors de les cases, en general de fusta, perquè en fer-los percutir sobre una peça xicoteta de metall o directament a la fusta, provocant un so fort, la qual cosa alertava els ocupants de la casa o pis que hi havia algú al carrer, esperant que li obriren. Existixen de diferents formes, representant una mà, cares de persones o d'éssers imaginaris, geomètriques o en forma de fulles. Alguns d'ells, encara podem veure'ls en carrers i places de la nostra població.

Forja

Altres elements que ens hi acompanyaran als desplaçaments quotidians seran les reixes, portes, finestres i les baranes dels balcons. Estructures en les quals els mestres forjadors han demostrat la seua habilitat artesanal, tot transformant les barres de metall en vertaderes obres d'art. Possiblement siga una afirmació agosarada, però millor que jutjar les paraules vegem-ne alguns exemples d'esta realitat.

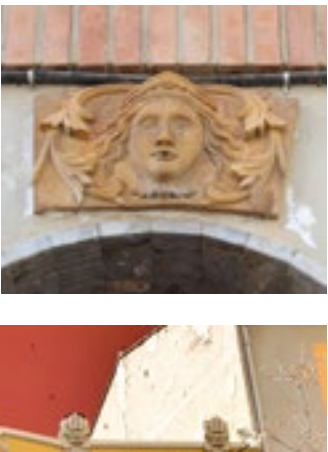
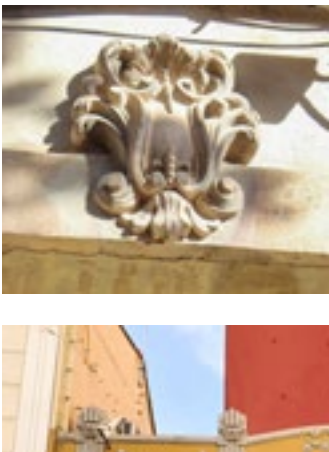
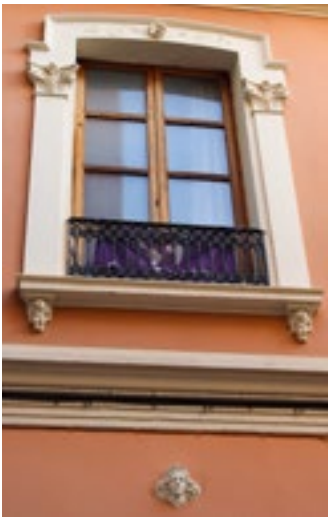
L'ornamentació de les façanes

L'interés per la nostra ciutat ens ha portat a descobrir-hi eixos xicotets detalls artístics que guarden gelosament els nostres carrers, troballes que ens conviden a continuar buscant més sorpreses pels llocs quotidians pels quals transcorren els nostres passos i, sens dubte, les trobarem, només fa falta un lleuger moviment del nostre cap cap a les façanes de les cases. Organismes plàstics que marquen la transició entre l'espai exterior i l'interior, convertint-se en una espècie de màscara ritual i social ja que representa el que es vol deixar veure. Llenços, on s'ha utilitzat l'ornamentació com a element decoratiu integrat en les façanes, adherit a les formes primàries de l'edifici amb la intenció d'embellir-lo i realçar-lo, atorgant-li un valor a la superfície com a transmissora de significats. Ha sigut la manera de demostrar l'escalafó social de la família o els rols d'una institució en l'àmbit urbà.

L'ornamentació d'eixes façanes consta d'elements com sobreportes, xambranes (motlures que es posen al voltant de portes, finestres, etc.), guardes, balustrades, sortints en forma de volutes, volades, motlures, banyes de l'abundància, capitells, pilastres i mitges columnes, medallons, denticles (ornament arquitectònic en forma de dent en les cornises), volutes, cartel·les, rosetes, coronaments, garlandes, fistons, fulles i tiges florals, cares de persones, àngels i dimonis, emmarcaments geomètrics i vegetals, pitxers o urnes, rosetes, mascarons, etc. La tècnica més usada era la del relleu, realitzat en obra o en taller i posteriorment acomodat a l'espai reservat per a ell. A més, es poden trobar en moltes façanes interessants escultures siluetejades. En menor mesura, s'observen esgrafiats, mosaics i pintures realitzats en el lloc. L'ús del color i la materialitat emprada donen suport a la intencionalitat en cada element. Les característiques artístiques, formals i iconogràfiques dels elements ornamentals formen part de la informació simbòlica. Alguns exemples poden ser: la representació de lleons (seguretat), les banyes de l'abundància (símbol d'estatus econòmic), la deessa de la fertilitat i de la castedat (representa el doble rol de la dona en la família burgesa), el dimoni (el que divideix o separa).

Gaudir del treball ornamental realitzat en les múltiples parets exteriors de cases i edificis del nostre entorn, no sols podem veure-ho com un esquema cultural general, sinó com uns sistemes de significat històricament creats, en els quals podem observar una societat, que va formar, va ordenar i va dirigir estos esquemes culturals.

El passat és el resultat de generacions anteriors que ens han llegat el seu mode i condicions de vida a través de diferents testimoniatges, sens dubte, l'ornamentació en les façanes n'és un representant d'eixa herència, que té un valor artístic, ori-

ginalitat i importància arquitectònica per a la nostra ciutat. La seua destrucció o desaparició suposaria renunciar a una part de la nostra història, la qual cosa ens porta a recopilar diferents exemples d'este llenguatge decoratiu repartit per la geografia urbana de la nostra ciutat.

El pas del temps

El temps és un dels temes universals que més atracció desperta. Diferents ciències (la física, la filosofia, l'antropologia, la literatura) hi han aprofundit des d'angles i enfocaments diferents.

La percepció del temps es veu determinada per diferents factors com la memòria i l'atenció. D'ells especialment dependrà com percebem el pas del temps.

Bertrand Russell (filòsof, matemàtic lògic, escriptor i Premi Nobel de Literatura 1950) va escriure sobre el temps que: *quan mirem el rellotge, podem veure moure's la busca dels segons, però només la memòria ens diu que les manetes dels minuts i les hores s'han mogut*. Manetes que ens marquen els temps al llarg del dia, hora d'alçar-se, hora d'esmorzar, hora de menjar, hora, hora, hora... Una herència que anem aprenent des de la infantesa per a acompanyar-nos durant tota la nostra existència.

Per a llegir o mesurar el temps, l'enginy de l'home ha inventat el que hem anomenat rellotge, un dels objectes més familiars de la cultura universal; tots convivim més o menys a gust amb este instrument que condiciona les nostres vides. Mecanismes que al llarg de la història han tingut diferents maneres de mesurar el temps com els rellotges d'aigua, d'oli, d'arena, de sol o els digitals.

La nostra ciutat, encara conserva en diferents edificis (religiosos, oficials o particulars) testimonis d'estos gestors del nostre temps.

Entrada de carros

Un testimoni, entre altres, del nostre passat agrícola, que encara perdura en algunes cases del centre històric de la nostra ciutat, són les anomenades entrades de carros. Unes pedres massisses que presidien el marc inferior (de forma rectangular) i un tram, d'aproximadament mig metre, en els laterals de la porta (estes peces tallades de formes diverses). La seua finalitat era protegir els llocs per on podien fregar les rodes o la deterioració en el terra era molt evident, en este últim cas, han quedat com a testimonis d'eixe desgast, els solcs modelats pel pas diari dels vehicles.

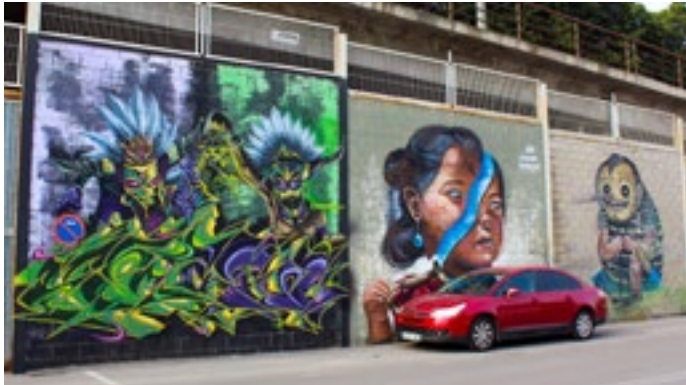
Pintures Murals- Grafitis

Mural en record de l'animador Urbano Madrigal. Obra de Nacho Cano Mawe i Xema Mayo

Al costat de la plaça del Pouet

Conjunt de murals davant l'ambulatori

Situat al costat dels Horts Socials

Mural que podem contemplar al carrer Sant Ignasi de Loiola

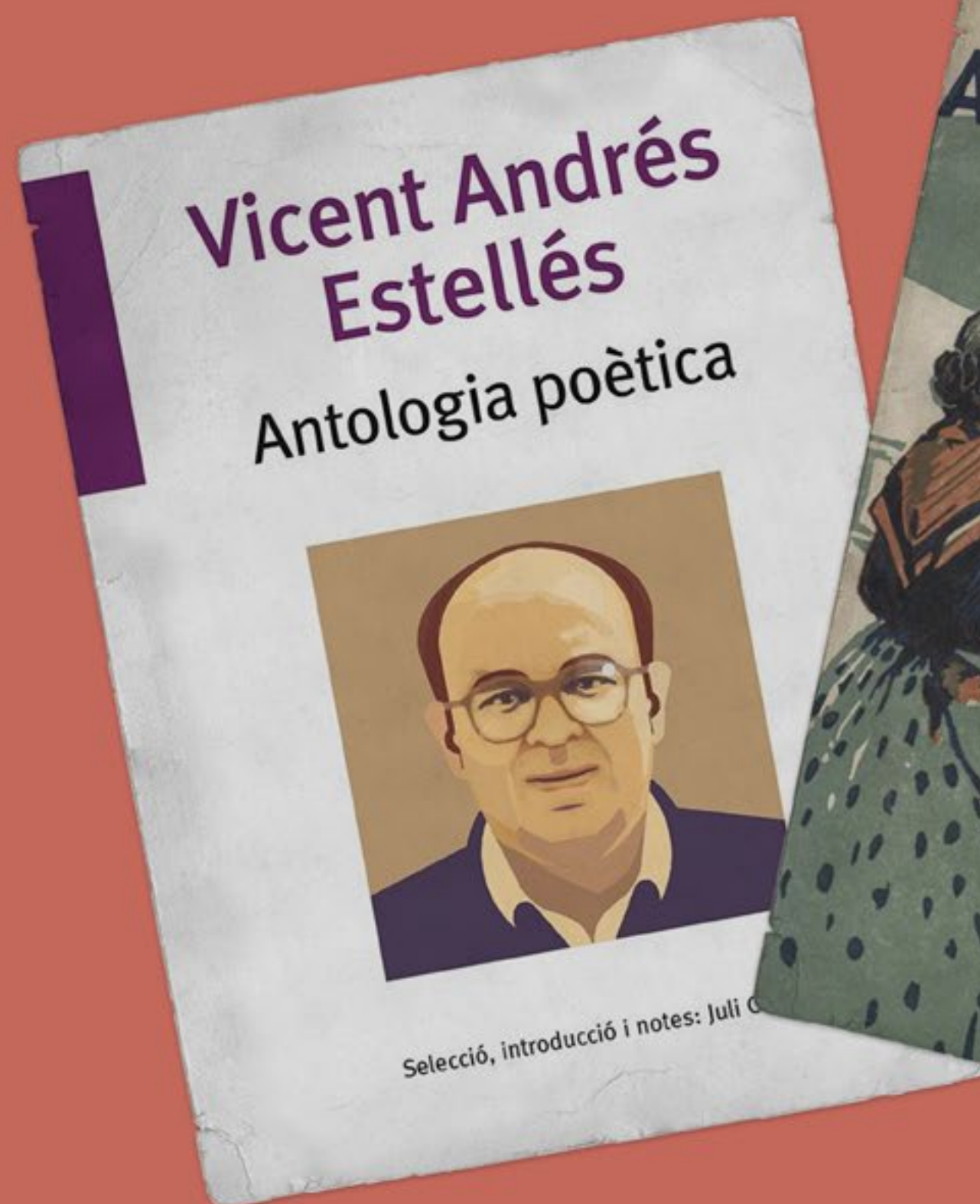
Mural dibuixat en el túnel del carrer Pintor Goya

Murals al pas subterrani entre els carrers Lauri Volpi i Avinguda Maria Ros

Mural en el parc de Maria Marzo. Artistes: Nacho Cano Mawe i Xema Mayo (Foto cedida per l'Ajuntament de Burjassot)

16.

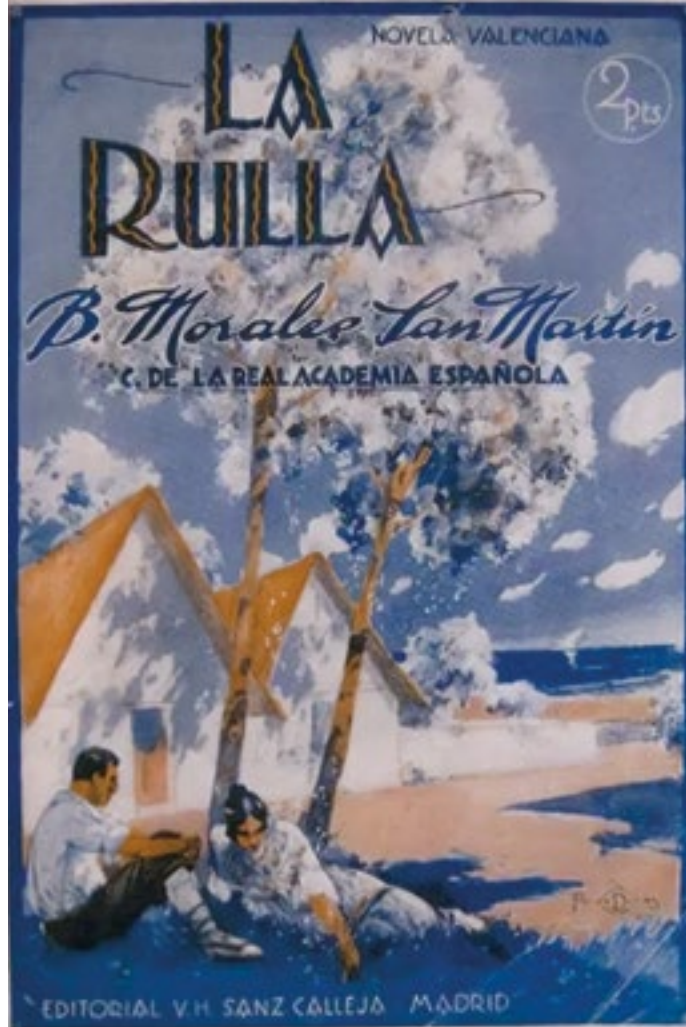
La literatura
i Burjassot

Burjassot té també el seu espai en el món de la literatura. Nombrós autors estan lligats a Burjassot. Alguns d'aquests noms ocupen un lloc consagrat en el parnàs literari, d'altres en canvi han quedat oblidats i només en tenim alguna vaga referència.

Haurem d'esperar a la segona meitat del segle XIX perquè el nom de Burjassot entre en la història de la literatura. La consolidació de Burjassot com un poble de residència agradable que atreia els estiuejants de la ciutat de València a la recerca d'un ambient tranquil i més saludable, faria que diversos homes de lletres es desplaçaren al nostre municipi. Un d'ells va ser Manuel González Martí (1877-1972), que hi va estiuejar durant molts anys. Tot i que és més conegut per haver fundat el que avui és el Museu Nacional de Ceràmica ubicat en el Palau del Marqués de Dosaigües a València, també va tenir el seu vessant literari, amb el llibre *Contes del pla i de la muntanya*. És ell mateix qui en el pròleg al llibret *Burjasot, apuntes para su historia*, publicat el 1946 pel metge i cronista Juan José López Laguarda, ens informa sobre un altre autor avui completament oblidat: Ismael Rizo Penalba. Segons ens diu, Rizo Penalba va viure més de trenta anys en la plaça del mercat de Burjassot. Era diputat de la Diputació de València, havia aconseguit un crèdit per a la construcció del mercat; i volia vigilar de ben a prop les obres! Segons anota l'historiador Vicente Sanz Rozalen, Rizo Penalba va ser escollit diputat provincial l'any 1888. Poc més sabem d'ell. Segons el testimoni de González Martí, a més de dirigir el diari

El Correo, que només es va publicar entre 1885 i 1889 però que va arribar a vendre 250.000 exemplars, va ser un autor d'èxit, amb contes i novel·les com *Un cacique*, *La virtuosa*, *Manchas de origen* o *Pasqual*. Sense explicar-ne els motius, conta González Martí que Rizo Penalba va morir en l'oblit i va ser soterrat en la fosa comuna...

Un altre dels autors que va triar com a residència Burjassot a finals del segle XIX va ser Bernat Morales i Sanmartín (1864-1947). De nou recorrerem a J. J. López Laguarda per tenir-ne una primera notícia. Qui fóra cronista del nostre poble va dedicar el llibre *Del Burjasot de antaño*, publicat el 1952, a recopilar anècdotes i costums de Burjassot. En un dels capítols ens conta que la segona farmàcia de Burjassot va ser la Farmàcia Moderna, fundada precisament per Bernat Morales i Sanmartín qui, a més de farmacèutic i periodista, era escriptor i compositor. Morales i Sanmartín va ser un creador molt polifacètic, tant en castellà com, sobretot, en valencià. La seua obra, ubicada en el naturalisme però amb elements del simbolisme i del modernisme, va tenir molt d'èxit. Entre les novel·les destaquen *Cadireta d'or*, *Flor de pecat* o *La Rulla*, però a més de contes curts, com el recull *Idil·lis levantins*, Morales i Sanmartín va destacar per la renovació del teatre valencià que aleshores es trobava totalment dominat pel sainet. El nostre autor intentà elevar-ne el to dramàtic i la qualitat, tot seguint les influències d'autors tan destacats com Àngel Guimerà o Pirandello.

Fruit d'aquest esforç van ser drames rurals com *La Borda* o *La mare terra*, que tracta de l'emigració dels valencians a Amèrica. Autor molt divers, també va compondre cançons, peces de piano i sarsueles. Republicà i valencianista –formava part del grup de Lo Rat Penat–, també escrivia en el diari *El Mercantil Valenciano* amb el pseudònim de Fidelio. Després del colp d'estat i la instauració de la dictadura, va ser castigat i va morir en la més absoluta pobresa.

Morales i Sanmartín va tindre molts contactes, literaris i polítics, amb un altre dels autors que també van fer de Burjassot la seua residència temporal i que ocupa avui un lloc molt destacat en la literatura: Vicente Blasco Ibáñez (1867-1928). Blasco Ibáñez va ser, a més d'un autor de gran qualitat, periodista, polític i fins i tot colonitzador de terres en la llunyana Patagònia argentina. Nascut a prop del mercat central de València, Blasco Ibáñez va abocar tota la seua increïble energia des de ben jove a les seues dues passions: la literatura i la política. Malgrat haver començat a escriure en valencià i a col·laborar amb el grup de Lo Rat Penat, prompte va canviar al castellà i es va distanciar dels valencianistes a qui trobava massa conservadors. Les seues idees polítiques, republicanes i anticlericals, van provocar molts enfrontaments amb el règim monàrquic que el portaren a la presó i l'obligaren a exiliar-se repetides vegades, a França o a Itàlia. En aquests moments d'exili, Blasco Ibáñez aprofitava per amerar-se dels corrents estètics i literaris europeus. En el terreny polític, va anar evolucionat cap a una interpretació molt personal de les idees republicanes i reformistes i amb el suport que obtenia a través del diari *El Pueblo* que ell havia fundat i dirigia, va estructurar el seu propi partit, *Partido de Unión Republicana Autonomista (PURA)*, que va imposar el blasquisme, un moviment molt particular que dominà l'escena política valenciana durant el primer terç del segle XX.

La vinculació de Blasco Ibáñez amb Burjassot començà l'any 1878, quan son pare va comprar un solar a la zona aleshores en expansió de Burjassot, davant de les Sitges –encara actives–, per a construir-hi una vila d'estiueig. La casa, amb la seua típica torre Miramar, per fortuna encara es troba en peu, en el cantó entre la Plaça Emilio Castelar i el carrer del tramvia, o Jorge Juan. Entre 1879 i 1883, Blasco Ibáñez hi va passar els estius i el record d'aquells moments apareix també en alguna de les seues obres, que converteixen Burjassot en escenari literari. En la novel·la *Arroz y tartana*, publicada el 1894, apareix la casa de la família i el paisatge que s'hi contemplava. L'obra pertany a la primera fase creativa de Blasco Ibáñez, caracteritzada pel caràcter realista-naturalista i l'ambientació valenciana. Hi podem llegir una descripció de l'edifici: "[...] la "posesión" que la viuda de Pajares tenia en Burjasot. Era un chalet que afanosamente parecía escapado de una caja de juguetes; un edificio construido por contrata, tan bonito como frágil [...]" I també del panorama que aleshores es podia contemplar des dels seus finestrals i que arribava a la mar: "La casa era mala, però el paisaje magnífico... Al frente, Burjasot, prolongada línea de tejados con su campanario puntiagudo como una lanza; más allá, sobre la oscura masa de pinos, Valencia achicada, liliputiense, cual una ciudad de muñecas, toda erizada de finas torres y campanarios airosos como minaretes moriscos; y en último termino, en el límite del Horizonte, entre el verde de la vega y el azul del cielo, el puerto..."

La figura de Blasco Ibáñez ha estat àmpliament estudiada i la seua obra és ben coneguda i va arribar a ser immensament popular. Després de les seues novel·les “valencianes”, com *La barraca*, *Cañas y barro* o *Entre naranjos*, i altres més “socials” com *La catedral* o *La horda*, va començar el seu èxit internacional. A partir de 1908, amb la publicació del seu primer gran èxit *Sangre y arena*, Blasco Ibáñez va ser convidat per diversos governs i institucions culturals, a Argentina, França o els Estats Units, va fer la volta al món i va començar una impressionant internacionalització de la seua producció, afavorida també per l'adaptació al cinema d'algunes obres, especialment de *Los cuatro jinetes del apocalipsis*, la primera versió de la qual es va estrenar el 1921. *Mare Nostrum* o *La vuelta al mundo de un novel·lista* es van convertir en èxits de vendes mundials mai abans coneguts per un escriptor espanyol. Moltes de les seues obres estan traduïdes a llengües tan diverses com el japonès o el mandarí.

La connexió de Blasco Ibáñez amb Burjassot va continuar sent molt forta. Al nostre poble va organitzar ell mateix discursos, mítings i processons cíviques i la ciutadania de Burjassot va participar àmpliament en els homenatges que se li van retre quan va morir. L'ajuntament va decidir dedicar-li un dels carrers principals i el 1938, en plena guerra civil, s'hi va erigir el monument sufragat per subscripció popular i obra de l'escultor Francisco Marco Díaz Pintado –que també tenia la seua casa-estudi a Burjassot– que avui podem contemplar en el passeig de Concepció Arenal. Durant la terrible dictadura franquista, la figura de Blasco Ibáñez, republicà i maçó –encara hi ha a València una lògia que porta el seu nom– va ser perseguida i l'estàtua va ser destruïda; afortunadament, el 1982 el nou ajuntament democràtic la va restaurar i reubicar al seu lloc.

El lector trobarà una informació completíssima sobre la vinculació entre Burjassot i Blasco Ibáñez en el llibre *Burjassot y Blasco Ibáñez (Un vecino universal)*, publicat el 2017 per la Universitat Popular de Burjassot i elaborat per Robert Blanes, Ángel López, Ma. Amparo López i Vicente Sanchis.

Un altre escriptor també avui convertit en un dels principals noms de les lletres espanyoles que va residir temporalment a Burjassot va ser el basc Pío Baroja i Nessi (1872-1956). Baroja acompanyà la seua família quan son pare va ser destinat a València l'any 1891. Però quan el seu germà va emmalaltir de tuberculosi, la família va decidir buscar un entorn més saludable i el 1894 es va mudar a una casa a Burjassot. Baroja, que ja era doctor en medicina, hi va passar l'estiu i molts investigadors de la seua obra han remarcat que la casa de camp que apareix ubicada a Castelló en la novel·la *Camino de perfección*, està inspirada en la casa de Burjassot. Figura clau de la generació del 98, autor de novel·les tan emblemàtiques com *Zalacaín el aventurero*, *El árbol de la ciencia* o *Las inquietudes de Shanti Andía*, a Baroja no li va agradar l'experiència valenciana. En una carta destinada al seu amic Azorín, que es conserva a la casa-museu de l'autor de Monòver, confessa que València li va semblar una ciutat “repugnant” i que el poble valencià era el “més antipàtic d'Espanya”. Un carrer amb el seu nom recorda el seu pas pel nostre poble.

Qui també té un carrer al nostre poble és un altre dels escriptors que hi va residir, en aquesta ocasió a causa de la guerra civil. És Faust Hernández Casajuana (1888-1972) que ha-

via nascut a València i prompte s'havia dedicat amb gran èxit a l'elaboració de sainets musicats, un gènere molt popular del moment, com *A la vora del riu mare* o *La bella codony*. Membre de Joventut Valencianista, en començar la guerra es va traslladar a Burjassot i va dirigir l'escola de declamació artística Talia que va promoure la representació de moltes obres teatrals al nostre municipi. Instaurada la dictadura, la seua producció va disminuir molt i va deixar de ser representada. Encara avui es conserva el xalet on va viure, en el cantó entre els carrers Santiago Garcia, Colom i Isabel la Catòlica.

La guerra civil va ser també decisiva perquè un jove obrer anarquista que s'havia traslladat amb la seua família a Burjassot el 1931 tinguera un èxit literari inesperat. Es tracta d'Ernesto Ordaz (1896-1938), un escriptor autodidacte que va posar el seu enginy literari al servei de les seues idees. Ordaz va escriure només quatre obres de teatre, amb un contingut alliberador i revolucionari, destinades a llançar un missatge social de canvi i de justícia. Una d'elles tindria una repercussió inusitada; es tracta de *Temple y rebeldía*, que es va estrenar l'estiu del 1936 i que prompte va tenir nombroses representacions pel territori que encara restava sota el control del govern legítim i democràtic de la República. L'èxit va ser tal, que una de les columnes anarquistes que es va organitzar per lluitar contra els militars colpistes va prendre el mateix nom, *Temple y rebeldía*. Esta columna va ocupar durant un temps les dependències del castell de Burjassot. Ordaz va morir assassinat a Burjassot abans que finalitzara el conflicte armat.

Si tots els autors que hem vist fins ara eren escriptors que s'havien desplaçat fins a Burjassot, haurem d'esperar fins a mitjans del segle XX per trobar un autor nascut i criat al nostre poble. L'espera però, haurà pagat la pena ja que es tracta d'un dels poetes més importants del panorama literari valencià de tots els temps: Vicent Andrès Estellés (1924-1993). Membre d'una família de forners, Estellés va haver d'interrompre els estudis a causa de la guerra civil. De forma autodidacta, llegint molt, aprofitant la biblioteca del seu amic, el ceramista Juli Llopis, es va afeccionar molt a la literatura i de ben jove va començar a escriure les seues primeres peces. Una col·laboració esporàdica en el diari Jornada, li va obrir les portes del periodisme que esdevindria prompte la seua professió, després d'estudiar a l'Escola Oficial de Periodisme de Madrid. Estellés va compaginar la seua faena com redactor en cap de *Las Provincias* amb l'escriptura d'una obra realment monumental i d'una altíssima qualitat. Tot i que va escriure teatre, novel·la o memòries, és en el camp de la poesia on ocupa un lloc privilegiat. Joan Fuster diria d'ell que no era un poeta realista sinó *un poeta de realitats* i els estudiosos convindrien que la seua veu és la més potent de la literatura valenciana des de la d'Ausiàs March.

El 1953 va publicar el seu primer llibre, *Ciutat a cau d'orella* i no va deixar de publicar fins a la seua mort, amb un moment de màxima activitat durant els anys 70. Títols com *La nit*, *Coral romput*, *Llibre de Meravelles* o el seu immens *Mural del País Valencià* on dedica poemes a ciutats, pobles i racons del nostre país ocupen un lloc fonamental en la història de la literatura valenciana. Molts dels seus poemes com *Els amants*, *El pimentó torrat* o *Propietats de la pena*, formen ja part de l'imaginari col·lectiu valencià. Els seus poemes es reciten so-

vint en festes i celebracions i han estat musicats infinitat de vegades. Els temes de la seua obra, l'amor, la mort, el sexe, el compromís cívic, i l'aparent senzillesa amb què els expressa amb una poesia d'un ritme sempre impecable, l'han convertit en el poeta valencià de referència. Burjassot, la seua història, els seus racons, les seues places i carrers, les seues tradicions apareixen de forma repetitiva i nombrosíssima en l'obra d'Estellés, que sempre va estar molt lligat al seu poble, on hi va nàixer i hi va morir. Els llibres de les festes patronals, per exemple, en van plens de les seues col·laboracions. Per a molts valencians, Burjassot és *el poble d'Estellés*. A més d'una avinguda amb el seu nom, a Burjassot podem recórrer la Ruta Estellés senyalitzada amb una sèrie de punts on es va desenvolupar la seua vida – com el forn de *Nadalet*, de la seua família, o el lloc on era la casa on va nàixer- i una sèrie de murals ceràmics obra de Vicente Espinosa Carpio que reflecteixen poemes estellesians que parlen precisament del lloc on estan ubicats. Per finalitzar la ruta res millor que conversar amb el propi poeta, que ens espera assegut en un banc de la plaça de l'Ajuntament, en forma d'estàtua sedent realitzada per Teresa Cháfer i inaugurada l'any 2007.

L'empremta d'Estellés és importantíssima, molt fàcilment identificable per exemple en l'obra del burjassoter Miquel Arnau (1930-1997) que regentà durant molts anys un negoci d'arts gràfiques i que en el seu poemari *Fulles seques*, fa referències a llocs tan emblemàtics com ara l'Alqueria del Pi o el Molí de la Sal. En l'horta de Burjassot va viure també el prematurament desapare-

gut Bernat Xavier Ballester (1972-2014). Bernat Xavier Ballester sovintejava tallers de creació literària i en morir, els seus companys van publicar-ne un recull de textos en el llibre *Ballena Azul*, un text autobiogràfic dominat per les seues experiències sentimentals i eròtiques on també hi cap la reivindicació del seu paisatge vital, aquella horta de Burjassot permanentment amenaçada per l'especulació. Un poeta inclassificable va ser Antonio García Giménez (1949-2021), que tenia el nom artístic de Toni Ananda i que preferia no publicar els seus poemes i *regalar-los* a través de les xarxes socials i els recitals que efectuava en llocs tan coneguts i entranyables per als burjassoters com el Castell, el Pati de les Sitges o els jardins de la Granja.

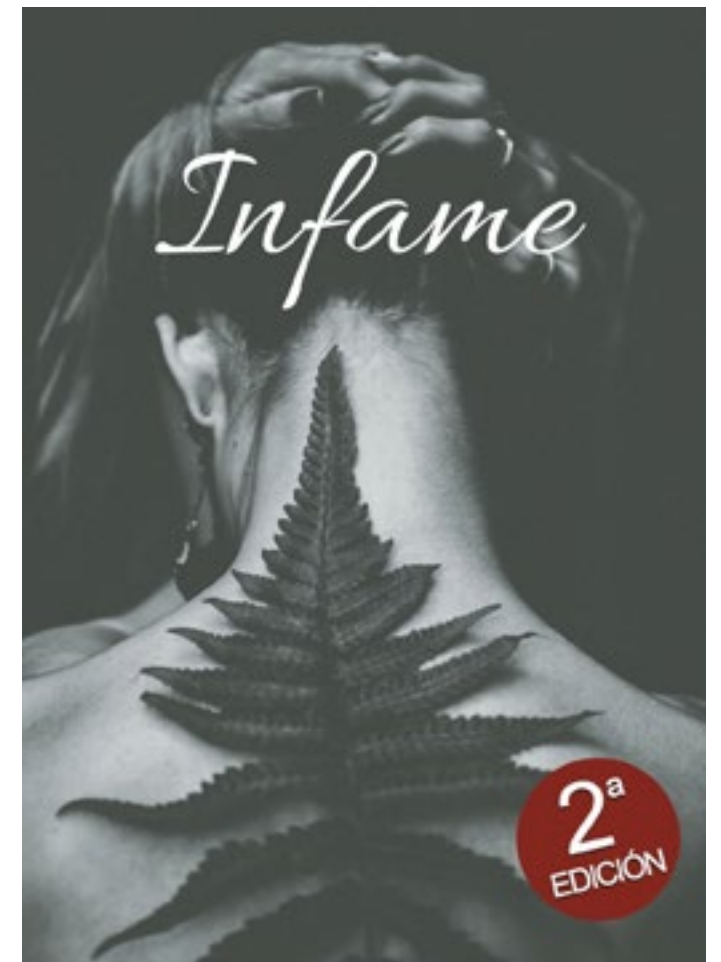
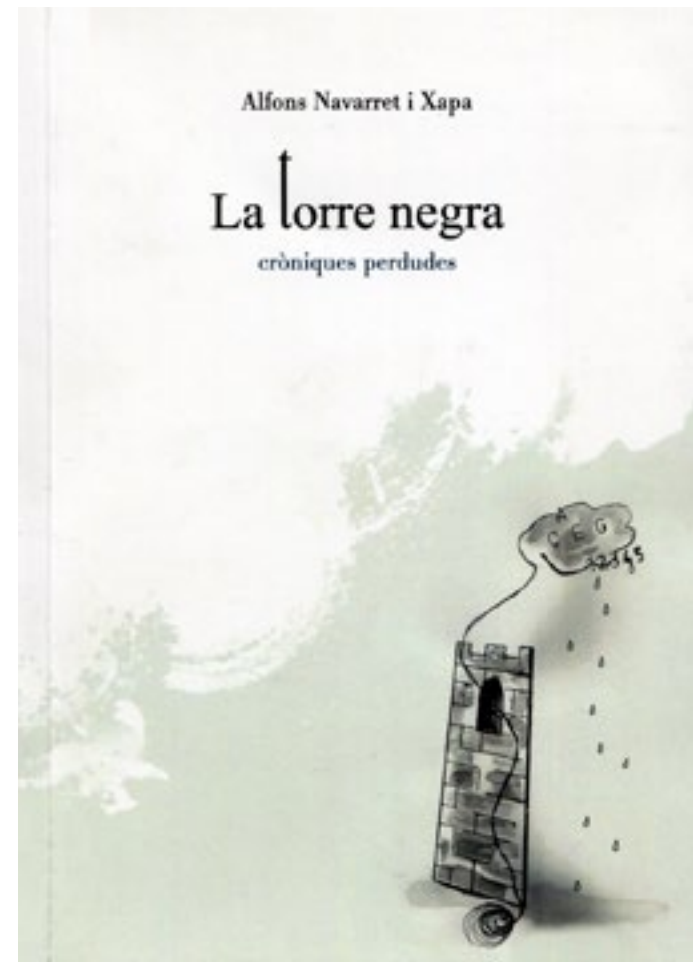
Després d'aquest breu repàs històric podem dir que la presència de Burjassot en la literatura està consolidada i que el nostre poble ja compta amb nous escriptors –i per fi amb escriptores- que busquen una veu pròpia, molts dels quals continuen usant Burjassot com a escenari de les seues fabulacions. L'escriptor i periodista Jordi Sebastià (1966) que va ser també alcalde del poble, situa la seua única novel·la *Un assumpte de perifèria*, a Burjassot, entre altres escenaris al barri de les 613 vivendes. El poeta Alfons Navarret (1974) que viu al nostre poble, li va dedicar un dels seus poemaris, *La torre negra*, on escenaris geogràfics i històrics de Burjassot apareixen carregats d'una nova significació poètica. Amparo Pastor (1940) escriptora fecunda (*Sombra y delirio* -2017-, *El canto de la mirada* -2021-), actriu i directora de teatre ha dedicat obres com *Les muses d'Estellés* o *La historia de Burjassot contada por mujeres*

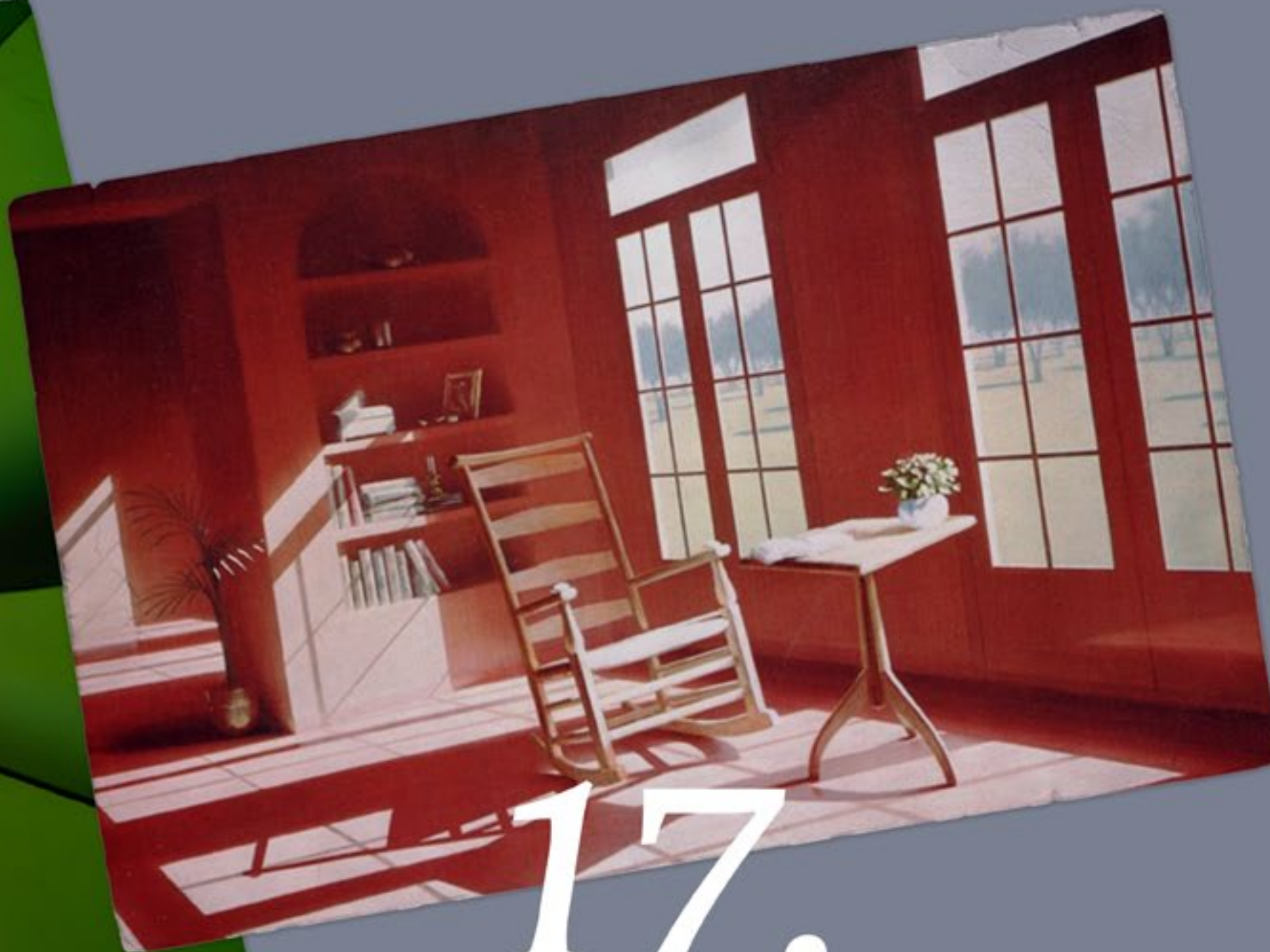
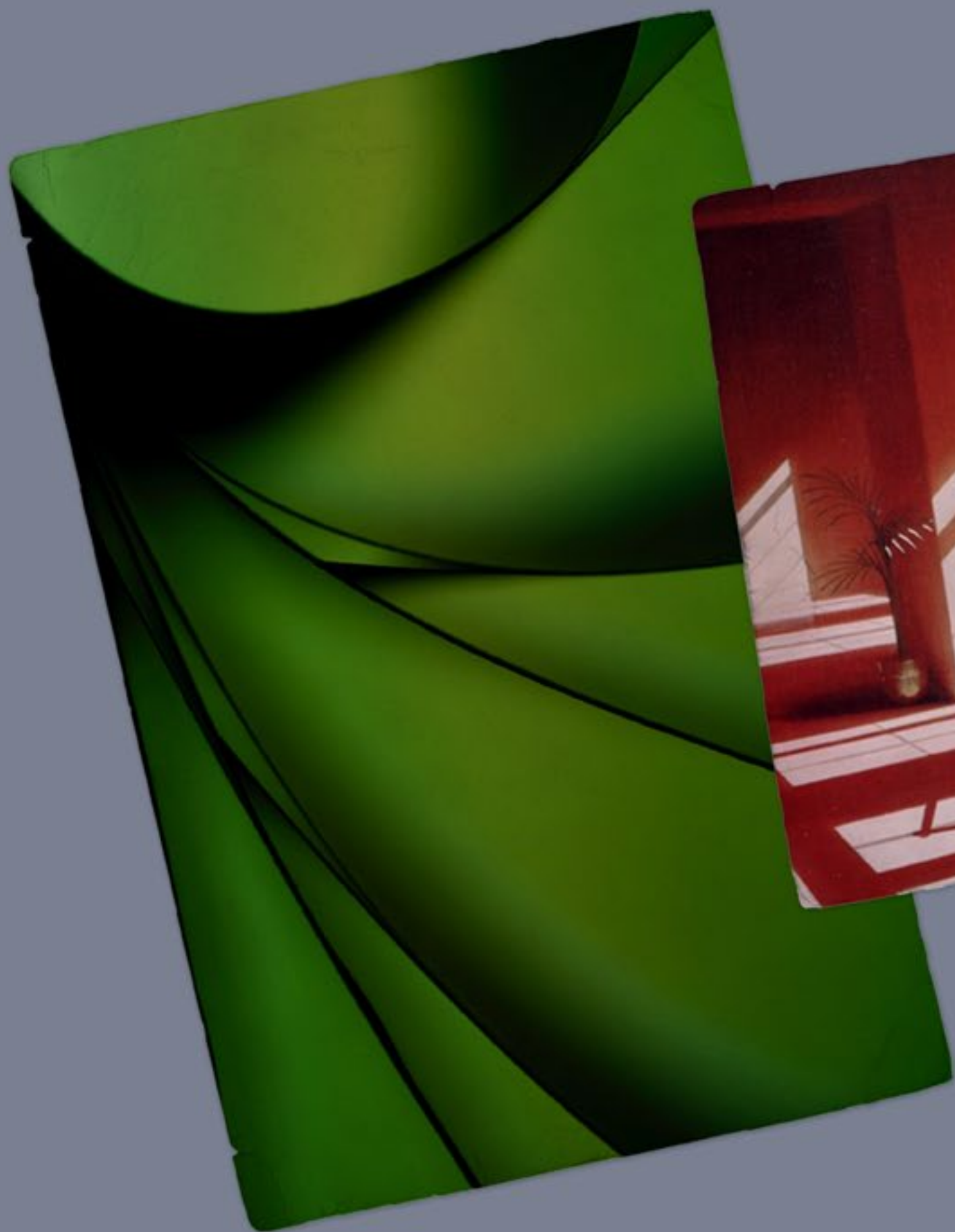
a dramatitzar el nostre patrimoni i història, i també ha investigat el paper de la dona en la cultura valenciana en el seu *La mujer valenciana en el arte, la política y la ciencia*. També Maria Viu (1967) ha repassat la contribució de les dones a la història i la cultura valencianes en el seu exitós *Dones valencianes que han fet història*, escrit en col·laboració amb Sandra Capsir.

El camp de la literatura feta des de Burjassot arriba avui a tots els gèneres, el físic Salvador Bayarri (1967) s'ha fet un lloc entre els aficionats a la ciència ficció amb la seua *Trilogía de las esferas* o la novel·la *El espejo del tiempo*, mentre el jove Raúl Perales Albert (2001) ha convertit la seua primera novel·la, *Infame*, en un èxit editorial. El llibre, que tracta sobre l'explotació i el maltractament dels menors, ha estat un èxit de vendes que compagina l'aventura amb una crítica social ben evident sobre les injustícies que assolen el món contemporani i que tenen als menors com les víctimes més vulnerables.

També debuta en la novel·la Manoli Sánchez Zoilo, coneguda activista del moviment veïnal de Burjassot, amb la novel·la *Diré que sí* (2021), una història romàntica en la turbulenta Espanya dels anys 20. I Josep Martí Ferrando, autor de diverses obres d'història, ens introdueix en la seua obra *Per la superfície incerta*. Un llibre de relats, il·lustrat pel seu fill, Miquel Martí Granell, on hi convergeixen un conjunt d'emocions: tragèdia, romanticisme, sensualitat, etc.

Així doncs, Burjassot té assegurat el seu espai en la literatura i de segur que alguns dels nostres autors actuals ocuparan també un lloc important en la futura glòria literària.

17.

*Art i artistes
de Burjassot*

Diffícil seria la tasca de citar a tots els hòmens i dones, del pas-sat i del present, nascuts o vinculats a Burjassot que, des de di-versos llenguatges, ens expressem a través de l'Art.

Però n'hi ha prou amb esta succinta relació de noms per a constatar que Burjassot és terra de gent sensible, creativa i amb capacitat per a dignificar la imatge de la nostra ciutat.

Fermín Reyes Alegre

Fermín Alegre, conegut artísticament per Fermín Reyes Alegre, va nàixer en Santa Eulalia del Camp (Terol) el dia de Reis de 1958 -d'ací el seu nom artístic- en el si d'una família on es vivia, de forma molt intensa, la creativitat, la qual cosa va deixar-li empremta.

Va ser alumne de l'Escola d'Arts i Oficis de Burjassot. Posteriorment va continuar formant-se a la ciutat de València, assistint a l'Escola d'Arts i Oficis i va completar la seua prepa-ració artística acudint al Cercle de Belles Arts i als tallers dels seus oncles. Des d'aleshores, treballa a Burjassot, on viu i té el seu estudi.

Autorretrat. Oli 82 x 59 cm

Prometeu encadenat. Oli 120 x 83 cm

Josep Barat Novella

Va nàixer a Borbotó (València) en 1912. Prompte va passar a ser veí de Burjassot a on va transcórrer la seua infància i va exercir distints oficis fins a arribar a la seua gran vocació i el seu ofici: el daurat i el policromat. Va formar part del taller del mestre Vicent Bellver. Molt jove es va matricular en l'Escola d'Arts i Oficis de València. Després de la Guerra Civil va tornar a dedi-car-se per complet al daurat i policromat de la imatgeria religi-osa, fent incursions també en les falles.

Alguns dels seus treballs es troben a València: església del Carme, els Sants Joans, Ajuntament de València, Mare de Déu dels Desemparats (coneguda com *la pelegrina*) i Camarí de la seua Basílica, Sant Joan de l'Hospital, restauració en el Pa-lau de la Generalitat, entre molts atres treballs.

La seua obra pictòrica més significativa té com a motiu els interiors. En 1971 va obtindre una plaça de professor, tam-bé de la seua especialitat, en l'Escola de Moratalaz. Va ocupar la plaça de professor de daurat i policromat en l'Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics de València durant els últims 15 anys, abans de la seua jubilació. Va faltar en setembre de 1989.

Interior. Oli sobre llenç 120 x 100 cm

Vicente Blanco Pérez

Nascut a Sevilla el 15 de març de 1931. Va morir en el 14 de gener de 2012. Establí a Burjassot en 1935. Va estudiar dibuix indus-trial per a graduar-se com a Tècnic Projectista en disseny naval. Va col·laborar esporàdicament amb revistes juvenils i còmics com TBO.

Va realitzar diferents encàrrecs de motius religiosos i va ser premiat com a il·lustrador postal. Es va formar com a grava-dor, inclinant-se per la difícil tècnica de l'aiguafort amb la qual va continuar i va desenrotllar la seua labor artística. Tenint a Burjassot el seu estudi i taller de gravació.

Després de 40 anys de carrera va arribar a ser, possible-ment, el gravador espanyol contemporani amb un major volum d'obres realitzades i en elles mostrava principalment, d'un mode exquisit, els monuments més representatius de tota Es-panya, així com d'Alemanya, França i Txèquia. Per a assegurar la seua preservació, alguns dels seus gravats han sigut inclosos en la Biblioteca Nacional d'Espanya (B.N.E.). Fet que evidencia la gran qualitat de la seua obra.

Nacho Cano Sogorb (Mawe)

Va nàixer a Burjassot, el 7 de maig de 1989. Interessat sempre per les línies i formes aleatòries que creaven lletres i figures, ja de xiquet, realitzava els seus propis esbossos amb noms i per-sonatges inventats. Va rebre la seua primera formació artística en l'Institut Benlliure de València. Part de la seua formació és autodidacta ja que, els artistes urbans, adquirixen les seues ha-bilitats i donen suport a la seua evolució en les seues pròpies vivències i en l'observació de les experiències d'altres artistes del seu gremi i els seus diferents estils.

És artista urbà des de 2004. La seua inquietud artísti-ca li ha fet aprendre, crear i evolucionar, la qual cosa li permet dedicar-se professionalment a l'Art Urbà i grafiti des de 2017. Especialitzat tant en retrat realista com en el lettering habitual del grafiti. Ha realitzat obra en diversos punts d'Espanya i en altres diversos països europeus.

Mural. 600 x 500 cm

Mural. 200 x 200 cm

Francisco Català Blanes

Francisco Català Blanes va nèixer a Alcoi en 1930. En finalitzar la guerra civil es va traslladar amb la seua família a Burjassot, que es va convertir en la seua residència definitiva.

Va iniciar la seua formació artística a l'Escola d'Arts i Oficis de Burjassot, on va aprendre dibuix i modelatge, sent director i professor d'este centre l'escultor Marco Díaz-Pintado que també li va ensenyar a esculpir, tallar i fondre en bronze. A més el va contractar, com a ajudant, per a la restauració de les imatges de l'Església Parroquial de Sant Miquel que havia patit grans destrosses durant la guerra. Va col·laborar, entre altres, en la restauració del grup escultòric de l'altar major i els apòstols que jalonen la nau central, així com en la imatge de Sant Miquel, en pedra, situat al llindar de la porta d'entrada.

Va obtenir el títol de Professor de Dibuix i Escultura a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Carles col·laborant-hi, durant la seua etapa d'estudiant, amb els escultors Carmelo i Octavio Vicent, amb qui va acabar la imatge de Sant Josep del pont d'este nom. Va treballar a la fàbrica de porcellanes Nalda, en porcellanes Bidasoa i, durant 27 anys, en ceràmiques Lladró.

Entre les seues obres destacades està la imatge del Cid Campeador que va donar al municipi de Vivar, les autoritats del qual anys després li van mostrar el seu agraïment obsequiant-lo amb una placa commemorativa.

Escultura del Cid en Vivar (Foto cedida per F. Català)

Emilio Colomer Domínguez

Va nèixer a Borriana en 1922. Va començar la seua formació acadèmica en la dècada de 1940 a l'Escola d'Arts i Oficis de València. Els seus professors, Vicente Gil Pérez i Vicente Fabra, van contractar-lo per a treballar en el seu propi taller, on es pintaven els cartells, d'una gran grandària, per als cinemes d'estrena de València. Per aquelles dates es va traslladar amb la seua família a Burjassot. Va ser cap del citat taller i, com a cartellista, un virtuós de l'aerògraf amb el qual plasmava les imatges publicitàries d'aquells enormes cartells que decoraven les façanes d'uns vint-i-cinc cinemes d'estrena valencians.

Durant diverses dècades va compaginar el seu ofici de cartellista amb la seua passió per l'aquarel·la, pintant amb esta tècnica, sobretot, paisatges. També, nombrosos retrats i natureres mortes a l'oli, així com miniatures que freguen l'hiperrealisme. Va morir a Burjassot en 1988.

Palau de la Generalitat. Aquarel·la. 60 x 40 cm

Paisatge. Aquarel·la. 70 x 35 cm

Eduard Cortina Capella

Nascut a Godella en 1955 i resident a Burjassot, comença la seua formació a l'antiga Escola d'Arts i Oficis situada a Les Sitges.

Des de 1974 mostra la seua obra tant en exposicions col·lectives com individuals. Ha format part de grups artístics com *Novembre* i *Raima*.

Pedra. 50 x 30 x 25 cm

Fusta carbonitzada. 55 x 47 x 27 cm

Vicente Espinosa Carpio

Nascut a Alfara del Patriarca el dia 27 de desembre de 1947.

Formació en pintura, escultura i baix relleu a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Carles de València. Va cursar estudis a l'Escola de Ceràmica de Manises; és Diplomats Perit en Ceràmica artística, Escultura, baix relleu i Restauració.

A més de la seua abundant obra com a ceramista, ha dedicat part de la seua vida a la docència, impartint classes de ceràmica, pintura i escultura aplicades a la ceràmica, en el seu estudi i centres docents, com la Casa de Cultura de Burjassot. També ha realitzat demostracions sobre el procés d'elaboració de la ceràmica en col·legis.

Les seues obres figuren en diversos museus espanyols i europeus, com el Museu Nacional de Ceràmica Gonzalo Martí.

Ceràmica. Alçada 110 cm

José Mª González Vidal (Xemayo)

Va nèixer a València el dia 18 de maig de 1989. Va començar la seua formació artística a l'Escola d'Art d'Almeria. En 2007, va conèixer de prop el Grafiti i l'Art Urbà i es va sentir molt interessat per este llenguatge artístic, submergint-se de ple en este món en 2009. Xemayo ho descriu així: “...*despertant en el meu camí una llum de passió a la qual dirigir el meu projecte vital*”. Ningú no podria expressar-ho millor que el propi artista.

En els últims anys es dedica professionalment a este Art de manera exclusiva, creant o participant en esdeveniments de la Cultura i Consciència Urbana tant a Espanya com en altres països europeus.

Totalment vinculat a Burjassot, on té un estudi on hi prepara els seus treballs.

Mural. 400 x 300 cm

Mural. 400 x 400 cm

José Vicente Hurtado Cebriá

Va nèixer a Burjassot en l'any 1943. Interessat des de xiquet per l'Art, sent molt jove, va cursar estudis a l'Escola d'Arts i Oficis de Burjassot, on va aprendre pintura, dibuix i modelatge. Posteriorment, el seu interès pel dibuix el va portar a desenrotllar la tècnica del dibuix a plomí, realitzant una prolífica sèrie de treballs amb esta tècnica.

Dibuix a plomí. 60 x 25 cm

Dibuix a plomí. 50 x 35 cm

Dibuix a plomí. 50 x 35 cm

Paco López Gutiérrez

Va nèixer a Burjassot, el dia 18 de juny de 1968. Va iniciar la seua formació, becat com a guanyador d'un concurs de dibuix, a l'Escola d'Arts i Oficis de Burjassot. Llicenciat en la Facultat de Belles Arts de Sant Carles de la Universitat Politècnica de València, en l'especialitat de Dibuix. Un altre vessant en la seua activitat artística és la dansa. Iniciat en dansa clàssica, espanyola i flamenc, es va formar en ball de saló i esportiu. Com a ballarí de competició amateur va ser introduït pel ballarí rus i jutge internacional Marat Yarulin, del qual va ser-ne alumne.

Des de l'any 1998, desenrotlla la seua activitat docent en la Universitat Popular de València, com a formador de Dibuix i Pintura així com de Balls de Saló.

Oli sobre llenç. 61 x 50 cm

Acrílic. 100 x 81 cm

Jesús López-Periche

Nascut a Hellín (Albacete) el 6 de gener de 1954 i resident a Burjassot des de 1972. Artista plàstic l'obra del qual abasta la pintura amb diverses i originals tècniques-, l'escultura, les instal·lacions i complexos vídeos. Llicenciat en Belles Arts i Dissenyador gràfic. Cofundador de l'Acadèmia Rembrandt (Burjassot 1981–1991) per a l'ensenyança del dibuix, pintura i modelatge. Membre del grup artístic *Novembre*. Ha dissenyat nombrosos treballs per a la Generalitat Valenciana, empreses privades i campanyes europees.

Després d'una etapa centrat en treballs de disseny, ha recuperat la seua activitat més creativa.

Ferro oxidat. 80 x 80 x 25 cm

Acrílic sobre tela. 120 x 90 cm

Metacrilat. 300 x 150 cm

Julio Llopis Garrido

Va nèixer en Benimàmet el 2 de febrer de 1896 i va morir a Burjassot, el 3 de gener de 1970.

Va cursar estudis de dibuix i pintura a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Carles de València. Va ser fundador i professor de l'Escola d'Arts i Oficis de Burjassot fins a l'any 1936.

Va mantindre una estreta amistat amb Vicente Blasco Ibáñez, que es prolongaria, després de la seua mort, amb els seus fills Llibertat i Mario.

El desenllaç de la Guerra Civil va obligar-lo a exiliar-se a Orà (Algèria) on serà internat en diversos camps de treball, d'on n'eixirà unint-se a una expedició científica que recorrerà el desert del Sàhara. Va tornar a Orà on es va instal·lar fins a juliol de 1948, any que va tornar a Burjassot establint-s'hi al carrer Bisbe Munyós, hui Plaça Sequera, on va treballar en nous projectes: retaules de rajoles d'oficis, atuells, pitxers i rellotges de sol. Algunes de les seues obres s'exposen en el museu del Louvre (París) i en el Museu González Martí, de València.

Retaule ceràmic de la conquesta de València pel Rei Jaume I.
3,60 x 2,40 m

Taulells sobre oficis populars ja desapareguts

Salvador Llosà i Selvi (El Gat Invisible)

Nascut a Burjassot, en 1962. Especialitzat en paisatge realista i retrat. També en el dibuix humorístic amb el pseudònim d'*El Gat Invisible*. Il·lustrador de la revista *El Temps* des de 1990. Ha publicat a *El País*, *El Jueves*, *La Traca*, *Pensat i Fet*, *Camp Valencià*, *Mètode*, *La Canya*, *Arrancapins*, *Capçalera*, *Transversales*, *Barcella*, *La Luna de Madrid* i altres. També ha treballat com a il·lustrador per a la Generalitat Valenciana, Acció Cultural del País Valencià, l'editorial Tres i Quatre, CCOO, UPV, Ajuntament de Burjassot i altres.

Malva-Rosa (Alboraya) Oli sobre llenç 116 x 73 cm

Plaça dels Furs (València). Oli sobre llenç 100 x 81 cm

Teresa Marín García

Nascuda a València en 1966. Artista interdisciplinari. Llicenciada i Doctora en Belles Arts per la Universitat Politècnica de València (UPV). Professora Titular en la Facultat de Belles Arts d'Altea Universitat Miguel Hernández (UMH), on coordina el Laboratori d'Interferències Artístiques i Medials (IAM-Lab) i en va ser Vicedegana (2011-2014).

Va desenrotllar obra artística en equip amb Víctor Bastida de 1986 a 2001. Des de 2001 continua la seua trajectòria artística a nivell individual. Els seus projectes es desenrotllen entre el documental i la ficció, sobre temàtiques quotidianes, en mitjans diversos (pintura, dibuix, fotografia, vídeo, instal·lació i accions performatives). Des de 2012 és membre del col·lectiu *Petit Comité de Resistència Audiovisual*, desenrotllant narratives audiovisuals documentals. Ha publicat 3 llibres i més de 20 articles sobre cultura visual, creació col·lectiva, educació i investigació artística. És membre i cofundadora de l'Associació Artistes Visuals de València, Alacant i Castelló (AVVAC) i de l'Associació Nacional d'Investigadors en Arts Visuals (ANIAV).

Territori sensorial v1, 2017, videoinstal·lació. Fragment del vídeo (6 min)

Emergències quotidianes v1, 2018, fotografia i accions realitzades al Parc L'Eixereta, Burjassot

Ana Mª Mayol i Ballester

Va nèixer a Burjassot el 21 de març de 1949. Filla única del pintor José Mayol, va començar a pintar, al costat d'ell, a l'edat de 2 anys. En morir el seu pare va abandonar el 3r curs d'Arquitectura i va preparar el seu ingrés a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Carles, finalitzant els estudis en 1976. Cofundadora de l'Acadèmia Rembrandt (Burjassot 1981 - 1991) per a l'ensenyança de dibuix, pintura i modelatge. Membre del grup artístic Novembre. Va fer nombrosos treballs de disseny gràfic per a la Generalitat Valenciana i algunes campanyes europees.

Durant un llarg període va dedicar part del seu temps a la protecció d'animals i plantes. Actualment les seues exposicions se centren en la defensa de la Naturalesa, per considerar-ho una qüestió de justícia, a més d'una necessitat... si pretenem salvar el planeta.

Acrílic sobre paper. 46 x 33 cm

Poma crua i poma rostida. Acrílic sobre paper. 33 x 23 cm

José Mayol Hernández

Va nèixer a València el dia 6 de gener del 1910. Sent encara xiquet, i a edat molt primerenca, la seua família va traslladar el seu domicili a Burjassot, d'on ja no va voler anar-se'n mai més. Va estudiar a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Carles.

En 1940 va viatjar a Tetuan i, després d'una brillant etapa professional, va tornar a Burjassot. Va ser Professor a l'Escola d'Arts i Oficis d'esta ciutat i al Col·legi de Pares Salesians, Director i Professor de l'Escola d'Artesans de València, també Professor d'Anàlisi de Formes Arquitectòniques a l'Escola Superior d'Arquitectura. En la dècada de 1960 va cofundar l'Acadèmia Fidias per a la preparació d'estudiants d'Arquitectura on, igualment, va exercir com a docent. Encara que va obtindre reconeixement per la seua obra, en conjunt, va destacar especialment pels seus retrats. Va morir a Burjassot el dia 9 de gener de 1971.

Oli sobre paper. 60 x 48 cm

Llapis sobre paper. 35 x 28 cm

Tècnica mixta sobre paper couché. 52 x 37 cm

Enrique Palanca Sanchis

Va nèixer a Burjassot el dia 7 de març de 1943. Interessat des de la infància per l'Art, va iniciar la seua formació en dibuix i pintura a l'edat de dotze anys a l'Escola d'Arts i Oficis de Burjassot. Finalitzada esta etapa, sis anys després, es va decantar per l'exercici artístic en el torn de fusta, continuant així la dedicació familiar a la torneria. Quatre generacions realitzant les seues obres, sempre, en tallers situats en esta ciutat.

Actualment, després de la seua jubilació, la seua sensibilitat l'ha conduït al camp de la poesia.

Fustes nobles. 120 cm

Fustes nobles. 70 cm

Pascual Rubio Gijón

Va nèixer en 1943 a Pedralba (València) on va començar a cultivar la seua afició a la pintura. Ja a València, va aprendre a dibuixar al Centre Sindical de Formació Professional i pintura (aquarel·la, oli, etc.) en l'acadèmia privada del professor Benjamín Suria. Posteriorment, va anar a l'Escola de Ceràmica de Manises on va adquirir una formació integral en les diverses tècniques relacionades amb la ceràmica i el socarrat.

Establitzat a Burjassot des de 1976, la seua obra es caracteritza per representar el més emblemàtic de la nostra ciutat.

Rellotge de sol ceràmic. 80 x 60 cm

Ceràmica. 30 x 30 cm

Juan José Sancho Hueso

Va nèixer a Burjassot, el dia 2 de març de 1933. Va formar-se en dibuix, pintura i modelatge a l'Escola de Belles Arts i Oficis de Burjassot, entre les dècades dels anys quaranta i cinquanta.

La seua predilecció pel paisatge i l'oli com a tècnica, l'ha dut a pintar els racons més emblemàtics de la nostra ciutat. Interessat, també, per la ceràmica, va assistir a uns cursos a la Casa de Cultura de Burjassot.

Des de 1990 fins a la seua jubilació, el seu treball es va centrar en la imatgeria i en la realització de complements de modelatge, pintura, restauració i diverses tasques més per a la Terrisseria de Burjassot.

Oli sobre taula. 21 x 16 cm

José Luis Sanfélix Bonilla

Nascut a Burjassot en 1957. Encara que manifestava la seua afició a la pintura des de xiquet, va començar la seua formació artística ja de jove en l'Acadèmia Rembrandt on va aprendre a dibuixar i, especialment, a pintar, ja que el maneig del color té el màxim interès per a ell.

Va ser membre del grup artístic *Novembre*, on va continuar desenrotllant diverses tècniques pictòriques. Més tard, la seua inquietud artística el va portar a interessar-se per la tècnica fotogràfica, camp en el qual continua investigant en l'actualitat, particularment en l'àmbit de la fotografia conceptual i abstracta. És membre de Fotoclub València.

Composició en verd

Foto de família

Miguel Tén Collado

Va nèixer a Burjassot, el dia 18 de juny de 1929. Des de xiquet, la seua vocació artística i, manifestes aptituds, per al dibuix i modelatge el van dur a cursar estudis a l'Escola d'Arts i Oficis de Burjassot, on va ser alumne de l'escultor Francisco Marco Díaz-Pintado. Va obtindre el títol de Mestre Tallista del Gremi d'Artesanies vàries de la ciutat de València.

En la seua producció artística en talla i relleu sobresurt la imatgeria religiosa, realitzant encàrrecs per a esglésies de diverses ciutats d'Espanya i, naturalment, per a València i Burjassot. També va realitzar, per a particulars, obra civil en talla o fang, com el bust del pintor José Mayol, de qui havia sigut alumne a l'Escola d'Arts i Oficis. Va morir el 15 de juny de 1994.

Bust en argila de José Mayol

Vicente Valls Martí

Va nèixer en 1932 en el barri de Benimaclet, però prompte va passar a ser burjassoter d'adopció i de cor. Des de molt jove va estudiar dibuix, modelatge, aquarel·la i oli a l'Escola d'Arts i Oficis de Burjassot.

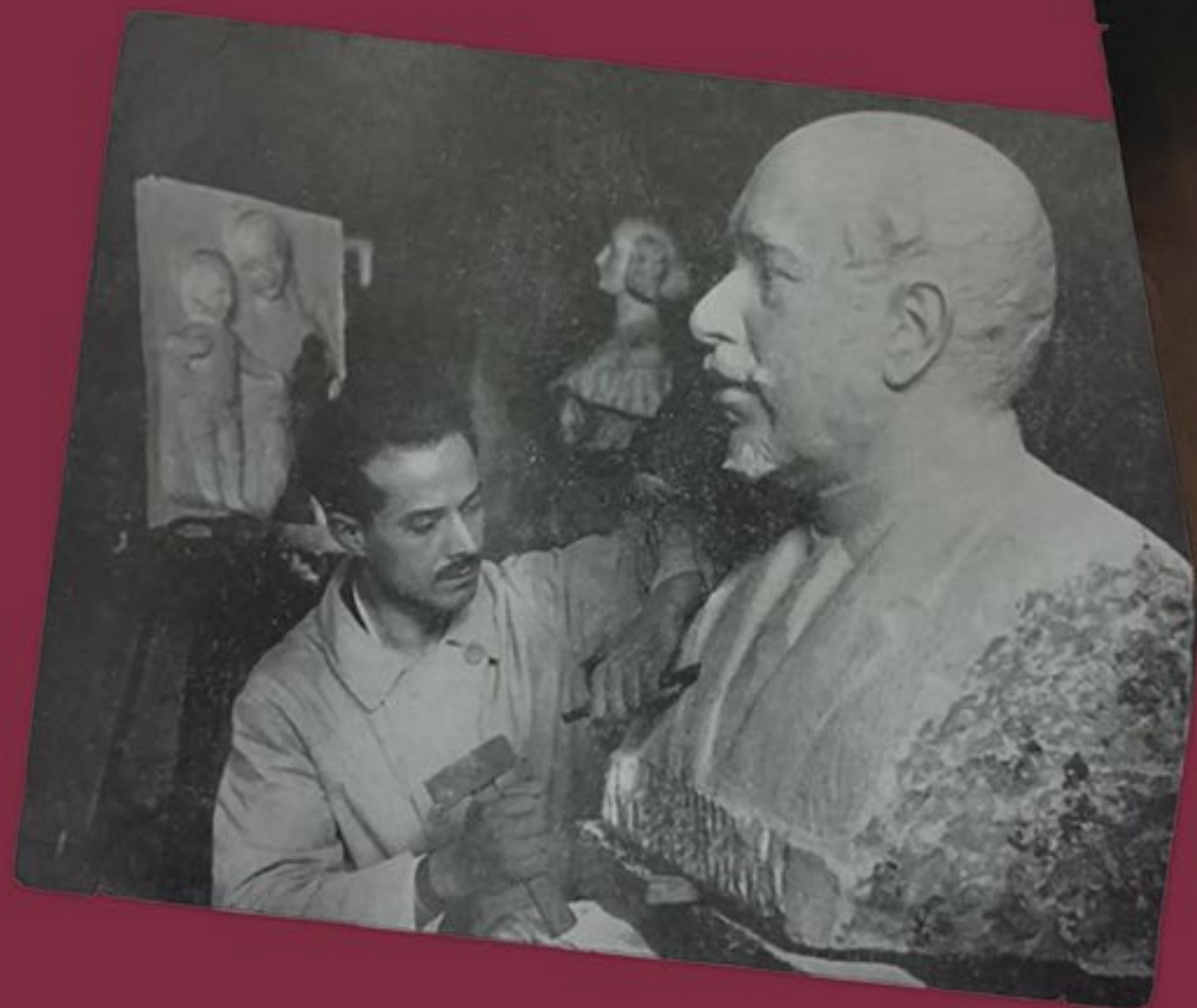
Mai ha deixat de pintar, dedicant-hi, almenys, cinc dècades a representar amb minuciositat natures mortes, retrats, també ceràmica i, especialment, paisatges de cada zona o racó més significatius de Burjassot, per la qual cosa la seua producció pictòrica, amb esta ciutat com a protagonista, és abundant.

Oli sobre llenç. 73 x 60 cm

Oli sobre llenç. 61 x 50 cm

18.

*Alguns personatges
destacats testimonis
de la nostra història*

Misser Doménec Mascó (–1427)

Misser Doménec Mascó va ser un prestigiós jurista, escriptor i polític valencià, a cavall entre els segles XIV i XV.

Va ser jurat de la ciutat de València entre 1378 i 1386 i advocat d'esta en 1387, càrrec en el qual va cessar per a ser viced canceller i assessor jurídic del monarca Joan I, la qual cosa li va permetre gaudir d'una gran influència en la Cort. També va ser conseller del seu successor, el rei Martí I L'Humà, i va ser designat en 1394 ambaixador a Castella. Eixe mateix any es va casar amb Simona.

En 1395, Misser Doménec Mascó va adquirir el senyoriu de Burjassot, i amb ell es va iniciar una nova etapa, ja que va reformar i va ampliar el castell de Burjassot, transformant-lo a palau senyorial.

Quan, al juliol de 1401, el rei Martí I va venir a València a celebrar Corts i jurar els Furs es va trobar que la ciutat estava afectada per una epidèmia de pesta, per la qual cosa Doménec Mascó va oferir que el Consell Reial se celebrara al castell de Burjassot, proposta que va ser acceptada. Dies després, davant l'avanç de l'epidèmia, el Rei i la seua cort van decidir marxar a Sogorb, per a celebrar allí les Corts. D'esta manera, una miqueta fortuïta, el castell-palau de Burjassot es va donar a conèixer en tot el regne.

En 1415, després de la mort de Martí I, Misser Doménec Mascó va ser l'encarregat de pronunciar el discurs de prorrogació de les Corts de València en nom del primogènit, i futur monarca, Alfons V El Magnànim, i eixe mateix any va passar a ser assessor ordinari de la cort de governació del regne.

Com a home del renaixement, va reunir una important biblioteca i va escriure diverses obres, no sols de temes jurídics; va morir en 1427.

Sant Joan de Ribera (Sevilla 1532 – València 1611)

Sant Joan de Ribera és un dels personatges més destacats, no sols de la història de Burjassot, sinó del Regne de València, durant bona part del s. XVI i principis del s. XVII, ja que va acumular els càrrecs de Patriarca d'Antioquia, arquebisbe de València Virrei i Capità General de València.

El seu nom real era Juan Enrique de los Pinedos. Va nàixer a Sevilla, en 1532; el seu pare va ser Pedro Enrique i Afán de Ribera i Portocarrero (Duc d'Alcalá de los Gazules, Marqués de Tarifa, Virrei de Catalunya i de Nàpols); i la seua mare va ser Teresa de los Pinelos, pertanyent a una acomodada família de comerciants genovesos, que va morir quan ell encara era xiquet, per la qual cosa va viure amb el seu pare, en el Palau Casa de Pilat.

Es va dedicar al sacerdoci i en 1544 va estudiar cànons en la prestigiosa Universitat de Salamanca, on es va llicenciar en Teologia en 1577. En 1562, amb tan sols 30 anys, el papa Pius IV el va nomenar bisbe de Badajoz, on es va significar per combatre el protestantisme.

En 1568, després de la mort de l'anterior titular, va ser nomenat Arquebisbe de València, i el Papa Pius V li va atorgar el títol de Patriarca d'Antioquia, havent d'afrontar qüestions tan delicades com l'aplicació de la Contrareforma o la conversió dels moriscos a València. Estos nomenaments van donar pas a un llarg mandat que es va prolongar durant quaranta-dos anys, marcant la història religiosa, cultural i política de la València de la seua època.

Per a impulsar l'esperit i les disposicions del Concili de Trento, en 1583, va fundar el Reial Col·legi Seminari del Corpus Christi (o del Patriarca), les obres del qual es van iniciar en 1584. La comesa principal d'esta institució era la formació de sacerdots, convertint-se en un exemple de la Contrareforma, tant a València com a la resta d'Espanya. A més, durant este període va escriure diverses obres, va destacar per les nombroses visites pastorals que va realitzar a les parròquies, i celebrant set sínodes.

Respecte a de la qüestió dels moriscos, en un principi es va decantar per la seua integració, per a la qual cosa, en 1599, va reimprimir, molt corregit i millorat, el catecisme bilingüe (en dialecte àrab - valencià) per a la instrucció dels moros convertits, obra del seu antecessor, el bisbe de València, Martín Pérez d'Ayala. En 1602, el rei Felip III va nomenar-lo Virrei i Capità General de València, aplegant així en una mateixa figura el poder religiós, civil i militar. Durant el seu virregnat, s'hi va produir l'expulsió dels moriscs del Regne de València (1609).

La seua vinculació amb Burjassot s'inicia quan, després de la mort del seu pare, amb part de l'herència que li va correspondre, va adquirir, el 10 de setembre de 1600, el Castell i Devesa de Burjassot, juntament amb les terres que formaven el senyoriu del lloc, realitzant diverses reformes, reconvertint l'edifici defensiu en un palau i en el seu lloc de retir predilecte.

Va ser un intel·lectual de la seua època, com ho demostra el fet que adquirira una gran quantitat de llibres, amb els quals va formar la seua biblioteca de més de dos mil volums.

Al llarg dels anys va embellir el col·legi i capella del Corpus Christi amb nombroses obres d'art de pintors de

l'època, influint en l'orientació de la pintura valenciana del Segle d'Or, passant a ser un dels monuments més emblemàtics de la ciutat de València.

Joan de Ribera va morir el 6 de gener de 1611; va ser beatificat per Pius VI, el 18 de setembre de 1796, i elevat a la Santedat per Joan XXIII el 12 de juny de 1960.

Carolina Álvarez Ruiz (1821-1913)

Na Carolina Álvarez era madrilenya de naixement i procedia de noble família. Els seus pares van ser Manuel Álvarez i Petra Ruiz. En 1875 va contraure matrimoni amb En Joaquín de la Encina i Falcó, fill dels barons de Santa Bàrbara, Benidoleig, Benimuslem i Forna, qui va morir en 1885. El matrimoni no va tindre descendència. La seua vida va transcórrer entre Sant Sebastià, Madrid i València.

En 1894, amb la seua pròpia fortuna, més la que va heretar després de la mort del seu marit, va adquirir la Devesa del Patriarca i el castell de Burjassot, fundant-hi el Col·legi Major del Beat Joan de Ribera, amb el propòsit de permetre l'accés a la universitat de joves amb talent per a l'estudi, però amb escassos recursos econòmics, tot creant un ambient multidisciplinari que permetera el desenrotllament personal i, així, estimular les capacitats dels joves dins dels valors cristians. En este Col·legi Major s'han format molts intel·lectuals, com ara José Luis Villar Palasí, Juan José López Ibor, Pedro Laín Entralgo...

Na Carolina va fundar així mateix l'Asil per a xiquets i xiquetes de Godella, sota l'avocació de Sant Manel i Sant Carles. Este asil estava a cura d'una comunitat de religioses i els xiquets hi rebien educació, aliment i formació social i religiosa.

El 29 d'octubre de 1912 va fer testament, deixant-hi clarament especificat que el seu destí era el manteniment del Col·legi del Patriarca. Na Carolina va morir a Madrid en 1913, i va ser soterrada al Cementeri de la Sacramental de Sant Just.

El Col·legi Major va obrir les seues portes en 1916. Segons el diari Las Provincias del 13 de gener de 1923, el dia 11 del mateix mes, les restes de Na Carolina i del seu espòs van ser traslladats des de Madrid fins a Burjassot, on van rebre sepultura en un panteó excavat en la capella del Col·legi Major del Beat Joan de Ribera a Burjassot.

Francesc Muñoz Izquierdo (1868-1930)

Va nàixer en el si d'una família humil de la nostra ciutat, el 28 d'abril de 1868. Va ser un xiquet amb grans habilitats per a l'estudi i en la seua joventut va ser aprenent d'obrer de vila; va ser el seu mestre el Sr. Fernando Martín i el rector del poble En Josep Gregorio Pla, els qui van veure en ell un gran potencial per als estudis, ajudant-lo a ingressar en el Seminari i prompte va obtindre una beca en el Col·legi Major de la Presentació i Sant Tomàs de Vilanova. Es va doctorar en Dret Canònic i en Teologia. En acabar la carrera va ser vicerector i catedràtic del mateix Seminari.

Va estar vinculat amb el Bisbe valencià Josep Laguarda Fenollera en les seus d'Urgell, Jaén i Barcelona, en totes elles va ostentar càrrecs de responsabilitat: Secretari de Cambra i de Govern a la Seu d'Urgell; Canonge de la Catedral i Visitador General a Jaén i Arxipreste de la Catedral de Barcelona. A la mort de Josep Laguarda, el nou bisbe de Barcelona, Enric Reig Casanova, el va confirmar en la Secretaria, fins que va ser nomenat en 1916 Bisbe de Vic.

Les seues responsabilitats es van dilatar en el temps; va ser nomenat Senador (1921-1922), Vicari General Castrense (1925) o procapellà Major del Rei Alfons XIII. Va rebre reconeixements, títols i nomenaments, com el de Patriarca de les Índies Occidentals o el de regidor Honorari de Burjassot (1925).

La labor del Bisbe Muñoz, a Burjassot, va ser molt important, mediant en la segregació dels terrenys de La Coma de Paterna per a l'ampliació del nostre poble. Va intervindre en la Coronació de la Mare de Déu de la Cabeça (patrona de la població). Va fundar l'orde religiós Missioneres de Crist Rei (1926) per a l'ensenyament i assistència dels xiquets pobres. També va crear la fundació Almoines, així com la Institució Benèfica del Patriarca Dr. Muñoz Izquierdo.

En 1928 va tindre problemes de salut que el van obligar a retirar-se a la seua casa de Burjassot, on va morir l'11 d'abril de 1930. Vestit amb els seus ornaments pontificals va ser sepultat en l'Ermita de Sant Roc.

Manuel González Martí (1877–1972)

Va nàixer a València l'1 de gener de 1877. Va ser dibuixant, escriptor, investigador, museòleg, col·leccionista i erudit de la ceràmica. Els seus pares van ser Emili González Pitarch i Vicenta Martí Sanmartín, tots dos descendents de Morella. El seu pare era procurador dels tribunals de Justícia, Degà Honorari perpetu de l'Il·lustre Col·legi de València i Col·legial Honorari del de Madrid.

Va quedar orfe de mare sent xiquet, per la qual cosa la seua infància la va viure al costat del seu pare i la seua germana Emilia; al poc temps, el pare va tornar a casar-se amb Júlia Pérez Flores, amb la qual va tindre 6 fills més, Júlia, Maria, Inés, Emili, Concepció i Maria dels Desemparats.

Va estudiar Batxillerat en l'Escola Pia de València, entre 1887 i 1894. La seua vocació era l'arquitectura, però en aquella època no es podia estudiar a València, per la qual cosa, tot seguint els consells del seu pare, va estudiar Dret, que va compaginar amb Belles Arts, en la Reial Acadèmia de Sant Carles. Es va llicenciar en Dret Civil i Canònic, i en Belles Arts, en 1899, si bé mai va exercir el dret.

En la seua joventut es va iniciar com a caricaturista, amb el pseudònim de Folchi, nom pel qual va ser reconegut. Va fundar i participar en diverses revistes d'humor de l'època: *L'estudiant* (1894), *Cascarrabias* (1897), *Arte Moderno* (1900), *València Artística* (1903), o *Impresiones* (1908). També va col·laborar en publicacions de revistes com *La Esfera*, *El Correo*, *Oro de Ley*, etc. Les seues caricatures van meréixer diversos premis, com la Medalla d'Or en l'Exposició Regional Valenciana de 1909 i la de Plata en l'Exposició Internacional de Barcelona de 1911. Es va relacionar amb artistes de la talla de José i Mariano Benlliure, Joaquín Sorolla, Ignacio Pinazo, Teodor Llorente, Vicente Blasco Ibáñez, Maria Ros i Lauri Volpi, entre altres.

Va iniciar la seua col·lecció de ceràmica en 1895. En 1907 va descobrir en Paterna restes arqueològiques procedents de terrisseries medievals i a l'any següent va presentar els seus estudis sobre ceràmica medieval en l'exposició de *Lo Rat Penat*, i en 1911 va iniciar els seus estudis sobre taulells medievals, viatjant a Roma per a conèixer-hi de prop els taulells valencians de les sales Borgianes de les dependències vaticanes.

En 1914 es va crear l'Escola de Ceràmica de Manises i en 1916 va ingressar com a professor d'estudis d'Evolució Tècnica i Artística de la ceràmica, i va ser el director d'esta Escola entre 1922 i 1936. Va simultaniejar el càrrec amb els d'Auxiliar de Dibuix en l'Institut General Tècnic (Lluís Vives), Catedràtic de l'Escola de Comerç i de les Escoles Normals.

En 1924 va ser nomenat Delegat Regi de Belles Arts de València.

Des de jove es va integrar en l'associació regionalista Lo Rat Penat, de la qual va ser president entre 1928 i 1930, càrrec que repetiria entre 1950 i 1962.

En 1933 va publicar l'obra *Ceràmica Espanyola*, obra que va tindre la seua continuació en els tres volums de *Ceràmica del Llevant Espanyol*, publicats entre 1944 i 1952.

En 1936, quan hi era a Madrid per a tramitar uns assumptes, va esclatar la guerra civil, i va romandre allí fins a 1939. El conflicte armat va truncar el desenrotllament de la seua col·lecció, ja que la seua casa, la seua biblioteca i part dels seus béns van ser confiscats.

En 1940 li va ser encomanada la direcció del Museu de Belles Arts de València i va ser el responsable del trasllat del Museu de Belles Arts a l'actual seu del Sant Pius V. Va ostentar eixe càrrec fins a 1956. També va ser secretari de la Diputació provincial i quan es va jubilar, en 1947, compatibilitzava la direcció del museu amb altres càrrecs públics, com el de Diputat provincial de Cultura (1949-50) i vicepresident de la Diputació (1952-1955).

Al llarg de la seua carrera va obtenir diverses beques per a investigar sobre la ceràmica, i va viatjar a diversos països europeus, especialment Itàlia i França, i al nord d'Àfrica.

En 1946, va morir la seua esposa, Amelia Cuñat Monleón, dona culta, que va compartir al costat del seu marit la passió per la ceràmica. El matrimoni havia reunit una magnífica col·lecció de ceràmica, amb quasi 6.000 peces, amb la qual van formar-ne un museu privat en el seu propi domicili. En no tenir descendents, González Martí va oferir la seua col·lecció al Ministeri d'Educació, amb la intenció de crear un nou Museu de Ceràmica. Després de la compra per este ministeri del Palau del Marqués de Dos Aigües, en 1947, es va crear el Museu Nacional de Ceràmica que porta el seu nom, ocupant-ne el càrrec de Director Vitalici.

El Museu es va convertir en un Memorial de molts valencians il·lustres, gràcies a les aportacions que van fer-hi, entre altres, Elena Morote, viuda de Mario Blasco, fill del famós novel·lista Vicente Blasco Ibáñez, el matrimoni format per Maria Ros i Lauri Volpi, tots ells establits a Burjassot, o els germans Benlliure.

Va rebre nombroses distincions a nivell internacional, entre les quals cal destacar el nomenament com a acadèmic de número en el Congrés de l'Acadèmia Internacional de Ceràmica de Cannes, en 1955; i el de vicepresident de la Hispanic Society de Nova York, en 1960.

I a nivell nacional, la Medalla d'Or del Cercle de Belles Arts, en 1968; Primer Colós del País Valencià, en 1971; la comanda amb placa d'Alfons X El Savi, en 1947; i la Creu d'Alfons X, en 1954, a més de la medalla al Mèrit Civil. A més, va ser nomenat fill adoptiu de Burjassot, Paterna, Manises, Morella, i fill predilecte de València.

La seua relació amb Burjassot va ser molt estreta des de la seua infància. El seu pare va comprar-hi un solar al carrer Alt (actual carrer Mendizábal), on va construir en 1890 un xalet, com tantes famílies de la burgesia valenciana. En esta residència va muntar el seu estudi, segons ens conta el periodista Aurelio Meseguer, en una entrevista titulada Les models de Folchi, publicada en Las Provincias, en 1907.

Segons ens conta ell mateix al pròleg del llibre *Burjassot (Apunts per a la seua història)*, de Juan José López Laguarda, va arribar a *veure soterrars a l'antic cementeri de Burjassot, contemplava la gran Devesa de Carsí, va vore construir l'estesa de la línia fèrria de València a Bétera, la col·locació del pont de ferro sobre la Séquia de Montcada, la inauguració del servei de tramvies, tirats per cavalls, de València a Burjassot i Godella*.

A l'agost de 1931, després de la proclamació de la II República, l'ajuntament va sol·licitar al Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts la creació d'una sucursal de l'Escola d'Arts i Oficis Artístics de València. Als pocs dies es va rebre un telegrama

denegant la sol·licitud. Un mes després, gràcies a les gestions, entre altres, de Manuel González Martí, el referit ministeri va concedir a Burjassot la creació d'una secció de l'Escola d'Arts i Oficis Artístics, que va ser inaugurada el 6 de desembre de 1931.

També va participar en la iniciativa que es va posar en marxa perquè Burjassot passara de “Vila a Ciutat”, reconeixement que es va plasmar en el Butlletí Oficial de l'Estat de data 14 d'agost de 1953: Decret de 22 de Juliol de 1953 pel qual es concedeix a la Vila de Burjassot el títol de Ciutat.

Va morir el 4 de gener de 1972, als 95 anys, en el mateix Palau del Marqués de Dos Aigües, que en l'actualitat continua albergant el Museu Nacional de Ceràmica González Martí.

Francisco Marco Díaz-Pintado (1887-1980)

Fill de Salvador Marco Coll i Anna Díaz Arévalo, va nèixer a València el 3 d'octubre de 1887. Des de xiquet va manifestar la seua vocació artística, especialment per l'escultura. Va iniciar els seus estudis artístics a l'Escola d'Artesans de València, que va continuar en l'Escola de Belles Arts de Sant Carles. Va treballar en diferents tallers artesans i fàbriques de ceràmica.

Va desenrotllar la seua tasca docent en diferents institucions, com l'Escola d'Artesans de València, les Escoles d'Arts i Oficis de Santiago de Compostel·la (1914), Sevilla (1919), Burjassot (1934) i València, de la qual va ser-ne director durant el curs 1957-58.

Durant la seua estada a València, va treballar en diferents fàbriques de Manises, on va adquirir coneixements sobre l'elaboració i decoració de la ceràmica. Va participar durant diversos anys en les Exposicions Nacionals de Belles Arts, a Madrid. En 1946 va ingressar com a acadèmic en la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles.

La seua labor artística es va centrar en l'escultura, relacionant-se amb altres prestigiosos artistes valencians de l'època, com Mariano Benlliure, Joaquín Sorolla, José Capuz i altres. La seua obra escultòrica, inclosa dins del corrent neoclàssic huitcentista, va ser fecunda, obtenint prestigiosos premis al llarg de la seua carrera. També va arribar a treballar com a artista faller (1905).

Va mantenir una estreta relació amb Burjassot, on tenia la seua casa-taller, al carrer de Mariano Aser. Va dirigir l'Escola d'Arts i Oficis de la localitat i va fer diversos treballs per a esta població, com l'escultura de Blasco Ibáñez, que podem contemplar en el Passeig de Concepció Arenal; la restauració dels Apòstols de l'Església parroquial de Sant Miquel Arcàngel, decapitats a l'inici de la guerra civil; la reconstrucció de la Creu del Pati de les Sitges, i diverses imatges religioses, camp este en el qual va obtindre un gran reconeixement. Podem admirar la seua obra en diverses ciutats espanyoles, com Madrid, Sevilla, Màlaga i Múrcia.

Francisco Marco Díaz-Pintado va morir a Xàbia en 1980.

Giacomo Lauri Volpi (1892-1979)

Naix en Lanuvio (Itàlia), l'11 de desembre de 1892, i va morir a Burjassot el 17 de març de 1979. Lauri Volpi va quedar orfe amb tan sols 11 anys. Va cursar estudis superiors de Jurisprudència en la Universitat de Roma. La seua passió pel cant va començar en estudiar a l'Acadèmia de cant de Santa Cecília de Roma. Amb 27 anys va començar la seua gran vida musical, debutant a la ciutat de Viterbo, el 2 de setembre de 1919. Durant més de 40 anys va actuar en els teatres més importants d'Europa i Amèrica, arribant a ser una de les millors veus del segle XX.

Es va casar en 1924 amb la cantant alacantina Maria Ros, després d'anys de gira pels teatres més prestigiosos del món, en 1964 van fixar la seua residència a Burjassot; actualment hi podem veure la que va ser la seua residència al carrer que porta el seu nom. La seua casa sempre va ser un punt de reunió d'artistes i intel·lectuals valencians, on el tenor recitava les seues cançons per als seus amics. En 1975 va crear el Premi Internacional de Cant de Maria Ros. En 1975 va cantar al Teatre Principal de València, al costat de Montserrat Caballé, en el Festival d'Òpera.

No sols el cant va ser la passió de Lauri Volpi, també va tindre una gran passió literària, en 1937 va escriure un llibre autobiogràfic titulat *El Equívoco*, seguit d'altres obres literàries com la de *La Pobre Tierra* sobre la guerra civil espanyola. Lauri Volpi mor a Burjassot als 86 anys, les seues restes descansen en el panteó familiar del Cementeri de Godella.

María Assumpció Aguilar Ros (1891-1970)

Maria Assumpció Aguilar Ros, més coneguda pel seu nom artístic, Maria Ros, va nèixer a Alacant el 16 de maig de 1891. Des de la seua infància va demostrar gran afició pel cant, estudiant tècniques de cant a l'escola de Manuel García. Amb 15 anys va cantar *Aida* a Castelló, una obra que anys més tard l'encimbellaria a la fama.

Va començar la seua carrera musical, com a tiple de sarsuela, en 1912, i en 1915 va debutar com a cantant amb l'òpera de Verdi Aida. La seua gran veu de soprano li va permetre consolidar la seua carrera artística, omplint els millors teatres de l'època, especialment a Europa i Amèrica Llatina, on va actuar a Buenos Aires i Rio de Janeiro.

En 1921 va conèixer al gran amor de la seua vida, el famós tenor italià Giacomo Lauri Volpi, amb el qual es va casar en 1924, i van fixar la seua residència a Burjassot, on encara es conserva la seua elegant casa, al carrer que porta precisament el nom de Lauri Volpi. Burjassot també li va dedicar un carrer a Maria Ros.

Dos anys després de casada, en 1926, va abandonar els escenaris per a dedicar-se en cos i ànima a donar suport a la carrera del seu marit, que en eixe moment es trobava en el cim de la seua fama. La premsa de l'època es feia ressò que Maria Ros va crear un nou mètode de tècnica vocal, i a la seua escola es van educar altres veus notables de l'època com Franco Corelli o Lily Pons.

El matrimoni va viure entre Itàlia i Burjassot, i eren molt conegudes les festes que organitzaven a la seua casa de Burjassot, a la qual hi assistien tant veïns com amics del matrimoni.

Maria Ros va desenrotllar també una gran tasca humanitària, col·laborant, entre altres entitats, amb la Creu Roja, i fins i tot va donar part de les seues pertinences, entre altres, al Museu González Martí de València.

Maria Ros va morir el 14 de setembre de 1970, en la seua residència de Burjassot. Les seues restes descansen en el panteó familiar del cementeri de Godella. Després de la seua mort, el seu marit va crear el Concurs Internacional de Cant Maria Ros.

Juan José López Laguarda (1899–1971)

Va nèixer a València, el 22 de novembre de 1899, al carrer Comèdies, fill de Vicente López Ruá (industrial) i de Manuela Laguarda Fenollera, (germana del Bisbe Juan José Laguarda).

Als tres anys, la família es va traslladar a viure a Burjassot, fixant la seua residència en la Plaça de Sant Roc, a la casa que utilitzava el seu oncle, Juan José, per a passar l'estiu.

De xiquet, va estudiar al col·legi de les Religioses de Loreto Sagrada Família de Burjassot, on va demostrar un gran interès per l'estudi. Als 10 anys va tornar a València, on va cursar Batxillerat en el col·legi Sant Josep. La seua vinculació amb el nostre poble va ser molt estreta, passant en ell els mesos d'estiu, la qual cosa li va portar a reconèixer que a Burjassot va passar els més feliços i tranquils dies de la seua existència.

Més tard va ingressar en la Facultat de Medicina de València, en la qual va obtindre, per oposició, una plaça d'alumne intern, adscrit a les càtedres de Terapèutica i Patologia General, dirigides pel professor Vicent Peset. Es va llicenciar en 1922 amb la millor nota i va aprovar les oposicions que es van convocar per a l'obtenció del Premi Extraordinari de Llicenciatura.

Va obtenir una altra beca de la càtedra d'Hydrologia Mèdica de la Facultat de Madrid i va ampliar els seus estudis en Bad-Elster (Saxònia). Posteriorment va ser nomenat acadèmic de la Reial Acadèmia de Medicina de València, en l'ingrés de la qual, el 6 d'abril de 1948, va llegir el discurs titulat: *Formació del metge i el seu exercici professional a la València del segle XVIII*. Va ser director de la Pàgina Mèdica de la Correspondència de València i director tècnic de l'Associació Previsora Valenciana Mèdic Ferroviària.

Es va casar amb Josefa Carbonell Lloret (1903-1983) i el matrimoni va tindre 4 fills: Maria Josefa, Carme, Joan Josep i Maria Empar.

Gran melòman, la seua afició a la música el va portar a estudiar piano a Burjassot durant les seues estades estivals. Va compondre algunes obres, entre les quals es troben els pasdobles dedicats a Burjassot, en 1943, i Serra. També va compondre una marxa per a la ciutat, per encàrrec de l'Ajuntament de Burjassot, i va ser un dels fundadors de l'Agrupació Musical Les Sitges (1950).

També sentia passió per la literatura i la història, publicant diversos articles i llibres, entre els quals destacarem *Burjassot (Apunts per a la seua història)*, en 1946, i en 1952. Va ser elegit, en 1957, Director de Número del Centre de Cultura Valenciana, i el seu discurs d'ingrés va dur el títol de *València y Burjassot en la literatura barojiana*. També a ell li devem l'estudi *L'avantpassat de Burjassot, les germanes Ladvenant i Quirante*, en 1966.

La corporació municipal de Burjassot li va encarregar el disseny del nou escut de la població, recopilant les dades històriques més representatives de Burjassot. Com a reconeixement per tota la seua trajectòria com a investigador i difusor de la història i la cultura de la nostra ciutat, se'l va nomenar Cronista Oficial de Burjassot, i en el ple municipal del 17 d'agost de 1948 se'l va distingir-hi com a Fill Adoptiu. També es va retolar un carrer amb el seu nom. En 1983 va rebre un homenatge al Cercle Catòlic Sant Roc i, en 2003, la corporació municipal va decidir col·locar un bust seu, obra de l'escultor Bautista Alamar

Folgado, al jardí de la Plaça de Sant Roc, enfront del lloc on va estar la seua casa.

Juan José López Laguarda va morir el 15 de juny de 1971, als 71 anys, a la seua casa del carrer Comte de Salvatierra, a València, i les seues restes van ser inhumades en el Cementeri Municipal d'eixa ciutat.

Antonio Ozores Puchol (1928-2010)

Actor còmic i director de cinema espanyol, va nèixer a Burjassot el 24 d'agost de 1928. Fill de dos grans actors, Mariano Ozores Francés, nascut a Madrid, i Luisa Puchol Butier, actriu i cantant, nascuda a València.

El matrimoni va tindre 3 fills: José Luis, nascut a Madrid, actor còmic, que va morir en 1968, als 44 anys, a causa d'una esclerosi múltiple. El segon fill, Mariano, va nèixer a Madrid, va ser guionista i director de cinema. I el més xicotet, Antonio Ozores Puchol, nascut a Burjassot.

La família vivia a Burjassot, en un xalet del carrer Josep Carsí, on es troben actualment les dependències de la Policia Nacional, al costat del Teatre Novedades i prop del Teatre Pinazo.

Precisament, en el Teatre Pinazo, en 1928, i sota la direcció de Mariano Ozores, es va representar una funció teatral en benefici de l'agrupació musical Fènix, concretament el sainet de Carlos Arniches *El último mono, o El chico de la tienda*, en el qual van actuar coneguts actors de l'època.

La seua infantesa va transcórrer a Burjassot, estudiant al col·legi El Salvador, del carrer Mendizábal, que dirigia Julio Gutiérrez Ruiz, on també hi va estudiar Vicent Andrés Estellés.

A principis dels anys 40, Antonio es va iniciar en el món de la interpretació en la companyia de teatre dels seus pares. Va debutar al cinema en 1950. La seua carrera professional combinava el cinema, el teatre, la revista i la televisió. Va ser un dels actors més polifacètics de la història del cinema espanyol del segle XX. En 2009 se li va atorgar el Premi Sancho Panza, de l'Associació d'Humorisme Espanyol, i en 2015, al costat dels seus dos germans, van ser guardonats amb el Goya d'Honor de l'Acadèmia de Cinema d'Espanya.

Antonio Ozores es va casar en 1960 amb la també actriu Elisa Montés, d'este matrimoni va nèixer, en 1961, la coneguda actriu Enma Ozores. El matrimoni es va separar en 1969.

Burjassot els va dedicar un carrer, amb el seu nom i el del seu germà, el carrer José Luis i Antonio Ozores, en reconeixement a la seua gran trajectòria professional i per la seua relació amb Burjassot.

Va morir a Madrid, el 12 de maig de 2010, als 81 anys. El 25 de maig de 2010, el ple municipal va nomenar-lo, per unanimitat, Fill Predilecte de Burjassot.

Antonio Valero Osma (1955)

Va nèixer a Burjassot el 24 d'agost de 1955. El seu avi va ser fundador del quadre escènic del Cercle Catòlic de Burjassot. Era molt jove quan va perdre els seus pares. Des dels 8 als 14 anys va estar internat als Salessians, a València. En complir 21 anys se'n va anar a Londres per a cursar-hi estudis d'Art Dramàtic; més tard va culminar la seua formació a Nova York. Les prime-res interpretacions les va fer al teatre; va formar part de la companyia Els Joglars (companyia espanyola de teatre independent fundada a Barcelona en 1962), on va estar-hi fins al 1981. Ha continuat fent teatre durant tot este temps, alternant-lo amb la televisió i, especialment, amb el cinema, on hi té una àmplia trajectòria, i on va debutar en 1986 amb les pel·lícules *La mitad del cielo* i *Adiós, pequeña*. Ha treballat per a directors com ara Vicente Aranda, Mario Camus, Imanol Uribe o José Luis Garci, participant-ne en quasi trenta llargmetratges.

Han sigut diversos els premis i reconeixements que ha aconseguit al llarg de la seua carrera com a actor, i fins i tot ha estat nominat per al premi Goya al millor actor de repart pel seu treball a El color de las nubes i nominatal fotograma de plata al millor actor de televisió per la seua interpretació en la sèrie La forja de un rebelde. Amb esta llarga trajectòria, Antonio ha sigut una persona ben compromesa amb la seua professió i la cultura en general. A hores d'ara, Antonio Valero té dedicada una plaça al seu poble natal.

19.

*Personatges
populars*

Este capítol l'hem reservat a alguns veïns/es que hem estat afortunats de poder rescatar de l'oblit. Testimoniats gràfics d'un passat que ha arribat fins a nosaltres, entre altres objectius per a poder ser analitzat documentalment i antropològic; no és la meta que ens hem marcat, encara que sí que cabria en este apartat. Només volem donar a conèixer alguns personatges que va captar l'ull de la càmera i que el fotògraf, amb la seua visió subjectiva del moment, va immortalitzar en el temps. Este document gràfic, és part d'una realitat social que s'enriqueix de manera extraordinària, en poder conèixer, en quasi tots els casos, el nom, el sobrenom o malnom, l'ofici, el parentiu o la relació entre els protagonistes, fins i tot podem reconèixer llocs emblemàtics de la nostra ciutat, com el Pouet o el Mercat històric.

Com a vehicle expressiu podem afirmar que les fotografies mostren el producte d'una cultura i la particular visió del fotògraf; se centren en la força de les mateixes fotografies que ens acosten a contextos culturals distints, bé siguen passats o presents, abans que fer-nos fixar l'atenció en la fotografia en si. En contemplar estes imatges podem reflexionar sobre la interacció que s'adverteix entre la cultura del qui retrata i la cultura del retratat.

Sens dubte, cadascun d'estos testimoniats ens proporcionen detalls, que no sempre s'hi perceben en una primera visualització. Són part d'uns esdeveniments i uns moments concrets, oferint-nos l'oportunitat d'una investigació o d'una major implicació de les persones que les examinen. És per això que convidem el lector, el curiós, o a l'investigador al fet de contemplar estes fotografies amb ulls curiosos, i així comprendre la riquesa i el per què d'este apartat.

A qui cerque més informació, el convidem a consultar estos fons a la *Biblioteca Valenciana, Arxiu Imatges: Àlbum de Sr. Julio Pons Polín, regalat a En José López Laguarda, fotografies núm. 96, realitzades entre 1920-1950.*

Francesc Monzó El Xato la Flara.

Conxa La Rajolera,
Assumpció Llopis

Jaume Sernequet Jaume el Manta

Gregori Pla, L'Algutzir florinata

Joano Mingola

D. José L'Andalús guardagulles

El Rullo, el Cansalaer guarda de terme

Ramonet, El Carnisser

El tío Pepe Sanroch, guardià del nostre Pati

Pasqual Pons, conductor de carros

Francesc Cones El Moreno
estucador i oficial d'obra

Enric Hurtado, El Forner de Baix

Al peu de la Creu del Pati Francesc
Pasqual i Vicent Sancho Rambleta

Joaquim Chiarri junt al pi de
l'Alqueria del Pi

El popularíssim D. Manolito

El Tío Francesc de Ramon Feliu

La dona del Tío Perdis

Rosarito Andrés Sernequet

Lluïsa Sanfeliu i Rosarito

Mare de Vicente Valero,
el Carnisser

La gran artista La Cubedo

La Tia Visanta

El Canterer, Vicent Burgos, el xiquet de J. Pons i l'excalcalde Emili Moreno,
per l'any 1940

El guarnicioner, conegut com
Calatrava

"La Sariera".

Visantet, el Carnisser

Antoni Sancho Montorreta (pintor)

Emili Marqués, El Botecari

Manel Dualda amb els dos fills,
Manolín i Pepito

En Mariano Cervellera i la seua dona, Filomena Castro

La gran Maria, germana política de
Francesc Serneguet

La Mercaera

Els mossos del reemplaçament de 1922 en l'andana de l'estació elèctrica
moments abans de traslladar-se a València per a incorporar-se a les seues
respectives casernes

El primer auto per al trasllat des de Godella a Burjassot i València, conduït
pel propietari Antoni Valls. Un incendi va acabar amb el servei. El garatge
s'hi trobava al carrer Divisòria, núm. 13 i el trajecte en cotxe costava 0'25 pts

Vicent Hurtado, fill del
"Forn de Baix"

Els Hurtado, fills de Vicent

Pascual Pons

Enrique Ferrandis (metge) i Lolita i Enriquito Pons

Fabián Rabanaque i els seus fills

"Mengola", en acabar la plantá d'una falla

Josep Martí, "Colom el pesaor"

Vicent "El Peixero"

Timoteo "El Sabater"

Lluís Martínez El Pastisser

El tio Blanco "El Resaor" i Vicent Munyós Culot

El tio Blanco "El Resaor"

Joan Bautista Andrés Lliso, L'Algutzilet, novembre de 1932 (Foto cedida per la família)

Vicent Burguete, sereno de Burjassot (Foto cedida per la família)

Ramonet el del Molí de la Sal i Ramon Llopis, El Rinconero

Quatre coneguts carnisers: Quico – Moreta – Ramonet – Roquet

20.

Les nostres Festes

Festes religioses

El calendari festiu de Burjassot (si deixem a banda les Falles) està ocupat principalment per festes religioses, molt nombroses antigament, però que l'evolució de la modernitat avançada ha reduït bastant.

La devoció i les festes a la Mare de Déu de la Cabeça o del Roser naixen en Burjassot al s. XVII. Per un document de 1740 sabem que al segle XVIII existien a la Parròquia de Sant Miquel *Obreries* i, per tant, festes de Setmana Santa, del Corpus, de l'Assumpció, de Sant Miquel, de Sant Joaquim i Santa Ana i de la Puríssima; i al s. XIX tenim constància documental de la constitució de la Confraria de Sant Roc, de la Concòrdia del Rosari i de la celebració de la festa de Sant Antoni.

Al llarg del segle XX, durant la IIª República o la Transició, sorgiren algunes festes populars, al marge o enfront de la tradició religiosa (com la festa de la Tortà, la festa del *Pato* o la festa del *Gos*) però no s'ha demostrat que arribaren a consolidar una estructura fester, ni reberen el reconeixement social o institucional que han arribat a tindre les Falles, que ocupen un capítol a banda en aquest llibre, o les festes religioses de què ara anem a parlar-hi.

Dit açò, i per tal de sintetitzar, intentarem fer una aproximació a les tradicions festives del nostre poble a partir de les festes patronals a la Mare de Déu de la Cabeça i a Sant Roc, de la festa parroquial de Sant Miquel i de la Festa de Sant Antoni.

Les festes a la Mare de Déu de la Cabeça es celebren entre el 19 i el 30 de setembre i tenen un caràcter essencialment religiós. La religiositat de la festa es palesa en les dues llargues i solemnes processons -la Baixà i la *Pujà* de la Verge a l'Ermita- que emmarquen nou dies de populosa Novena que es celebra a la parròquia de Sant Miquel entre el 20 i el 28 de setembre.

La festa a la Patrona, des de 1927, es celebra el dia 30, després d'un parèntesi per celebrar Sant Miquel, el dia 29. És coneguda com una festa d'acció de gràcies de tot el poble i per això, a la Missa major i a la Processó hi concorre l'Ajuntament en ple, els rectors de totes les parròquies del poble i totes les clavaries i confraries.

La dimensió més externa i popular de la festa s'ha expressat en cavalcades, cercaviles, revetles, o actes pirotècnics o gastronòmics, que sovint han involucrat els clavis de Sant Miquel o Sant Roc, però han anat reduint-se, des dels anys huitanta del segle XX fins l'actualitat, en entrar en competència amb les noves ofertes d'oci.

L'organització fester recau en dos grups de dones: les Clavariesses i la Junta del Novenari. Les primeres han sigut tradicionalment dones joves fadrines i, de fet, hi ha referències històriques que es refereixen a elles com a donzelles, mentre la Junta del Novenari sempre ha estat integrada per dones de major edat, sense cap distinció pel que fa a l'estat civil.

La majoria dels actes festius s'organitzen amb participació de les dos agrupacions, però les primeres prenen major protagonisme en els actes externs i populars que se celebren fora de la parròquia (incloent-hi les processons, en les quals les joves llueixen el vestit de llauradora, amb la tradicional basquinya) mentre les segones s'ocupen de donar-li solemnitat i esplendor a la Novena, preparen l'església, col·laboren

en la missa, escullen el predicador, el cor o l'ornament floral de l'altar major.

Un moment especialment emotiu i significat, en el ritual festiu actual, és l'entrada de la imatge de la Mare de Déu a la Parròquia o l'Ermita, en la qual els assistents entonen, acompanyats per l'orgue, la popular *Salve*, composta pel famós baríton i compositor Enrique Domínguez, amb lletra de Ricardo Folch, que fou estrenada com a Himne de la Coronació l'any 1927.

Sobre la història d'esta devoció cal dir que l'advocació és originària d'Andújar (Jaen) on, segons la tradició, la Verge Maria se li va aparéixer a Juan de Rivas, un pastor de Colomera, en un lloc conegut com el «cerro de la Cabeza», l'any 1227. Aquest fet explica el seu nom, i per què el traduïm al valencià com «Verge de la Cabeça», i no del «Cap», en derivar-lo del terme «Cabeç» que, segons el Diccionari de la Acadèmia Valenciana de la Llengua, és un «Tossal amb el cim arredonit».

Encara que la Mare de Déu de la Cabeça és molt venerada per tota Andalusia i per nombrosos llocs d'Espanya i Iberoamèrica, és poc coneguda a València, i la de Burjassot és, sens dubte, la devoció més antiga de la Comunitat Valenciana ja que, segons la tradició, nasqué l'any 1605 quan Sant Joan de Ribera, aleshores senyor de Burjassot, va lliurar a un jurat

Programa de Festes de Nostra Senyora de la Cabeça

-càrrec equivalent al d'un Regidor actual- anomenat Belloch, la imatge que fins avui presideix l'altar major de l'Ermita.

Encara que no està documentada la data exacta de l'enigmàtica donació, conservem diversos testimonis que proven l'antiguitat i el curs de la devoció. En primer lloc, els trets iconogràfics de la nostra imatge, una de les més antigues d'Espanya, són coherents amb l'origen que se li suposa. En segon lloc, el *Año Virgineo* de Esteban Dolz del Castellar, una autèntica enciclopèdia de la devoció mariana en l'Espanya del s. XVII, publicada entre 1686 i 1688, esmenta els seus miracles que es van reflectir en els Gojos publicats a partir del s. XVIII. En tercer lloc, un manuscrit de 1689, identificat recentment pel Rvd. Andrés de S. Ferri Chulio com a obra de D. José de Castellví i Alagón, fa referència a l'existència d'una festa a la Verge de la Cabeça i una Baixà el segon dia de Pentecosta al s. XVII. Per últim, tenim notícia d'un manuscrit, recentment aparegut i datat al voltant de 1703, que confirma l'existència d'una festa, celebrada en eixa data, a càrrec de joves *donzelles* que, fins i tot, fa referència a una Fundació associada a aquest celebració.

La vinculació de la Novena a la festa, encara que no està documentada, és ben probable que existira des dels orígens, ja que un dels primers miracles que s'atribueixen a la Verge fa al·lusió a una novena, i la tradició de resar i cantar el Rosari també és coneguda en el Burjassot del s. XVII.

Suposem que, com va ocórrer al llarg del s. XIX amb altres festes, l'estructura i la institucionalització de la festa aniria definint-se i adaptant-se a les noves condicions cre-

ades per la dissolució de l'Antic Règim, i el sorgiment de les noves estructures polítiques constitucionals.

Des dels inicis del segle XX diverses fites contribuïran a actualitzar i reforçar la devoció: el 1905 el tres-cents aniversari de la donació de la imatge, el 1927 la Coronació i Proclamació Canònica del seu Patronatge, el 1928 la creació de la Junta del Novenari, auspiciada per D. Juan Calatayud, i el 1952, 1977 i 2002 les Bodes de Plata, Or i Diamant de la Coronació.

Pel que fa al calendari festiu, cal recordar que fins l'any 1927 la festa a Burjassot es celebrava el Dilluns de Pentecosta i fou a partir de la Proclamació de la Mare de Déu com a Patrona de Burjassot quan es va fixar la seua data el 30 de setembre, romanent una festa recordatòria en la data històrica tradicional.

Les festes a Sant Roc se celebren al llarg de la primera quinzena d'agost i culminen amb la festa major, el dia 16 d'agost, després de la celebració de l'Assumpció de la Verge, el dia 15.

Si les festes a la Mare de Déu de la Cabeça es distingeixen pel seu caràcter eminentment religiós, les de Sant Roc, encara que han tingut i conserven una clara empremta religiosa, són més conegudes pel soroll, la música, els actes al carrer i el foc.

Actualment, la festa comença amb una setmana de sonora i musical cercavila, en la qual la imatge de Sant Roc visita, cada dia, una de les sis parròquies de Burjassot per acabar retornant a la seua Ermita, en un preàmbul del que seran la Baixà i la *Pujà* que es fan durant la setmana de festes, prò-

Entrada de la Verge per la porta dels carros del monumento de les Sitges (Foto de Josep V. Castelló Ballester)

piament dita. Aquesta successió de passacarrers constitueix una simbòlica invitació a la festa que involucra tot el poble. Està protagonitzada pels Clavaris i els esforçats Portadors, que carreguen l'anda del Sant als seus muscles per tot el poble, però en ella participen també les autoritats civils i religioses que acompanyen la comitiva, altres agrupacions festeres, com les clavariesses de la Mare de Déu de la Cabeça, del «Encuentro» o de l'Assumpció, les comissions falleres, que obrin els seus casals per a l'ocasió, i altres entitats com l'Agrupació Musical Los Silos o la Penya El Coet, que aporten música, llum i soroll i, en definitiva, conviden al poble a eixir al carrer i participar harmònicament en la festa.

A banda de les «fires» antigues i porrats, estudiades per Santiago López García, i les actuacions musicals, esdeveniments esportius o gastronòmics que, de forma variable, han omplert la quinzena de festes, els actes més tradicionals lligats a Sant Roc són la Missa Major i les processons i els actes pirotècnics que se celebren al voltant de la festa.

Són ben conegudes en tota la comarca de l'Horta les històriques *masclètades* de les festes de Sant Roc, o l'actual concurs de *castells* però, sens dubte, els actes pirotècnics més emblemàtics i singulars són *la Pujà* i *la Rodà* que es duen a terme en la mitjanit del dia de la festa major.

La primera és un populós passacarrer, encapçalat pels clavaris tirant coets davant el Sant que, acabada la festa, el trasllada des de la Parròquia de Sant Miquel a l'Ermita, seguit per una festiva comitiva de joves. La *Rodà* constitueix un ri-

Processó amb la nova imatge de honor a Sant Miquel

tual d'homenatge dels clavaris a Sant Roc, que interrompen la *Pujà* en la plaça de l'Ajuntament per formar una roda de coets, al voltant de l'anda del Sant, mentre la banda interpreta el pasdoble *Burjassot*. També resulta especialment espectacular l'entrada del Sant a l'Ermita, en la qual els Clavaris i *tiradors* se n'acomiaten formant-hi un passadís i una autèntica *volta* de foc a través de la qual passa l'anda.

En les últimes dècades aquests rituals s'han completat amb la *Benedicció de les canyes* i la *Baixà infantil*, que se celebra la vesprada del dia 14, i trasllada el Patró de l'Ermita a la Parròquia, per acompanyar la Mare de Déu el dia de la festa de l'Assumpció, i celebrar la seua festa el dia 16. Esta activitat compta, des de finals dels anys 90 del segle XX, amb la inexcusable col·laboració de la *Penya El Coet* i recentment es complementa amb una *cordà* la vespra de la festa, celebrada en un coetòdrom muntat per a l'ocasió que, tot i que no te la tradició de les de Bétera o Paterna, nodreix i canalitza la clara vocació coetera que sempre ha acompanyat les festes de Sant Roc a Burjassot.

Pel que fa a l'origen de la festa, sabem que l'Ermita de Sant Roc començà a construir-se al segle XVI, però els orígens de la devoció i les festes de Sant Roc a Burjassot són difosos. Tot i que s'ha comentat l'existència de romeries al segle XVIII, el primer testimoni documentat que remet a la festa actual es remunta a l'any 1868, quan es va constituir una confraria de la qual, en sorteig celebrat el dia de la Festa, s'escollien els Clavaris encarregats de celebrar la de Sant Roc de l'any següent, i de donar suport a les festes a la Mare de Déu de la Cabeça, a la del Corpus i a la de l'Assumpció.

Amb algunes variacions, i amb el suport municipal que exigeix l'organització d'esdeveniments públics en l'actualitat, podem dir que aquesta festa ha mantingut l'essència de la tradició, a més de rebre un suport addicional, en les últimes dècades, amb la creació de l'Associació Amics de Sant Roc, impulsada per un conjunt de veïns devots de Sant Roc i amants de la seua Ermita, encapçalats per José Fontelles Pérez i la seua família.

La festa de Sant Miquel potser siga la festa organitzada més antiga de Burjassot. Hi ha documents que proven que en 1344 la parròquia fundacional ja tenia com a titular a Sant Miquel. Els llibres de comptes de la Parròquia del s. XVII fan referència a l'existència de l'Obreria de Sant Miquel, o Obreria Major, encarregada de sufragar les despeses generals del temple; i un document de 1740 detalla unes despeses carregades per l'esmentada Obreria en la celebració de la festa del titular, semblants a les que es gastaven en les de la Setmana Santa, les festes del Corpus o la festa de l'Assumpció.

A banda de la documentació parroquial que deixa constància de l'existència de la Clavaria, l'any 2009 Santiago López tragué a la llum documentació municipal que revela la seua constitució com associació en 1885, per coordinar les seues activitats públiques amb les d'altres organitzacions com la Confraria de Sant Roc, constituïda a la mateixa època.

Sobre el seu caràcter podem dir que, com Sant Miquel es celebra el 29 de setembre i, des de 1927, es la vespra de la Mare de Déu de la Cabeça, això ha fet que les dos celebracions mantinguen una estreta vinculació, propiciada per l'origen i la pròpia idiosincràsia d'aquesta Clavaria.

Si la festa de Sant Roc ha estat a càrrec, normalment, d'homes fadrins o quintos, i ha tingut una certa dependència de l'Ajuntament, la festa de Sant Miquel sempre ha estat a càrrec d'homes casats i, en celebrar el titular de la parròquia, ha tingut un caràcter més religiós, centrat en la celebració de la Missa Major i la Processó, o en donar suport al sosteniment de la parròquia i les seues festes menors.

No obstant això, quan els recursos o l'empenta dels Clavaris ho ha permés, les festes a Sant Miquel han traspassat els murs de l'església, per assolir un caràcter molt més obert i popular.

A més d'actuacions musicals o espectacles pirotècnics, que mai no han faltat, potser els actes festius més representatius, al llarg del segle XX, hagen sigut les cavalcades, *les cantaes* i altres iniciatives de tipus cultural o patrimonial.

Des de la primera postguerra fins els anys seixanta les cavalcades de Sant Miquel, a banda de l'espectacularitat que acostumaven a tindre, es caracteritzaven perquè aquesta servia per a festejar un bateig en el qual el Clavari Major

de Sant Miquel i la Clavariessa de la Mare de Déu de la Cabeça apadrinaven un xiquet, i ajudaven a què alguna família sense recursos celebrara un natalici que, d'altra manera, hauria passat desapercbut. A causa del desenvolupament social i econòmic, aquests batejos, que començaren a fer-se en 1943, es deixaren de fer al llarg dels anys seixanta i, per la mateixa raó, recentment han anat deixant de fer-se les mateixes cavalcades.

Pel que fa a les cantaes, encara que no han sigut exclusives de la festa de Sant Miquel, un estudi detallat del seus llibrets de festes evidència que en elles participaren els millors cantaors i cantaores de totes les èpoques, com el burjassoter *Muquero*, *Conxeta la del Mercat*, *el Xiquet del Carme* o, més recentment, *Josepa* o el godellà Josep Aparicio Apa; entre les freqüents col·laboracions dels membres de l'Entitat Cultural Valenciana El Piló propiciades, sovint, pel gran burjassoter Pepe Barat.

Tampoc no són gens menyspreables els articles de divulgació històrica o cultural que s'han difós a través dels

La Pujà de Sant Roc

La Rodà de Sant Roc, nit de foc i devoció (Foto de Josep V. Castelló Ballester)

llibres de festes de Sant Miquel, o les nombroses contribucions que, des d'aquesta Clavaria, es van fer antigament per a la construcció del temple, en la postguerra per a la seua recuperació i, més recentment, per exemple, per col·laborar-hi a la rehabilitació de la seua façana.

Com a curiositat, respecte del calendari festiu, cal esmentar que entre 1966 y 1975 els actes populars de les festes de Sant Miquel i la Mare de Déu de la Cabeça se celebraren en agost per evitar el mal oratge que durant els anys anteriors va deslluir les festes de setembre.

Per últim, podríem dir que la festa de Sant Antoni, pel seu origen, és la més «pagana» de les quatre que presentem i, potser, una de les més antigues. Molts sociòlegs i etnògrafs afirmen que aquesta celebració naix per la cristianització de cerimònies adreçades a les divinitats, en les quals els llauradors demanaven per la fecunditat dels animals i la protecció de les collites, en els inicis de l'expansió del cristianisme.

Qualsevol que fora el seu origen, és indubtable que aquesta festa és ben popular, sobre tot en pobles de tradició agrícola i, de fet, se celebra en més de 300 poblacions de la Comunitat Valenciana.

La seua singularitat comença per l'ubicació al calendari, ja que es tracta d'una festa d'hivern, celebrada el 17 de gener o, més habitualment, el diumenge més pròxim a eixa data, quan la majoria de festes solen situar-se a les estacions càlides. L'altre tret característic vé donat per la varietat de formes festives que l'acompanyen, que van des de la tradicional benedicció dels animals, fins la celebració de fires i porrats, concursos o jocs tradicionals, calderes o fogueres, que preludien el carnestoltes, passant per la tradició, ben arrelada en alguns pobles, de deixar-hi un porquet solt, que circulava lliurement i era alimentat pel poble i se subhastava el dia de la festa.

Les santantonades valencianes més famoses són, probablement, les de pobles del nord de Castelló com El Forcall, Vilafranca o Sorita, però també són ben conegudes les fogueres de Canals o, ja dins la nostra comarca, les calderes de Massamagrell, Rafelbunyol, Foios o Massalfassar, poble on els quintos celebren una complida festa al llarg de tres dies de foc, soroll i festa al carrer.

Pel que fa al nostre poble, la història de la festa ha sigut estudiada per Santiago López i al seu treball, publicat l'any 2007, ens remetem.

Benedicció d'un cavall en la festa de Sant Antoni en la Plaça dels Furs de Burjassot

Diversos autors han constatat l'existència, almenys des del s. XVII, d'una ermita en el jardí del Castell de Sant Joan de Ribera consagrada a Sant Antoni, i un inventari de la parròquia de Sant Miquel de 1922, comentat per Francisca Arnau, referia l'existència d'un altar i una imatge escultòrica d'aquest Sant, que foren destruïts durant la Guerra Civil.

No ens consta l'existència de confraries històriques ni la celebració de grans festes de Sant Antoni abans del s. XIX, però Santiago López tragué a la llum, en l'esmentat treball de 2007, un conflicte entre el propietari del Castell i l'Ajuntament, produït en 1868, que documenta el costum de portar a beneir els animals a l'ermita del Castell per la festa de Sant Antoni.

Sembla que la conversió del Castell en Col·legi Major, el desenvolupament urbà i la industrialització feren que aquesta tradició anara perdent-se al llarg del s. XX i que els llauradors de Burjassot que volgueren mantindre-la acabaren participant en la festa que se celebrava a la Parròquia de Sant Antoni de València, al final del carrer Sagunt.

Els orígens de l'actual celebració se situen en 1980 quan diverses famílies tradicionalment llauradores com els Blat, Sebastià, Andrés, Suay, Ferrando, etc. promogueren la creació d'una associació per celebrar-hi la festa, que es convertí després en la Peña *El Caballo* i, amb la col·laboració de l'Ajuntament i la Càmera Local Agrària, va celebrar la primera benedicció recent en el barri de l'Almara, on actualment es troba el Centre de Salut.

Amb els mateixos actors, actualment la benedicció s'ha traslladat a la plaça de l'església on aquesta festa, a més de mantindre's com a tradició religiosa, dona eixida a noves sensibilitats com l'estima pels animals o la valoració del patrimoni cultural i etnogràfic

*Burjassot fa la festa i la desfà.
Era infant, i en el pati de sant Roc,
veia lluny la ciutat i veia el mar.
Si m'anava fent home als seus carrers,
més conscientment em feia valencià.
Valencià de Burjassot.
Pedres de les claus de Déu.
Cantons de l'Ama, hi ha foc?
La campana de Sequera
ha tocat el tercer toc.
Pins i pins, antics carrers,
la gràcia dels carrers nous.
Vé la Maedéu d'Agost
i l'endemà vé sant Roc.*

Vicent Andrés Estellés

Burjassot i les Falles

Burjassot és una ciutat fallera amb una llarga tradició, on van arribar-hi les falles, des de València, l'any 1917, ja que, encara que l'origen de les festes va ser la capital, on van començar a mitjan segle XVIII, la nostra ciutat va ser un dels primers pobles de la comunitat a comptar amb un important nombre de monuments plantats. Segons contem, la primera construcció similar a una falla del nostre municipi va ser un arc de triomf de grans dimensions, que es va instal·lar en un lloc important al pas de la processó organitzada per a celebrar la beatificació del Senyor de Burjassot, En Joan de Ribera, amb el lema El Colós de Rodes.

Més endavant, al segle XIX, va aparèixer el primer *llibret de falla*, creat pel poeta Bernat i Baldoví, on s'hi narra l'explicació i el contingut d'una falla amb el lema *El conill, Visanteta i don Facundo* escrit per a la falla de la Plaça de l'Almodí de València, relat graciós i satíric els protagonistes del qual són de Burjassot.

A mitjan segle XX, donat el número i la importància de les comissions falleres de Burjassot, estes van passar a pertànyer a l'Organisme Central Faller i des de llavors són membres de ple dret de la Junta Central Fallera.

La nostra ciutat estava cridada a jugar un paper destacat en el món faller i així ha sigut. De la nostra prestigiosa Escola d'Arts Aplicades i Oficis Artístics n'han eixit excel·lents artistes fallers, arribats a l'escola des de diferents oficis (pintors, ventallers, fusters, jogueters i escultors), ells van ser els pioners d'este gran art, al qual van arribar-hi per a suplementar els seus ingressos, llevant-li hores de son al seu descans.

Anys més tard es va construir la Ciutat de l'Artista Faller, en els límits de Burjassot, i la proximitat d'este complex industrial va fer possible que molts dels nostres veïns, que tenien la il·lusió de ser artistes fallers, pogueren arribar a ser-ne professionals, amb dedicació exclusiva al treball artesà que els entusiasma. D'allí han eixit veritables mestres fallers, com Vicent Agulleiro i el seu germà, Francesc Agulleiro, Agustí Villanueva, Pepe Mendoza, Josep F. Espinosa, Xavier Álvarez, Josep Barat, Josep Herrero, i les sagues de Miquel Santaaulalia, Mario Seguer, Manel Martín, Manel Ferrer, Antoni Triviño i Balaguer i

Xics arreplegant andròmines per a la falla. Mundo Gráfico, 20 de març de 1929. Biblioteca Nacional. (Fotografia Vidal)

molts altres, que van aconseguir nombrosos premis de la Secció Especial a València.

L'art pirotècnic, unit a esta festa, també és molt important a Burjassot. No podem oblidar que la simbiosi de falles i foc és perfecta, ja que la primera mascletà de la història la van disparar a Burjassot. Sempre hem comptat a la nostra ciutat amb dos grans famílies de mestres pirotècnics, els Caballer i els Brunchú, que fins i tot sent originaris de Godella vivien a Burjassot, motiu pel qual ací es va fundar l'Associació Cultural Amics de la Pólvora, hui desapareguda, i que té la seua continuïtat en l'Associació Cultural *Penya El Coet*.

Burjassot també ha assolit grans fites en altres temes relacionats amb les falles, com el teatre en valencià, la poesia festiva, la pilota valenciana, carrers ornamentats, il·luminació festiva i actes solidaris. La veritat és que la nostra festa és molt variada i atractiva.

Durant els cinc dies de març que duren les festes falleres, la nostra ciutat es converteix en un museu d'art efímer, que celebra l'entrada de la primavera. Burjassot, en aquells primers anys del naixement de la festa, era un lloc privilegiat, en el qual la burgesia valenciana hi buscava un lloc agradable, ben comunicat i a prop de la capital, per a instal·lar-hi la seua segona residència. Són ells, els estiuejants, els qui van portar la festa de les falles al nostre poble.

Així, a principis del segle XX, els burjassoters, contagiats per la màgia de les falles, es van animar a plantar monuments fallers per tota la ciutat i és així com va nàixer una tradició fallera, que s'ha mantingut de forma quasi continuada.

A Burjassot, fins a la data, han existit 82 comissions falleres distintes, s'han plantat 1.395 monuments fallers, la nostra ciutat ha donat 69 grans artistes fallers, s'han editat 771 *llibrets de falla*, molts d'ells creats per poetes de la nostra ciutat, hem tingut 1.373 bellíssimes falleres majors i 738 presidents han regit les comissions falleres, tant majors com infantils, durant estos cent deu anys d'existència de les nostres falles.

Esta festa s'ha transmés de pares a fills a través de diverses generacions i les nostres comissions falleres pretenen perpetuar este procés, creant centres de convivència amb un objectiu comú: protegir i enaltir les nostres arrels, les nostres tradicions, els nostres símbols i la nostra llengua.

Amb el pas dels anys la festa hi ha guanyat en presència, fins al punt que en estos moments hi ha censats 4.462 fallers i falleres, inscrits en 13 comissions falleres, que sumats als seus familiars conformen quasi el 30% dels habitants de la nostra ciutat, d'ací ve que puguem oferir a la resta de ciutadans i visitants una manifestació festiva plena de bellesa.

La festa de les falles ha sigut sempre dinàmica i canviant, com a reflex de la vida del nostre poble, i és conseqüència de l'evolució dels valencians, i les pròpies falles han passat de ser obres populars i satíriques, fruit de l'enginy i la improvisació, a ser creacions d'artistes fallers, altament professionals i qualificats.

El nostre més sincer agraïment a les tretze Associacions Culturals Falleres que hui existixen a Burjassot perquè són les millors ambaixadores de la nostra ciutat, i amb el suport de

Falla Alemany-Adjacents (1946)

Falleres en la seu del Partit Republicà (1931)

Falla Mestre Granados (1948)

Falla del General Moscardó (1948)

Exaltació Falleres Majors (1949)

Falla infantil Queipo de Llano i Adjacents (1948).

Falla General Sanjurjo i Adjacents (1950)

Falla del General Weyler (1952)

Sopar de la Plantà de la Falla General Mola (1954)

Falla Josep Carsí-Adjacents (1959)

Falla Millán Astray-Adjacents (1966)

Comissió Infantil Falla Colón-Godella (1956)

Falla Domingo Orozco-Bailén (1962)

Falla Plaça d' Espanya. Fent la replegà (1963)

Falla General Moscardó (1960).

l'Ajuntament i l'Agrupació de Falles de Burjassot mantenen cada vegada més alt el llistó de la nostra festa.

Paral·lelament a la realització del monument, les agrupacions falleres, elaboren, el que s'ha batejat com *El Llibret Faller*. Hereu de l'escrit per primera vegada, en 1885, per Bernat i Baldoví per a la falla de la plaça de l'Almodí. Punt d'inflexió de l'explicació fallera, convertint-se en un element indissociable de la festa que li atorgarà un altre valor afegit, el d'incidir, un poc més, en la crítica satírica del monument. És un document, qualifiquem-lo d'històric, en arreplegar-hi els membres que componen l'agrupació, així com fotografies de la falla del moment, de les falleres infantil i major i els seus respectius presidents. No hem volgut deixar passar l'ocasió i hem inclòs alguns d'eixos Llibrets que són història.

Hui dia, les Associacions Culturals Falleres que existixen a la nostra Ciutat són: Falla Mestre Lope-Josep Carsí, Falla Cristòbal Sorní-Mestre Fernando Martín, Falla Esparter-Mestre Plasència, Falla Fermín Galán-Primavera, Falla Llibertat-Teodor Llorente, Falla Domingo Orozco-Bailén, Falla Maria Ros-Sant Tomàs, Falla Pi i Margall-Arturo Cervellera, Falla Mendizábal, Falla Mariano Benlliure-Séquia de Tormos, Falla Isaac Peral-Misser Doménec Mascó, Falla Nàquera-Lauri Volpi i Falla Plaça El Pouet.

El nostre reconeixement a totes elles.

Falla Auxili Social-Adjacents (1955)

Llegó la fiesta de San José, que aquel año tuvo para la familia excepcional importancia. Desde una semana antes, la granjería corría las calles arrastrando sillas rotas y esteras agujereadas, pidiendo a grito, con monótona canturía, «¡Una estoreta velleta...!».

La plazuela de las de Pajaros tenía un vecindario bullicioso y alegre: gente de pura sangre valenciana, que vivía estrechamente con el producto de sus pequeñas industrias, pero a la que nunca faltaba humor para inventar fiestas. La paternidad de la idea fue del dueño del cafetín [...] un sujeto panzudo y flemático, que gozaba en el barrio de fama de chistoso y había heredado [...]. Era una vergüenza para los vecinos de la plaza no levantar en ella una falla que compitiese con las muchas que se estaban arreglando en varios puntos de la ciudad, y la proposición del cafetnero fue acogida con entusiasmo por toda la gente de los pisos bajos.

El iniciador asocióse a dos zapateros y un carpintero, qué, por tratarse de San Jose, se creía con derecho propio, y todos juntos formaron algo que bien podía llamarse Comité de Vecinos, teniendo por principal objetivo dar sablazos en todo el barrio para el arreglo de la falla [...].

La proyectada hoguera entusiasmaba a los vecinos, siendo el eterno tema de conversación en las porterías y establecimientos de la plaza. [...] La falla es la fiesta popular por excelencia: una costumbre árabe, transformada y mejorada a través de los siglos hasta convertirse en caricatura audaz, en protesta de la plebe.

Arroz y Tartana, Vicente Blasco Ibáñez

Foc, Fum, Color, So i Tradició

L'origen dels focs artificials és incert. Sabem que a Grècia i després a Roma es va utilitzar per a la guerra el temut foc grec, que també s'emprava en espectacles públics, en teatres i circs. En la seua elaboració es mesclaven diversos elements, prenent com a base la nafta a la qual afegien greixos vegetals i diversos minerals. En estos focs no existien els colors, però sí que podien desprendre algun tipus d'olor agradable i fum, per la qual cosa també eren emprats als temples. Amb la descomposició de l'imperi romà van quedar relegats a un segon pla, o en l'oblit, encara que sempre van existir alquimistes que van guardar gelosament la seua fórmula, i en la baixa edat mitjana eren emprats com a arma.

La majoria d'historiadors coincidixen que l'origen de la pólvora negra se situa a la Xina, entre els segles VIII-IX d. C., arribant a Europa entorn de l'any 1200. En la península Ibèrica va entrar de la mà dels àrabs; Marco Polo la va portar a Itàlia i en la zona d'orient mitjà la van introduir els perses. En un principi es va utilitzar com a arma militar i amb el pas del temps es va utilitzar en la vida civil, tant en mineria i pedreres, com en manifestacions lúdiques (festes, celebracions, etc.).

La fórmula de la pólvora negra està composta per:

75% (62-78%) nitrat potàssic

15% (12-20%) carbó vegetal

10% (8-20%) sofre

Estos ingredients es molen per separat i es mesclen, en una composició que varia segons l'efecte pirotècnic que vulguem aconseguir (calorífic, lluminós, sonor, gasós o fumigen); a més, cal tindre en compte que la mescla d'estos ingredients pot canviar les seues propietats de deflagració en funció de la grandària, la puresa i l'homogeneïtat de les partícules que la componen. A esta mescla se li poden afegir diferents mine-

rels (clorat potàssic, magnesi, alumini, ferro, ixes d'estronci, bari, coure, sodi, pols de zinc, etc.) que en cremar produeixen diferents colors. És molt estable i es pot conservar durant llarg temps, encara que és fàcilment inflamable amb l'augment de temperatura, amb la fricció o el xoc i fins i tot pot, amb un simple impuls elèctric, intencionat o no (a causa de l'electricitat estàtica), provocar la seua ignició. Però també cal tindre en compte que, si varien les condicions d'humitat de la mescla, s'alteraran les seues propietats, podent quedar inutilitzada.

La Traca Valenciana

La traca valenciana va nàixer, en 1714, a causa del castic que Felip V va imposar al Regne de València, pel seu suport a l'arxiduc Carles d'Àustria, pretendent a la corona d'Espanya, després de la Guerra de Successió (1701-1715) i a conseqüència de la derrota en la Batalla d'Almansa (Albacete, 25 d'abril de 1707). Apostar per l'arxiduc Carles d'Àustria no sols va suposar per a este regne perdre els seus drets forals, a més, va portar com a conseqüència que la Ciutadella de València, on s'hi va armar els soldats de les tropes derrotades i seu de la principal fàbrica d'armes de la costa mediterrània, fora desmantellada.

Esta decisió va donar peu, segons han investigat els membres de l'Associació Cultural d'Amics de la Pólvora, al naixement del foc valencià, la traca.

Tota la maquinària pesant per a l'elaboració d'armament va ser traslladada des del taller de la ciutadella a Toledo. Als afores de València es va procedir a la crema de les colobrines i altres armes de defensa personal de l'arsenal, que en alguns casos estaven obsoletes.

Nit de Sant Roc, a l'esplanada de les Sitges. Afortunadament els castells ja no s'hi fan. (Foto de Vicente Aparicio)

El foc va destruir la fusta dels canons, fusells i colobrines. Les restes d'estes armes van ser comprats pels ferrers valencians, que els van fondre per a transformar-los en ferradures i ferramentes. No obstant això, en la zona de Burjassot, Godella, Bétera i Montcada, d'on procedien la major part dels operaris del Parc de la Ciutadella, el ferro mai va ser fos. Els canons de les colobrines, que els vilatans cridaven *tranques*, i de les bombardes que van defensar les muralles de València, *cantarelles*, van ser utilitzats pels mestres picapedrers per a disparar pólvora, segons un antic ritu del foc. Els clavaven en el sòl i els feien detonar, el seu so en disparar-se era *trac*, si es disparaven diversos seguits *trac, trac, trac*, d'ací l'origen de la paraula *traca*, i a la persona que la disparava, *tranquer* o *traquer*. Esta argumentació ens fa pensar que a Burjassot, al costat d'alguns pobles de l'horta valenciana, es troba l'origen de la traca. Per tot això, opinem que l'origen de la traca valenciana està a Burjassot, cap a l'any 1714.

A partir dels anys huitanta del segle XIX no falten referències als actes festius en els quals s'utilitzava la pirotècnia i els focs artificials a Burjassot; així podem llegir que en 1880, amb motiu del centenari de la construcció de l'església de Sant Miquel, es van celebrar grans festejos: *A la matinada del segon dia vol general de campanes i dispar de morterets, repetint-se a les dotze del matí el tret de morterets en número de 1500, amb les seues corresponents traques[...] A les onze de la nit en finalitzar la música oferida per la banda de Veterans d'esta ciutat... Disparant-se acte seguit una gran corda de focs artificials[...] El tercer dia (30 de setembre) en la matinada vol de campanes i dispar de gran nombre de morterets [...] a les 10 començara la solemne funció religiosa [...] Durant la missa es faran repetits dispars de traques i morterets [...] a les cinc tindrà lloc la processó principal, en finalitzar es dispararà una gran traca que finalitzarà en la cúpula del campanar i a les 10 de la nit un bonic castell de focs artificials.*

En 1898, per a les festes de la Mare de Déu de la Cabeça, podem llegir *que es dispararan gran nombre de morterets, un llarguíssim engrallat i un castell de focs artificials*. Estos actes pirotècnics, associats a l'*engrallat*, van ser durant molts anys la senya d'identitat de Burjassot. Ací no podia disparar qualsevol pirotècnic, se'ls exigia molta més càrrega de pólvora, que provocava major efecte sonor, i això feia que els habitants dels pobles d'al voltant, i fins i tot de València, es desplaçaren per a presenciar l'espectacle.

En 1901, en el preludi de l'òpera en tres actes *El Fantasma*, del mestre Salvador Giner i Vidal, l'orquestra descrivia: *l'alba, el rosari, l'aurora, el dispàrde la mascletà seguida de l'engrallat i de les cantarelles [...] en un poble del regne de València l'any 1854.*

Com ja hem esmentat, a Burjassot hi havia diverses pirotècnies, però per la seua perillositat la llei els obligava a instal·lar-s'hi fora del nucli urbà, la qual cosa no impedia que en algunes cases del poble les dones prepararen les canyes i els cartutxos per a, posteriorment, ser emplenats i acabats en el taller pirotècnic.

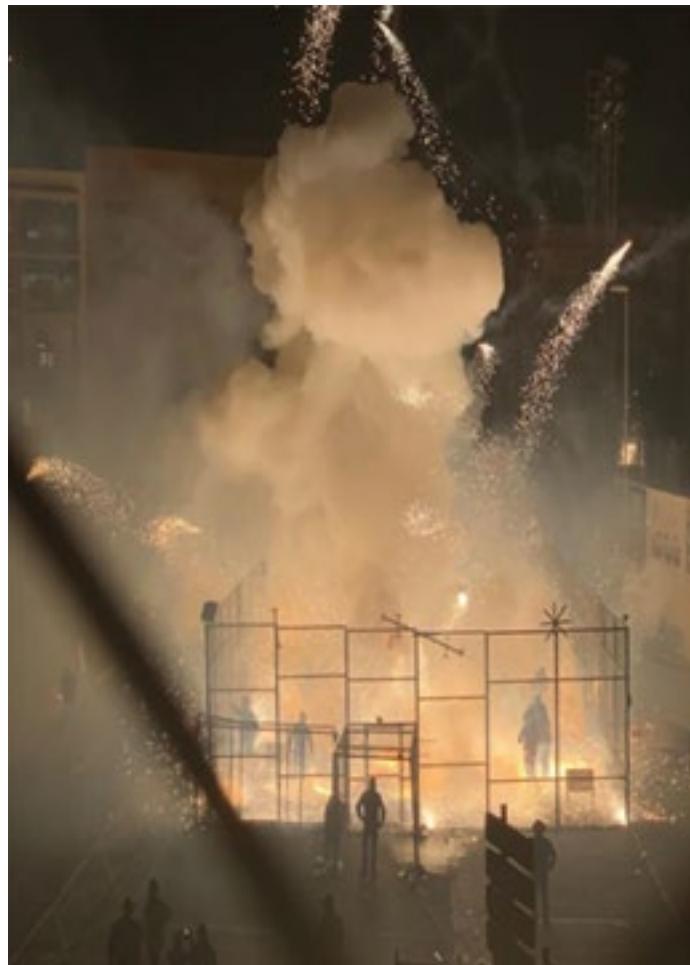
L'any 1922 es va produir un terrible accident en la pirotècnia de Joan Ballester Estellés, situada entre els cementeris de Benimàmet i Burjassot, en el qual van morir 4 persones. Uns anys més tard, en 1927, va ocórrer un altre fatal accident en una

pirotècnia clandestina entre Burjassot i Benimàmet, prop de les vies, causant-li la mort a 2 persones.

A Burjassot, hi vivien i tenien la seua seu social les saques pirotècniques dels mags Vicent Caballer i Lluís Brunchú, que, a més, eren els que disparaven habitualment al poble, amb els consegüents *piques* entre ells, fent formidables *masclatades* i castells de focs artificials. Com a anècdota direm que estos pirotècnics es van reconvertir, durant la Guerra Civil, en fabricants de bengales i cartutxos amb finalitats militars i per a la construcció de refugis antiaeris. Una vegada finalitzat el conflicte van seguir amb les seues activitats en el món de la pirotècnia, portant el nom de Burjassot i Godella per Espanya i el món sencer.

Preparació de la traca

En els anys 80 del segle XX, els germans Fernando i Manolo García Gamón, propietari d'una empresa d'injecció de plàstics a Burjassot, es van posar en contacte amb els pirotècnics, Lluís Brunchú i Vicent Caballer, que eren amics íntims, per a investigar la possibilitat de substituir el cartó que s'utilitzava per a albergar la càrrega de les carcasses i les canyes dels coets per contenidors de material plàstic, guanyant en seguretat, tant en la manipulació i el transport com per al públic. Fruit d'esta col·laboració va sorgir una revolució en el món de la pirotècnia moderna, ja que el plàstic oferia la possibilitat de mantindre la mescla pirotècnica en òptimes condicions, protegint-la de la humitat, al mateix temps que s'evitava la caiguda de les perilloses canyes des del cel, que sovint aconseguien a alguns espectadors. En l'actualitat, són els seus fills els que regenten l'empresa, posseeixen més de 60 patents en vigor i, fruit de l'I+D, les augmenten a una mitjana de 4 per any, exportant a més de 10 països.

L'any 2000, Joan García Estellés, de la mà de l'Associació d'Amics de la Pólvora, dels clavaris de Sant Roc i de l'Ajuntament, van recuperar la tradicional mascletà, coneguda com *engrallat*, realitzant-la en la Plaça de Sequera de Burjassot. També van fer una altra, anys després, enfront de l'església de Sant Miquel.

No podem oblidar *la Baixà infantil, la Rodà, la Pujà* i *la Cordà*, tots estos actes organitzats per la *Penya el Coet* en col·laboració amb l'Ajuntament de Burjassot i amb la participació dels clavaris de Sant Roque.

La manifestació popular festiva de *La Cordà* té el seu origen, aproximadament, en 1814, quan, en finalitzar les festes religioses, s'aprofitaven els coets sobrants de la festa. Els fusters i els hòmens que s'atrevien es convertien en els protagonistes de la festa. *Primer feien una ofrena del foc, de pares a fills, d'avis a nets [...] com un baptisme de foc, un pas del valent cap a l'homenia!* Després d'este ritu començaven a llançar indiscriminadament els coets a l'aire, llançant-los els uns contra els altres i intentant retornar-los al seu origen, malgrat la seua trajectòria erràtica, enmig de la confusió i el bullici, creant un caos organitzat.

La Cordà de Burjassot la podem definir com una tècnica pirotècnica en la qual l'artifici pirotècnic és l'eix de l'esdeveniment, i està produït mitjançant tècniques específiques del mestre pirotècnic, al qual prèviament li hem comunicat el tipus de coet que volem utilitzar.

És a més un ritual, que comença quan es descarreguen els coets i es reparteixen als tiradors perquè els posen en els calaixos dels diferents llocs, que continua quan els tiradors s'hi fiquen les granotes i, una vegada dins del clos, realitzen l'ofrena del foc a l'home, tant a aquells que desafortunadament ja no s'hi troben entre nosaltres (dispar de 21 salves), com als que participen en *la Cordà*. Encenent les metxes que s'utilitzaran, amb el foc sagrat que està en el fanalet. Este s'encén el dia de la *Baixà* amb el foc sagrat en l'ermita i es manté encés fins que finalitza *la Cordà*. Per a nosaltres és el colofó de la festa. Esta tradició la manté viva la *Penya el Coet*, que en 2020 compleix el seu 25é aniversari.

La Disparà o La Mascletà, obra de Constantino Gómez Salvador, presentada en l'Exposició Nacional de Belles Arts de Madrid en 1904

21.

*Teatres
i cinemes*

A mitjan segle XIX, la burgesia que estiuejava als poblats del Grau i de la Malva-rosa, en arribar el mes de setembre, a causa de les inclemències climàtiques adverses, donaven per finalitzada la seua temporada d'estiueig i, bé per la moda o buscant les condicions adequades, anaven a residir als pobles tranquils de l'horta dels voltants de València, i un dels preferits era Burjassot.

Després dels disturbis ocorreguts a València, en 1869, van buscar refugi en estos pobles i van començar a comprar propietats. Coincidint amb l'arribada del tramvia i del *trenet* es va accentuar eixa tendència, i es va assentar a Burjassot una florent colònia de persones procedents de València, pertanyents en la seua majoria a la xicoteta burgesia, en principi per a estiuejar, i, amb el temps, alguns hi van fixar la seua residència habitual. Estos nous veïns van portar amb ells les seues inquietuds culturals, organitzant vetlades artístiques a les terrasses i patis de les seues flamants viles. Hem pogut constatar que, a l'octubre de 1866, es van organitzar vetlades de teatre, una d'elles a benefici dels pobres. L'augment d'esta colònia va portar aparellada la necessitat de construir-hi llocs on poder reunir-se i gaudir dels espectacles del moment.

El primer teatre del qual tenim referència a Burjassot va ser construït per Juan Olmos, i es va inaugurar el 6 d'agost 1892. Va ser conegut com *El Teatre de les Colònies*, era de fusta, amb tendal de lona, semblant al de Pizarro (de València), però amb una capacitat de 1.500 espectadors i estava situat prop de l'estació de Godella, en la confluència dels carrers Mariano Ribera i Sant Vicent, per la qual cosa era conegut com a Teatre de les Colònies de Godella. Estava, doncs, lluny del que hui considerem el centre urbà, ja que l'Ajuntament estava situat prop del Castell de Sant Joan de Ribera.

Un any més tard, el diumenge 29 d'octubre 1893, es va inaugurar el local del Cercle Catòlic Obrer de Burjassot. Esta associació cultural, nascuda en 1887, perquè servira com a punt de trobada i per a la realització de diverses activitats culturals, va allotjar en els seus inicis una banda de música, que va participar en diversos esdeveniments, i que va ser guardonada en el certamen celebrat en la Fira de Juliol de 1894. Posteriorment, es va construir un teatre que aniria consolidant-se gràcies a l'esforç dels seus integrants, fins a aconseguir la seua plenitud en 1905. Gràcies al seu propi quadre d'actors i a la seua escola de declamació, ha jugat un paper fonamental en la formació de nombrosos actors nascuts a Burjassot, algun d'ells de talla internacional, com Antonio Valero.

En 1975 es va enderrocar l'antic edifici, que tenia capacitat per a 360 espectadors, i es va construir un nou local, amb un aforament limitat a 200 butaques. Encara pot observar-se, en l'entrada principal, l'arc de pedra pel qual s'accedia a l'antic edifici. Esta institució, l'activitat de la qual es manté encara en l'actualitat (amb teatre, orfeó, cinema, música, poesia, conferències, exposicions, etc.) és una de les deganes en el panorama cultural de la nostra ciutat.

A penes uns anys més tard, a l'agost de 1896, els germans Ballester van obrir el *Teatre Novedades de Burjassot-Godella*, més conegut com a *Teatre Novedades*, que estava situat en la plaça del General Weyler. Este ampli local tenia capacitat per a 950 butaques i en ell es representaven comèdies, sainets en valencià, sarsueles, òperes i musicals; en molts casos per companyies de gran prestigi. També va ajudar a la formació de futurs

actors, ja que per ell van passar els diferents grups d'aficionats i alumnes de les escoles de teatre i de declamació que existien en la nostra població.

També es va utilitzar per a celebrar les festes patronals i organitzar gales benèfiques, destinades a fins tan lloables com: recaptar fons; per a la marina de guerra, els excombatents de les guerres de Cuba i el Marroc, a benefici de la nova banda de música, per a la construcció del nou edifici destinat a escoles i ajuntament, o per a la festa del Gos.

A partir de 1908 va alternar les funcions de teatre amb el nounat seté art. Les primeres pel·lícules eren curtmetratges i la falta de so se suplia amb un pianista, que posava la banda sonora, i un narrador, *l'explicador*, que en comentava les escenes.

En ell es realitzava la festa de la flor dedicada a la poesia i la dona, que posteriorment es dirien jocs florals (1952). Amb motiu de la celebració del XXV aniversari de la Coronació Pontifícia de la Mare de Déu de la Cabeça va servir com a seu dels jocs florals i en la seua última etapa va servir només com a cinema gestionat per Antònia Martínez Gimeno. Va ser enderrocat entre 1968-70.

Igual que en el cas anterior, l'existència de diverses associacions a Burjassot va comportar la construcció de salons en els quals poder reunir-se i dur a terme les seues activitats. Este és el cas del *Saló Teatre de la Societat La Gran Penya*, que va estar actiu entre 1918 i 1926. Esta societat comptava amb dos quadres de declamació, un còmic-dramàtic, dirigit per Vi-

Entrada del Cercle Catòlic en l'actualitat

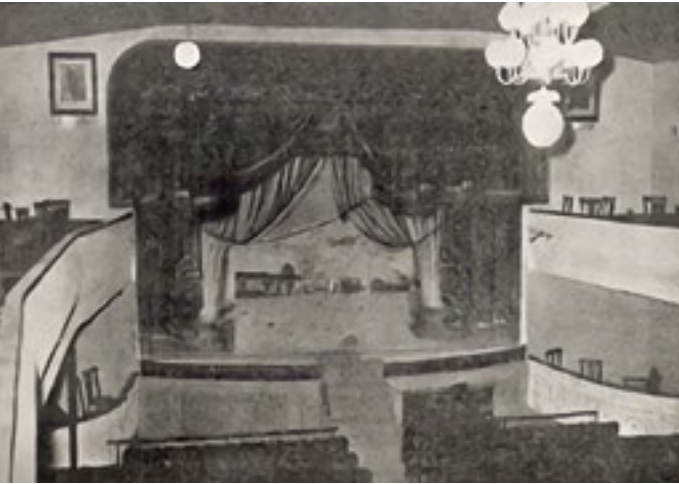
Programa del Cercle Catòlic

Façana de l'antic Teatre Novedades

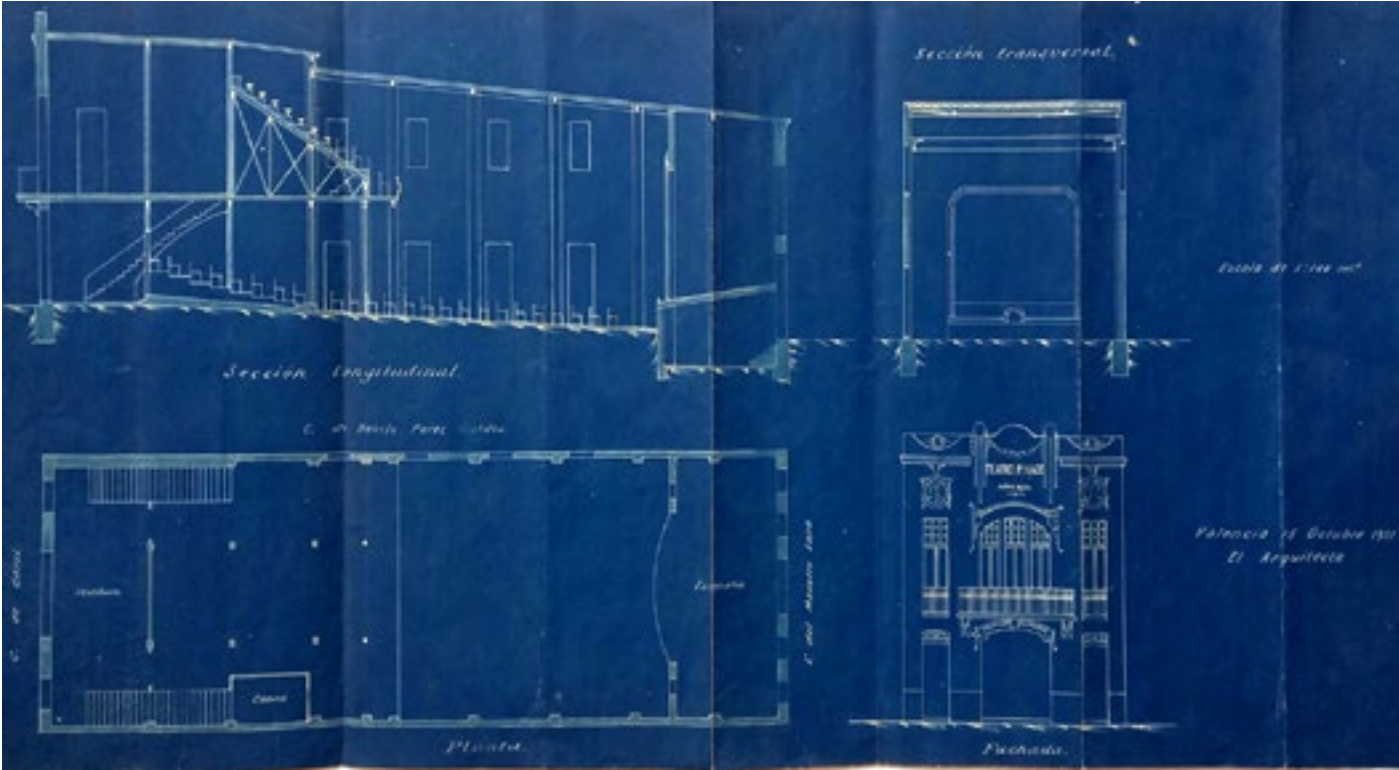
Teatre Novedades

Cercle Catòlic

Façana de l'antic Teatre Pinazo

Secció transversal de l'edifici i detall de façana del Teatre Pinazo (A. M. B.)

cente Hernández, i un altre de sarsuela, dirigit per l'actor Julio Casinos. Organitzava, com ho feien moltes altres, jornades de lectura poètica, vetlades teatrals, revetles, concursos de disfresses, jocs florals i actes benèfics.

Un altre dels referents va ser el *Teatre Pinazo*, situat al carrer de Josep Carsí, cantonada amb Pintor Pinazo, i inaugurat a la fi de l'any 1921 pel Sr. Alcanyís. Ix a subhasta l'any 1923 i a partir de 1924 figuren com a propietaris els senyors Juan Bautista Alcanyís, Soriano i Pastor. Pels seus luxosos acabats i la seua gran capacitat, més de mil persones, va suposar una forta competència per al *Teatre Novedades*, de la qual es beneficiaven els espectadors, ja que podien gaudir de representacions de primer orde (comèdies, sainets, sarsueles, varietés, revistes o musicals) així com de la projecció de pel·lícules. Igual que el Novedades en ell es van realitzar vetlades benèfiques, jocs florals, va arribar a albergar, fins i tot, vetlades de boxa (30 de juny de 1934) i en els seus últims anys, va ser gestionat per la senyora Antònia Martínez Gimeno i va acollir les presentacions de les comissions falleres de Burjassot. Va ser enderrocac a la fi dels anys 50. El seu solar es va utilitzar per a la construcció de vivendes.

Pel 1921 va obrir les seues portes el *Cinema Olympia*, situat al carrer Jorge Juan o del Tramvia. El local comptava amb un aforament pròxim a les 500 places, i es va dedicar exclusivament a la projecció de pel·lícules, en principi de cinema mut, encara que en 1928 es va organitzar alguna vetlada de Boxa. Al març de 1931, el seu propietari, Emilio Mora Esteban, va invertir una important quantitat de diners per a instal·lar el cinema sonor.

Coincidint amb l'obertura del *Cinema Tívoli*, el local va ser remodelat, modernitzant-lo i augmentant-ne la seua capacitat a 770 seients. Els últims anys, se'n va fer càrrec, de la direcció, Antonia Martínez Gimeno, activitat que compaginava amb el Cinema d'Estiu que no era més que un solar a l'aire lliure, pròxim a la caserna de la Guàrdia Civil, on els espectadors (fins a 900 persones) hi acudien les nits d'estiu, per a veure pel·lícules a la fresca, asseguts en cadires plegables de fusta i sopant grans entrepans *ben guarnits*.

El *Cinema Olympia* va ser derrocat en 1969 per a construir-hi vivendes. El solar on estava la terrassa d'estiu va ser adquirit per l'Ajuntament, que va construir-hi, en 2010, un edifici dedicat a aparcament de vehicles.

En 1931 es va inaugurar el *Teatre Cinema El Progrés*, també conegut com a Teatre Giner, edifici construït per la societat de mestres obrers *El Progrés*, situat al carrer del Dr. Moliner, que tenia el seu propi grup d'actors. Era un local reduït, en el qual es van representar funcions teatrals fins a finals dels anys 50, en què es va transformar en cinema, alternant la projecció de pel·lícules amb les sessions de teatre, especialment sainets en valencià. També va albergar presentacions falleres i va arribar a utilitzar-se com a casal faller (Falla Domingo Orozco) a la fi dels anys 60.

En els anys 70 el pis superior va ser utilitzat com a aulari del col·legi Miguel Bordonau, però va haver-hi algun despreniment i es va clausurar. L'Ajuntament de Burjassot en va reclamar la seua titularitat, va començar a restaurar-lo l'any 1986, però no n'acabaria la remodelació i restauració fins a l'any 2001, deixant un aforament de 160 butaques. Durant un temps va ser

seu de l'Escola Municipal de Teatre. Malauradament, atés que l'edifici presenta importants deficiències, està pendent d'una nova rehabilitació.

L'últim d'estos locals a construir-se va ser el *Cinema Tívoli*; la inauguració va tenir lloc a la fi de 1954, en un moment en què les projeccions cinematogràfiques estaven en el seu màxim apogeu, propietat d'Antònia García Martínez (filla d'Antònia Martínez Gimeno), que forma societat amb Francesc Durá Estellés, apoderat de l'empresa i el Sr. Alegre donant lloc a la societat (Aldugar) que gestionaven també el cinema Capitoli de Godella i el de Rocafort. Tenia una capacitat de 1.296 localitats, per la qual cosa va ser el de major capacitat de l'època. Oferia tres sessions setmanals, en sessió contínua, es va tancar en els anys 80, quan va arribar el declivi d'esta fórmula, i es va reconvertir en un bingo que, al cap de ben poc, va tancar de manera definitiva.

El local va ser adquirit per l'Ajuntament de Burjassot, que el va remodelar a fons, transformant-lo en un espai multiusos, amb dos sales. La principal pot utilitzar-se per a representacions teatrals, concerts de música o sala de projeccions, i compta amb un aforament de 550 butaques. Esta sala s'utilitza també per a la realització de les presentacions de les comissions falleres del municipi. L'altra sala, més reduïda, està orientada com a sala multiusos, i permet ser compartimentada mitjançant barandats mòbils. L'edifici compta amb servei de cafeteria.

No podem tancar este apartat sense fer esment d'altres espais que van ser utilitzats per a estos mateixos fins, i que molts veïns no recorden, com el Gran Parc Faller; l'amo del local era Josep Liverós i el gestionava l'empresa Comissió falla Plaça de la Victòria i adjacents (actual plaça de la Concòrdia). Estava situat al carrer d'Isabel la Catòlica, just on ara s'alça el Col·legi Joan XXIII, i a més de cinema a l'aire lliure, oferia pista de patinatge; en ell, també es realitzaven revetles, espectacles de varietats (oficiant de presentador, Joaquín Prats), presentacions falleres i activitats esportives amb un aforament per a cinema i teatre de 800 cadires i per a balls de 400. El Cinema Lucense, que estava situat al carrer Escalante, prop de la Granja del mateix nom; o el Cinema Paraíso, que era al carrer d'Isaac Peral, comptava amb sala coberta i terrassa, amb més de mil localitats, i que a més de projeccions de cinema s'utilitzava per a funcions de teatre, espectacles de varietats, i fins i tot presentacions falleres.

A més a més, com ja hem fet esment, a principis del segle XX, alguns particulars projectaven pel·lícules en els seus propis domicilis, com és el cas d'Ignasi Polo Gil, que al setembre de 1908 va obrir un cinema en el seu domicili, al carrer Major, que va cessar la seua activitat a la mort d'este, esdevinguda al novembre de 1915.

Cinema Olympia

Cinema Tívoli

Teatre Cinema el Progrés

Programa del Cercle Catòlic

Cartelleres de les pel·lícules que es van projectar als cinemes de Burjassot

22.

Bandes de música

Els orígens de la música de banda a Burjassot coincideixen amb el fenomen bandístic, que va tenir lloc en l'últim quart del segle XIX, amb motiu de la Restauració i el final de l'última guerra carlista.

Eixa primera formació, sense nom propi, però amb l'apel·latiu de *banda de música del poble*, va estar dirigida l'any 1878 per un jove burjassoter Victoriano Muñoz Alcanyís, qui va deixar constància de la seua competència en diverses ocasions.

Un incident menor, amb un rerefons polític, va donar lloc a l'aparició de dos posicions enfrontades i a la creació d'una segona banda de música, batejada pels veïns com la *Nova*, encarregant-se de la seua direcció el Sr. Doménec Riera García, *el del Castell*, i que duria el nom de Joventut.

Les dos formacions van iniciar una rivalitat, que va trobar el seu màxim exponent en successius certàmens del recentment creat concurs de bandes de la Fira de Juliol de València, que van condicionar, en un curt termini i de manera desigual, la vida musical d'estes.

En 1887, la banda Joventut va concórrer al concurs que va tindre lloc en l'Albereda, alçant-se amb el segon premi, sota la direcció de qui seria, des de llavors, el seu director, el Sr. Félix Soler Villalba. Els dos anys següents totes dues societats musicals van competir, amb diferents resultats, en els certàmens musicals que es van convocar. Els concerts es van traslladar a la plaça de bous, on, en 1889, la banda *Vella*, dirigida pel Sr. José Moreno Pérez, va obtindre un cinqué premi. És l'inici de la progressiva decadència de la banda Joventut, a conseqüència de la marxa del seu director i la falta de suport institucional.

La banda *Vella* va iniciar un període de destacada activitat musical, sota la batuta del nou director, Sr. Vicent Belenguer Martí, que la portarà a participar en el Certamen Musical de 1892 i a ser nomenada *Música Municipal* per l'Ajuntament. Per part seua, la banda Nova, tot cercant el suport d'una associació amb idees pròximes als seus orígens, va passar a integrar-se en el Cercle Catòlic.

Les dos entitats concorreran, de nou, en 1894, al concurs musical de la Fira de Juliol, en la Secció Primera, aconseguint la banda Joventut Musical del Cercle Catòlic alçar-se amb el segon premi, sota la direcció del Sr. Mariano Lorente, mentre que la banda *Vella*, dirigida pel Sr. Antonio Rodríguez Baldo, va aconseguir un tercer premi.

Ambdues van patir les conseqüències d'eixa confrontació, produint-se un rosari de baixes, la qual cosa va forçar-les a la unificació, a principis de 1895, amb el nom de Centre Artístic Musical, sota la batuta del mestre Sr. Mariano Lorente, presentant-se novament al concurs, en la Tercera Secció, amb el nom de Banda de Burjassot, aconseguint una menció honorífica. A partir d'este moment es va produir un esllanguiment de l'activitat musical, que en poc temps la va abocar a la seua desaparició, quedant un reduït grup de músics que, sense cap patrocini, eren requerits per a actes puntuals, quedant la participació bandística de les festes a càrrec d'agrupacions foranes.

Amb l'entrada del nou segle, i en un intent d'impulsar una nova banda, es va formar, en 1903, la Unió Musical, presidida pel Sr.Vicent Pont, que va exercir, durant un breu període de temps, la representació musical en les processons cíviques, esdeveniments i actes festius al costat d'altres formacions.

Esta situació perdurará en el temps, fins a la constitució, en 1908, d'una nova societat artística amb el nom de Centre Musical Recreatiu, presidida per En Francesc Martí, i integrada per un nodrit nombre de músics, sota la direcció del Sr.Antoni Caravaca Alpañez. Des de la seua creació va rebre el suport institucional, realitzant destacades actuacions dins i fora del municipi, i participant assíduament en les falles i en les festes vicentines de València.

Amb la creació d'una secció filharmònica va passar a prendre la direcció de la banda En Benito Pérez. La seua constant activitat musical el portarà a involucrar-se desinteressadament en diferents actes en benefici de les obres de les noves escoles i Casa Capítular. Les diferències ideològiques dels seus components la van portar a la seua desaparició a la fi de 1916.

Un grup de músics, seguint al seu últim president En Sabino Bueso, van fundar la Societat Instructiva Unió Musical, formació que, com les seues predecessores, ostentarà la condició de música associativa de la població, participant activament en actes locals i festes a València fins a la seua dissolució l'any 1919.

La música de banda va quedar relegada, una vegada més, a un reduït grup d'aficionats, que eren requerits en ocasions assenyalades.

La desaparició, en 1921, d'este grup va comportar un prolongat període en què la música de banda va recaure sobre formacions alienes a la localitat, donant lloc a realització, l'any 1926, d'un Certamen Musical on van participar diverses bandes de la província.

Per a estimular les nombroses inquietuds musicals, i amb la finalitat de formar una banda de música a Burjassot, es va crear en 1949, per iniciativa del Sr.Pedro Bueno Gil, una junta municipal, amb l'ajuda de destacats personatges, com En Josep Barrera Bort, que va donar lloc a la creació d'una Acadèmia Municipal de Música. Eixe va ser l'origen de la desitjada formació bandística (1950), que es va denominar Associació Cultural i Artística d'Amics de la Música, presidida per N'Alejandro Bonora Muñoz i amb seu social en l'emblemàtic *Embarronat* del Pati de les Sitges.

Instituïda ja oficialment amb el nom d'AGRUPACIÓ MUSICAL LES SITGES, ben prompte va sorgir la necessitat de traslladar-se a un local més ampli. És el començament d'una destacada activitat social basada en la pràctica de la música, que es va completar, amb el temps, amb una rondalla, el club d'escacs Celada i l'associació esperantista de la ciutat, convertint-se en un punt de referència i trobada on van esdevenir-se destacats fets de la vida burjassotera.

La novella formació bandística, dirigida pel Sr.Enrique Martínez Martínez, va participar al Certamen de Bandes de València de 1956 i 1957, on van realitzar meritòries actuacions, participant així mateix al Certamen Musical de Benissanó. Fruit d'eixa intensa activitat musical seran els seus primers guardons en els concursos de pasdobles per a bandes civils de Montcada (primer premi) i Torrent (tercer premi).

En 1958 es va fer càrrec de la direcció de la banda el Sr.Amador Martínez Faubel. S'obria una etapa on la formació va intervindre en destacats concerts i festivals, marcada pel progressiu augment dels seus components i una creixent

massa social, que va obligar a l'adquisició d'un nou local, en propietat, per a satisfer les seues nombroses necessitats. Coincidint amb el I Festival de Bandes, organitzat per l'Agrupació en 1978, i la compra del nou instrumental, va tenir lloc una notable potenciació de l'escola de solfeig, a la qual es va incorporar En Francesc Casaní Llorens. Després de molts anys d'absència, l'Agrupació Musical Les Sitges, va participar (1981) en el Certamen de Bandes de València, quedant constància del seu bon moment i alt nivell musical, rebent merescuda recompensa en el Certamen de Benifaió amb la consecució del primer premi.

A principis de 1984 és presentat, com a nou director, el Sr. Josep Lluís Casielles Camblor. Eixe mateix any es va concórrer al Certamen de Bandes de València en la Segona Secció. Les actuacions realitzades van aconseguir un gran nivell i, fruit d'estes, van ser els èxits obtinguts en el X Concurs Provincial de Bandes Civils de la Diputació de València, en la seua Tercera Secció, aconseguint el primer premi i, posteriorment, en el VIII Certamen de Bandes de Música de la Comunitat Valenciana, aconseguien el segon premi.

A mitjan 1990 va prendre el relleu el Sr. Enrique Fóres Asensi. Sota la seua direcció, va participar (1993) en el XVII Certamen Provincial de Bandes de Música en la Secció Segona, obtenint el tercer premi.

En Francisco Javier Chornet Mena es va fer càrrec de la direcció de la Banda en 1994, incentivant la faceta docent amb el nomenament de professors en les diverses especialitats. Arran d'això va sorgir, com a tal, una Banda de l'Escola, amb l'objectiu de formar als educands abans de passar a formar part de la Banda Simfònica.

Sota la seua batuta es va participar en diversos concursos, obtenint els següents guardons:

1997.- 3r Premi. Certamen de la Diputació de València. Segona Secció.

1999.- 2n Premi. Certamen Internacional de Bandes de València. Segona Secció.

2001.- 2n Premi. Certamen Internacional de Bandes de València. Primera Secció.

2003.- 2n Premi. Certamen de Campo de Criptana (Ciudad Real).

2004.- 2n Premi. Certamen Internacional de Bandes de València. Segona Secció.

Després que se n'anara, l'any 2005, va tenir lloc un període de selecció per al nomenament d'un nou director, la qual cosa va generar un període de continus alts i baixos, combinats amb destacades actuacions.

En 2008, es va nomenar En Javier López Salón, músic format en l'Agrupació, professor en l'especialitat de clarinet i director de l'escola de música i de la banda juvenil. A partir d'eixe moment es va produir un progressiu impuls en l'activitat musical. L'agrupació va realitzar la seua primera eixida internacional (2011, *Schwarzwald*, Alemanya). El model d'ensenyament musical i la potenciació de nombroses especialitats van donar com a fruit la creació d'una orquestra, un conjunt coral i es van establir les bases per a la formació en els pròxims anys d'una prebanda i una banda sènior.

La Banda Simfònica va concórrer (2012) al VI Certamen Internacional de Bandes Vila de la Sénia, en la seua Primera

Secció, obtenint el primer premi. Així mateix, es va realitzar la interpretació i gravació de l'Himne del Centenari del Burjassot Club de Futbol, equip degà de la Comunitat Valenciana; es va prendre part en importants concerts monogràfics de destacats compositors en el Palau de la Música, encaminant a la formació a l'aconseguiment d'un gran nivell artístic i a participar, l'any 2016, en el Certamen Internacional de Bandes de Música de València en la seua màxima categoria, la Secció d'Honor.

Centre musical Recreatiu (1911-1912)

Agrupació musical Les Sitges (1956)

Certamen Internacional de Bandes de Música "Ciutat de València" (2016)

23.

Costums i
tradicions

Els pobles s'identifiquen pels seus costums i tradicions, eixes que passen de generació en generació i que són com uns signes d'identitat que s'obtenen, sense voler-lo, en nàixer i, amb el temps, formen part de nosaltres, dels nostres records.

És cert, que les tradicions canvien, a conseqüència de nous hàbits i coneixements, a causa de la necessitat d'adequació a l'entorn i per l'efecte d'altres grups socials amb els quals s'estableixen relacions. S'adapten als nous temps, però no hem d'oblidar-les, encara que a vegades ens és impossible preservar-les per al futur. Amb elles, viatja en el temps una part de nosaltres mateixos, de la nostra memòria.

Durant la infància anem assimilant els hàbits de l'entorn i, per descomptat, els de la família; parem atenció a cada acció, estudiem i ens captiva cada acte que se celebra, parem atenció a cada paraula que es diu, fins i tot ens esforcem per retindre-les, especialment aquelles que repetixen contínuament els nostres majors i que ens semblen imprescindibles per a poder moure'ns en el nostre entorn. Tot ens és nou i especial.

Segons anem creixent, som capaços d'entendre molt millor eixes tradicions, de practicar-les i d'anar formant part d'elles, perquè ja han aflorat les emocions. Sentiments que ens produeixen que visquem cada costum amb apassionament, que ens esforcem per conservar-los i que ens sentim orgullosos quan parlem d'ells. És pel que pretenem fer còmplices als més xicotets d'esta manera de vida, plena de costums, que s'han convertit en cultura i, a vegades, en la identitat d'un poble. Les persones ens trobem tan lligats als hàbits del nostre origen que, si ens hi distancien, mai perdrem la seua identitat, la nostra identitat. En definitiva, hem construït tot un llegat cultural d'una transcendència excepcional.

Una herència carregada d'experiències i moments únics que es viu amb enyorança per aquells que van sumant anys de records a la seua esquena i amb il·lusió per aquells que ho senten per primera vegada, però sempre amb força perquè eixe llegat mai acabe en l'oblit.

En resum, els éssers humans creem cultura. Les nostres maneres de pensar, de sentir i d'actuar, la llengua que parlem, les nostres creences, el menjar i l'art, són algunes de les seues expressions.

Burjassot ha conservat les seues manifestacions culturals-costumistes mitjançant la llengua, la tradició oral, la música, la dansa i l'artesanía; la seua manera de vestir, la seua visió del món i les seues pràctiques rituals i religioses. Són tantes i tan riques que ens és impossible, en estes breus línies, abastar-les totes, la qual cosa ens ha portat a seleccionar algunes, unes altres tan sols les esmentarem. Segur que les persones, amics i veïns, que lliguen este article, en recordaran moltes altres.

Evoquem, doncs, algunes d'eixes expressions, la primera que ens ve a la memòria, són els jocs que es duen a terme durant la infància i que han perdurat en el temps, gràcies a què romanen en la memòria dels més majors, records que, en alguns casos, estan condemnats a desaparèixer. En la seua majoria es tracten d'esbargiments a l'aire lliure que es comparteixen amb unes altres amistats, permetent-los entretenir-se al mateix temps que corren, salten, desenrotllen habilitats, fan exercici i, molt important, es relacionen.

Recordarem alguns d'estos, que segur rememoraran les persones més madures del terme. Alguns dels jocs tenen dife-

rents noms i s'acompanyaven de cançons, per exemple: *les birles, les bitlles, al canut, al cércol, a la gallineta cega, el pollet anglés, mare carabassera, a les cucanyes, al mocador, a botons, tallar terreny, la corretgeta, peus quiets, als quatre cantons, sambori, tres en ratlla, xapes, pedretes, pissiganya, xurro va, la goma, la trompa, caicos, fer arca; bes, veritat o atreviment; guanyar terreny, pic i pala, el rogle de la cadira o la taba*. Sens dubte, el llistat és molt més extens, però la mostra que hem recopilat és prou significativa, com per a divertir-nos durant molts dies.

Els jocs, qualifiquem-los de festius, també tenen un apartat en este recopilatori. La Pasqua portava amb si una alegria continguda que es plasmava amb l'eixida al camp, a menjar-se la mona i ballar la *Tarara*¹. Eren dies molt especials, on xics i xiques joves i no tan joves, formaven quadrilles i, abans i després del berenar, es reia, es cantava i es jugava. Es botava a la corda, individualment, per parelles o en grup (cantant Al Pelotó² o Et convide³), al passar la barca (balancejant la corda ran de terra i cantant la cançó del barquer⁴) o *el cocherito leré* (una altra varietat de saltar a la corda, acompanyada de la seua cançó corresponent⁵), es jugava a la corretja, la gallineta cega, o a empinar el catxirulo, etc.

Les agrupacions falleres i altres associacions de tipus lúdicocultural organitzaven festes als barris, on hi acostumaven a participar els més xicotets en jocs grupals o individuals; entre els més populars s'hi trobaven les cucanyes, el mocador, que lo baile (amb la seua cançó⁶), les carreres de sacs o les xocolataes.

Al costat d'estos, existien, i encara podem gaudir d'ells en alguns pobles de l'Horta, els esports autòctons per excel·lència: la pilota valenciana i el tir i arrossegament. A Burjassot, el primer es jugava en el Trinquet, una construcció amb unes característiques especials de dimensions i construcció, que existia en l'actual carrer Màrtirs de la Llibertat. Tot un espectacle de plasticitat, força, destresa i astúcia. El segon, és la sincronia perfecta entre home i cavall, per a demostrar, als presents, la força i l'aguant de l'animal.

[...] Els dies de Pasqua anàvem a l'ermita del Salvador, de Godella, amb els berenars; dúiem camisa blanca i espardenyas. Elles, a banda les amples fal·des rodones i les bruses més aviat llaugeres, duïen una petita cistella amb el berenar. En arribar a l'ermita, florien els acudits, bèsties possiblement, jo almenys ho recorde així. [...]. Després ens assèien cul en terra i berenàvem. Els ous durs, els esclovellàvem, en un descuit, al front d'algun amic entre grans rialles. Després batallàvem la tarara, agafats de les mans, i saltàvem i cantàvem altres cançons. Les xicones saltaven a la cordeta. En arribar les primeres ombres, tornàvem, agafats de les mans i cantant i ballant, al poble, Burjassot. Acompanyàvem les xicones a casa seva i restàvem d'acord per a l'endemà.

Tractat de les maduixes, Vicent Andrés Estellés

Jugant a les caniques (Foto: www.vezdemarban.com.)

Festes de Pasqua

Empinant el catxirulo, 1950 (José Hugué)

Tir i Arrossegament, competició tradicional entre els llauradors de l'horta

1/ Federico García Lorca, en 1931 va recollir deu cançons populars, entre les que s'hi trobava "La Tarara", com que era transmesa de forma oral la lletra variava segons les zones.

Tiene la Tarara
Un vestido blanco
Con lunares rojos
Para el Jueves Santo.
La Tarara sí,
La Tarara no,
La Tarara niña
Que la bailo yo.
Tiene la Tarara
Un dedo malo
Que curar no puede
Ningún cirujano.
La Tarara sí,
La Tarara no,
La Tarara niña
Que la bailo yo...

2/ Les dos cançons següents s'han tret de GÓMEZ I NAVARRO, À.i CIVERA JORGE, M., Jocs tradicionals, Sèrie Alclublas Escribe, ed. Exm Ajuntament d'Alcúdia, 2007, pp. 22-23).

Al pelotón que entre el uno
Al pelotón que entre el dos
Al pelotón que entre el tres,
Al pelotón que entre el cuatro,
Al pelotón que entre el cinco,...

3/ – Et convide (deia qui botava)
– A qué? (preguntava la convidada)
– A café (afirmava la de dins)
– A quina hora? (preguntava la de fora)
– A las tres (responia qui convidava)
– Una, dos i tres (dues a la vegada)

4/ Arriba la barca de Santa Isabel. Ibídem, p. 26
Al pasar la barca
Le dije al barquero
Que las niñas bonitas
No pagan dinero
Yo no soy bonita
Ni lo quiero ser

5/ Que me mareo leré. Ibídem, p. 26
El cocherito leré,
Me dijo anoche leré,
Que si quería leré
Montar en coche leré
Y yo le dije leré
Con gran salero
No quiero coche leré

6/ Estribillo:
Que lo baile, que lo baile,
que lo baile todo el mundo
con el perro del Facundo
y con el gato de la Inés ...

Els menjars tradicionals són una part molt important de la nostra cultura. Al costat del nostre plat més universal, la paella, existeixen uns altres amb personalitat pròpia, com les coques de panses i anous o la de *llanda*, el *panquemao*, la *mona* (tot trencant l'ou de Pasqua al front de l'amic o amiga), les llesques amb ou, els pastissos de moniato, els rotllets d'anís, la salmorra, la *pataqueta de faves amb embotit*, la saladura, els caragols, els gelats i mantegades casolanes, les orelletes, les verdures o les fruites de la nostra horta.

Sense oblidar eixe ritual sagrat i diari, que molts consideren més important que la paella, l'esmorzar. L'esmorzar és tota una litúrgia; quan arriba l'hora, es fa un parèntesi en el treball i es va al bar habitual, on comença una veritable degustació gastronòmica. Sense oblidar-nos dels complements o *picaeta* com els *cacaus*, les piparres, confitats, olives o tramussos. Tot acompanyat de vi o cervesa. Per a finalitzar amb un café, o un *cremaet*.

Algunes de les nostres festes han sigut colonitzades per altres cultures, especialment l'anglosaxona; l'exemple més clar és el dia de Tots els Sants. En l'actualitat hem deixat passe a la festa lúdica de Halloween, aparcant la nostra manera de recordar els nostres sers estimats, que no estan entre nosaltres.

La vespra de Tots Sants i el Dia d'Ànimes o Dia de Difunts és habitual que les famílies més religioses mantinguen encesos ciris o *minetes* amb la finalitat de recordar i sentir més a prop els qui ja no hi són. L'endemà es visita els cementeris i es dipositen flors als sepulcres dels familiars. Era costum, per estes dates, estrenar peces d'abrigar, l'aparició de castanyeres als carrers o la venda de dolços, com la fogassa, els bunyols de vent o els ossos de sant.

Per Nadal, el pesebre i les nades cantades en família al voltant de l'escenografia que representa el naixement del Jesuset, era i és una de les imatges més recordades. A estes, en l'actualitat, hem d'incorporar l'arbre de Nadal, el Pare Noel i les composicions que amenitzen eixos dies tan entranyables. Fa alguns anys, en la Nit de Nadal, grups de xiquets/es eixien pel carrer, amb les seues bosses penjant del muscle, que servien per a guardar les estrenes obtingudes casa per casa, tocant, a l'uníson, la simbomba, la pandereta i la carraca, i acompanyats de cants nadalencs.

La mocadorà és el regal de dolços fets amb massapà que representen les diferents fruites i hortalisses de l'horta valenciana i les *piuletes i tronadors* (petards prohibits amb la implantació del Decret de Nova Planta). Es presenten embolicats en un mocador i coincideix a més amb el dia de Sant Dionís, patró dels enamorats valencians.

Benedicció del terme és una festivitat tradicional de Burjassot, hui ja desapareguda, era la denominada *benedicció del terme municipal*, que se celebrava el 3 de maig, coincidint amb la festivitat del dia de la Santa Creu, que commemora la troballa de la Santa Creu.

Esta celebració seguia un antic ritual del segle XIV, en el qual es beneïen els camps i els terrenys del terme municipal, assenyalant els quatre punts cardinals.

Per a dur a terme esta festivitat se celebrava una processó en la qual es duia, sota pal·li, el Lignum Crucis, fins a l'esplanada del pati de les Sitges, per ser este el punt més alt i amb més visibilitat del municipi, com podem comprovar en la fotografia que s'adjunta, datada en 1932.

Moment sublim en què el clergat, mentre duu el Lignum Crucis sota pal·li, ix de la terrassa de Les Sitges de beneir el poble i el seu terme, el dia de la Santa Creu. (Foto del llibre “Apunts per a la Història de Burjassot”)

Quadre Cant d'albades d'Antonio Fillol Granells

Gegants i Capgrossos

Creu de maig a la plaça dels Furs, davant de l'església de Sant Miquel (Foto: Francisco Miralles)

Encara que esta tradició ha desaparegut a Burjassot es continua mantenint en nombrosos municipis, i fins i tot a la ciutat de València, per a la qual cosa el Capítol Metropolità, presidit pel degà de la Catedral realitza una processó per l'interior de la Seu, portant la relíquia de la Vera Creu, fins a la Porta dels Ferros, des d'on, sense eixir-ne a l'exterior, el degà realitza la tradicional benedicció del terme.

El cant d'albades (popularment es coneix com albaes) és una variant del *cant valencià d'estil*, habitual a les festes de gran part dels pobles valencians. Es caracteritza per tindre una temàtica satírica i humorística. S'acostumava a interpretar-les individualment, encara que també existien les que es cantaven en grup. Solen anar acompanyades per la dolçaina i el tabalet. Una altra persona imprescindible és el *versaor*, que compon els versos al moment i li'ls va comunicant a el o la intèrpret .

Els Gegants i els Capgrossos eren uns personatges omnipresents en algunes festes (la Puríssima o el Corpus Christi). Desfilaven pels carrers ballant a ritme dels tambors, animant o perseguint la gent que hi acudia a la celebració. Els primers representaven les cultures que van conviure durant segles: l'àrab, la jueva i la cristiana (els quatre gegants personificaven a Isabel i Ferran, *Rei-Reina i L'Agüelo i L'Agüela*, el Rei Moro i la Reina Mora). Els segons eren huit figures que encarnaven personatges populars.

Les creus de maig, com tots els anys, ornamenten alguns carrers i places de Burjassot. Una tradició molt antiga, els orígens de la qual cal cercar a l'Edat mitjana, concretament, quan es va festejar el descobriment de la creu de Jesucrist per Santa Elena (mare de l'emperador Constantí I el Gran). Des de llavors, esta festivitat, va acompanyada de diverses activitats, com homenatjar la fertilitat de la terra.

Este esdeveniment s'obri a la primavera amb les seues impressionants ornamentacions florals. Cada any, diverses associacions o parròquies elaboren la seua particular creu de maig amb flors naturals i fresques. Un treball minuciós que sorprèn veïns i forans.

Les nits d'estiu, quan la gent eixia a la porta de sa casa o a la del veí a **prendre la fresca** i explicar-se el més transcendent del dia i algun dels esdeveniments més rellevants, també podien gaudir *dels farolets o fanalets*, peces de fruita decorades (en general s'utilitzava el meló d'Alger), que es buidava i es decorava amb un sol, les estreles, cares, animals, etc., col·locant un ciri xicotet en el seu interior.

Els contes, les rondalles i les històries de personatges enigmàtics de la cultura popular valenciana, eren els/les protagonistes de les reunions familiars o d'amics. Figures molt allunyades dels vampirs, homes llops o zombis, tan en voga en els temps que corren. Alguns d'eixos protagonistes, fills de la imaginació, servien als pares per a recordar als més xicotets que o es portaven bé o vindria l'home del sac i se'ls emportaria. A part del segrestador de xiquets, existien uns altres com El Moro Mussa, El Drac del Patriarca, El Mantequero o Les Bruïxes.

El refranyer valencià, és el fidel reflex de la saviesa popular o com ho definia Cervantes: són sentències tretes de l'experiència, un espurneig de l'essència de la forma de vida dels nostres avantpassats, transmesos molts d'ells de manera oral i que resumeixen l'experiència i la forma de vida de moltes

persones. La temàtica que abasten és d'índole variada: treball, meteorologia, jocs, animals o religiosos.

Alguns refranys que ben segur que haurem escoltat o dit alguna vegada, poden ser:

Cadascú es rasca on li pica/quan li pica.
Cada lloca governa ses pollets.
Cuca espanyola no pixa sola.
Cel a borreguets aigua a cabassets.
Déu dona faves a qui no té queixals
D'on menys es pensa, salta la llebre.
Dona que cria, ni neta, ni dormida.
De Santa Barbera només se'n recorden quan trona.
Digues-me en qui vas i et diré qui eres.
De Santa Catarina a Nadal, un més igual.
El saber no ocupa lloc.
El que la fa la paga.
En diners, carxofes/torrans.
Els diners i la muller a la vellea són menester.
El que paga, descansa.
El vi fa sang i l'aigua, fang.
A gos flac tot són puces.
En boca tancada no entren mosques.
Excuses de mal pagador.
El Ponent la mou i a Llevant plou.
Fer com fan no és pecat.
On n'hi ha patró, no comana el mariner.
T'has casat, ja t'has cagat.
La delicada de Gandia.
La fam desperta l'enginy.
El que a uns mata a altres sana.
El que s'haja de fer, prompte.
La por guarda la viña.
La pobrea no és baixaea, però és causa de menyspreu.
Més val poc i bo, que molt i roïn.
Moros venen per la costa.
Matem al gos i acabem amb la ràbia.
Més veuen quatre ulls que dos.
Més val roïn conegut, que bo per conèixer.
Més val manya que força.
Més fa qui vol que qui pot.
Més val caure en gràcia, que ser graciós.
Més val anar sol que mal acompanyat.
Mort el gos, morta la ràbia.
No es pot repicar i anar a la processó.
Qui no fia, no és de fiar.
Qui molt parla, molt erra.
Qui anà a Sevilla perdé sa cadira.
Qui l'ha feta, que la pague.
Qui no té la vespra, no té la festa.
Qui te fam ensomia en rotllos.
Qui espera, desespera.
Qui amaga, troba.
Setembre qui tinga blat, que sembre.

Els sobrenoms, malnomso àlies, acostumen a ser una part important de la cultura popular d'un nucli reduït de població. Són el resultat d'una relació estreta i immediata entre els seus veïns, vncle que desapareix o s'adorm a l'entorn d'una gran ciutat.

Als pobles, tots es coneixien, tots sabien qui era qui, se sabien les històries de totes les famílies i s'observava un respecte per totes les persones que componien la comunitat, visqueren en un extrem o un altre de la població o en l'horta circumdant.

Quan es batejava a un nounat, i abans d'inscriure'l/-la amb el nom dels pares, dels avis, d'algun familiar pròxim o d'un parent mort, ja havien heretat el malnom de la família i, en definitiva, en la majoria dels casos, seria amb el qual l'identificarien. Era una espècie de baptisme laic, que el veïnat imposava sobre l'individu o la seua família, per alguna característica física, per algun fet que els havia succeït, pel treball que exercien, per una qualitat o pel lloc de procedència. Un àlies que, a vegades, passava per davant del nom inscrit en el registre civil, fins i tot alguns veïns en referir-se a algú l'utilitzaven per davant del nom de pila. D'altra banda, la persona que el portava ho assumia amb tota naturalitat.

Quan Burjassot era encara un poble, els seus habitants es coneixien entre si, no sols pel nom concedit en la pila baptismal, sinó pel sobrenom familiar. En l'actualitat malgrat haver crescut i passar a ser ciutat, encara es manté en alguns llocs de la seua geografia urbana, els sobrenoms. Tenen un provat i tradicional prestigi que forma part de la nostra història i que, per desgràcia, està en vies d'extinció.

En 1997, Francisco Andrés i Santiago López, van recopilar una àmplia relació de malnoms en un llibre molt interessant (*Malnoms Tradicionals d'un Poble de L'Horta Valenciana Burjassot*), que se sumaven als que ja va arreplegar, en la dècada dels 50, Juan J. López Laguarda: *Atauter, Barraca, Botifar-ró, Boca, Cabota, Caragol, Canya, Chuanet el Xurro, Esquilaor, Faba, Figuera, Flara, Garrofa, Gata, Guala, Llonganissa, Mataoret, Merdaseca, Molinera, Nadalet, Negrets, Corbatí, Palparrabos, Pelaburros, Quico la dotoreta, Riso, Rata, Rambla, Sacanyet, Segonera, Sensio, Taranyina, Tolo, Trementina, Vaqueta, Vicari o Iaïos* i que encara perviuen fins nosaltres.

Abans de la implantació i consolidació dels tanatoris, les **vetles dels morts** es feien en la intimitat de la llar. Una tradició que es va allargar fins a finals del segle XX i que en l'actualitat és un costum marginal, quasi desaparegut.

Encara ens vénen a la memòria alguna presència en este acte d'acompanyar els familiars del/ de la difunt/a, tota una posada en escena, que s'anava desenrotllant per etapes. Començava a la porta, on te trobaves amb familiars i amics (quasi sempre homes) amb el rostre afligit i comentant alguna anècdota del finat/ada. Una vegada superat el llindar, te trobaves amb un passadís amb més persones, que discretament s'apartaven facilitant l'accés a l'habitació on hi havia l'escenografia principal. El difunt/a, vestit amb la seua millor roba, en el llit o en el fèretre flanquejat per quatre grans ciris encesos en els extrems d'un quadrat imaginari, a vegades era l'única il·luminació que hi havia a l'habitació, creant-hi una atmosfera especial. Al voltant, se situaven les persones més afins i de fons s'escoltava el res i els plors dels més afligits, quan no, el xiscle de desesperació per l'ésser que ja no es tornaria a veure.

El dia del sepeli es traslladava el difunt, a muscles d'amics i afins, en processó des de sa casa fins a l'església, on se celebrava la corresponent cerimònia; finalitzada esta, els parents se situaven a la porta de la parròquia per a rebre el condol dels presents.

Després, el fèretre es traslladava, a peu, fins al cementeri. Sense cap dubte, han canviat moltes coses.

El bateig d'un nounat, en temps passats i en l'actualitat, és un esdeveniment molt rellevant per als pares, familiars i amics, professen o no, la religió catòlica. En estes línies recordarem alguns requisits, que amb el temps s'han modificat i altres s'han mantingut inalterables en la seua essència, però no en els seus protagonistes. Antigament, ser el padrí i la padrina era una responsabilitat que requeria en els avis. La seua elecció es basava en un conjunt de qualitats: ser bones persones, ser de la família o per la seua responsabilitat. Resumint, qui podria exercir una bona influència per als seus fills i, al mateix temps, estaria sempre disposat a proporcionar-los ajuda quan hi haguera necessitat. En l'actualitat és més freqüent nomenar els oncles o algun amic.

Finalitzada la cerimònia del baptisme, la gent es desplaçava fins al lloc on s'anava a efectuar el banquet, que podia ser a casa de l'homenatjat (amb un xocolata i uns dolços) o en algun establiment pròxim, amb el mateix resultat gastronòmic. En el trajecte, el costum era que el padrí tirava caramels i diners als xiquets, i als no tan xiquets, que els acompanyaven (deslligant-se una pugna per arreplegar el major nombre d'objectes llançats), tot llançament venia precedit d'una cançó, on s'increpava al padrí, dient-li entre altres gràcies: “Padrí ronyós, siga més rumbós”, “Padrí ronyós, fica la mà en la bossa” o “Padrí, ronyós, han parit un gos”. Boniqueses, que s'intensificaven quan escassejaven les monedes llançades en totes direccions.

Als convidats, se'ls-hi acostumava a regalar un modest detall, consistent en una bosseta amb confits, la foto del nadó adornat amb un llaç rosa o blau segons el sexe. Els temps han canviat...

No volem tancar este apartat sense nomenar algunes associacions, oficis i altres temes que van tindre una important presència en la vida de la nostra ciutat, com: Els colomnaires (Societat de Columbicultura), la Societat de Caçadors, els miracles de la Mare de Déu de la Cabeça, el sobretaules, l'engraellat, el tir de colom; els carrets d'orxata, gelats i mantegades, el pa-per, el lleter, el pelleter, el sereno, el ferrer, etc.

Imatge que representa un soterrar tradiciona (B.V,A.I. Àlbum de D. Julio Pons Polín, regalat a En José López Laguarda, fotografia núm. 57, realitzades entre 1920-1950).

Gran Café Brasileny de Mariano Cervellera (Foto: Enrique Cervellera)

La xicalla recollint caramels i monedes (Foto cedida per Burjantic)

Eixida del bateig (Foto cedida per Burjantic)

24.

*Institucions
benèfiques*

Heus ací una breu sinopsi d'aquelles institucions de caràcter benèfic i social que han existit a Burjassot, fins a l'actualitat.

Recentment s'han situat a Burjassot dos noves entitats de caràcter assistencial. La més recent és la Residència de Sant Josep, creada per l'Institut de Religioses de Sant Josep de Girona, dedicada a atendre persones ancianes dependents, situada al carrer València, núm. 34, comptant amb 115 places residencials, i inaugurada l'any 2009. L'altra, és la Residència Ballesol, de gestió privada, també dedicada a serveis assistencials i residencials de persones majors, al carrer Comandant Moreno, núm. 1, que compta amb 105 places residencials, i inaugurada en 2006.

També existix a Burjassot un modern centre d'atenció a persones amb discapacitats psíquiques greus en situació de dependència, denominada Residència per a persones amb diversitat funcional intel·lectual L'Almara. Esta institució és competència de l'IVASS Institut Valencià d'Atenció Social-Sanitària, que depén, en l'actualitat, de la Conselleria d'Igualtat i Polítiques Inclusives de la Generalitat Valenciana. Situat en la Plaça del Palleter, atén unes 70 persones.

Estes institucions de caràcter assistencial, adaptades a la societat actual, han vingut a sumar-se a la llarga tradició d'institucions de caràcter benèfic que es van situar a Burjassot, si bé totes aquelles es van instal·lar entre finals del segle XIX i principis del segle XX. No obstant això, cal recordar que l'any 1401 es va crear un hospital en un solar del petit nucli urbà, gràcies a la tenacitat i pietat d'una benefactora local, juntament amb els representants de la població. Encara que este hospital va deixar d'existir un temps després.

Aquella situació es va mantindre fins a finals del segle XIX, quan Burjassot es va convertir en receptora de població d'altres comarques, que buscaven les oportunitats de subsistència que podia proporcionar l'urbs valenciana, i diverses benefactores van crear les institucions benèfiques següents:

Fundació Asil de Nostra Senyora del Carme. La promotora d'este asil, i de la fundació que el sustentava, va ser Na Maria Marzo Valdés. El seu origen està en la decisió que va prendre a l'hora de destinar en el seu testament, de data 29 de desembre de 1908, una sèrie de béns per a la dotació d'un asil i per al seu manteniment, especialment la finca urbana del carrer del Pou (actualment carrer Comandant Moreno). Així mateix, en la seua voluntat, va expressar que *l'àmbit d'actuació de la Fundació abastaria als veïns de Burjassot. I concretament va establir que tindrà per objecte arrearplegar durant el dia, donant-los aliment i educació als xiquets pobres de tots dos sexes menors de cinc anys les mares veïnes dels quals de Burjassot, necessiten deixar-los per a anar a guanyar-se el jornal, i estarà a càrrec de la Comunitat de Religioses, titulada de Serves de Maria*. No obstant això, en 1910, es va haver de fer càrrec de l'atenció a les col·legiales una altra congregació. Posteriorment, la Congregació de Reverendes Trinitàries va assumir la tasca en l'època següent a la guerra civil, readaptant-la en un col·legi, conegut popularment com a Col·legi de les Trinitàries (diferent del col·legi del carrer Vista Alegre, que continua actiu), fins que les circumstàncies socials van provocar el seu tancament.

Esta institució s'ha estat regint mitjançant la Fundació Marzo, classificada com de beneficència particular, establida en escriptura atorgada en 23 de juny de 1909, i que, adaptant-se

a l'evolució de les circumstàncies, va establir assumir els següents fins: L'assistència a la dona treballadora, especialment contribuint al sosteniment dels costos derivats de l'escolarització dels seus fills i filles en guarderies i centres d'educació infantil. L'atenció a la infància i a la joventut, en els aspectes formatiu, educatiu i assistencial. I l'assistència als discapacitats, procurant la seua inserció laboral. A causa de l'evolució social, ja no existeix la seua activitat.

Asil de Sant Manel, Sant Joaquim i Sant Carles, per a xiquetes òrfenes de pescadors. Esta altra fundació va ser creada per Na Carolina Álvarez Ruiz de la Encina, que va decidir situar a Burjassot alguna institució de caràcter benèfic i social, sobre la base dels seus principis morals i les seues possibilitats econòmiques. Així es va fundar este asil situat en els terrenys d'una gran finca situada al carrer de Vicente Blasco Ibáñez, numerada llavors amb els núm. 32 i 34, que va ser habilitada per a dedicar-la, a xiquetes òrfenes de pescadors, que va ser inaugurada en l'any 1921. L'Asil de Sant Manel es regia pel reglament aprovat conjuntament amb el del Patronat Álvarez, d'acord amb el testament de la fundadora. L'asil estava atés per una congregació de religioses. En l'actualitat ja no existix.

Col·legi Major Sant Joan de Ribera. Així mateix, la Sra. Carolina Álvarez va crear també este Col·legi Major, llavors denominat Col·legi Major Beat Don Joan de Ribera, mitjançant el seu testament, fundant el Patronat Álvarez, destinat a la creació i manteniment del Col·legi Major, situat a “*el Castell*”, que si bé es tracta d'un col·legi major per a estudiants, entra també dins de les institucions de caràcter benèfic i social, atés que precisament, i tal com consta en els estatuts establits per Na Carolina, es tracta d'una institució *per a donar alberg i ajuda en els seus estudis a estudiants pobres -però que demostraren la seua capacitat intel·lectual i valors morals-*. Va patir, com totes les de Burjassot, els fets revolucionaris de l'any 1936. Afortunadament, en 1940, va tornar a reactivar la seua activitat. I a hores d'ara, amb gran esforç i adaptació, continua actiu, oferint, actualment, les seues beques a estudiants de tots dos sexes.

Fundació del Patronat Patriarca Dr. Muñoz Izquierdo. Per les mateixes dates van ser creades altres institucions benèfiques a Burjassot, com esta, el local de les quals se situava en l'actual Plaça del Dr. Gómez Ferrer.

El seu fundador, el bisbe Francesc Muñoz Izquierdo, va nàixer en el carrer Nou de Burjassot, l'any 1860, morint a l'abril de 1930. El bisbe Muñoz va tindre una gran relació amb Burjassot i va realitzar importants gestions en benefici del nostre poble, en prova de la seua estima pel seu poble natal va fundar una institució benèfica docent titulada Institució Benèfica del Patriarca de les Índies Dr. Muñoz Izquierdo, llegant-li per al seu manteniment els béns de la seua propietat.

La institució estava situada en un edifici amb façana principal a la prolongació del carrer Major (actualment Plaça Gómez Ferrer), es va dedicar a ser l'alberg de la institució, on es feia classe a xiquets de famílies sense recursos econòmics. A causa dels canvis socials, ja no existix en l'actualitat.

Llar-Residència Sequera d'Ancians Desemparats. Esta destacada institució benèfica, que va iniciar la seua activitat el 20 de febrer de 1919, està dedicada a l'assistència als ancians pobres, per iniciativa de Na Mercedes de Sequera Diez de Ribe-

Façana actual de l'Asil de la Nostra Senyora del Carme

Asil de la Nostra Senyora del Carme

Edifici original de la Llar-Residència Sequera, abans del seu enderrocament

Façana de l'actual edifici de la Llar-Residència Sequera

Autoritats el 12 d'octubre 1926 presenciant el menjar que se'ls servia als ancians desemparats a l'asil. (B.V. A.I.: Àlbum de D. Julio Pons Polín, regalat a D José López Laguarda, realitzades entre 1920-1950)

Ancianes a l'asil Sequera prenent el sol. (B.V. A.I.: Àlbum de D. Julio Pons Polín, regalat a En José López Laguarda, realitzades entre 1920-1950)

ra, en nom de la seua germana, Carolina, que va deixar al seu testament la corresponent dotació per a la creació del denominat Casa-Asil Sequera atés per les Germanetes dels Pobres Ancians Desemparats, disposant que desitjava deixar un record de caritat per al poble de Burjassot. Així es va habilitar per a asil-residència l'antiga casa pairal que posseïa la família del general Sequera en el llavors denominat carrer Nou (posteriorment c/ Bisbe Munyós Izquierdo, núm. 111, i actualment Plaça Sequera, núm. 10).

En este asil, en els seus inicis, es va oferir alberg a ancians pobres de tots dos sexes, naturals de la població, sota la cura de diverses monges. Així es va començar atenent huit ancians per part de quatre religioses. L'any 1921, hi havia 18 asilats: 8 homes i 10 dones.

Este asil, que està sota l'advocació de La nostra Senyora dels Desemparats, va anar adquirint un gran predicament i estima per l'abnegada i sacrificada labor de la comunitat de religioses que l'atenien.

Passats els anys de la guerra, en què les monges van ser expulsades de l'asil, el 27 de juliol de 1936, es va tornar a reprendre la seua activitat a partir del 3 d'abril de 1939. L'edifici actual es va construir de nova planta, en 1969, sobre el solar que ocupava l'anterior, comptant amb 98 places residencials.

Cercle Catòlic d'Obrers (Secció de socors mutus). Esta altra institució és la denominada posteriorment de Sant Roc. El Cercle Catòlic Obrer es va fundar com una societat de seglars, promoguda per l'Església, amb una triple finalitat molt concreta i detallada en el seu primer Reglament: religiosa, cultural i recreativa, en este ordre, si bé l'aspecte educatiu, amb la creació d'escoles per als fills d'obers, va significar un gran esforç de promoció cultural de les classes populars.

El Cercle Catòlic, des de la seua fundació fins al començament del segle XX, es va centrar en el funcionament de l'escola, i en l'activitat teatral. Si bé es va potenciar la funció d'Institució de Socors Mutus entre els seus afiliats.

El seu primer local social, pels anys 1887-1888, el va tindre en una andana a la casa que llavors es deia dels Ossos, situada en el número 44 del carrer Major (actualment Blasco Ibáñez). Posteriorment, a causa de la necessitat d'un nou local, es va traslladar a la casa núm. 55 del carrer Nou, actualment denominada Bisbe Munyós Izquierdo. Al cap d'uns anys la institució va créixer i es va desenrotllar fecundament. Posteriorment, a partir del començament del segle XX, es van crear les altres seccions: Sindicat Agrícola (1914), Caixa d'Estalvis (1918) i la Cooperativa de Consum. Davant el seu incessant increment, el Cercle va tindre necessitat d'adquirir un nou local social de major amplitud. Així van passar a instal·lar-se en una casa pairal situada al carrer Wilson, (actualment anomenat c/ Mariana Pineda). Este últim local va ser enderrocat en 1975 i sobre el solar es va construir una finca de veïns, reservant-se el soterrani i la planta baixa per a les activitats del Cercle Catòlic, on prossegueix la seua activitat, adaptada a les circumstàncies actuals.

Congregació de Religioses Esclaves de Maria Immaculada i Filles de Santa Teresa de Jesús, Protectores d'Obreres. Esta institució, també arrelada a Burjassot, va ser alberg per a fills d'obres. El seu origen es remunta a la fi del segle XIX, en què la reverenda mare Joana Maria Condesa Lluch (nascuda en

1862) va fundar-hi la congregació de Religioses Esclaves de Maria Immaculada i Filles de Santa Teresa de Jesús, Protectores d'Obreres. Esta congregació tenia per finalitat atendre les joves mares que, en gran nombre, es desplaçaven des dels pobles a València per a treballar a les fàbriques de filatures, ventalls, etc.

Després de consolidar-se la congregació, i crear un noviciat, en 1911 va obrir un immoble situat a Burjassot, concretament en la zona de *Cantereria*, al costat del llavors denominat Camí del Campament, on tenien lloc els vots de la mare fundadora i de les primeres Esclaves de Maria.

L'orde de les Esclaves de Maria Immaculada-Protectors d'Obreres va romandre en el senzill immoble del carrer Campament, núm. 1 del barri de *Cantereria* fins a 1936, en què l'esclat de la guerra civil i la persecució que van patir les ordres religioses, van obligar al seu abandó.

En l'actualitat, ja no existeix com a tal institució, si bé es localitzen en la seua mateixa ubicació la parròquia i el col·legi de la Nativitat.

Colònia Sant Vicent Ferrer. Esta institució va tindre el seu origen en 1919, si bé com a Asil de Correcció Paternal i Escola de Reforma Sant Vicent. Esta institució va ser, i és, de caràcter oficial. Actualment depén de la Generalitat Valenciana, en concret de la Conselleria de Justícia i Administracions Públiques. Si bé, gestionada pels Terciari Caputxins. Està situada al carrer Sant Vicent, de Burjassot, al costat del límit amb Godella, per això la confusió d'ubicació en què s'acostuma a caure.

La seua creació es va produir, per iniciativa de la Junta Provincial de Protecció a la Infància, el 15 de maig de 1919, a l'empara i amb subjecció a la Llei de 4 de gener de 1883, que va constituir un patronat per a la fundació i sosteniment a la ciutat de València, o pròxim a esta, d'un Asil de Correcció Paternal i Escola de Reforma, amb les seues dos seccions de xiquets i de xiquetes, que hagueren de ser objecte d'un tractament especial reeducador. El 15 de juny de 1919 va ser aprovada la constitució del Patronat pel Consell Superior de Protecció a la Infància.

Els seus fins eren l'educació i reforma de la conducta dels menors sotmesos a la seua tutela. Passat el període de la guerra civil, en què les seues instal·lacions van ser utilitzades per a altres fins, esta institució, coneguda popularment com *el reformatori*, ha prosseguit amb la seua comesa de tutela de menors, adaptat a les circumstàncies actuals, tenint capacitat per a 70 places, amb règim d'estada ben divers.

Façana del Patronat Dr. Muñoz Izquierdo, abans de l'última modificació

Colònia Sant Vicent Ferrer

Façana actual, Colònia Sant Vicent Ferrer

25.

*La sanitat,
un factor
determinant per
a la nostra salut*

Les primeres referències de l'assistència mèdica a Burjassot tenen a veure amb els metges i cirurgians titulars del segle XIX, uns professionals sanitaris que contractava el municipi per a l'assistència dels veïns sense recursos. La resta de la població havia de recórrer a ells mitjançant el pagament puntual per acte mèdic o a les famoses *iguales* (acords privats per a este servici).

L'organització sanitària municipal a Espanya s'estableix de manera estable en el segle XIX amb la instauració de juntes municipals de sanitat i facultatius titulars, també coneguts com a sanitaris locals. El buit existent fins al moment, sobre l'organització de l'assistència sanitària dels pobles, havia concedit plena llibertat perquè aquells municipis que ho desitjaren pogueren contractar lliurement els seus facultatius i acordar amb ells, tant el tipus d'assistència que havien de proporcionar, les persones a les quals havien d'atendre, així com la forma i quantia de la remuneració a percebre pels serveis mèdics. L'única obligació amb l'autoritat provincial, consistia en el fet que esta havia d'aprovar el nomenament del facultatiu, donada la competència del governador en matèria de regulació de l'exercici de les professions sanitàries

Els principis liberals que van inspirar les lleis del XIX van estendre a tota la població de l'Estat l'assistència mèdica i farmacèutica, per a preservar el principal element de producció i riquesa, que representaven els seus ciutadans, i millorar la qualitat de la salut pública a Espanya. Mitjançant l'elaboració de diferents decrets es va pretendre harmonitzar una situació que fins al moment apareixia de manera dispersa, amb cada municipi actuant segons el seu propi criteri.

A partir d'aleshores, totes les poblacions hagueren d'assumir les funcions de salubritat i salut pública, i hagueren de contractar sanitaris municipals destinats a l'assistència dels pobres, per al socors de totes les persones que necessitaren del seu auxili i per a l'acompliment d'altres deures com els controls en els escorxadors. Els facultatius titulars hi eren triats per les corporacions municipals entre una terna de candidats presentats per la Junta Provincial de Sanitat amb l'aprovació del governador i la forma de cobrament era en diners, per trimestres vençuts, o bé en espècie per anualitats conforme als usos i costums de cada regió.

Tanmateix, els primers intents reguladors es van veure abocats al més rotund fracàs, en topar de ple amb la realitat social i econòmica de la majoria de municipis, que vivien en la més absoluta precarietat i falta de recursos, la qual cosa feia inviable assumir cap innovació organitzativa. Però l'interès per no tornar a fracassar en un nou intent d'organitzar esta assistència sanitària, és el que va portar el govern a elaborar en 1868 un nou reglament, amb extraordinari detall i una gran minuciositat en el seu desenrotllament.

La idea de garantir assistència gratuïta, destinada a aquells que mancaven dels mitjans necessaris, es plantejava com un imperiós deure de l'Estat, promulgant el Reial decret de 1868. Els municipis es van dividir d'acord amb el nombre d'habitants, i així poder assignar millor la quantitat de sanitaris titulars i la seua retribució. Les funcions atribuïdes en este reglament als facultatius titulars contemplaven, a més de l'assistència gratuïta als pobres, les de prestar els serveis sanitaris d'interès general que el govern i els seus delegats enco-

manaren, fer costat a les corporacions municipal i provincial quant a la policia sanitària i proporcionar, en casos d'urgència i amb la corresponent remuneració, els serveis que el governador els encarregara a les poblacions pròximes. La duració dels contractes dels facultatius amb els ajuntaments s'establia en quatre anys.

Els metges titulars, per tant, assistien a les persones sense recursos que havien sigut incloses en un padró, d'acord amb la seua condició i, si calia, prescrivien alguna medicació per a ser adquirida de manera gratuïta en les oficines dels farmacèutics titulars, contractats pels ajuntaments per a garantir el subministrament d'estos medicaments. Si bé estes eren les seues principals funcions, també participaven en el control sanitari de les aigües i dels aliments, així com en la detecció de les adulteracions dels aliments.

Les primeres notícies sobre els professionals farmacèutics a Burjassot daten de 1872, quan exercia Francisco Silvestre, al qual van seguir Gregorio Vicente Lavieja i José Izquierdo. Amb el començament del segle XX van figurar José Muñoz Porcú, Agustín Millán, Juan Lara Vidal, Miguel Salgado Araujo, Bernardo Morales, José García Royo, Enrique Ripoll Moneris, Tomàs García Marín, Francisco Ramos, Clemente Saiz i Leopoldo Vidal González. En l'actualitat Burjassot disposa de catorze farmàcies amb un servei permanent de guàrdia els dies festius

Fins al segle XX la veterinària no va aconseguir el reconeixement social i laboral, en entendre's que les malalties dels animals afectaven les persones que els consumien i a la salut pública. Si bé a Burjassot ja van existir des de 1850, amb Vicent Miravet, i amb posterioritat Joaquim Oliver, Miquel Trigo, Josep Rigal o Valentí Silvestre.

El llistat dels metges municipals en la nostra localitat

Posta Sanitària A. D. V.

comença amb Francisco Leonart, natural de València i procedent de Benicalap, resident en la població des de la finalització dels seus estudis de Medicina en 1833. El seu càrrec va coincidir amb una difícil etapa sanitària, ja que van tindre lloc tres epidèmies de còlera, en 1834, 1855 i 1865. El seu treball va ser encomiable i va rebre la distinció de la Creu d'Epidèmies pel seu ajut, que va mancar de remuneració per les visites domiciliàries, i fins i tot va cedir l'assignació que tenia com a metge titular per a l'establiment de fons per als pobres afectats pel còlera.

Juan Bautista Leonart va substituir al seu pare, després de morir en 1867, ja que va ser l'únic candidat que es va presentar després de la convocatòria municipal. Se li va assignar l'assistència de 137 famílies pobres a Burjassot i el seu càrrec va coincidir amb la gran epidèmia de còlera de 1885. No obstant això, dos anys després, va ser declarada nul·la la pròrroga del contracte i va passar a exercir el càrrec de titular el doctor Domingo Orozco, que va haver d'afrontar en 1890 l'última epidèmia de còlera en la nostra població, si bé és cert que va tindre un caràcter més atenuat que les anteriors.

A causa de l'augment de la població era necessari un nou metge, i mitjançant un acord municipal de 1893, es va decidir crear eixa nova plaça, a la qual només es va presentar, de nou, Juan Bautista Leonart. La presència de dos metges titulars a Burjassot es va prolongar fins a l'any 1925, quan es va incorporar un tercer sanitari. Els càrrecs van ser coberts de manera cronològica pels facultatius José Blay, Rafael Peris, José María Enrique Ferrando, Arturo Cervellera Castro, José Blanquer, Juan López Selfa, Miguel Soler i Manuel Salvador.

Amb la instauració de l'assegurança obligatòria de malaltia en 1942, sufragat mitjançant les aportacions dels treballadors i de l'Estat, comença a desenrotllar-se de manera

Arturo Cervellera Castro (Foto arxiu familiar)

Juan Leonart Suay (Foto Burjantic)

José Fernández Olba (Foto arxiu familiar)

gradual una assistència generalitzada de la població, amb la contractació de sanitaris a càrrec de l'administració central. A Burjassot els primers metges de l'assegurança van ser José Fernández, Bernardo Almenar, Joaquín Porcar i Miguel Fenollosa, que fan el seu treball inicialment en les seues clíniques particulars, fins que en 1952 es va habilitar, en la part posterior de la Casa Consistorial, la Posta Sanitària, com a primer local d'assistència mèdica a Burjassot.

No obstant això, la necessitat de millora de les instal·lacions va portar el consistori a adquirir uns terrenys en 1978 per a la instal·lació d'un nou ambulatori al costat del camp de futbol del Burjassot C. F., funcionant des dels anys huitanta com a centre de salut i centre d'especialitats, amb serveis per a tretze especialistes i centre d'urgències. Al juliol de 1993 es va ampliar la dotació de sanitat pública amb la inauguració del segon centre de salut al carrer Rubert i Villó.

Dins de la medicina privada, en 2017 va començar a

funcionar l'hospital IMED, en un edifici singular i d'última generació situat en l'avinguda de la Il·lustració. L'obra resultant compta amb una superfície de 37.000 m², amb 185 habitacions individuals, distribuïdes en 8 unitats d'hospitalització, amb unes instal·lacions d'avantguarda. A més, l'hospital disposa de 15 Unitats de Vigilància intensiva, Unitat de Vigilància intensiva Neonatal i Pediàtrica, servici d'Urgències 24 hores. Entre els principals serveis i unitats assistencials del centre, també compta amb més de 100 despatxos de Consultes Externes, Servei de Laboratori, Unitat de Fisioteràpia i Rehabilitació, Unitat d'Oncologia Radioteràpica, Servei de Radiodiagnòstic, 15 Quiròfans Generals, 2 Paritoris, 4 Sales de Dilatació i 1 Sala d'Intervencionisme.

Centre de Salut, situat al carrer de Rubert i Villó, 4

Centre d'Especialitats i Urgències, situat al carrer Beniferri s/n

Hospital IMED

26.

La indústria

D'ençà que un grup de musulmans decidira assentar-se en el que hui és Burjassot, en aquell pujol que dominava l'horta, i hi erigira una torre defensiva, l'ofici majoritari dels burjassoters anava a ser durant segles el de llaurador. Ja en època cristiana, és probable que en començar la construcció de Les Sitges a partir de 1573, hi haguera un cert auge de l'artesanía, com a complement de l'activitat agrícola. De fet, un dels seus carrers, en el que llavors es considerava els afores de la població, l'actual Mariana Pineda, va tindre com a nom el d'Obradors, tal vegada perquè en ell es van assentar artesans que des dels seus obradors elaboraven gran varietat d'utensilis manufacturats que satisfieien les necessitats dels seus habitants i els dels voltants.

Cal no oblidar tampoc que Burjassot era una peça clau en les comunicacions amb la capital del Regne. València en distava poques llegües, i era pas obligat per a la comunicació amb “Els Serrans”. Al dinamisme que produeix en una població la proximitat a València i per on discorren diàriament multitud de transports (des de pedra de Godella o Burjassot fins a blat d'Aragó) es va unir, ja en el segle XX, la carretera de Burjassot a Torres-Torres, també coneguda popularment com a “carretera de Bétera”. De la mateixa manera, el ferrocarril de via estreta arribaria també en 1891, amb quatre estacions en el terme municipal (Empalme, Burjassot, Burjassot-Godella i Godella), a les quals se sumaria, a mitjan segle passat, la de Cantereria.

Finalment, la construcció de l'Avinguda de Burjassot, que va tindre com a eix de referència una línia recta que uneix el Miquelet amb la cúpula de l'Església de Sant Miquel Arcàngel i la seua prolongació cap al nord-oest en direcció a Lliria (Carretera de Lliria), possibilitaria la instal·lació de les primeres indústries pròpiament dites, lluny del nucli poblacional que, simultàniament, també s'expandia cap al nord-oest.

La tardana Segona Revolució Industrial va fer els seus primers passos a Burjassot a la fi del segle XIX i començaments del XX. La terrisseria o cantereria de Jaime Burgos Pascual, activa des de mitjan segle XIX i que després donaria nom a un barri, és un dels primers exemples de taller artesanal que es transforma en xicoteta indústria en augmentar la demanda, si bé l'elaboració dels atuells i cànters sempre seguiria un procés d'elaboració artesanal. En paral·lel a esta empresa autòctona, comencen a sorgir indústries a la Ciutat de les Sitges degut en gran part a la seua situació geogràfica, a les portes de la capital, i amb unes condicions higièni-coambientals que milloraven amb molt les de València. Però, sens dubte eixe forçat èxode industrial es deu a la normativa municipal de la capital que prohibia determinades activitats industrials al seu nucli urbà per raons de salubritat i també per la necessitat d'un reordenament urbanístic, els exemples més clars del qual són la urbanització de l'Eixample a partir de 1887 i la construcció del Camí Nou de Burjassot, inaugurat en 1855 -l'actual Avinguda de Burjassot i Carrer València-, i la carretera de Burjassot a Godella, en servici des de 1854. Al mateix temps, el consistori valencià facilitava el trasllat d'indústries fabrils a espais de l'extraradi. Això donaria peu al fet que, naturalment, molts empresaris optaren per traslladar els seus negocis industrials un poc més lluny, a localitats veïnes i ben comunicades, com és el cas de Mislata o Burjassot

Ara bé, l'increment de la demanda de teixits en general i de seda en particular seria el que motivaria que començaren

a erigir-se indústries tèxtils, donant pas a un Burjassot industrial que complementa les dos activitats preponderants fins a eixe moment, l'agricultura i l'artesanía. I són les citades vies de comunicació les que serveixen perquè en elles o a la vora d'elles s'instal·laren les primeres indústries, concentrades principalment en tres focus: la Carretera de Lliria, la carretera de Bétera i el carrer València, continuació de la valenciana avinguda de Burjassot.

Així, en l'eix de la Carretera de Lliria es creen dos indústries principals, a més de nombrosos tallers; la Fàbrica de Sèderies d'Andrés i Monserrat, situada en una antiga pedrera, La Pedrera, nom que es va corrompre popularment com la fàbrica de *La Perrera* (*la gossera*), que continuaria la seua activitat fins a la dècada dels 70 del segle passat, i, més tard, la fàbrica de teules, rajoles i material divers per a la construcció fundada per Francisco Bueno Casals, coneguda com El Rajolar. Al costat d'elles, cal esmentar també la impremta i fàbrica de caixes de cartó de Vicente García Valero, inaugurada en la dècada de 1920, indústria auxiliar que tenia com a finalitat principal dotar de recipients i embolcalls tot tipus d'articles industrials destinats al consum.

El segon focus de desenrotllament industrial també s'allunyava del nucli de població, i tenia com a eix la carretera de Bétera, en l'actual avinguda d'Ausiàs March, i com a punt neuràlgic, l'estació de Burjassot-Godella. Des de començaments del segle XX es van anar acumulant allí indústries de naturalesa diversa, des de dos fàbriques de rajoles hidràuliques, la d'Agustín Roca en el pròxim carrer Gravina i la situada en l'avinguda Ausiàs March, fins a la fàbrica de gasoses de Guna i Cantó, passant per la central de gas Lebón, amb el seu gasòmetre, el transformador d'Energia Elèctrica del Millars i, sobretot, la indústria tèxtil Filats i Trenats de Iute de Francisco Navarro. Coneguda com a *l'Eixereta*, va ser fundada en 1918 per Joaquín Navarro Bellver (1853-1935) i participada posteriorment pel seu gendre, Mariano Cabedo Escrivà (mort en 1926). El primer era un industrial del sector tèxtil nascut a Chelva i inventor de la màquina de trenar jute, i el segon posseïa una xicoteta central hidroelèctrica en el riu Millars, i una de les primeres empreses elèctriques valencianes: Energia Elèctrica del Millars.

La necessitat d'energia elèctrica per al funcionament dels telers va motivar la creació de la nova societat Filatures Navarro-Cabedo S.A., que es va anar especialitzant en l'elaboració de fils, cordills i peces tèxtils de jute, motiu pel qual també se'l va conèixer com *La Iutera*, encara que la seua denominació popular més estesa va ser *l'Eixereta*, com dalt s'ha indicat. A més del jute, en les seues instal·lacions també s'usava com a matèries primeres altres plantes tèxtils com l'espart, per a l'elaboració de sacs, i el cànem, el cultiu i la curació del qual mitjançant fermentació en basses estava molt estés en l'horta burjassotera.

Situada en l'espai que després va ocupar Conserves Badía i, actualment Mercadona, Filatures ocupava un ampli solar de la Devesa de Carsí (abans de Baltasar Mallent) on es va erigir un majestuós edifici amb nau industrial a la seua esquena, prop de la séquia de Montcada, de la qual s'extreia l'aigua necessària per al procés d'elaboració tèxtil. L'empresa de filatures va ser proveïdora de l'Exèrcit, per al qual confeccionava tendes de campanya i espadenyes de cànem i espart per als soldats,

almenys en la dècada de 1920. També cal ressenyar que en eixa mateixa àrea industrial es trobava una altra important indústria sedera, la de Fills d'Enrique Puig Cabellón, just enfront de l'Estació de Burjassot-Godella, en l'avinguda d'Ausiàs March, 48, edifici que encara existeix, després d'una gran transformació en vivendes.

Tota esta zona industrial experimentaria una gran remodelació urbanística a mitjan segle XX. L'elèctrica i el dipòsit de gas van desaparéixer, mentres que Navarro-Cabedo va cedir el testimoni industrial a Conserves Badía, empresa que va tindre com a primera seu una fàbrica del carrer Ruaia de València i que a la fi dels anys seixanta del segle passat es va assentar en *l'Eixereta*, on va donar ocupació a prop de dos-centes persones. La seua activitat industrial es dividia en la seua zona de recepció, en la qual diàriament es descarregaven tones d'hortalisses, la seua zona de neteja, classificació i trossejament, la seua àrea d'enllaunat i la seua sala de calderes, en les quals s'introduïen les llandes de conserva per a coure-les a altes temperatures. El procés culminava amb l'etiquetatge i l'emmagatzematge, fins a la seua distribució comercial. La fàbrica, en franca decadència des de començaments dels anys huitanta, va ser adquirida i demolida per Mercadona S. A. en 1986, i va alçar en el seu lloc el primer Mercadona aïllat d'altres edificacions i amb dotació d'aparcament, en una fórmula que hui dia té notable èxit en tota Espanya.

El tercer pol industrial, i el que arribaria a ser més ampli en extensió i en duració, és el del citat Carrer de València, prolongació del Camí Nou de Burjassot. Al llarg d'eixa nova via de comunicació, que desembocava en línia recta en la muralleta esquerra del Túria al seu pas per la capital, es van instal·lar diverses indústries. Entre altres, València Industrial, la sederia de Vicente Pampló i fills i la fàbrica de ciments portland d'Emili Albiol, a les quals caldria afegir, ja en època més recent, la terrisseria de la família Burgos-Suay, la càrnia Frigorífic Valencià i la fàbrica Llevantina de Cristall de Domingo Romeu.

La primera, situada al carrer València, 26, va ser creada per Antonio Bayarri amb el nom inicial de Taulells Antonio Bayarri Germans es dedicava a la fabricació de taulells polí-cromats de porcellana artístics o amb finalitats publicitàries. Una de les seues obres més conegudes és l'enrajolat artístic de la cafeteria de l'Estació del Nord de València, hui denominada Sala dels mosaics, els dissenys i la realització dels quals van ser obra de Gregorio Muñoz Dueñas, director artístic de la citada Bayarri Hermanos.

La tècnica utilitzada, a base de pasta fina i blanca, de tipus anglés, juntament amb la imaginació i la perícia artística de Muñoz Dueñas i els seus successors en el càrrec, va possibilitar que plogueren els encàrrecs de tot tipus d'empreses privades i institucions públiques, tant per a façanes comercials, rètols i anuncis o panells interiors

Amb el nom comercial de València Industrial, l'empresa va anar adaptant els seus encàrrecs a les modes del moment, com l'Art Déco. Posteriorment, l'empresa va ser adquirida per Juan Bautista Molins, que tenia despatx al costat del palau del Marqués de Dos Aigües. Durant eixe període, els taulells artístics de Burjassot van servir per a decorar, entre moltes altres obres, nombrosos comerços madrilenys i fins i tot el metro d'esta capital.

La indústria sedera va tindre com a màxim exponent, per la seua extensió, duració en el temps, nivell de producció i nombre d'empleats la d'Anselmo Boix. En realitat, va ser l'industrial Juan Pampló García qui en 1871 va decidir construir al carrer València de Burjassot, molt prop de la séquia de Montcada, una fàbrica d'enormes dimensions, considerada en aquells dies com la major d'Espanya.

La fàbrica posseïa a la fi del segle XIX, entre altres màquines, 92 telers, 50 batanes, 11 màquines d'encanyar, quatre ordidores i diverses debanadores, a més d'un torn i una moderna màquina de vapor Coirliss, que possiblement estava connectada amb la veïna séquia de Montcada, perquè posseïa bombes per a elevar l'aigua i convertir-la en vapor a les seues calderes. Tal quantitat de maquinària ens dona una idea del nombre d'empleats d'esta indústria sedera i que Burjassot fora conegut com a poble de *teixidors*. La fàbrica va tindre problemes financers i va ser subhastada en 1891. Després de la seua adquisició per Bernabé Monfort Vela, qui l'arrendaria tres anys més tard als germans Campoy, amos dels famosos magatzems L'Illa de Cuba, situats en l'edifici de la Plaça de la Reina que fa cantonada amb el carrer de Sant Vicent de València.

Després de diversos canvis de titularitat, entre ells la de Carles i Companyia, concessionària de la línia de tramvies València-Burjassot, la fàbrica és arrendada en 1907 a Francisco Miralles Albert, qui acaba adquirint-la en 1910. Una novetat important que es va dur a terme va ser la de la il·luminació elèctrica, la qual cosa permetia allargar les hores de producció, sobretot a l'hivern. Després de la defunció de Francisco Miralles quatre anys després, la seua viuda, Carmen Castillo, manté activa la sedera fins a 1924, any en què decideix traspassar-la a José Alcanyís Marín, qui, al seu torn, la traspassarà cinc anys després a Anselmo Boix Sola, un emprenedor de Sant Mateu que havia recalat a Melilla al costat dels seus germans José i Rafael, amb els quals va muntar una llibreria-papereria de notable èxit. A la fi de la dècada de 1920 decideix tornar a la Comunitat Valenciana, i és a Burjassot on adquireix la citada fàbrica tèxtil, que s'especialitza en tafetans, velluts, domassos, tapisseries i ornaments d'església. Després de la Guerra Civil, Boix va decidir crear ANSELMO BOIX S. A. El 19 de febrer de 1946 es produeix la constitució de la nova societat, amb un capital social de 4.750.000 pessetes, emés en accions per valor de 5.000 i 2.000 pessetes cadascuna. Ja en els anys cinquanta es produeix l'ampliació de les seues instal·lacions, en les quals va arribar a tindre 76 telers mecànics i més de tres-centes teixidores especialitzades, a més d'alguns operaris de manteniment i mossos de magatzem. Una nova fàbrica, de sabons i tints, va ser creada per Boix en la mateixa àrea industrial, enfront de Ciments Túria. En esta fàbrica també es van instal·lar telers en els anys seixanta. Desapareguda l'empresa després de la crisi del petroli de mitjans setanta, l'edifici principal va ser seu de la indústria del moble auxiliar Jofral S.A., de l'empresari José María Ballester Montoliu i tres socis més, fins a la seua desaparició en els anys noranta. L'edifici va ser subhastat en 1999 i demolit al començament d'este segle. En l'actualitat, en els seus terrenys s'alça una residència de la tercera edat.

Sens dubte, la fàbrica de ciments instal·lada quasi en el límit de Burjassot amb València va ser la que, en successives fases, aconseguiria majors dimensions fins a la seua demolició

a la fi del segle passat. Emili Albiol Rodrigo, retirat com a tinent d'enginyers de l'Exèrcit, va alçar la fàbrica de portland artificial Fort als terrenys que probablement ocupava una altra antiga fàbrica tèxtil, la de La Brodadora Valenciana, fundada per José María Settier i inaugurada en 1886 i derruïda després d'un gran incendi succeït en 1892 . L'elecció d'eixos terrenys no va ser casual, i obeïa a quatre importants factors: el primer, la proximitat a València, ciutat d'alt consum d'àrids per a la construcció. El segon element era l'accés al port a través del ferrocarril, perquè l'estació d'Empalme era a tocar de la fàbrica, la qual cosa permetia una comunicació directa amb El Grau, des d'on es podien enviar partides de ciment a altres ports nacionals o estrangers. El tercer factor que va servir per a la instal·lació de la fàbrica allí era el preu dels terrenys, antany de cultiu en tota la zona compresa entre els nuclis urbans de Benicalap i Burjassot, ja comunicats pel Camí Nou de Burjassot. De fet, grans fortunes de la incipient burgesia havien adquirit grans parcel·les en la zona per a erigir-hi les seues vil·les i xalets, com és el cas de la Vil·la de La nostra Senyora de les Mercès, l'Hort de Burriel, la Vil·la de Sant Josep, la Vil·la del Roser, el xalet de Garín, *el Xalet Verd*, etc. Finalment, existia un altre motiu no menys important: la proximitat a les pedreres de Burjassot, Godella i Paterna des de les quals s'extreia la roca calcària necessària per a l'elaboració del ciment, una vegada triturada, tractada i calfada a alta temperatura en forns especials

En 1912, l'Ajuntament de Burjassot va concedir llicència a Emili Albiol per a l'edificació i posada en marxa d'esta fàbrica, i en 1914 s'inauguraria oficialment. Per a l'exportació s'empraven barrils de fusta que contenien el ciment, i això va donar peu a la creació o, millor dit, especialització d'una indústria del moble, la de qui va ser alcalde, Emili Moreno Santamarta, que elaborava, a més dels citats barrils, mobiliari del tipus americà en la seua fusteria del carrer Pedrós.

Després de la Guerra Civil, l'enginyer industrial Sebastián Carpi, després de fundar l'empresa Ciments Túria S.A., va adquirir la vella cimentera i va reprendre l'activitat industrial. En 1955, després d'ampliar els terrenys, va construir una fàbrica totalment nova i el primer forn vertical, augmentant la producció de ciment. Tres forns més van ser erigits en 1964, amb la qual cosa la producció va aconseguir la xifra de 450.000 tones a l'any.

Les indústries van anar ocupant terrenys de producció agrícola, de secà en la zona de la Carretera de Lliria, i de la zona més alta del regadiu en la de l'Empalme. La demanda de mà d'obra d'eixes indústries va ser una de les motivacions principals perquè afluïren nombrosos immigrants a Burjassot, arribats primer de la comarca dels Serrans i de Terol, i més tard d'altres províncies. I en un procés recíproc, les indústries van anar instal·lant-se, a Burjassot i altres poblacions de l'extraradi de la capital, perquè hi captaven mà d'obra barata. Canviava així el component social de Burjassot, nodrit fins llavors en gran part de famílies de llauradors, ja foren propietaris o jornalers, per a aconseguir-se una majoria de proletaris, tant d'obers industrials com de la construcció.

D'importància extraordinària és el fort increment, a partir de finals del segle XIX, de l'accés de la dona al mercat laboral fora de la llar. Nombroses dones burjassoteres, ja des d'edats ben primerenques, van ocupar centenars de llocs en els telers, principalment en les esmentades sederies. Este accés

de la dona al mercat de treball fora de la llar va motivar diversos problemes que la societat civil anava a solucionar en part. L'al·letament dels xiquets quan les seues mares treballaven en fàbriques, i les llargues i a vegades perilloses caminades de les joves cap a les fàbriques o les seues llars. D'eixa manera, la creació de dos entitats destinades a l'ajuda de les treballadores pal·liaria eixos inconvenients: l'Asil de Lactància fundat de manera altruista per Maria Mayo en l'antiga entrada a la població, prop de la Plaça del Pou, i l'antiga cantereria o terrisseria de la família Burgos, convertida en un asil per a obreres amb dificultats per a arribar als seus llunyans domicilis en horari diürn. La primera entitat assistencial va estar destinada a cura dels xiquets lactants de poca edat mentre les seues mares treballaven a les fàbriques. La segona entitat, fundada per Joana Maria Condesa Lluch, va servir per a la pernoctació de nombroses obreres que hi acudien a treballar a peu des de llunyanes poblacions a les fàbriques de Burjassot i València.

Però aquell Burjassot industrial va anar tocant gradualment a la seua fi a partir dels anys setanta del segle passat. Les indústries sederes van anar tancant i hui dia tan sols perdura Camilo Miralles S.L., veritable exemple de tenacitat empresarial i adaptació al canviant mercat. En el que van ser les grans empreses fabrils d'antany, hui veiem edificis de vivendes, o un gran supermercat, mentre que la fàbrica de Ciments Túria, abandonada en els anys noranta del segle passat, i posteriorment demolida, i les seues 23.000 tones d'enderrocs i ferralla van desaparéixer en les albors del segle XXI, donant pas a un enorme solar. Donada l'escassa extensió del terme municipal, nombroses empreses industrials han anat migrant a altres poblacions amb polígons industrials.

Targetes i publicitats d'indústries de Burjassot

27.

*Transports i
comunicacions*

Les primitives comunicacions entre Burjassot i València es realitzaven a través del denominat Camí Vell, que discorria serpentejant per la part nord de Benicalap fins a assolir la capital. Una altra possibilitat per a arribar a València era a través del Camí ral de Lliria en la seua última porció, un vell camí de ferradura convertit en via carretera en la dècada de 1840, que comunicava la capital amb la comarca dels Serrans i Conca, i d'ací fins a Madrid, pel barri de Cantereria i Beniferri. Estes dos vies conflüen en Marxalenes una vegada superat el Convent de l'Esperança, per a entrar a València.

En 1850, la Diputació Provincial va establir un pla de carreteres per a millorar les infraestructures i donar ocupació a la població desocupada, especialment als jornalers, que en eixa temporada havien patit un increment degut a la falta de pluges. D'esta manera es van projectar la construcció de noves carreteres tant veïnals com provincials, entre les quals s'inclouen, la de Burjassot a Godella i la que unia València amb Lliria.

L'enginyer de camins Francisco Milla, va presentar el projecte d'esta nova carretera que havia d'unir València amb les poblacions de Lliria i Xelva a través de Burjassot. Els plans inicials contemplaven travessar en línia recta la població, però este projecte va ser variat perquè partia en dos la devesa del Castell, per la qual cosa va ser necessari establir un nou recorregut que vorejava el Col·legi de Sant Joan de Ribera. El 27 de maig de 1850, s'iniciaven les obres de replantejament de la carretera i l'endemà, en presència del governador, es va efectuar l'acte commemoratiu de l'inici dels treballs amb gran goig dels veïns de la zona, que veien en la nova carretera un remei pal·liatiu a l'estat de pobresa que patien molts jornalers de la comarca, que havien perdut la totalitat de la collita de cereals. De manera simultània s'iniciaven els treballs en el sector de Burjassot, en el camí de Godella i l'inici de la connexió amb València.

Després de més de tres anys de treballs, el dia 7 de gener de 1854 naixia el Camí Nou de Burjassot, amb l'obertura al pú-

blic del tram de carretera compresa entre l'entrada de Burjassot i Marxalenes. Este primer tram no finalitzava en la capital mateixa, sinó que acabava en la zona de l'antic Convent-Molí de l'Esperança, lloc d'intersecció amb l'antic camí de Lliria. Va resultar una carretera de bona construcció i solidesa, amb una amplària de nou metres i un ferm de pedra picada. Es van realitzar nombroses clavegueres xicotetes per al reg i una altra major de rajola i carreu sobre la séquia de Tormos, encara que el que va cridar especialment l'atenció va ser el pont rebaixat de la séquia de Montcada, d'un sol arc de maçoneria, de gran amplitud amb els murs laterals en corba.

Pel gener de 1855 es van iniciar les obres de construcció, sota la direcció de l'enginyer Felip Bena i l'arquitecte Manuel Sorní, que havien de finalitzar per complet el Camí Nou de Burjassot. D'esta manera es va començar a treballar entre el Molí de l'Esperança i el pont de Sant Josep, el recorregut de 860 metres que restaven per a arribar a València i que evitava el Camí de Marxalenes, que resultava insuficient en qualitat i estructura. Com a complement al camí va haver-hi necessitat de rematar-lo amb la construcció de la muralleta del riu, a la baixada del pont de Sant Josep, necessari per a la seguretat dels transeünts. A l'octubre de 1855 es va obrir al públic definitivament i en tota la seua extensió el Camí Nou de Burjassot.

La finalització de la carretera entre València i Burjassot va suposar una enorme millora, tant per a les transaccions comercials, com per a l'assentament de la població en tant que lloc d'estiueig. El seu ferm va representar una gran millora respecte als camins anteriors que necessitaven constants reparacions. Tant al terme de Burjassot, com al de València, la nova carretera va suposar-hi l'obertura d'un nou pol d'edificació al seu voltant. A Burjassot, ja des dels seus inicis es van incorporar diversos xalets amb extensos jardins i amb el temps va ser lloc d'instal·lació de diverses indústries, com ara la fàbrica de sedes de Francisco Miralles i les d'Anselm

Boix, la fàbrica de taulells de Juan Bautista Molins, la fàbrica d'adobs, la terrisseria de Burgos o posteriorment la fàbrica de ciments i la de cristall.

Encara d'esta manera, la carretera disposava d'un ferm de pedra picada que generava, segons les condicions climatològiques, molta polseguera o fang, per la qual cosa exigia un manteniment important, ja que suposava un perill constant per als carros. D'acord amb estes consideracions es va aconseguir de l'Estat la instal·lació de l'empedrat, i a principis de 1926 ja estava finalitzat amb una llamborda d'aplita, similar al de granit, procedent de les pedreres de Gerena, a Sevilla.

El Camí Nou de Burjassot -carrer de València-, va generar una zona d'expansió de la població a partir de mitjans del segle XIX, que va perdurar fins a la construcció en els anys 60 de l'autovia a Ademús que li va fer perdre protagonisme. Últimament, amb la ronda nord, s'ha eliminat la connexió amb València a través d'esta antiga carretera. Des de Burjassot es va projectar, així mateix, la calçada que enllaçava a través de Bétera amb les poblacions de Nàquera i Serra, i que finalitzava en Torres-Torres (hui CV-310).

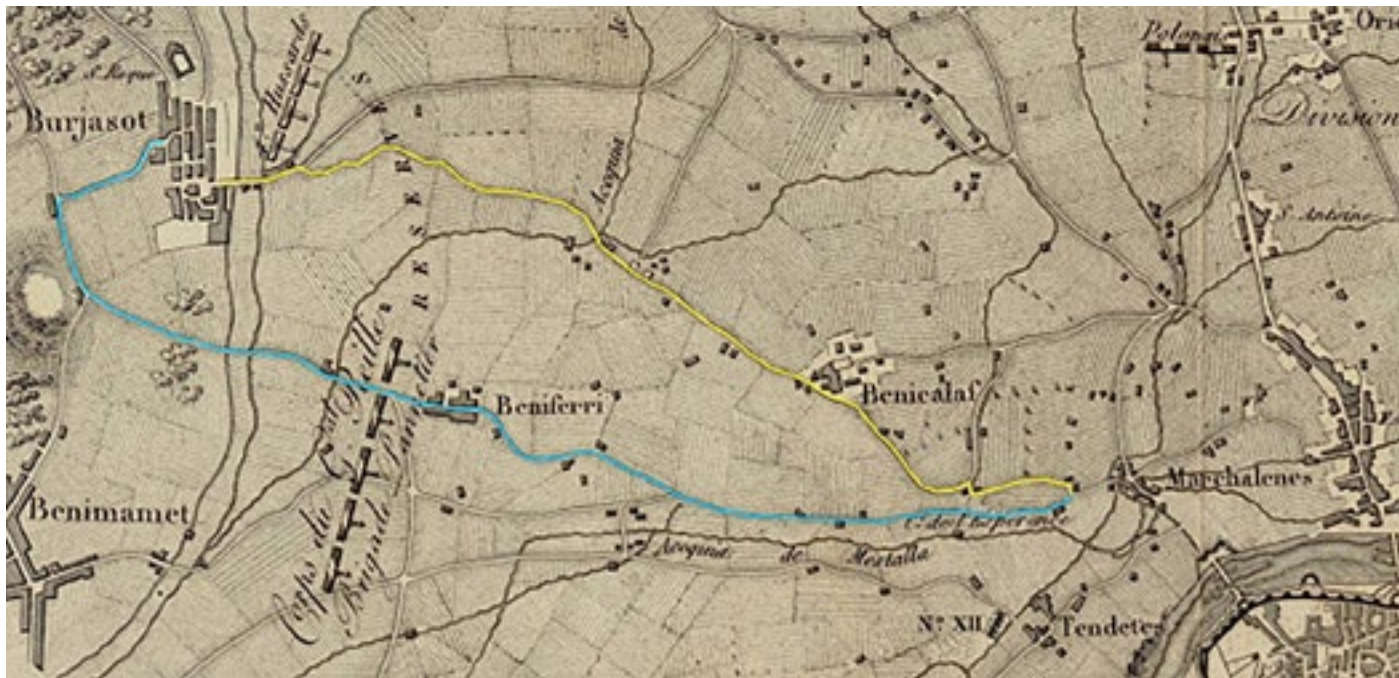
La construcció del Camí Nou va permetre la incorporació de nous serveis de transport de persones amb València, establint-se des d'agost de 1884 un servici regular d'Òmnibus

-primitius autobusos amb tracció animal- entre València i Burjassot, des de la Posada de Morella al carrer Alt de València fins a Burjassot, amb un horari des de les cinc del matí fins a les nou de la nit.

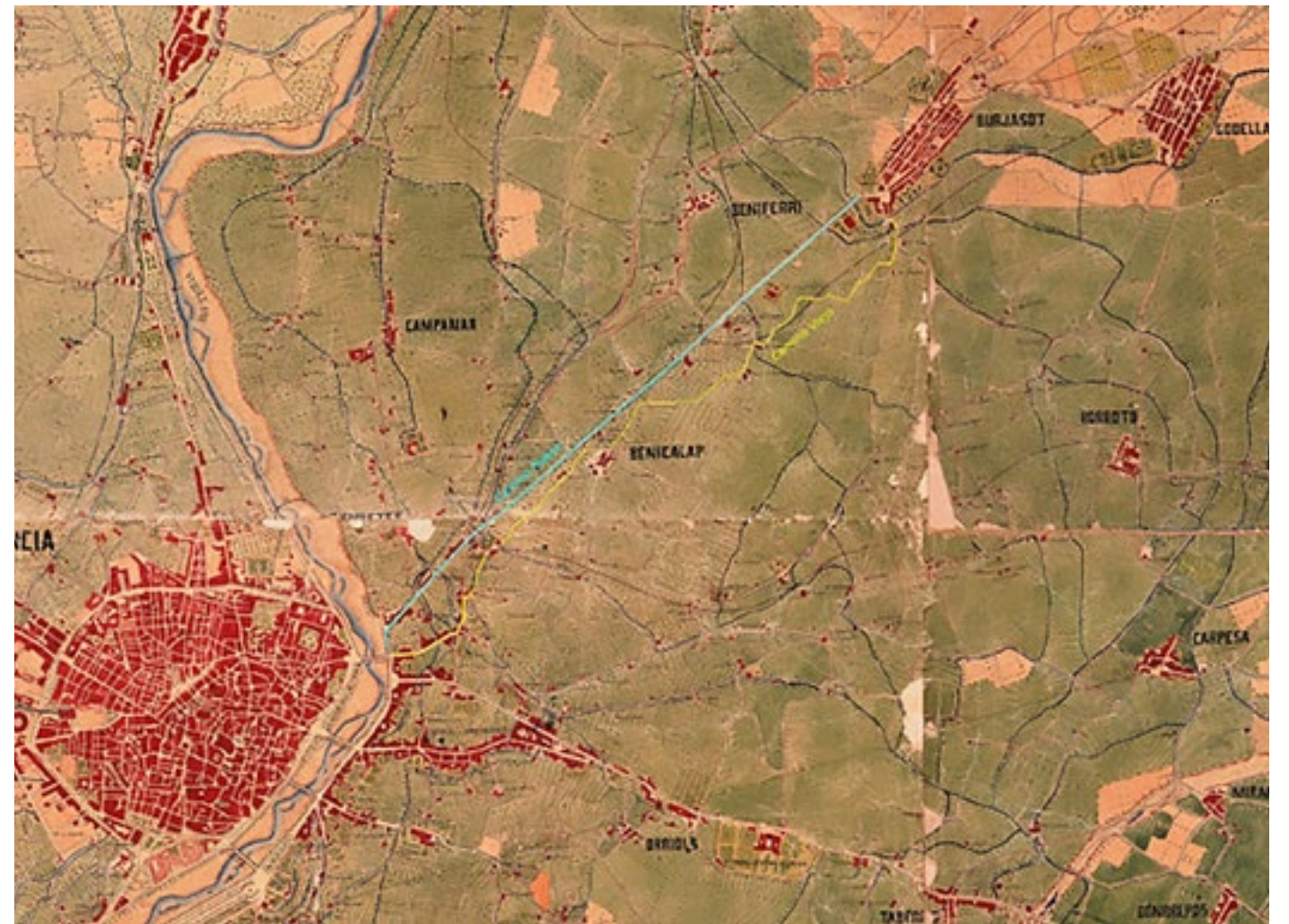
La comunicació de Burjassot per via ferroviària, tant per a persones com per a mercaderies, es va establir també en el segle XIX, a través de dos línies de via única operades per locomotores a vapor que travessaven la població.

La línia València-Lliria va ser projectada per l'enginyer Alexandre Barber, iniciant les obres el 3 d'agost de 1887 i construïda amb gran celeritat, perquè el 6 de juny de 1888 s'inaugurava el tram València-Paterna, i el 18 de juliol de 1888 es procedia a posar en servei el trajecte fins a Lliria. A València capital, l'estació d'origen es va construir en Marxalenes, disposant inicialment d'altres set estacions; Burjassot (corresponent al que amb el temps es va anomenar Empalme), Paterna, Pla, L'Eliana, la Pobla de Vallbona, Benaguasil i Lliria.

El trajecte València-Bétera, formava part de la denominada Grau-València-Bétera, amb un ramal a Rafelbunyol. Va ser projectada per José Verdú i la direcció dels treballs va estar al càrrec de Luis Martí. Es va iniciar la seua construcció el 4 d'agost de 1890, per a posar-se en servei el trajecte València-Bétera, el 13 d'agost de 1891, sent comú amb la línia de Lliria

Plànol de València, Suchet, any 1811, on podem observar els dos camins, que comunicaven València amb Burjassot. El traçat blau era el camí que passava per Beniferri i el groc per Marxalenes i Benicalap.

Traçat (de blau) del Camí Nou València - Burjassot. En groc, el Camí Vell de València - Burjassot (Plànol de València i voltants. Cos d'Estat de l'Exèrcit. Anys 1882-1883).

ria el trajecte València-Burjassot (Empalme). Va disposar inicialment de deu estacions; València (Marxalenes), Empalme, Burjassot, Burjassot-Godella, Godella, Rocafort, Massarrojos, Montcada, Masies i Bétera.

La inauguració de la tracció elèctrica es va realitzar primer fins a Paterna i va tindre lloc en 1922, mentre que l'electricificació va arribar fins a Bétera dos anys després. La construcció de la doble via es va introduir íntegrament de forma més tardana, perquè si bé entre València-Empalme havia entrat en funcionament en 1922, en la resta de trajectes va tindre lloc entre 1943 i 1944.

Després de quaranta-set anys, les línies van passar a les mans de l'Estat, en 1964, que les va agrupar, juntament amb altres línies, sota la denominació de F.E.V.E. (Ferrocarriils Espanyols de Via Estreta), fins que van passar a ser explotades per F.G.V. (Ferrocarriils de la Generalitat Valenciana), en 1987. Amb la incorporació del Metro de València, les línies des de Bétera i Lliria van conservar el seu recorregut antic fins a l'estació de l'Empalme (l'Entroncament, des d'aleshores, Ademús), iniciant-se després d'esta el trajecte subterrani fins a Vilanova de Castelló (Castelló de la Ribera) per la línia 1 i fins a Torrent, per

la línia 2. El recorregut entre l'estació de l'Empalme i la del Pont de Fusta es va suprimir el 31 de gener de 1990, per a tornar-la a obrir amb servei de tramvia el 21 de maig de 1994.

El transport per tramvia es va iniciar amb la concessió, per Reial Ordre del dia 14 de febrer de 1889, de la línia de València a Burjassot i Godella a la societat Pasqual Carles i Cia. per 60 anys, iniciats els treballs es van finalitzar les obres el 24 d'abril de 1889; els actes d'inauguració es van fer tres dies després. La línia projectada disposava de 6.448 metres de via única, amb origen a les torres de Serrans, a València, recorria 2.260 metres fins al seu primer apartador en Benicalap -conegut com Ceràmica per estar a prop de la fàbrica de La Ceramo-. Després d'altres 2.107 metres arribava al segon, situat a Burjassot -conegut com a Pou- i després de 660 metres al llarg del carrer Blasco Ibáñez arribava al baixador conegut com a Sitges. Des d'este últim, havia de recórrer 1.421 metres a través del carrer Buenavista (actual avinguda d'Ausiàs March) per a arribar al seu destí en el límit del terme municipal de Burjassot amb Godella –perquè malgrat el nom de la línia, el tramvia mai va arribar a penetrar en eixa població-. Coincidint amb la posada en servei, es va augmentar el nom-

bre de baixadors fins a nou, quedant separats per una distància mitjana de 600 metres.

El trajecte de tornada, en sentit València, discorria pel recorregut fins a la Plaça de les Sitges -actual Plaça d'Emili Castelar-, on es desviava, per a continuar pel carrer de Jorge Juan, plaça de l'Església, Plaça de Sant Joan de la Ribera i carrer de València. Una vegada passada la línia ferroviària de València a Bétera, traçava una llarga recta per l'actual avinguda de Burjassot, per a arribar a l'altura del llit del riu Túria, i a través del Pla de Saïdia es dirigia al pont de Serrans, per a acabar en l'exterior de la porta de Serrans. Este recorregut es va veure ampliat uns mesos després quan es va posar en servei una prolongació de 433 metres més de línia, per a arribar al carrer d'Almodóvar-antic carrer dels Ferros-, travessant la porta de les torres de Serrans. Des de la Plaça Serrans seguia pels carrers Nàquera, Plaça de Nules, carrer del Comte d'Almodóvar, cantonada a la Plaça de la Constitució

La tracció inicial era a sang, realitzada per dos cavalls per a cada vehicle, si bé en algun tram amb més desnivell, com ara el del pont de Serrans, s'afegia al tronc un animal d'ajuda, que arribava amb el primer tramvia i tornava amb l'últim a les cotxeres. Estava servida per sis cotxes amb imperial descobert, de construcció anglesa, i tenia un cost de 20 cèntims de pesseta en primera i 15 cèntims en segona –a descobert. En l'època inicial, el primer carruatge partia a les 5 hores del matí des de Godella i a les 5:30 h de València, continuant en totes dues direccions fins a les 20:30 hores, que eixia l'últim de València. Els dies festius s'iniciava mitja hora més tard i es prolongava fins més tard el servei.

Burjassot des d'un vagó del trenet de la F.E.V.E.
(Ferrocarriils Espanyols de Via Estreta)

El segon dia de funcionar el tren elèctric en l'estació de Burjassot
(Biblioteca Valenciana (B. V., A.I.: Àlbum del Sr.Julio Pons Polín)

Estació de Burjassot-Godella i torre guardabarreres

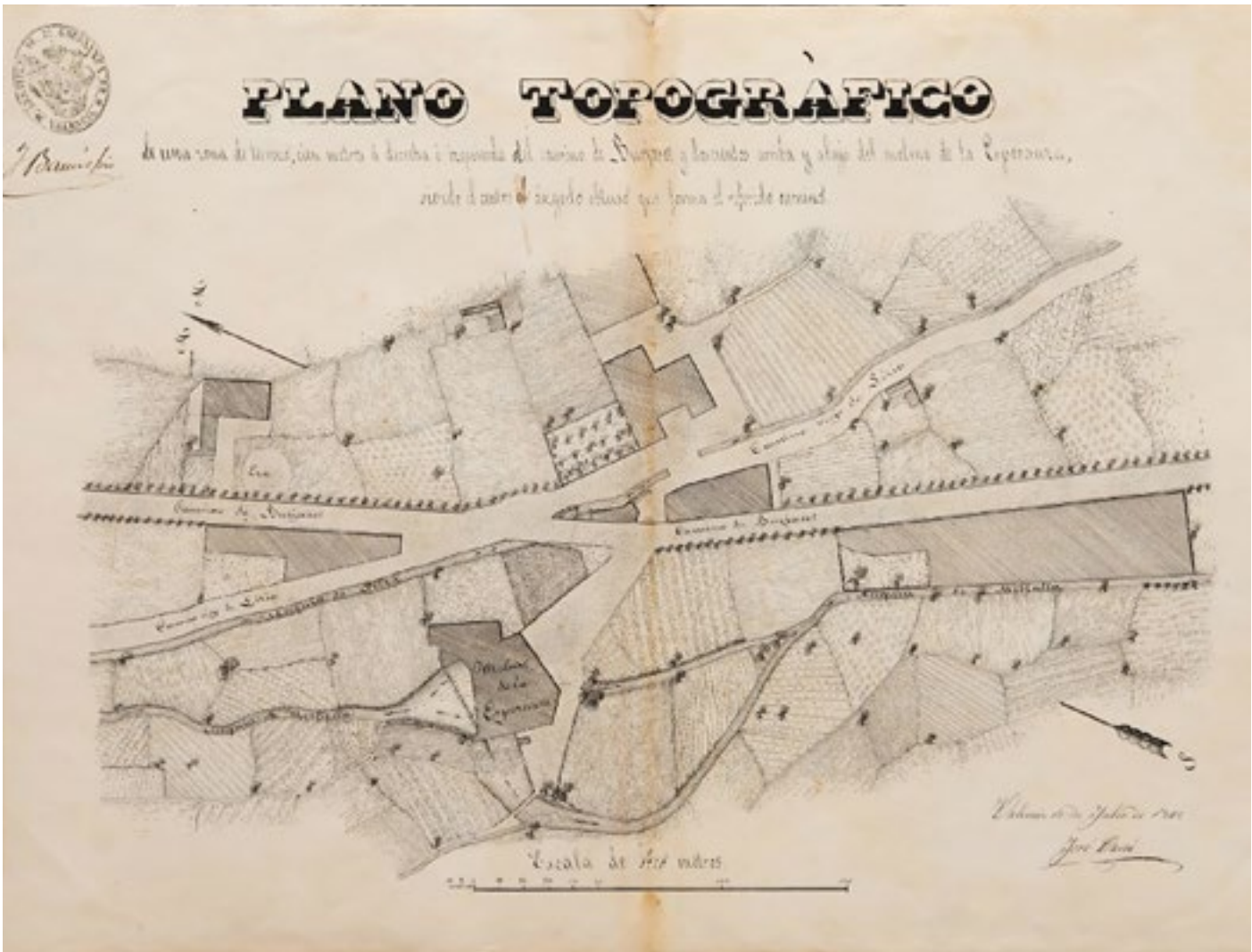
Estació Burjassot-Godella en l'actualitat

Estació de l'Empalme, amb els dos ramals que naixen en ella.
A l'esquerra, la bifurcació de Lliria i a la dreta, la de Bétera

Estació Burjassot-Godella

Mapa topogràfic d'on es creuen els camins de Burjassot i de Lliria, a prop del molí de l'Esperança en Marxalenes
(Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana, Fons Institut Lluís Vives, sig, 9/29337-14.
Expedient acadèmic de José Carsí Belenguier, nascut a València, ca. 1845, any 1865)

Les cotxeres es trobaven al carrer Bonavista de Burjassot -actual avinguda d'Ausiàs March- a l'altura del número 51. Era una coberta de dos naus que comptava al seu torn amb vivenda per al cap de cotxeres i oficines de dos plantes, amb una superfície total de 1.400 metres quadrats on van allotjar les cavallerisses i el material mòbil de la línia.

Fins a l'any 1912 no va arribar-hi l'electrificació de la línia, i ho va fer de manera parcial fins a la Plaça del Pou de Burjassot, l'11 de setembre, per a completar-se fins a Godella al mes següent.

Quan finalitzava la concessió s'hi van realitzar diverses propostes, com la substitució dels tramvies per troleibuses o la creació d'un ens entre Diputació Provincial, Ajuntament de València i Ajuntament de Burjassot, però la proposició va acabar en sac foradat quan la Diputació no va voler assumir el cost. Tot seguit, la línia va eixir a pública subhasta, però va quedar deserta, per la qual cosa la Companyia de Tramvies i Ferrocarrils de València va continuar explotant-la fins que, per Ordre Ministerial de 24 d'octubre de 1955, es va disposar la suspensió dels serveis de les línies de tramvies de València a Burjassot i Godella. El servei de transport fins a la capital va ser substituït per autobusos, des del primer de gener de 1956.

Vicent Llorens Puals degà conductor tramviari
(B. V. A. I.: Àlbum del Sr. Julio Pons Polín, regalat a En Josep López Laguarda, fotografia núm. 9, realitzades entre 1920-1950)

Fotos del tramvia. Arxiu Ricardo García de Vargas
(Taller d'història local de Godella)

Auto servei públic, precursor dels autobusos
(B. V. A. I.: Àlbum del Sr. Julio Pons Polín, regalat a En Josep López Laguarda, fotografia núm. 81, realitzades entre 1920-1950)

Comunicacions actuals

Autobusos

El precursor dels autobusos moderns va ser l'auto de servei públic. Va tindre un gran acolliment entre el públic en general. El seu primer conductor va ser Pepe Moscardó.

En l'actualitat, la connexió mitjançant autobús es realitza a través de l'Empresa Municipal de Transport (EMT) de València i els Autobusos Metropolitans de València (MetroBus).

Línia 63: Des de l'Estació del Nord de València, al carrer Bailén, fins a la Facultat de Farmàcia. A través de la Gran Via Ferran el Catòlic-Avinguda Pius XII-Avinguda Corts Valencianes-Pista d'Ademús. Accedix a Burjassot pel carrer doctor Moliner fins a aconseguir la Facultat de Farmàcia.

Línia 130 València-Empalme-Parc Tecnològic. Només està activa en dies laborables. El trajecte d'anada inclou les parades Empalme - Mestre Lope núm.1 - Mestre Lope núm. 53 - Plaça Gómez Ferrer-Plaça de la Concòrdia-Pi i Margall núm. 40 - Pi i Margall núm. 60 - Joan d'Àustria núm. 37 - Joan d'Àustria núm.1. Mentre que, el de tornada és directe des de la parada de Facultats, en la CV-35 a l'Empalme

Les línies 131 València-Mas Camarena, 135 València-Torre Enconill, 145 València-Pobla de Vallbona-Llíria i 146 València-Centre Comercial El Osito tenen parada en Facultats (CV 35, km 4)

Ferrocarril-Tramvia (Metro València)

- **Línia 4 de Metro (Mas del Rosari-Dr.Lluch) TRAMVIA**
Parades en Burjassot: Empalme, La Granja, Sant Joan, Campus, V.A.Estellés, TVV.
- **Línia 1 de Metro (Bétera-Vilanova de Castelló)**
Parades en Burjassot: Empalme, Burjassot, Burjassot-Godella.
- **Línia 2 de Metro (Llíria-Torrent)**
Parades en Burjassot: Empalme, Cantereria.

Taxis

Existeix una parada al carrer Colom-Dr. Gómez Ferrer.

Burjabike

El servei municipal de préstec de bicicletes -Burjabike- va entrar en funcionament l'any 2010, en tant que una iniciativa per a promocionar este mitjà de transport. Tanmateix, en l'actualitat està sense ús i pendent de licitació.

La població disposa així mateix de dos trams de carril bici, que enllacen la ronda nord amb l'estació de l'Empalme i les Universitats, així com una xarxa de ciclocarrers amb limitació per a la circulació de cotxes, que es va encetar l'any 2012.

Carreteres

- **CV 35:** Carretera València-Ademús, connecta València amb la comarca dels Serrans
- **CV 30:** Ronda Nord, amb accessos a la població.
- **CV 310:** Carretera Burjassot a Torres Torres; a través de Godel·la, Bétera, Nàquera i Serra.
- **CV 3102:** Carretera de Llíria; connecta la població amb la CV35 a través de l'antiga carretera

*El camp de Burjassot i el camp de Borbotó,
el secà de Paterna i el secà de Godella,
i els cementeris blancs i els rajolars vermells,
i el tren que va a Paterna i el que ve de Paterna,
i després el de Llíria i més tard el de Bétera,
i aquells tramvies grocs i casa la Conilla,
i Beniferri amb àlbers i canyars i senderes,
i els grans pins del castell vinclats damunt la
séquia, i el tren de Burjassot, i el tren que
puja a Llíria,
i el que baixa de Llíria, i el que acaba en
Montcada, i la calç de les coves que hi ha
per Benimàmet,
i el que acaba en Paterna, i orinar al corral,
i la flaire dels horts, la calç de les parets
quasi blava amb la lluna, i el silenci, i el tren,
el tren nocturn, que creua solitari la nit,
i el camp de Burjassot, i el camp de Borbotó,
i el secà de Paterna, i el secà de Godella,
i el Pla del Pou, i els masos, les barraques de
Lluna, l'Alqueria del Pi, i el Pixador, i el mas
del Rosari, i la casa del Saboner i el pi,
i el molí de la Sal i el llibre que he d'escriure,
i el tren que ve de Llíria i el que puja a Paterna.*

Vicent Andrés Estellés

28.

*Instal·laciones
esportives,
esports i
esportistes*

La pràctica social de l'esport es consolida a partir del segle XIX als nostres pobles com una manera de diversió i oci per als seus habitants, i comencen a aparèixer-hi des de llavors les primeres instal·lacions, que generaran marcs de sociabilitat i un entramat associatiu de cohesió entre els integrants.

L'espai esportiu més antic a Burjassot data de l'any 1895, i correspon al **trinquet**, un lloc específic per al joc de la pilota a mà, que es venia practicant de manera espontània als carrers, com en molts altres valencians. Va sorgir de la relació d'amistat entre Leopoldo Sequera Díez de Rivera i Bernardo Zarzo Aurell, encarregat del trinquet de Marxalenes. La família Sequera, que havia arribat a Burjassot a través del seu pare Leopoldo Sequera i Pérez de Lema, va adquirir diversos terrenys en la població i va arribar a disposar d'una casa-hort com a segona residència (hui Asil de Sequera).

Un d'estos solars, situat entre la carretera de Lliria i les Sitges (carrer Màrtirs de la Llibertat), va ser el que es va destinar per a la instal·lació del trinquet. La disposició era clàssica, un recinte rectangular tancat per quatre parets amb una pista amb dimensions de 55 metres de llarg per 7,5 metres d'ample, amb graderia de quatre graons, vestuaris i servei de cantina. El públic accedia a través de l'edifici situat a la cantonada dels carrers de Mariano Aser i la Carretera de Lliria. També servia com a vivenda de l'encarregat del trinquet, ocupada, al llarg dels anys, per Bernat Zarzo Aurell i el seu fill, Josep Alcanyís i Salvador Martí Herrero com a responsables de les instal·lacions.

L'afició a la pilota estava molt arrelada en la nostra població, que va ser el bressol de molts jugadors amateurs i de categoria professional. Va sobreixir la família dels Llocos amb Josep Baltasar Muñoz Fabra i el seu fill Josep Muñoz Bon dia que va ser un dels jugadors més importants de Burjassot, però també va haver-hi molts altres esportistes amb alt nivell

com Tomaso, Roget o Victorino, juntament amb gran quantitat d'aficionats.

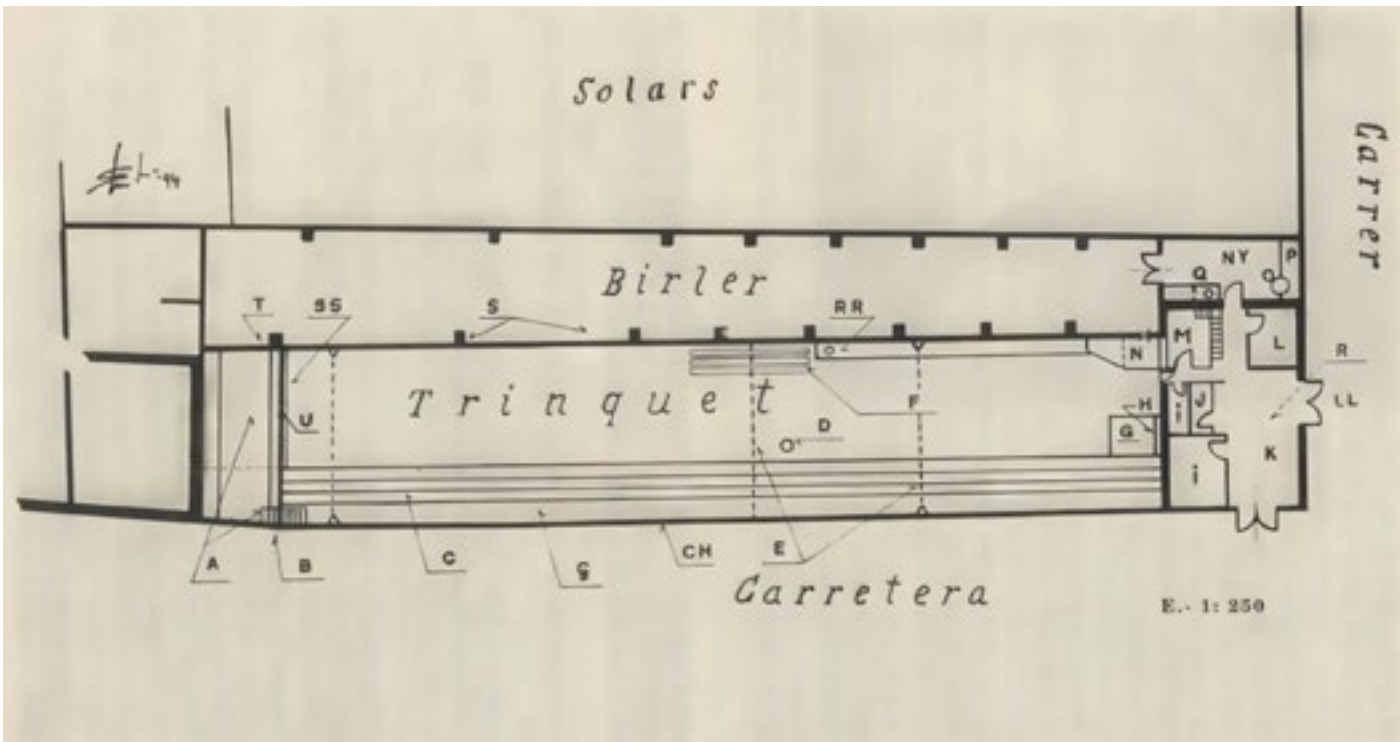
Tanmateix, no va suportar el pas dels anys, ni l'especulació urbanística, i va ser enderrocat en 1964 per tal de construir un bloc de vivendes.

Rigoberto Carrà, propietari d'un cafè a la cantonada del carrer Major (hui Vicente Blasco Ibáñez) amb la del pintor Pinazo, edificarà el segon espai per a la pràctica esportiva. En este cas es tractava d'un **velòdrom**, construït (1905) sobre uns solars situats al carrer Josep Carsí (actualment està situat el Centre Cultural Tívoli), en el qual es disputaven carreres organitzades pel Club Ciclista El Sport de Burjassot. En 1913, va complementar la seua oferta amb la instal·lació d'una pista per a **skating** (patinatge) i, un any després, va posar en marxa unes pistes per a la pràctica del **tenis**. Els serveis incloïen lloguer de bicicletes i patins per als aficionats, vestuaris, així com un xicotet bar; van estar en ús fins a 1918.

Jugant a pilota en el trinquet de Burjassot.

Foto realitzada per Felip Cordellat. Arxiu familiar de Salvador Martí

Reconstrucció aproximada del Trinquet de Burjassot en planta

L'arribada del **futbol** a Burjassot, va nèixer de la relació establida entre joves de la població i alguns estiuejants que el practicaven a València. El primer equip es va formar en 1913 amb el nom de Club Estiu, integrat per jugadors que passaven el període estival al poble al costat d'esportistes locals. Les seues instal·lacions van estar en un solar situat al final del carrer Progrés i que va prendre el nom de Camp de les Atzavares per les plantes que l'envoltaven. Van formar part d'ell els germans Dutrús i Bonora, pertanyents a la disciplina del Club Esportiu Espanyol de València, acompanyats d'uns altres, com Ferrer i Ballester, al costat d'alguns amics d'estos.

En finalitzar l'estiu, i tornar a la capital els jugadors i amb el camp lliure d'ús, un grup d'amics, encapçalats per Josep Moscardó i el seu germà Manolo, van decidir donar continuïtat al joc i van constituir un nou equip, usant el seu propi domicili com a vestuari i magatzem per a botes i materials emprats en els partits, amb la participació de noms mítics com Antoni Cordellat, Vicent Ramon, Miguel Orrico, Pepe Marco, José María Bueno, o Enric Ferrer. Els primers partits van tindre com a rivals a equips del marítim de València, en un d'estos partits dominicals contra el Malvarosa F.C., on va participar el jove Ramon Serrano, amb un control excessiu de la pilota, va fer que la resta de companys es dirigiren sovint a ell amb la finalitat de rebre una de les seues passades, crit que tantes vegades van repetir que, el cronista de la trobada, l'endemà, creient que era el nom del club, va batejar als burjassoters com a **Club Serrano**, títol que no va disgustar i va ser emprat en dates posteriors.

L'afició al futbol anava en augment a la localitat i en el Cafè de Pedrós, un grup d'amics dels integrants del Club Serrano van decidir crear un nou equip amb el qual rivalitzar, amb el nom d'**Els Ingenus**. Compartir terreny de joc i ésser de la mateixa localitat, va acabar per unificar el destí de tots dos, referendat-se la fusió en els baixos del Cafè Mariano Cervellera pel nou nom de **Club Burjassot**.

La dimensió que va anar adquirint el club amb la presència de públic, tant masculí com femení, va provocar que els futbolistes decidiren abandonar els seus primitius equipaments i adquirir uns de definitius. Calia triar els colors que els representarien; considerades diverses propostes, al final van optar pels de la bufanda de seda de Manolo Moscardó, vi-

Vista aèria del mític camp de futbol del Bassot
(Foto: Camp de les Sitges, aquell somni del 67, de Rafael Guillot)

oleta amb dos ratlles grogues al costat dels serrells, van ser els triats pel seu contrast, decidint-se vestir des d'aquell instant camisa gualdivioleta, pantalons blancs i mitjons negres amb volta groga.

L'any 1918 va ser molt significatiu per al futur del club, amb l'aparició de Francisco de Yturriarria, un comerciant bilbaí aficionat al futbol, soci fundador del *Club Arenas* de Getxo, que es convertirà en el referent que necessitava aquell grup de xics, prestant-los tot tipus d'ajudes. Amb part dels seus diners es va llogar un nou terreny de joc situat en una sendera entre el nucli urbà i el barri d'Esparter, erigint-se allí el *Camp del Bassot*. D'altra banda, el gran aficionat bilbaí va començar a exercir de president, relacions públiques i persona en qui tots els jugadors confiaven per a la bona marxa de l'entitat.

El primer pas va ser dotar-lo d'una junta directiva (1921) en la qual ell mateix va exercir de president, redactant-se uns estatuts que van ser presentats i aprovats en el Govern Civil sota la denominació oficial de **Burjassot Foot-ball Club**. D'esta manera va ingressar de ple dret en la Federació Llevantina, quedant acomodats en el Grup B de Segona Categoria de la zona nord, debutant en la temporada 1921-1922.

El Bassot va arribar a tindre capacitat per a mil persones, i en ell es van viure moments inoblidables durant quasi cinquanta anys, fins que el creixement de la ciutat de València va precisar de sòl per a construir noves vies de comunicació. La connexió de la capital amb Lliria, per la denominada Pista d'Ademús, va portar a l'expropiació per part de l'Estat dels terrenys, i el *Burjassot C.F.* es va acomiadar el 22 de gener de 1967 del seu gloriós camp, inaugurant una setmana després, concretament el 29 de gener, el nou Camp de les Sitges, edificat sobre un solar propietat del club i finançat amb els diners recaptats mitjançant la venda de l'anterior, i que, a hores d'ara, continua sent el camp de joc de l'entitat.

Cartells del 50 aniversari i del centenari del Burjassot C.F.

ESPORTISTES

José María Gil Escartín, primer porter que tingué l'equip del Burjassot F.C. (B. V., A.I.: Àlbum de D. Julio Pons Polín, regalat a En José López Laguarda, fotografies núm. 15-16, realitzades entre 1920-1950)

Antonio Cordellat, jugador de futbol, nascut a Burjassot, que milità en les files del C.F. València. (Foto cedida per la seua filla Pepa Cordellat)

Tres grans equipiers del Burjassot, mai fitxats per cap equip, van passar a la història de l'esport, Caragol, Pastisser i Manoni, per l'any 1920. (B. V., A I: Àlbum del Sr. Julio Pons Polín, regalat a En Josep López Laguarda, fotografies núm. 48, realitzades entre 1920-1950)

El Burjassot F.C., al camp de l'Alzira, en 1921 (B. V., A I: Àlbum del Sr. Julio Pons Polín, regalat a En Josep López Laguarda, fotografies núm. 47, realitzades entre 1920-1950)

Equip de la U. D. Les Sitges any 1952 (Foto cedida per Burjantic)

Jugadors de pilota, d'esquerra a dreta: Pimentó de Burjassot, El Lliriano, Salvador Bartual "Pedàs", Paquito Benavent i Vicente Cardo

Carlos Benedicto Pérez va jugar al València C. F. i posteriorment en el Dimar. En la instantània podem observar-lo saltant a encistellar en un partit entre el Dimar i el Mataró (Foto cedida pel jugador a Burjantic)

Equip de bàsquet de l'O.J.E. de Burjassot de l'any 1961 al Parc Faller. Jugadors d'esquerra a dreta, dempeus: Paco Silvestre, Vicente Aguilar, Vicente Crespo, Pedro Sorzano (Entrenador), José Ramón López, Carlos Benedicto i Ricardo Martí. Ajupits, d'esquerra a dreta: Ángel Sanz, Enrique Palanca i Jaime Antón (Foto cedida per Burjantic)

Equip de bàsquet de l'O.J. de Burjassot.
Dempeus: 13- Pepe López, 5- Agustín Esteban, 10-Ricardo Martí, 12) ?, 8-Oliver / Ajupits: 4-Civera, 11-Manolo Folch, 9-Pepe Esteban.

INSTAL·LACIONS ESPORTIVES ACTUALS

POLIESPORTIU MUNICIPAL 1983-1988

Adreça: Teodor Llorente s/n- Av. Vicent Andrés Estellés s/n
Instal·lacions: 2 pistes de futbol –sala, 1 pista multiusos (bàsquet, futbol-sala i handbol), 1 pista coberta multiusos (bàsquet, minibàsquet i patinatge), 3 pistes de tennis, 4 pistes de frontó, 2 pistes de pàdel envidrades, 1 camp de futbol 11 (convertible en 2 camps de futbol 8) de gespa artificial, 1 pista d'atletisme homologada de 8 carrers, 1 sala polivalent i dotació d'aparells biosaludables

PAVEL·LÓ COBERT 1991

Adreça: Pl. dels Esports s/n
Instal·lacions: 1 pista multiusos (futbol-sala, handbol, voleibol, 2 pistes mini bàsquet, bàsquet), 1 gimnàs, 1 sala d'escalfament.

PISCINA COBERTA 1999

Adreça: Carrer Sixto Cámara 18
Instal·lacions: 1 piscina, 1 piscina infantil.

PISCINA DESCOBERTA 1983

Adreça: Avinguda Vicent Andrés Estellés s/n
Instal·lacions: 1 piscina de 50 metres i 8 carrers, 1 piscina de 25×20 metres, 1 piscina infantil.

CAMP DE FUTBOL LES OLIVERES 2009

Adreça: Carrer del General Prim
Instal·lacions: 1 camp de futbol 8 de gespa artificial.

CAMP DE FUTBOL LES SITGES 1967

Adreça: Carrer l'Almara 8
Instal·lacions: Gespa artificial dimensions 70 x 100 m.

POLIESPORTIU MUNICIPAL 613 VIVENDES

Adreça: Plaça del Pal·leter s/n
Instal·lacions: 1 camp de futbol, 8 de gespa artificial, 1 camp de futbol sala, 4 pistes de pàdel, 1 pista d'esquaix, i dotació d'aparells biosaludables.

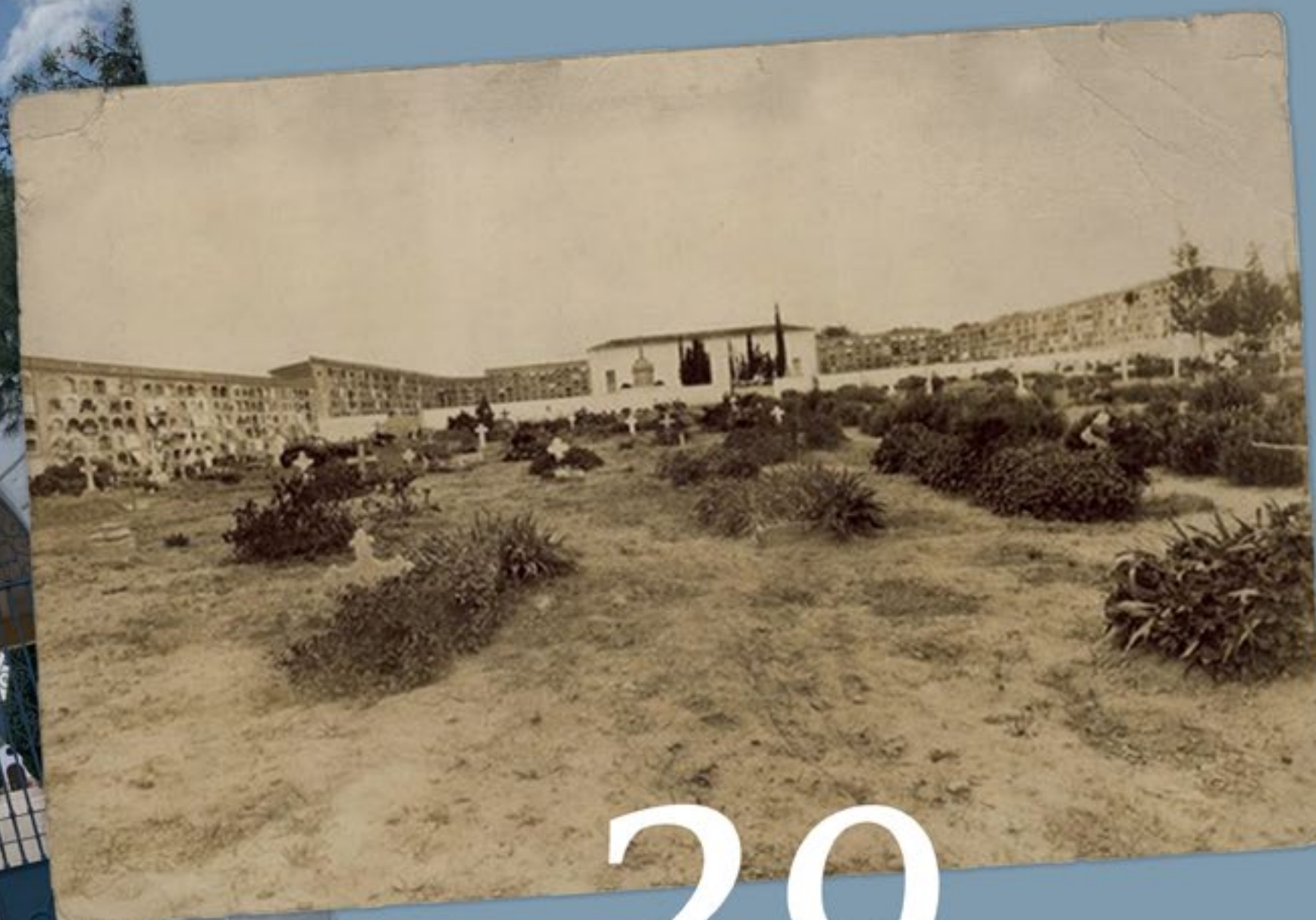
PARC LA GRANJA

Adreça: Carrer Marià Aser
Instal·lacions: Zona de jocs tradicionals; bitlles i petanca, 2 zones de skatepark, 1 pista de futbol sala, 1 cistella o canastra de bàsquet.

PARC L'EIXERETA

Adreça: Carrer del Sagrat Cor
Instal·lacions: 1 Camp de futbol-sala

Als distints parcs de la ciutat, existeixen nombrosos aparells per a gimnàstica personal de manteniment.

29.

Les necrópolis

Les necròpolis són espais lligats al record dels nostres éssers estimats, aquells que han format part de la nostra vida i que ja ens han deixat. Però en la conjuntura actual no sols són un lloc de recolliment i oració, sinó que són considerades com a joies arquitectòniques d'un indubtable valor patrimonial i estètic que preserven rere els seus llenços emmurallats part de la història de les nostres ciutats.

En l'actualitat han passat a ser part de la nostra cultura, transformant-se en un reclam turístic, creant-s'hi rutes de caràcter lúdic i educatiu.

La pràctica d'inhumar als morts a l'interior dels temples va sorgir en els segles XII i XIII, quan els difunts eren soterrats a les fosses pròpies de la seua família, en les de germandats i gremis, o en fosses comunes. El clergat tenia la seua pròpia ossera en una zona privilegiada de l'església. També es practicaven inhumacions en l'exterior dels temples, en els seus voltants, la qual cosa es denominava "en sagrat". Totes dues tècniques van poder donar-se al Burjassot d'antany, encara que la documentació que ha arribat fins a nosaltres és molt pobra en detalls referents a este tema, la qual cosa ens porta a entrar en el món de les hipòtesis i pensar que totes dues fórmules es van poder donar en els espais religiosos primigenis. Diversos estudiosos del nostre poble han coincidit que el primer *fossar* estava emplaçat en els terrenys on hui s'alça el col·legi de Sant Miquel, al carrer dedicat al Patriarca, antigament denominat del Fossar (del Cementeri).

En el segle XVIII les esglésies estaven ja massificades i en algunes resultava impossible realitzar cap enterrament més. Malgrat això, els particulars podien traspasar les fosses de les quals eren titulars, venent els drets d'enterrament, cessió, renúncia o fins i tot d'admissió. A la fi del set-cents, la intenció de l'Estat d'allunyar els soterrars dels temples es basava en raons higièniques, amb la finalitat d'evitar el risc d'epidèmies. Per este mateix motiu es controlava el trànsit portuari, es fomentava el clavegueram, la recollida d'escombraries, etc.

No obstant això, l'aplicació efectiva d'esta norma es va

dilatar en el temps bastants anys, fins al segle XIX, ja que la falta de pressupost de les parròquies i la resistència dels feligresos a usar este nou mètode d'enterrament van anar retardant la seua posada en funcionament. En 1804, van ser designats una sèrie de comissionats per a fomentar la construcció de cementeris en tot el país. El culte als morts havia de quedar garantit pel govern, per la qual cosa es van erigir capelles annexes als cementeris per a celebrar les misses. A més, es va disposar que *"per a llevar l'horror que poguera ocasionar la reunió de tants cadàvers, es procurarà plantar arbres propis d'aquell lloc, que servisquen d'ornament amb la seua frondositat"*.

La normativa aplicada a principis del huit-cents va donar lloc a la construcció del segon cementeri, del qual es té constància acreditada a la nostra ciutat, que ocupava un espai ampli (cinc-cents pams) darrere de l'ermita de Sant Roc i Nostra Senyora de la Cabeça. El seu trasllat oficial es va fixar per al dos d'agost de l'any 1816, assistint a l'acte les autoritats municipals, nombrosos veïns i el capellà, que va passar a beneir, amb les cerimònies del ritual romà valentí, el nou cementeri que acabava de construir-se, al costat de les estacions del calvari. El mateix dia es va donar sepultura eclesiàstica al cadàver de la xiqueta Maria Andrés (albat de braços).

L'epidèmia de còlera de 1885 va portar amb si una transformació en les infraestructures municipals, construint-se noves instal·lacions, iniciativa que va portar a la planificació i edificació d'un nou cementeri que substituïra al que venia prestant servici en aquells moments, que va tindre una vida útil molt curta (a penes 74 anys). Les restes que contenia van ser exhumades íntegrament al setembre de 1897, i van ser trasladades a la seua nova ubicació.

Les excepcionals circumstàncies que s'havien registrat a conseqüència de l'epidèmia de còlera havien deixat clar que el cementeri existent, alçat als afores de la població, quedava en eixos moments massa a prop de les vivendes, més encara quan l'Ajuntament ja s'estava plantejant escometre l'eixample de la ciutat precisament en eixa direcció.

La proposta de construir un cementeri nou va partir de la iniciativa del Sr. Bautista Riera, veí de Burjassot, a la qual es va sumar immediatament l'Ajuntament, que va sol·licitar, amb caràcter d'urgència, un informe a la Junta de Sanitat, que es va reunir el 19 de juny de 1886, arribant a la conclusió que calia buscar un emplaçament més apropiat per a instal·lar el nou cementeri, amb totes les garanties higièniques que es requeriren. Es va acordar així mateix atendre les despeses de l'estudi previ, l'adquisició del terreny que es necessitava i consignar una partida en el pressupost per a l'exercici 1886-87.

A penes una setmana més tard es va reunir novament la Junta Local de Sanitat, per a especificar els terrenys triats per a la ubicació del nou cementeri. Formaven part d'una finca, propietat del Sr. Baró de Sta. Bàrbara, plantada de garroferes i situada en el terme veí de Paterna, a la dreta de la carretera de l'Estat de València a Llíria.

L'Ajuntament va fer seu l'informe i, amb data 3 de juliol de 1886, es va dirigir a l'alcalde de Paterna per a sol·licitar la seua opinió al respecte. El dictamen va ser favorable a la cessió del terreny. No obstant això, fins a l'11 de maig de 1888 no es remetrà al Govern Civil l'expedient per a la construcció del nou Cementeri, juntament amb la memòria, pressupost i plans.

Un any més tard les obres ja estaven avançades, i al lògic interès per finalitzar les obres es va sumar un factor imprevist, una nova epidèmia de còlera, per la qual cosa la Junta Local de Sanitat, en sessió de 17 de juny de 1890, va acordar que s'activaren les obres del nou Cementeri perquè poguera procedir-se a la seua benedicció i utilització immediatament.

Finalment, les obres de construcció del nou cementeri van arribar a terme, i encara que no hem trobat cap referència documental que acredite el dia exacte de la seua inauguració, la veritat és que l'últim cadàver que hi va rebre sepultura, a l'anterior cementeri, va ser amb data 9 de setembre de 1890, moment en el qual va entrar en servei el nou cementeri, que s'hi pot contemplar en l'actualitat.

La capella del Rosari (ja desapareguda) es va construir sobre el solar que hi havia ocupat el primitiu cementeri

Plànol de situació del segon cementeri de Burjassot

Portada d'accés al nou cementeri, segons el projecte elaborat en 1888

Porta d'entrada principal del Cementeri Municipal de Burjassot, Vicente Sancha "Rambleta" en la porta. (B. V.A.I.,: Àlbum d'En Julio Pons Polín, regalat al Sr.José López Laguarda, fotografies núm.59, 1920-1950)

Interior del nou Cementeri (Arxiu D.V.)

Antic camí d'accés al cementeri

Façana principal d'accés al cementeri

Panteó de la família M. Pascual

No facilitareu massa dades a aquells compatriotes desficiosos que, acabada la Missa de corpore insepulto, i amb una excitada temeritat de bolígrafs, pretenguen escriure la meua obscura i ardent biografia: els remetreu, en tot cas, mentrestant s'ordena la comitiva de l'enterrament, a la sumaria i principal font documental que han manufacturat, per a casos com aquests, alguns benignes i fins i tot insignes antologistes: Nasqué a Burjassot, el 4 de setembre de 1924. Que es foten. Car, per molt que els fota, jo estaré, aleshores, molt més fotut. Ordenada la comitiva, amb una presidència estrictament familiar, i no necessàriament plorosa -jo ploraré per tots-, vull molts de gori-goris de clero pobre, amb una creu modesta, d'un estricte metall al·lucinat. Els gori-goris i el trepig de les sabates, carrer del Bisbe Munyoc avall, que és un carrer vell i acreditat en matèria de processons i d'enterraments, resulten fàcilment impressionants.

En arribar al cementeri, no hi deixareu entrar ningú i fareu que es tanque la porta amb pany i clau. Prèviament haureu subornat l'enterradorés cosa que encarregue als meus cunyats- i l'haureu embriagat amb vi de Binissalem. Es posarà tota la família, agafada de les mans, a la porta del cementeri, com si anàs a ballar la tarara, impedint que ningú s'acoste. L'enterrador bufat m'enterrarà en un lloc qualsevol, sense làpida ni flors. L'endemà matareu l'enterrador, de manera que mai no se sàpia on és el meu cadàver.

I quan, passats els anys i els ajuntaments, es busquen les meues despulles per tal de donar-los sepultura digna, que es foten també i que escarboten totes les tombes i anticipen municipalment una espècie de resurrecció de la carn de Burjassot, i així, confós amb tots els morts del meu poble, en farem una de bona.

No ho oblideu!

Vicent Andrés Estellés

30.

*Conéixer Burjassot,
tot passejant-hi*

RUTA HISTÒRICA I MONUMENTAL

Malgrat el pas del temps i, sobretot, de l'urbanisme depredador, que va fer estralls en les dècades dels 60 i 70 i que hui torna a la càrrega, encara és possible a hores d'ara fer-se una idea com cal de quín va ser l'origen de Burjassot -com va ser-ne el seu desenrotllament fins a principis del segle XX, època en què es va produir la seua arrancada, com a municipi residencial lligat a l'àrea metropolitana de València-, i quins els seus principals monuments.

Podem visualitzar-ho a través d'una senzilla ruta que es recorre amb facilitat i que ix des del nucli originari del municipi de Burjassot, que s'articulava al voltant de la coneguda com a *Plaça del Pouet* i *El Castell*. Actualment s'hi accedeix des de la rotonda on conflueixen el carrer València, que comunicava Burjassot amb aquella ciutat, a través del barri pròxim de Benicalap, i l'accés des de la moderna autovia d'Ademús, prenent l'eixida del Parc Comercial Alban.

La *Plaça del Pouet* era el tradicional punt d'accés al municipi, la qual cosa justifica l'existència del *pouet*, que li dona nom, en el qual es detenien les cavalleries que arribaven des de València en direcció cap a la comarca dels Serrans o cap a la Serra Calderona. De totes maneres, l'accés més antic no es realitzava pel carrer València, oberta en el seu últim tram a la fi del s. XIX a costa de la *devesa del Castell*, sinó des del Camí antic de València, que encara es conserva en part com a camí rural, i que travessava els camps d'horta, procedent de les alqueries de Benicalap. A punt d'entrar en el nucli habitat de Burjassot passava al costat del *Molí de la Sal*, últim vestigi que encara resisteix en el nostre terme d'aquells molins que utilitzaven com a força motriu l'energia hidràulica de les séquies, travessava la séquia de Montcada per un xicotet pont i accedia al nucli urbà través del *portalet*, un xicotet portal del qual no queda rastre.

La major part d'estos vestigis encara es poden reconèixer, per la qual cosa els suggerim que baixen per la Plaça del Pou en direcció a l'horta, des d'on es té una panoràmica immillorable de l'horta (o del que queda d'ella), i des d'on podrà albirar en primer pla (mig camuflat, per les catenàries o les canyes) el *Molí de la Sal*, i un poc més enllà, el record d'un dels exemples més notables d'alqueria gòtica rural, la coneguda com *Alqueria del Pi*, per l'enorme exemplar de pi que la flanquejava, també coneguda amb més propietat com *Alqueria de Barraig*, pel cognom de la família que l'habitava.

De tornada al pou que presideix la plaça, i que és una reproducció d'aquell que va existir fins a la dècada de 1980, quan va ser traslladat per a facilitar l'obertura del carrer Mestre Lope, si ens girem en el sentit contrari, a l'horta hi veurem un bell edifici, fonamental per a la història de Burjassot, i que està estretament lligat a la seua història. Es tracta del *Castell*, un edifici monumental que té el seu origen a la torre àrab que va servir de defensa als seus primers pobladors i que va ser transformada en casa palatina, primer per Misser Doménec Mascó i més tard pel Patriarca En Joan de Ribera, l'estàtua del qual presideix el jardí que ens separa d'este edifici. És de destacar també la grandària i frondositat del jardí que l'envolta, la *Devesa del Castell*, que s'ha conservat miraculosament malgrat les contínues retallades i amenaces als quals s'ha vist sotmés.

Plaça del Pouet, en una fotografia de principis del segle XX

Vista general del Castell i Sant Miquel des del carrer València

L'església de Sant Miquel. La catedral de l'Horta

A la seua dreta podem admirar un altre edifici singular, del qual li separa tan sols un estret carrer, que ocupa el traçat de l'antic fossat. Es tracta de l'Església de Sant Miquel, la més antiga, i fins fa escasses dècades l'única parròquia de Burjassot, inaugurada en 1780, que va ser construïda sobre el solar que va ocupar una altra església anterior, molt probablement gòtica, enderrocada, ja que resultava menuda per al creixent nombre de fidels amb què comptava este lloc. La seua grandària, unida a la riquesa de la seua decoració, en la qual destaquen diverses pintures de Vicente López i de José Vergara, la situen en un lloc destacat entre els temples de la comarca de l'Horta.

Des de la seua façana i per la seua part posterior, arranquen tres dels carrers longitudinals que, juntament amb el de Blasco Ibáñez, o carrer Major, van marcar el desenrotllament urbanístic de Burjassot fins pràcticament el segle XX, ja que comunicaven el nucli de població originari amb l'Ermita de Sant Roc, situada sobre l'esplanada de les Sitges, que en el segle XVI estava allunyada del nucli urbà i que hui dia s'erigeix en centre neuràlgic del municipi. Estos carrers es denominen actualment Jorge Juan, Bisbe Munyós i Mariana Pineda.

En estos carrers, que integren el que coneixem com *Nucli Antic* es conserven nombrosos exemples de les tradicionals cases de llauradors, en les quals la porta principal permetia l'accés del carro fins al pati posterior, on es guardava este, juntament amb els animals de tir, mentres les habitacions s'articulaven a banda i banda d'eixe eix principal. Encara hui dia és possible veure algun carro tirat per un o diversos cavalls, i en esta zona habiten els ja escassos veïns dedicats a l'agricultura, que cultiven, o millor hauríem de dir que aconen, les reduïdes i cada vegada més amenaçades terres de cultiu que constitueixen els nostres últims reductes d'horta.

Els recomanem que recorreguen el carrer Bisbe Munyós fins a l'encreuament amb el carrer Ferran Martin, ací giren a la seua dreta i a escassos metres es trobaran amb el Mercat Municipal, una altra supervivència del passat en un temps de grans superfícies, i podran admirar la seua estructura, un rar vestigi d'un moment de transició, ja que, encara que està construïda en fusta, la seua tècnica és més pròpia del ferro. Desgraciadament, les tradicionals parades, en un altre temps curulles de fruites i verdures de les hortes pròximes, s'han traslladat a un nou emplaçament, per la qual cosa només podran contemplar un bell embolcall, mancat de vida, i orfe del bullici que va conéixer en uns altres temps, encara que, si tanquen els ulls i forcen la imaginació, encara poden escoltar-se els ressons dels/les venedors/es oferint els seus productes a totes aquelles persones que s'hi acostaven.

Des d'ací, els recomanem seguir pel carrer Jorge Juan, més coneguda entre els majors com a *carrer del Tramvia*, perquè per este estret carrer circulava el tramvia que unia la nostra ciutat amb València, en principi tirat per mules i més tard elèctric. Este carrer s'ha convertit recentment en un espai per a vianants, pròpia per al passeig, i en ella s'agrupaven, fa pocs anys, una bona mostra dels comerços que eren l'eix econòmic de Burjassot.

Al final d'este breu passeig desembocarem en la Plaça d'Emili Castelar, on està situat l'Ajuntament, que data de 1915, encara que de l'original tan sols hi resta la façana, i des d'on

podrem albirar dos punts d'interés. D'una banda, i just a la cantonada amb el carrer Jorge Juan, podrem veure un xicotet edifici de dos plantes i torre mirador, que a principis del segle XX anomenaven *miramar*, que va ser segona residència dels pares de l'insigne escriptor Vicente Blasco Ibáñez, i en la qual va escriure algunes de les seues primeres novel·les de joventut. Des d'esta talaia va poder contemplar l'ambient que retrata en una de les seues més conegudes novel·les, *Arròs i Tartana*, que no era un altre que el del temps d'oci de la burgesia valenciana de l'època.

Al seu davant copsarem unes àmplies escales, que donen accés al passeig de Concepció Arenal, la zona més concoreguda a les nits estiuenques, i just a la seua esquerra podrem observar uns alts murs de grandària notable, que no són una altra cosa que els talussos d'un conjunt monumental molt singular: Les Sitges de Burjassot. A ell podrem accedir per la monumental escala que naix al nivell de la plaça, o bé envoltant-lo per la seua part esquerra, per la rampa per on accedien antigament les cavalleries que tiraven dels pesats carros que traslladaven els sacs de blat des del port de València fins a este formidable graner, format per 41 pous excavats en la roca. Les obres d'este conjunt es van iniciar en 1573 i es van donar oficialment per finalitzades en 1806, i actualment està declarat com a Monument Històric Artístic de caràcter nacional (des de 1982).

Plaça d'Emili Castelar. Es distingeixen l'Ajuntament i la casa familiar de Blasco Ibáñez

Les Sitges de Burjassot, conjunt monumental declarat Monument Històric de caràcter nacional

RUTA VERDA

Malgrat com n'és, de reduït, el terme municipal Burjassot compta amb diversos parcs públics i zones verdes que permeten articular un bell recorregut, que combina l'aspecte lúdic i d'esplai amb el coneixement del medi natural sobre el qual s'assenta el nostre municipi.

La situació de Burjassot, just en el límit entre una zona de suaus tossals calcaris, que tanquen l'arc que limita l'Horta de València, i les terres d'al·luvió que conformen la pròpia horta, dona lloc a dos zones clarament diferenciades. D'una banda, la zona més baixa, en la qual s'ubica l'escassa horta que encara perdura i que, a poc a poc, va desapareixent sota la pressió de l'especulació immobiliària i la indiferència de les administracions, i la feracitat de les quals es deu en gran manera a les aigües de reg procedents de la Real Séquia de Montcada i de la Séquia de Tormos. I d'altra banda, una zona més alta, que s'assenta sobre materials calcaris, de secà, i que en temps històrics estava poblada per un frondós bosc mediterrani, del qual encara hi perduren alguns vestigis.

L'Horta

L'alqueria àrab que va donar origen a l'actual municipi de Burjassot s'assentava precisament en el límit entre tots dos terrenys, separats per la frontera que marca la línia de nivell que conforma el traçat de la Séquia de Montcada. Este punt, que podem identificar actualment amb la *Plaça del Pouet*, era el lloc pel qual s'accedia a Burjassot des del camí antic de València. Allí es trobava el *Portalet*, el portal d'accés al nucli de població i actualment punt d'observació privilegiat per a contemplar l'horta, que s'estén des de Burjassot fins a les muntanyes de Sagunt, i que tanquen l'horta pel Nord. Des d'ací es poden contemplar dos destacats vestigis del passat. D'una banda, el *Molí de la Sal*, un dels escassíssims molins que encara perduren, moguts per la força hidràulica que subministraven les aigües de la séquia de Tormos, i per una altra, l'*Alqueria de Barraig*, també coneguda com a *Alqueria del Pi* o de Pi Formós, d'estil gòtic, model arquetípic d'alqueria de l'horta que, després d'anys de ruïna i abandó, ha sigut rehabilitada.

Burjassot des de l'horta

La Devesa del Castell

A esquenes de la *Plaça del Pouet*, s'alçava la torre que defenia l'antic poblat àrab, i que Misser Doménec Mascó, primer, i Sant Joan de Ribera, més tard, van transformar en un ampli palau, convertit actualment en Col·legi Major Universitari. Este noble edifici està envoltat per una extensa devesa arbrada, últim vestigi que queda en esta part del municipi del bosc mediterrani que ocupava tot el terme.

Alguns dels seus exemplars més monumentals, entre els quals van caminar grans personatges de la història espanyola, i que el propi Goya va reflectir en un dels seus quadres, han desaparegut, però encara en l'actualitat és un lloc emblemàtic, tant per la seua extensió (fora de perill miraculosament de l'especulació) com pel valor botànic dels exemplars que conserva.

Com que es tractava d'una institució privada no era visitable fins que, en dates recents, es va arribar a un acord amb l'Ajuntament, la qual cosa va permetre, i permet, el seu accés al públic en caps de setmana alterns. Així, es pot contemplar en tota la seua esplendor el conjunt que conformen les espècies botàniques originàries, a les quals es van sumar nombrosos exemplars arboris que van anar incorporant els seus successors propietaris, juntament amb tota una sèrie de millores, entre les quals destacava un bell llac alimentat per l'aigua de les séquies pròximes.

La Granja

Este és, per la seua extensió, el major parc públic municipal, ja que compta amb una superfície total aproximada de 62.000 m², i la seua habilitació com a tal data de la dècada dels 80 del passat segle XX.

S'assenta sobre una antiga propietat pairal dels Comtes de Trigona, al costat de l'antic camí que conduïa a Lliria, i va ser adquirida a principis del segle XX pel Ministeri d'Agricultura per a establir en ella una Escola de Capatassos Agrícoles i un centre d'experimentació, dedicat fonamentalment al cultiu del taronger. Este centre va ser una referència obligada en l'estudi d'este cultiu al llarg de més d'un segle i, al costat dels camps de cultiu, en els quals existien multitud de varietats, es trobaven la pròpia

Vista del “Castell” des de l’interior de la Devesa

Escola de Capatassos, actualment convertida en casa de Cultura, la primera Escola d'Enginyers Agrònoms de València, hui Laboratori Agrícola, centre d'investigació, insectari, magatzems, etc., que constitueixen la denominada Estació Tarongera de Llevant.

Actualment el Parc de la Granja està dividit en dos grans zones. En la primera es concentraven els edificis, magatzems, jardins annexos i una reduïda pineda. En l'actualitat, i des de 1989, alberga la Casa de Cultura i un Centre Social destinat a la tercera edat, el Centre Coreogràfic de la Generalitat Valenciana, un amfiteatre, la pineda i una àmplia zona de jocs infantils. L'altra zona, separada de la primera per un carrer per als vianants, està dividida en quatre espais diferenciats, entre els quals es compta un destinat a jardí històric d'estil àrab, una zona didàctica amb passejos abancalats, una zona de passeig i l'última destinada a zona de jocs infantils, que compta amb estructures fixes per a la pràctica del skate-board. Així mateix, esta zona del parc compta amb un traçat ferroviari en el qual diverses unitats de trens de vapor a escala permeten recórrer-lo, pujats en este mitjà de transport.

L'Eixereta o Devesa de Carsí

Existeix un altre gran espai, assentat sobre la muntanya calcària limítrofa amb la terra d'horta, i delimitat així mateix pel traçat de la Séquia de Montcada, que és fidel reflex del bosc mediterrani que s'estenia per tot el terme municipal. Es tracta de la denominada *L'Eixereta* o *Devesa de Carsí*.

En este cas es tracta del segon major parc públic del municipi, adquirit a la fi del passat segle XX per l'Ajuntament a canvi de cessions urbanístiques en terrenys limítrofs, i que limita pel nord amb terrenys de l'Escola de Magisteri Edetània i del Col·legi de les Trinitàries, en els quals es prolonga la massa arbòria, ja en el terme de Godella.

Amb una extensió de 27.000 m², i poblat per una vegetació típicament mediterrània, és un mirador privilegiat per a contemplar les terres d'horta que constitueixen la subcomarca de l'Horta Nord en tota la seua extensió, si bé les construccions properes a la línia de costa impedeixen contemplar la mar, com ocorria antigament. En el seu interior, compta amb zona de jocs infantils, zona esportiva i així mateix es conserva una barraca, construïda a mitjà s. XX.

Font monumental que presideix la segona fase del Parc de La Granja

La denominació de *Devesa de Carsí* prové del cognom dels seus antics propietaris, si bé és més coneguda pel nom de L'Eixereta perquè en una part de la finca va existir en el passat una fàbrica tèxtil, dedicada a la fabricació de sacs de iute (Fàbriques Navarro Cabedo), més tard la fàbrica tèxtil va donar pas a una altra de conserves (Conserves Badia) i ja en l'actualitat a un supermercat Mercadona... el sinó dels temps.

El Mirador

Este parc és de més recent construcció, està situat en l'avinguda de Pí i Margall, en la zona coneguda com a *les tres Mari-es*, i ocupa el recinte on estava la bassa que servia de dipòsit d'aigua potable, que emmagatzemava l'aigua que s'extreia del pou de Rubert i que, des d'este punt, es distribuïa a tot el municipi, fins que l'increment poblacional va deixar esta xarxa totalment obsoleta.

El principal valor d'este parc és la seua privilegiada situació, en la part més alta del municipi, per la qual cosa gaudeix d'unes vistes magnífiques, des de les quals s'albira tots els seus voltants. La col·laboració entre Ajuntament i la Universitat de València va permetre transformar este espai en un jardí didàctic, en el qual es poden contemplar una gran varietat d'exemplars de la flora mediterrània.

Zona de jocs infantils a l'Eixereta

Parc Vicent Ferrer

RUTA BURJASSOT ACTUAL

Deixant a un costat l'aspecte històric i monumental de Burjasot, que ha sigut objecte de la primera de les nostres rutes, i el seu patrimoni natural, que ha sigut objecte de la segona, en este nou itinerari ens ocuparem del Burjassot més actual, convertit en una ciutat residencial i de serveis, amb una xarxa de comunicacions molt completa, donada la seua estratègica situació geogràfica, just a l'eixida de València, i en el camí que comunica la metròpoli amb les comarques de Camp de Túria i Els Serrans.

És en este aspecte dels servicis on Burjassot té una major significació, ja que s'unixen, d'una part, els promoguts pel propi municipi, com ara la Casa Municipal de Cultura, el *Cinema-Teatre Tívoli*, el *Teatre El Progrés*, el Poliesportiu Municipal, el Pavelló Poliesportiu Cobert o la Piscina Municipal Coberta, i d'una altra els que, malgrat haver sigut impulsats per altres institucions, s'assenten en el nostre terme municipal.

En este últim apartat s'encabeixen dos instal·lacions que han contribuït en gran manera al fet que el nostre municipi siga conegut més enllà de la nostra demarcació.

Campus Universitari de Burjassot

La primera d'estes instal·lacions és el Campus Universitari, denominat precisament de Burjassot. Es tracta d'un complex de construccions dedicades a aularis i instal·lacions complementàries, situades en paral·lel, a la dreta de l'autovia d'Ademús en sentit d'eixida de València, que alberguen diverses facultats depenents de la Universitat de València.

Totes elles imparteixen matèries relacionades amb les ciències, impartint-se en elles matèries com ara Biologia, Matemàtiques, Informàtica, Astronomia i Farmàcia, a més de comptar amb una magnífica Biblioteca que recull fons relacionats amb estes matèries.

A més a més, el campus s'estén pel terme municipal contigu de Paterna, limítrof amb el nostre, on s'alcen diversos edificis universitaris, alguns d'ells depenents del Centre Superior d'Investigacions Científiques (CSIC).

La nombrosa afluència d'estudiants a este campus es veu afavorida per les seues excel·lents comunicacions, tant per carretera (Autovia València-Ademús) com per ferrocarril,

Entrada de la Biblioteca Central del Campus Universitari

ja que compta en els seus voltants amb diverses estacions de metro, a més de diverses parades del tramvia, que uneix este campus amb el de *Tarongers*, que també depén de la mateixa Universitat i de la Universitat Politècnica de València.

A més dels nombrosos estudiants que acudeixen diàriament a estes instal·lacions, l'existència d'este centre universitari ha fomentat la presència d'un gran nombre de joves que, procedents d'altres municipis i fins i tot comunitats veïnes, resideixen permanentment en el nostre municipi, la qual cosa comporta l'existència d'una població flotant de diversos milers de joves que s'allotgen en els pisos i residències d'estudiants pròxims al campus, i revitalitzen el teixit social de la nostra ciutat.

Centre de Producció de Programes de RTVV

El Centre de Producció de Programes de la Ràdio Televisió Valenciana, coneguda actualment com a À Punt (anteriorment Canal 9), és el lloc on s'elabora la programació de la cadena de televisió autonòmica. Este centre es troba així mateix molt pròxim al traçat de l'autovia de València a Ademús, en un extrem del Campus Universitari al qual ens referíem en l'apartat anterior, i en el límit del nostre terme municipal amb el de Paterna.

Es tracta d'un edifici de traçat modern, amb un disseny singular, i en el qual destaca en gran manera l'estilitzada torre que alberga les antenes que servixen per a enviar el senyal a tota la Comunitat.

Les nombroses connexions que des d'este centre de programes es realitzen amb els corresponsals enviats a tots els racons de la nostra geografia han popularitzat el nom del nostre municipi, Burjassot, que ja s'associa de manera indissoluble amb el d'À Punt.

Vistes del Centre de Producció de Programes de RTVV

RUTA VICENTE BLASCO IBÁÑEZ

Vicente Blasco Ibáñez és un personatge molt arrelat en el patrimoni cultural dels valencians, ja que de la seua ploma van eixir algunes de les novel·les que millor retraten la idiosincràsia del nostre poble, i gràcies a elles va donar a conèixer València i les seues gents per tot el món. El que no sap la majoria és que este escriptor, periodista, editor, polític i empedreït viatger, va tindre una gran vinculació amb el nostre municipi.

El contacte de Blasco Ibáñez amb Burjassot s'inicia quan el seu pare, Gaspar Blasco Teruel, un exitós comerciant d'origen aragonés establít a València, va adquirir, el 23 de març de 1878, el solar núm. 8 del projectat eixample de Burjassot, al carrer Abadía (Jorge Juan) cantonada al carrer Albereda (Plaça d'Emili Castelar), per un import de 751 pessetes. Sobre eixe solar va construir un xalet de dos plantes i *torre miramar*, on Blasco Ibáñez va passar bona part de la seua adolescència, especialment durant els períodes festius. En esta casa va escriure algunes de les seues primeres narracions, com *Caure's del cel*, i des de la seua *torre miramar* va contemplar els paisatges que envolten Burjassot i que va descriure, anys més tard, en la seua novel·la *Arròs i Tartana*, la primera de les seues novel·les naturalistes, i amb les quals es va obrir el camí a la fama.

No obstant això, la vinculació de Blasco Ibáñez amb Burjassot va ser molt més estreta, i va continuar mantenint una intensa relació amb el poble i els seus habitants, que va perdurar durant tota la seua vida, i que encara és visible hui dia. Eixa vinculació és la que desgranarem al llarg de la ruta que els proposem.

L'horta i els paisatges que ens envolten

Per a iniciar el nostre recorregut ens dirigirem a la *Plaça del Pouet*, al voltant de la qual es va conformar el nucli urbà de l'antic poble que va ser Burjassot. Des d'allí, descendirem pel carrer del Comandant Moreno, fins al desaparegut *Portalet*, entrada natural a Burjassot per l'antic camí de València. Davant nosaltres s'obri el paisatge de l'horta, esguïtat pels pobles que s'assenten en ella, al fons la mar, i a l'esquerra els contraforts dels Monts de Porta-Coeli, més conegut com a Serra Calderona. En este punt estem sobre la Séquia de Montcada, que ací es troba coberta, i que ens servirà com un mirador privilegiat.

Vistes de l'Horta

Mirant cap a Llevant gaudirem, a través dels ulls dels protagonistes d'*Arròs i Tartana*, de la nostra horta, la mar i les muntanyes:

Bastábale volver un poco la cabeza, y su vista caía sobre la inmensa vega, silenciosa y esplendente, con sus tonos verdes de infinitos matices, que deslumbraban, abrigllantados por el sol de la primavera. Los pueblos y caseríos, compactos y apiñados hasta el punto de parecer de lejos una sola población, matizaban de blanco y amarillo aquel gigantesco tablero de damas, cuyos cuadros geométricos, siendo todos verdes, destacábanse unos de otros por sus diversas tonalidades; á lo lejos, el mar, como una cenefa azul, corriase por todo el horizonte con su lomo erizado de velas puntiagudas como blancas aletas; y volviendo la vista más á la izquierda, los pueblos cercanos: Godella con su oscuro pinar, que avanza como promontorio sombrío en el oleaje verde de la huerta.

El nucli antic, el Castell

Desfent camí, tornem a la *Plaça del Pouet* i, si ens hi situem al costat del pou, tindrem davant de nosaltres un dels edificis més representatius de Burjassot, el *Castell*, un palau fortalesa construït sobre l'antiga torre defensiva, d'origen àrab, que va donar lloc al poblament que hui és Burjassot. Travessant l'antiga carretera de València a Torres-Torres, ens situarem al costat de la tanca del *Castell*. En este punt hem de recórrer a la imaginació per a contemplar una escena que degué omplir d'admiració els habitants de Burjassot de principis del segle XX.

En 1903, Vicente Blasco Ibáñez va convocar, a través del seu diari, El Poble, a les forces progressistes de València per a dur a terme *una processó cívica* per a honrar als liberals morts durant l'*Acció del Pla del Pou* i els afusellaments subsegüents, esdevinguts el 29 de març de 1837, en el marc de les Guerres Carlistes.

El 29 de març de 1903, una multitud es va reunir a la plaça de la Constitució, a València, per a dirigir-se a l'estació de ferrocarrils econòmics, al *Pont de Fusta*, des d'on partrien els combois noliejats a tal fi, amb destinació a l'estació de L'Empalme, ja a Burjassot. Allí se'ls van unir els regidors de l'Ajuntament de Burjassot, els membres del Casino Republicà i una gran multitud de persones que havien arribat fins allí, cami-

Vicente Blasco Ibáñez aclamat pels seus correligionaris

nant o amb els mitjans de locomoció més variats (tramvia, tantes, etc.). Allí es va formar la comitiva, presidida per Vicente Blasco Ibáñez i Menéndez Pallarés, i al cap de la qual anaven les banderes dels Casinos Republicans de València i dels municipis pròxims, i esta es va dirigir, precisament per davant d'on ens trobem, en direcció a les Sitges, pel carrer de Jorge Juan i la Plaça d'Emili Castelar, fins a la Plaça de Sant Roc, on es va descobrir una làpida commemorativa, dedicada *Als màrtirs de la Llibertat*.

El Mercantil Valenciano va destacar que en L'Empalme es van reunir més de 20.000 persones, a les quals caldria sumar les que es van anar afegint al llarg del recorregut. Emociona recordar aquella escena, amb desenes de milers de persones desfilant, al so de *La Marsellesa* i l'*Himne de Riego*. Una vegada arribats al seu destí es van pronunciar els discursos, als quals va posar la guinda el pronunciat per Blasco Ibáñez, ofegat en multitud d'ocasions pel victorejar dels assistents.

A l'any següent (1904) es va repetir novament l'homeatge, amb el mateix èxit de la primera edició. En els anys successius es va continuar celebrant, però sense la seua presència, absorbit com estava per les seues obligacions com a Diputat i la seua creixent activitat com a escriptor d'èxit. Amb el temps, estes demostracions de força del republicanisme valencià van ser prohibides pel Govern, ja que no podem oblidar que València era una illa republicana en un país clarament monàrquic.

El Mercat Municipal

Des del punt en què ens trobem, mirant a la nostra dreta, ens trobem amb un altre monument destacat de Burjassot, l'Església Parroquial de Sant Miquel Arcàngel, que ha sigut denominada en diverses ocasions com la catedral de l'Horta. Este imponent edifici, d'estil neoclàssic, s'alça sobre el solar que va ocupar un altre temple anterior que, en ser insuficient per al creixent nombre de fidels, va ser enderrocat i substituït per l'actual, inaugurat en 1780, i que compta amb uns valuosos frescos de Vicente Vergara.

A partir d'ací ens endinsem en el *Nucli Antic* de Burjassot, un barri que va estar habitat per les famílies de llauradors que cultivaven l'horta i les terres de secà del terme municipal. Si prenem el carrer de Jorge Juan, coneguda popularment com a *carrer del tramvia* (perquè per ella passava el tramvia

Vista interior del Mercat Municipal

en sentit a València), ens hi trobarem amb una construcció molt peculiar, de finals del s. XIX, que combina les tècniques de construcció en ferro pròpies de l'època amb una estructura completament de fusta, elaborada per artesans locals. Es tracta de l'antic Mercat Municipal, l'ús actual del qual ja no és l'original, però que conserva tot el seu encant i singularitat.

En ell, Blasco Ibáñez va donar algun dels mítings amb els quals enfervoria les masses. Sintonitzava perfectament amb les classes socials més desfavorides, que eren víctimes d'un sistema polític basat en el caciquisme i un sistema econòmic en el qual l'obrer no tenia cap dret davant dels propietaris dels béns de producció, i els llauradors eren mers parcers. Eixa sintonia, juntament amb una acció decidida en favor d'eixes classes socials, va ser el principal èxit del blasquisme, un corrent polític, netament republicà, que va dominar l'escena política valenciana a la fi del segle XIX i el primer terç del segle XX, fins a la Guerra Civil.

Vicente Blasco Ibáñez va ser elegit Diputat en Corts per primera vegada al març de 1898 (quan comptava 31 anys), pel partit Fusió Republicana, i va ser reelegit en sis ocasions, si bé al març de 1906 ja va anunciar que abandonava la política activa, renunciant a la seua acta de Diputat, i només va romandre una mica més per a donar suport a la candidatura del seu dofi, Félix Azzati.

Durant tot eixe temps, Blasco Ibáñez va trobar en els veïns de Burjassot un suport incondicional, fins al punt que, en la majoria de les campanyes electorals en les quals participava, Burjassot jugava un paper clau, tot celebrant ací els mítings clau, en l'arrancada o a la fi de la campanya.

El 16 abril de 1899, després de la crisi provocada per la Guerra de Cuba, es van celebrar eleccions, i Blasco va iniciar la seua campanya a Burjassot, celebrant un míting a les Sitges. El 19 de maig de 1901 es van convocar noves eleccions i dos dies abans Burjassot va tornar a ser escenari d'un acte multitudinari en un local *darrere de les Sitges i al costat de la Carretera de Lliria* (probablement el Trinquet). El mateix procés es repetirà en 30 d'abril de 1903, i Blasco va iniciar ací la campanya, tenint com a escenari les Sitges. El 10 de setembre de 1905 es repetirà l'escrutini, i Blasco tancarà la campanya al seu poble talismà, Burjassot, el 8 de setembre. Encara que estava previst celebrar-ho en el Casino de la Unió, al carrer de Jorge Juan, va ser tal l'èxit de la convocatòria que va haver d'improvisar-se *una tribuna en l'artístic Mercat*, ocupant totalment la plaça. Durant el seu discurs va fer diverses picades d'ullet als veïns de Burjassot, dient: *jo conec Burjassot des de xiquet, [...] ací he viscut els primers anys, i els meus amics de la infantesa, hui homes, recordaran com jo, que en este poble van nàixer les meues primeres aficions literàries [...]*. Finalment, va reconèixer el seu suport en les passades eleccions, dient: *En les passades eleccions -repetisc- el batalló republicà de Burjassot va decidir la nostra victòria*. El seu últim acte electoral a Burjassot el va celebrar en el Casino Republicà, el 18 d'abril, dos dies abans de l'escrutini, l'any anterior ja havia renunciat a seguir com a Diputat, però va acceptar formar part de la llista d'Unió Republicana per a fer costat a Félix Azzati, encara que finalment va acompanyar-lo Gil i Morte.

El 18 de novembre de 1908 Blasco va informar el president del Congrés que, a causa de les seues ocupacions, renun-

ciava definitivament a l'acta de diputat per València, amb la finalitat de permetre l'entrada en les corts espanyoles d'Alexandro Lerroux.

D'esta manera, es creuen les històries del singular Mercat de Burjassot amb la del més universal dels nostres escriptors.

Carrer de Vicente Blasco Ibáñez

Seguint pel carrer de Jorge Juan, arribarem fins al següent encreuament, amb el carrer Navarra, i girarem a la dreta, en arribar al següent creuament haurem arribat al carrer dedicat a Vicente Blasco Ibáñez, l'antic carrer Major, és a dir l'eix principal del Burjassot a principis del s. XX, ja que es corresponia amb el traçat de la carretera comarcal de València a Torres-Torres.

El 26 de gener de 1917, amb motiu del 50 aniversari de Blasco Ibáñez, l'Ajuntament de Burjassot va acordar per unanimitat dedicar-li un carrer, i no podia ser cap altre que el carrer Major. Com a contestació, el 16 de febrer es va llegir en el ple una carta, datada a París, en la qual l'escriptor li donava les gràcies a l'Ajuntament per tan gran honor. En ella deia: *Vosté i tots els seus companys de l'Ajuntament, així com la gran majoria dels seus conveïns, saben que jo em considere com de Burjassot. En ell vaig passar una bona part de la meua infància i a ell van units els records de la millor època de la meua vida*. En la mateixa sessió (16 de febrer de 1917) *es va acordar demanar a l'Ajuntament de València que col·loque l'obelisc als màrtirs de la llibertat en la plaça de Castelar d'este poble*. Una vella reivindicació, que entronca amb les processons cíviques que el mateix Blasco va organitzar per a honrar a les víctimes d'aquella acció militar, i que s'inauguraria un any més tard, el 30 de juny de 1918.

Finalment, el 21 de desembre de 1919, es va procedir a l'acte d'inauguració de la làpida que retolava l'antic carrer Major amb el nom de Vicente Blasco Ibáñez. A l'acte va ser convidat l'Ajuntament de València, i en van acudir l'alcalde i diversos regidors, acompanyats per la guàrdia muntada i la banda municipal de València.

Malauradament, aquella placa no es conserva, ja que, després de la victòria del bàndol franquista en la Guerra Civil espanyola, es va esborrar tot vestigi que recordara a aquell personatge, defensor declarat de la República, i que va portar amb estima el nom de València per tot el món.

Acte d'inauguració de la placa al carrer dedicat a Vicente Blasco Ibáñez (Foto: Mundo Gráfico, 31 de desembre de 1919).

Centre Republicà El Ideal

Sense moure'ns del lloc en què ens trobem, enfront de nosaltres veurem una construcció d'una sola planta, sobre la qual oneja una bandera republicana. Damunt de la seua porta un cartell ens informa que ens trobem al davant de la Societat Cultural *La Constància*, *Centre Republicà L'Ideal*.

Este local és un dels pocs supervivents dels Casinos Republicans, que es trobaven en la majoria dels municipis valencians i en els barris de València capital. Esta no va ser la primera seu que va tindre el centre republicà de Burjassot, ja que, a partir del 2 de juliol de 1901, la seu del casino republicà i del partit de Fusió Republicana (que donaria pas al PURA) va ser la pròpia casa que els pares de Blasco havien construït a Burjassot, amb el nom de casino de Fusió Republicana *L'Ideal*. Davant l'auge del republicanisme a la nostra ciutat, la seu es va quedar ben prompte xicoteta, així que es va decidir el seu trasllat a un nou local, de nova construcció, situat entre els carrers de Blasco Ibáñez, Emilia Carsi i Josep Carsí, que es va posar en marxa l'1 de juliol de 1918.

Després de recuperar novament el local, en la dècada de 1980, els membres de la Societat Cultural *La Constància*, el local va tornar a ser punt de trobada dels veïns, dotant-lo d'un ambient similar a l'original, destacant un altar laic dedicat a Vicente Blasco Ibáñez.

Este local ens trasllada en el temps, recreant l'època en què rar era el poble que no tenia el seu casino republicà, un lloc on es conjuminaven l'oci, la formació i la política, i on les dones tenien un paper destacat en el seu funcionament.

Casa familiar

Per a arribar a la nostra pròxima destinació hem de tornar al carrer de Jorge Juan, i des d'ací continuar cap a la dreta, en direcció a la Plaça d'Emili Castelar, que actualment és el centre neuràlgic del municipi, on es troba l'edifici de l'Ajuntament. Just en desembocar a la plaça ens trobarem amb una vivenda de dos plantes, de la qual sobreix una torre de dos altures. Este edifici és la casa que els pares de Blasco Ibáñez van construir com a residència vacacional, aprofitant la seua proximitat i bona comunicació amb la capital.

Com ja hi hem avançat, el pare de Vicente Blasco Ibáñez va adquirir a Burjassot, el 23 de març de 1878, un dels

Centre Republicà El Ideal en l'actualitat

primers solars que van eixir a subhasta dins del projecte d'eixample del nucli urbà, i allí va construir una segona residència, un xalet compost per dos plantes i *torre Miramar*, tan de moda en l'època.

Blasco sempre va guardar un gran record d'aquella època, i eixe record el va plasmar en un dels passatges de la seua primera novel·la del cicle valencià, *Arròs i Tartana*, en la qual descriu d'alguna forma aquelles cases i l'ambient que s'hi respirava: *I els convidats de la senyora Manuela van entrar a la casa, confont-se unes famílies amb les altres, saludant-se les dones amb un tiroteig de besos i elogiant-ne totes les qualitats de la “possessió” que la viuda de Pajares tenia a Burjassot. Era un xalet que amb afany semblava escapat d'una caixa de joquets; un edifici construït per contracta, tan bonic com fràgil, amb les seues teulades i escalinata, amb pitxers d'algeps, situat en el centre d'un jardinet excavat en les roques, amb dos dotzenes d'arbres tísics per la capa de dura pedra que trobaven a pocs pams de terra.*

Respecte del paper d'estes segones residències entre la burgesia valenciana de l'època, explica: *Creia que una “vil·la” per a l'estiu és el complement d'una família distingida que té cotxe; i en les tertúlies, en dirigir-se a les seues amigues, s'omplia la boca parlant del seu “bonic hotelet” de Burjassot i de les nombroses comoditats que incloïa.*

Casa de la família de Vicente Blasco Ibáñez en la Plaça d'Emili Castelar

En la novel·la, Blasco Ibáñez descriu el paisatge que es contemplava des de la casa familiar, descrivint l'ambient que es vivia a l'esplanada de les Sitges en un diumenge de Pasqua: *Els convidats de la senyora Manuela veien a poca distància les famoses Sitges de Burjassot, gegantesca plataforma de pedra, quadrat altiplà foradat a trossos per la boca dels profunds dipòsits i en la qual formiguejava un eixam alegre i sorollós: rogles en què sonaven guitarres, acordions i castanyoles acompanyant balls alegres; grups de gent formal entregada sense rubor als jocs de la infància; dotzenes de xics ocupats a fer volar els seus catxirul·los amb grollers figurons pintats, que en enlairar-se tot movent les inquietes cues feien l'efecte de pegats aplicats al blau cutis de l'infinit i donaven al paisatge un aspecte xinès de ventall o de mantó de Manila.*

Des de la mateixa *torre miramar*, amb només girar-se una mica podia gaudir-se d'un altre paisatge més urbà, però no menys atractiu: *Al capdavant, Burjassot, prolongada línia de teulades amb el seu campanar punxegut com una llança; més enllà, sobre la fosca massa de pins, València acovardida, lil·liputenc, com una ciutat de nines, tota estarrufada de fines torres i campanars aïrosos com a minarets moriscos; i en últim terme, en el límit de l'horitzó, entre el verd de l'horta i el blau del cel, el port, com un bosc d'hivern, marcant en l'atmosfera pura i diàfana l'aglomeració dels pals dels seus vaixells.*

Ell mateix recordava esta època de la seua infància, dient: *Recorde quan el meu pare va edificar la seua casa, fora del poble en un lloc on només hi havia coves. Hui la casa està en el centre quasi de Burjassot. Tant ha crescut el poble! Tant han treballat els veïns per al seu eixample i embelliment!*

Monument a Blasco Ibáñez

Al davant de la casa familiar de Blasco Ibáñez s'alça el monument més representatiu de Burjassot, les Sitges, sobre el qual gaudien d'una vista privilegiada. Travessant la plaça d'Emili Castelar, i al costat dret del mur de les Sitges, s'estén el passeig de Concepció Arenal, un tradicional punt de passeig i trobada dels veïns de Burjassot. Al fons d'eixe passeig s'alça una estàtua dedicada a Vicente Blasco Ibáñez, la primera que es va erigir en el seu honor, i la història del qual resumix perfectament per què la figura d'este insigne valencià, que va gaudir de fama internacional, va desaparèixer de la història oficial.

El 27 d'agost de 1931, tres anys després de la seua mort, l'Ajuntament de Burjassot es va fer ressò de la proposta presentada pel *Centre Republicà L'Ideal* per la qual se sol·licitava *iniciar una subscripció pública entre els veïns de la població, entitats i ciutadans de la província per a erigir un monument en este poble, a la memòria de l'eminent novel·lista i gran republicà Don Vicente Blasco Ibáñez*. La moció es va aprovar per unanimitat, i a partir d'eixe moment es van succeir les iniciatives per a recaptar els fons necessaris per a la seua elaboració, amb el suport de destacades personalitats, com Alejandro Lerroux o l'escultor Mariano Benlliure.

Al març de l'any següent es va exposar al públic, en el saló de sessions de l'Ajuntament, la maqueta del monument, elaborada per l'escultor Francisco Marco Díaz-Pintado.

La situació que vivia Espanya va obligar a posposar la iniciativa de Burjassot, fins que es va reprendre novament, col·locant-se la primera pedra el 10 de febrer de 1935, sota la presi-

dència del Ministre d'Instrucció Pública, Joaquín Dualde, i amb l'assistència del fill de l'homenatjat, Sigfrido Blasco.

Per a integrar-lo en el seu entorn es va elaborar un projecte de reforma del passeig de Concepció Arenal, que incloïa un jardí amb pèrgoles i bancs de ceràmica, una biblioteca a l'aire lliure i una bassa sobre la qual es reflectiria la pròpia escultura, obra de Francisco Marco Díaz-Pintado, tallada en un únic bloc de marbre d'Itàlia. El projecte de reforma del passeig es devia al mateix escultor i al famós pintor, establert a Burjassot, Luis Felipe de Usábal.

Malgrat l'interés despertat i els nombrosos suports rebuts, la iniciativa va continuar dilatant-se en el temps, fins que finalment es va inaugurar, el 14 d'abril de 1938, en plena Guerra Civil. Les circumstàncies del moment no eren les més adequades, com van recalcar el representant de Burjassot, del Partit Socialista, i el provincial, d'Esquerra Valenciana, qui va dir: *No són estos moments d'homenatges. Però en atenció al poble de Burjassot i en homenatge a l'excelsa figura literària i republicana de Blasco Ibáñez, han fet acte de presència en este acte els consells provincial i municipal de València.*

A penes un any més tard, l'1 d'abril de 1939, es va donar per finalitzada la guerra, amb la victòria del bàndol franquista, i les conseqüències per als vençuts no es van fer esperar. La figura de Blasco Ibáñez va ser un dels seus objectius, i per a això

no van dubtar a obligar els qui havien manifestat el seu republicanisme a destruir l'estàtua. Primer van destruir el seu cap i les seues mans, i més tard van derrocar el bloc de marbre del seu pedestal i el van abandonar en un solar pròxim, al costat del trinet. Hi va romandre fins a 1966, en què va ser arreplegat per un marbrista, amb la intenció d'aprofitar la pedra. Després del retorn de la democràcia es va recuperar la peça original, que va ser restaurada i col·locada novament en el lloc del qual mai degué eixir.

El 17 d'abril de 1982, es va inaugurar novament el monument, comptant amb la presència del fill de l'escriptor, Sigfrido Blasco, del seu biògraf, José L. León Roca, i representants de la corporació i de les entitats veïnals del municipi. D'esta manera, l'estàtua de Vicente Blasco Ibáñez tornava amb els seus veïns, els que li van donar suport en la seua lluita política i als quals va portar en el cor durant tota la seua fructífera vida.

Recentment, s'hi han instal·lat set panells informatius, dotats amb codis QR, en els quals s'indiquen algunes de les fites més destacades d'esta ruta.

Donem ací per finalitzada esta ruta, que ens ha portat pels racons de Burjassot que va contemplar Vicente Blasco Ibáñez durant la seua vida, i que ens vincula tan estretament a un dels valencians més universals, que va portar per tot el món el nom de València i de la nostra ciutat.

Participants en la primera edició de la Ruta Blasco Ibáñez

RUTA VICENT ANDRÉS ESTELLÉS

La Ruta Estellés és un passeig literari que recorre els carrers i places de Burjassot a través de 24 punts interactius. Gràcies a un codi QR, i amb l'ajuda d'un Smartphone, el visitant pot escoltar l'explicació referida als principals llocs d'interés de l'obra poètica i narrativa d'Estellés, a més de gaudir, en alguns d'aquests punts, de cançons interpretades per Miquel Gil i de poemes recitats per Francesc Anyó i Pepa Alòs.Dotze d'aquestes localitzacions són panells ceràmics que reprodueixen el text d'un poema, elaborats pel ceramista Vicent Espinosa Carpio.

Cementeri

Els temes de Vicent Andrés Estellés, en una última reducció, “*tenen la nua elementalitat de la vida de cada dia: la fam, el sexe, la mort* ", afirmava Joan Fuster.

“El fill del forner que feia versos”, com Estellés volia que el recordaren, va morir el 27 de març de 1993, i va ser soterrat al cementeri de Burjassot.

Vindrà la mort, i jo no seré al llit, ni al menjador, assegut al divan: l'esperaré al replà de l'escala, entre els Parents que han arribat de l'horta,

de cap a peus com vestit de diumenge, de blau marí, amb la corbata torta, i no serà necessari que entre: us diré adéu, des de la porta, anant-me'n.

Evitem, potser, el formulisme, i tot serà lleuger i natural: m'ajudarà, agafant-me d'un braç,

la meua mort, en baixar per l'escala. S'excusarà per si ha trigat massa; però és que, abans, ha tingut quatre casos.

ANDRÉS ESTELLÉS, V., (1980). *No puedo temporal. Obra Completa V*, Ed. Tres i Quatre, València, 1980.

I.E.S. Vicent Andrés Estellés

Ovidi Montllor digué que va descobrir “*que era un home molt culte, encara que sempre ho amagava amb les bromes i la festa, i, sobretot, que ell mateix era poesia, que no podia evitar donar ritme al que deia*”, referint-se a la gran quantitat d'interpretacions musicals que l'artista d'Alcoi va fer dels seus poemes.

L'any 1985 s'inaugurà el primer institut d'educació secundària de Burjassot, amb el nom del poeta. A la façana d'entrada, s'observa una placa commemorativa d'aquesta inauguració, a la qual Vicent hi va assistir amb molt d'orgull.

Forn del Sol

Ens trobem al Forn del Sol, títol també d'un llibre de poemes; l'Estellés afirma que el seu avi matern ordenà la

construcció d'este forn: “*I allí sembla que [el meu avi] va passar amb la meua mare, una nena aleshores, dies familiarment inoblidables.*"

Plaça de Sant Roc

La crítica literària considera Estellés el millor poeta valencià des d'Ausiàs March perquè fa poesia amb naturalitat, sense forçar res, com parlen els poetes de les coses importants.

En aquest poema, esmenta el seu origen familiar humil (família d'orfebres i forners), i posteriorment ens aproxima al convuls passat polític de Burjassot: carlins, blasquistes, republicans ...

El Burjassotí, títol d'aquest poema, es troba al llibre *Sonata d'Isabel*, al desé volum de la seua obra completa.

L'Estellessí, car l'Estellés et diuen, i el teu pare, en oir-ho, ho agraià, perquè evocava, fascinat, el món dels Estellés, orfebres i forners, republicans de Blasco abans de Blasco que miraven, amb ràbia i amor, el paretó del Pati de Sant Roc i es casaven, com Déu vol, amb les filles dels carlins de més fama en tot el poble, i a una banda i l'altra del capçal del seu monumental llit de canonge hi havia una escopeta i un rosari, i són ja un mite, de prestigi grec, amb la calenta sang d'un fratricidi

ANDRÉS ESTELLÉS, V., *Sonata d'Isabel. Obra Completa X*, Edicions Tres i Quatre, València, 1990, p. 96.

Les Sitges

Les Sitges de Burjassot, construïdes al segle XVI, són un monumental magatzem de blat que abastia la ciutat de València a l'edat moderna. Excavada en un tossal situat estratègicament prop de València, dalt d'aquest conjunt arquitectònic declarat Monument Històric de Caràcter Nacional el 1982, la vista albi-ra el *Cap i Casal* i la mar.

Símbol del poble de Burjassot, és un dels elements que més evoken el lloc de naixement d'Estellés, en el conjunt de la seua poesia.

Ací em creixia, al sa i al pla, entre unes gents treballadores, un orgull de ser valencià. Pense una antiga vinyeta. Burjassot, entre dos pous. Poble de pous i de sitges, guarda en el fons del seu cor, com una antiga collita, allò millor, un tresor: la valenciania autèntica, que ha mamat a Burjassot.

Tot ho pense i ho recorde en el dia de Sant Roc.

ANDRÉS ESTELLÉS, V., *Mural del País Valencià*, vol. III, Edicions Tres i Quatre, València, 1996, p. 61.

Plaça d'Emili Castelar. Estàtua de Vicent Andrés Estellés

Burjassot, un nom de pólvora, escrit en lletres de foc. Jo vull que els morts del meu poble em facen entre ells un lloc. Mort encara, veuré encara una església i un pou. Mort encara, escoltaré el goig matiner dels trons. Mort encara veuré encara la pujada de Sant Roc. Mort encara, diré encara un nom de cendra, el vell nom. Mort encara, veuré l'alt campanar de Burjassot. Ací em pariren i ací estic. I ací cante i ací faig versos. Ací veig créixer els meus fills .

ANDRÉS ESTELLÉS, V., *Mural del País Valencià*, vol. III, Edicions Tres i Quatre, València, 1996, p. 60.

La casa on va nèixer

En aquest mateix lloc, es trobava l'entrada a la casa on va nèixer Vicent Andrés Estellés: unes escales estretes que pujaven al primer pis, al carrer del Bisbe Muñoz, número 82, popularment conegut com el Carrer Nou, actualment Plaça Sequera número 17.

He viscut la meua infantesa a tres cases de la darrera porció del carrer de l'Obispo Muñoz, abans carrer Nou: aquella que va des de la carretera de Lliria -o, com sembla que li varen posar de nom, en acabar la guerra, carrer de Navarra- fins al mateix ajuntament: al número 82, un primer pis, on vaig néixer; després, la planta baixa del número 78, i finalment, en vespres o en plena guerra civil, enfront, al número 97, també la planta baixa, que havia estat, abans, col·legi d'una certa anomenada, dirigit per una estranya senyora Eulàlia, amb una germana seua, i , més tard, residència d'una tenebrosa família, la qual freqüentava bastant un orb del meu poble, Vicentet, el de la Pinzell, una dona que venia caragols, al mercat, [...].

ANDRÉS ESTELLÉS, V., *Tractat de les maduixes*, Barcelona: Empúries, 1985, p. 13.

Cementeri

I.E.S. Vicent Andrés Estellés

Forn del Sol

Plaça de Sant Roc

Accés al passeig de Concepció Arenal

La casa on va morir la seua filla Isabel

En paraules de Vicent Escrivà i Vicent Salvador:

‘La mort és, sens dubte, un dels temes més sovintejats [...] en la poesia estellesiana. Les morts familiars de la seua infantesa vertebren alguns dels poemes de L’ofici de demà o nombrosos fragments de l’autobiogràfic Coral Romput. En altres ocasions és la mort de la seua primera filla quan només comptava uns mesos o la mortandat col·lectiva i anònima de la guerra». Sobre aquest tema ens diu ell mateix: «Totes les morts són tristes. D’altra banda, hi ha la incomprendible bellesa de la mort. Aquest tema em venia determinat de muda abans de la mort de la meua filla, perquè jo m’havia criat en un ambient de morts, de dols. [...] També, cal no oblidar-ho, les tongades de morts de la guerra, de la postguerra. M’he criat en un món així’.

Forn de la “Trabucà”

Estellés, ben orgullós del seu origen familiar, el reivindica sovint, i el següent fragment és un bon exemple:

El meu pare era «de l’horta». Mai no he sabut aclarir si la barraca on va néixer, i que, temps enllà, per una evolució bàrbara i natural, es convertiria en una modesta alqueria, pertanyia al terme municipal de Valencia o a què collons. Treballava de forner. Abans havia estat aprenent de mecànic i quatre o cinc coses més. Es va convertir, probablement -tot són conjectures, per a mi: no en sé res de cert-, en forner en conèixer la que seria la seua dona, que era filla d’un vell patriarca republicà que havia creat diversos forns a Burjassot i a la ciutat i que, finalment, va trobar la mort, d’un tir d’escopeta, a la boca d’un forn. El meu pare, possiblement així, es va iniciar en l’ofici de forner. Amb el temps fou un paler de molta anomenada: d’anomenada, fins i tot, comarcal.

ANDRÉS ESTELLÉS, V., *Tractat de les maduixes*, Barcelona: Empúries, 1985, p. 19.

Casa del carrer Josep Carsí

Ens trobem en la casa on va viure els darrers anys de la seua vida, i sobre la qual va escriure:

Un dia em varen donar un grapat de proves. Vaig començar la tasca de fer correccions. Jo recorde, ara, que vaig començar aquesta correcció al nostre pis de Josep Carsí. Un dia vingué el meu pare a casa. El meu pare era analfabet. Mentre jo pugnava per fer les correccions, ell, el meu pare, era al meu costat, a la taula del menjador. Em mirava, jo crec que amb un cert orgull.

ANDRÉS ESTELLÉS, V., *Tractat de les maduixes*, Barcelona: Empúries, 1985, p. 18.

L'Horta

L’horta de Burjassot és un altre dels tresors que encara conserva Burjassot, malgrat que en els darrers cinquanta anys s’ha vist reduïda dràsticament pel creixement urbanístic desmesurat, amb l’únic objectiu de recaptar diners, sense respectar un dels patrimonis més importants del legat que ens deixaren els hòmens i les dones que van treballar durant segles una terra que era sinònim de menjar i d’orgull.

En l’obra estellessiana, l’horta és un dels paisatges que trobem descrit en nombroses ocasions. L’estima d’estellés per la seua llengua materna i pel seu país, no podia deixar d’estar acompanyada per l’amor al paisatge i la terra que el va veure nàixer.

*El camp de Burjassot i el camp de Borbotó,
el secà de Paterna i el secà de Godella,
i els cementeris blancs i els rajolars vermells,
i el tren que va a Paterna i el que ve de Paterna,
i després el de Lliria i més tard el de Bétera,
i aquells tramvies grocs i casa la Conilla,
i Beniferri amb àlbers i canyars i senderes,
i els grans pins del castell vinclats damunt la séquia,
i el tren de Burjassot, i el tren que puja a Lliria,
i el que baixa de Lliria, i el que acaba en Montcada,
i la calç de les coves que hi ha per Benimàmet,
i el que acaba en Paterna, i orinar al corral,
i la flaire dels horts, la calç de les parets
quasi blava amb la lluna, i el silenci, i el tren,
el tren nocturn, que creua solitari la nit,
i el camp de Burjassot, i el camp de Borbotó,
i el secà de Paterna, i el secà de Godella,
i el Pla del Pou, i els masos, les barraques de Lluna,
l’Alqueria del Pi, i el Pixador, i el mas
del Rosari, i la casa del Saboner i el pi,
i el molí de la Sal i el llibre que he d’escriure,
i el tren que ve de Lliria i el que puja a Paterna.*

ANDRÉS ESTELLÉS, V., *Les Homilies d’Organya*. Obra Completa 6, Edicions Tres i Quatre, València, 1981, p. 263.

El Mercat

En paraules d’Enric Bou (1978), “Vicent Andrés Estellés és un home baix, de cara rodona i ulls vius que demanen complicitat en la ironia. Amb les mans dibuixa gestos, completa les paraules i sembla marcar cesures i finals de vers. Afable, amb una sensibilitat a flor de pell, impregna les frases de sentiment i de ritme. Gairebé recita quan parla, o sembla que mentalment, potser per deformació professional, ordeni les frases dins una estructura adequada i imagini versos. Parla un valencià molt ric; de poble, com a ell li agrada”.

Ens trobem davant el Mercat Municipal de Burjassot, construcció de finals del segle XIX de la qual destaca la seua coberta de fusta i ferro, obra de l’arquitecte valencià Joaquín Maria Arnau. Situat al primer eixample de Burjassot, és un dels monuments arquitectònics més destacats del poble.

El Pouet

Ens trobem a l’antiga Plaça Major de Burjassot, coneguda popularment com El pouet, porta d’entrada i d’eixida del poble camí de València, és també un recurs que apareix sovint en l’obra del poeta burjassoter.

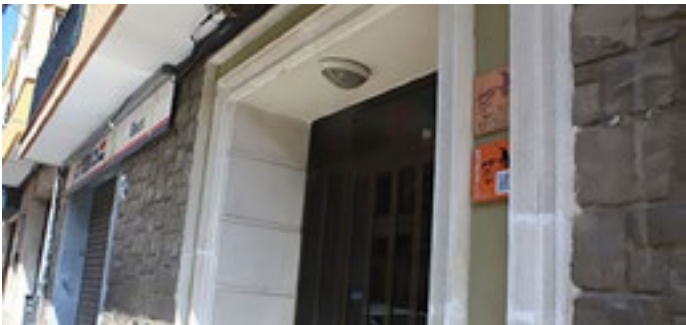
*El mire, el veig, el sent.
Com un pa en l’alcavor,
pujava sense rent.
Una fúria, un amor.
Fou, en principi, una alqueria.
Fou una alqueria entre uns pins.
L’abraçava, en passar, la séquia.
Hi havia, entre els pins, teuladins.
I hi havia, també, unes gents,
les gents que el feien, dia a dia.
Creixia tenaçment el poble.
El seu cor era una alqueria.
Dic el nom amb humilitat,
castament dic: Burjassot.
Si hi ha un pou en entrar al poble,
n’hi ha un altre als peus de sant Roc.*

ANDRÉS ESTELLÉS, V., *Mural del País Valencià*, vol. III, Edicions Tres i Quatre, València, 1996, p. 58.

Hem gaudit d’un passeig per alguns dels racons més emblemàtics de la vida de Vicent Andrés Estellés, però no oblidem que Burjassot és Estellés i el poeta és Burjassot.

Plaça d’Emili Castelar. Estàtua de Vicent Andrés Estellés

La casa on va nèixer

La casa on va morir la seua filla Isabel

Forn de la “Trabucà”

L’Horta

Casa del carrer Josep Carsí

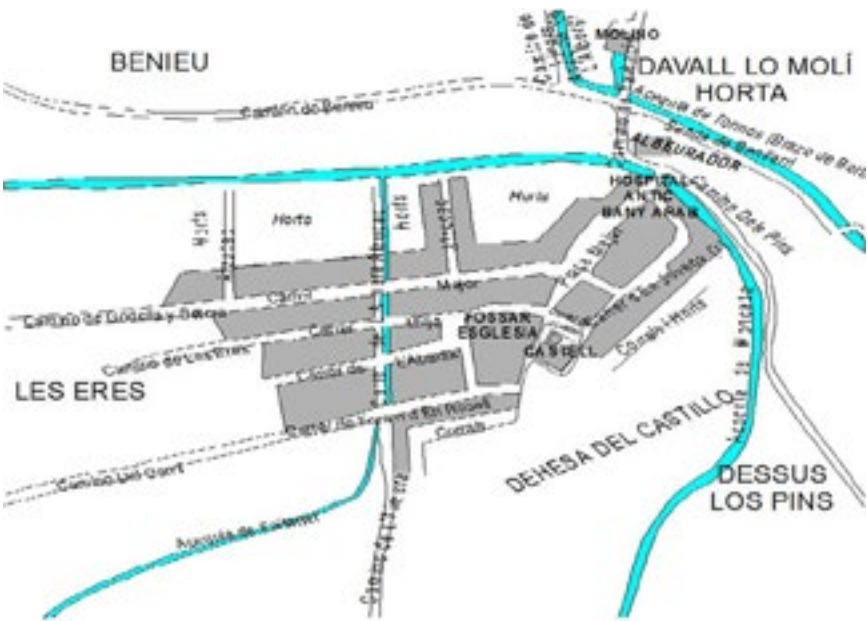
El Pouet

31.

Cartografia bàsica
de Burjassot

En el present capítol hem tractat d'aplegar la cartografia més significativa, a nivell local i general, en la qual podem observar la situació geogràfica i urbana de Burjassot des de diferents aspectes, com ara: la seua evolució urbanística, els dibuixos o esbossos, amb especial detall en espais concrets de la localitat o la recreació del que degué ser l'antic lloc de l'actual ciutat de Burjassot. Som conscients que, durant el llarg camí recorregut fins a aconseguir que veja la llum esta publicació, ens haurem deixat algun testimoni per incloure en ella. Un llibre d'estes característiques, sempre es podrà alimentar amb noves aportacions, que no dubtem hi sorgiran i enriquiran l'ésser de Burjassot i de les seues gents. L'ordre triat és, com en altres ocasions, el cronològic.

Recreació del lloc de Burjassot a l'Edat mitjana. Plànol elaborat per Ricard Sixto Iglesias, per al seu llibre Evolució medieval de la propietat agrària a Burjassot (L'horta de València segles XIII-XV, obra inèdita)

Kremer, G., Regni Valentiae Typus, Àmsterdam: Jodocus-Hondius, 1609 (<http://hdl.handle.net/10251/4542>)

Valentiae Regni, olim Contestanorum si Ptolemaeo, Edetanorum si Plinio credimus typus, 1584 (<http://hdl.handle.net/10234/3137>)

Spain, Valencia, Mercator/Hondius. Regni Valentiae Typus, 1612

El Regne de València dividit en el seus dos Goversns. Cassaus (1693)

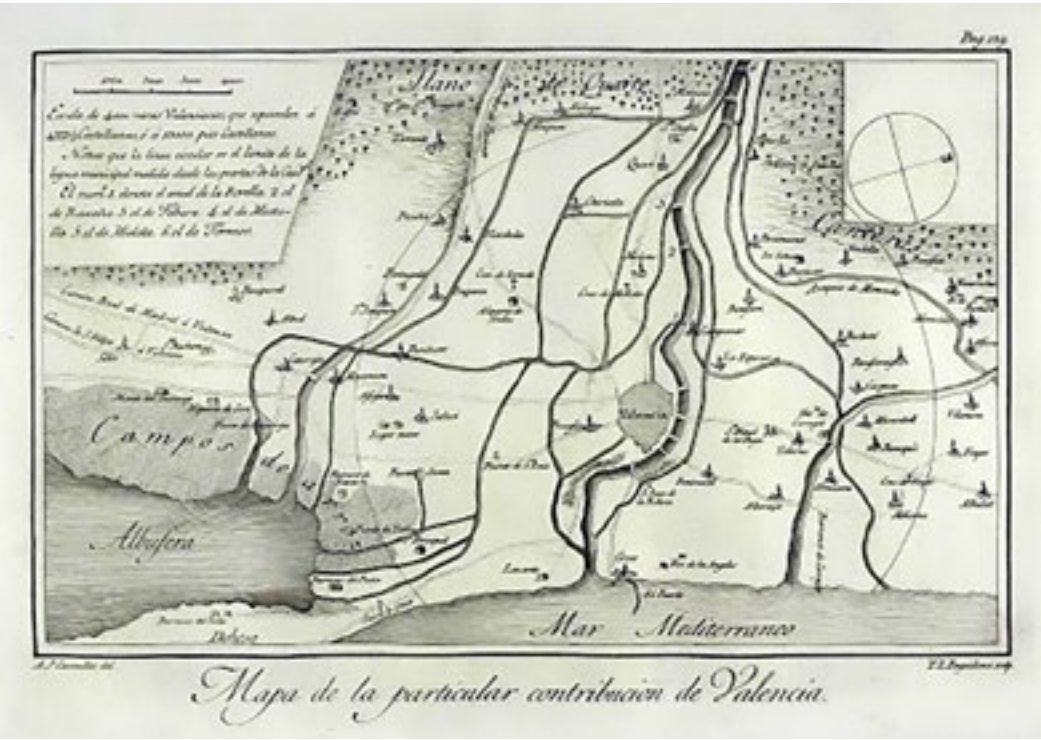
Mapa del Regne de València dedicat al Sereníssim don Luis Antonio Jayme, infant d'Espanya (Tomás López de Vargas, Madrid 1762)

En el mapa de 1751 podem observar, a l'angle inferior dret, el poble de Burjassot i el camí que l'unia a les Sítges. (Ministeri de Cultura Arxius Estats (M.C.A.), BERANGER, C., Plànol del terreny on es proposa construir un magatzem de pólvora immediat al lloc de Benimàmet i de l'ermita de S[an]t Roc, València, 28 de setembre de 1751, Escala [ca. 1:3.100], ref.: Mapes, plànols i dibuixos (anys 1508-1962), vol, II, p. 428.)

Mapa francès dels voltants de València, marge esquerre del Guadalaviar o Túria. (ca 1811).
(Ministeri de Defensa, Cartografia Històrica. Sig. Ar. G-T, 2-C, 3-138)

J. A. Cavanilles (1795-1797): Mapa de la particular contribución de Valencia. Inclòs en les Observacions sobre la Història Natural, geografia, població i fruits del Reyno de València, Madrid, Impremta Real

CAMILLO VACANI (Baró di Forte Olivo), Atlante topografico Militare per servire alla Storia delle ampagne e degli assedi degl'italiani in Spagna, dal MDCCCXIII al MDCCCXIII corredata di piani e carte topografiche

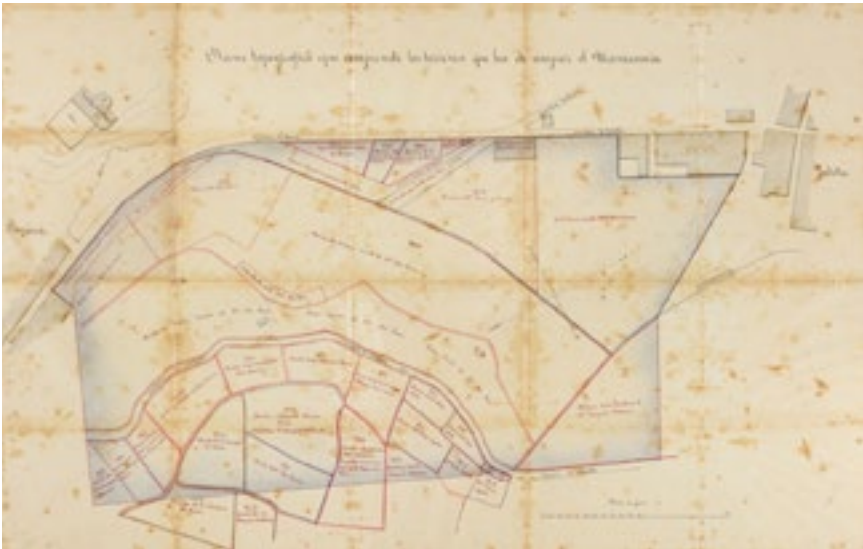
Plànol adjuntat a l'expedient del mestre d'obres Josep Ribelles, on s'observa la bifurcació del camí de Burjassot i Llíria, prop de Marxalenes. València, 28 de febrer de 1815. Arxiu Municipal de València, Hisenda, sig. Caixa 1274, 28 de febrer de 1815 fins al 14 d'agost 1815, f. s/f.

DUMOULIN, Mémoires du Maréchal Suchet: Plan de Valence..., gravat de E. Collin, escala 93 mm.: 100, dimensions 456 x 494 mm, editor, Adolphe Bossange, París, 1828; en Cartografia Valenciana (segles XVI-XIX), Centre Cultural la Beneficència, Diputació de València, València, 1997, pàg. 234-235

CRISTÓBAL SALES, *Descripció Topogràfica de la ciutat de València del Cid*, 1821.

Croquis que indica la situació que es pretén donar al poble de Burjassot a la nova divisió de la ciutat, segons el projecte de l'Arquitecte Major de l'Ajuntament de València.

Detall del mapa elaborat pel gener de 1812 per l'Armada Francesa i d'Aragó

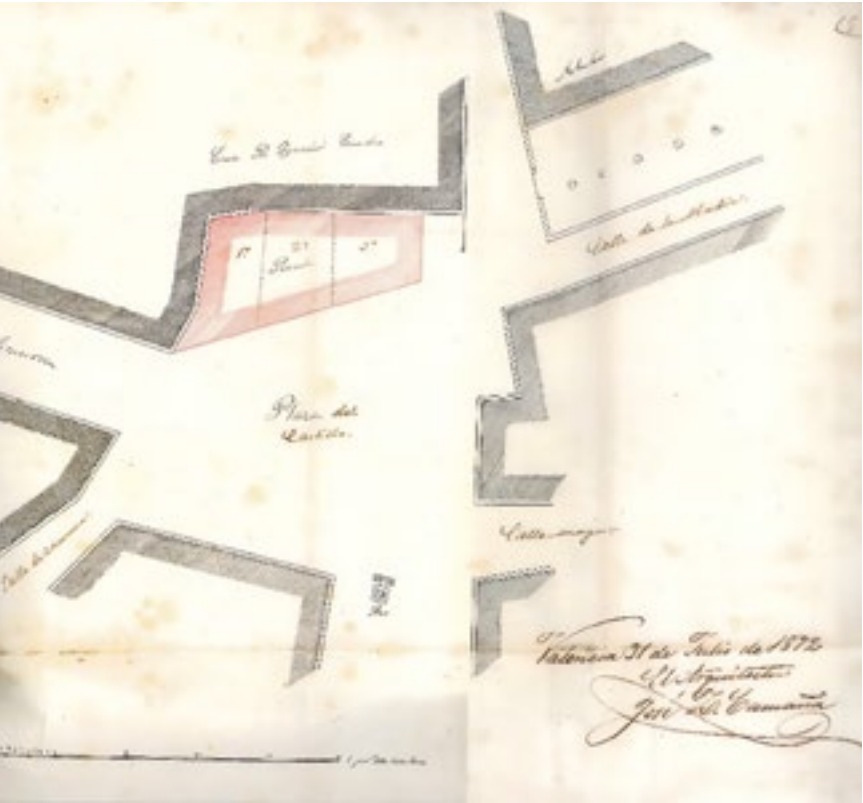

Mapa topogràfic on es creuen el camí de Burjassot i el de Llíria, a prop del molí de l'Esperança, a Marxalenes. Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana, Fons Institut Lluís Vives, sig. 9/29337-14, Expedient acadèmic de José Carsí Belenguier, nascut a València, ca. 1845, any 1865.

Arxiu de la Diputació de València, Secció D: Beneficència i Sanitat; Subsecció 2 Sanitat, 4 Manicomis; Sèrie: 3: Exp. Generals, any 1878, caixa 23. Publicat en Les Sitges de Burjassot en el segle XIX de Robert Blanes Andrés, Àngel López García, Mª Amparo López Ramírez, Marta Sanchis Alegre i Vicente Sanchis Gamir, Col·lecció “Burjassot té la seua Història”, Ajuntament de Burjassot, València, 2021

En l'informe elaborat per l'Arquitecte Major de l'Ajuntament de València (1878), el present croquis és un full annex a l'expedient per a millorar la comprensió dels canvis sol·licitats. Com es pot distingir-hi, el carrer programat, inicialment mesurava 13,20 m. i s'estrenyia en 2 m. aconseguint els 11,20 m aconseguint alinear-lo amb el carrer Nou. Són interessants les mesures de la muralla de les Sitges, situada en l'actual via Màrtirs de la Llibertat, que sobrepassava els 78 m. (78, 6 m.) de longitud. També podem observar-hi que la línia projectada (A - B) es prolongava al llarg de 82,80 m. (en este mateix espai, ocupat en l'actualitat per un grup de finques, es va edificar el Trinquet).

Plànol de l'Eixample. Datat a 31 de juliol de 1872. Arxiu Municipal de Burjassot (A. M. B.).

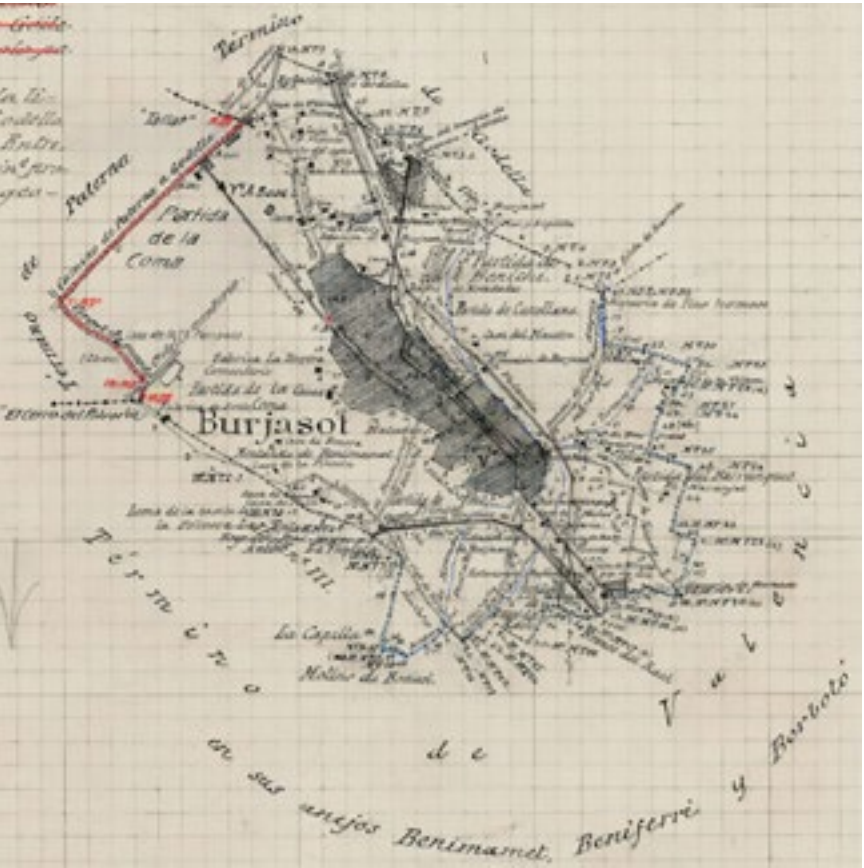
Plànol de l'Eixample (zona Lauri Volpi). Datat a 10 de juny de 1887. (A. M. B.)

Plànol de l'aliniament del C/ Zamora, 1893. (A. M. B.)

PLÀNOL DE VALÈNCIA i els seus voltants (1883). Cos d'Estat Major de l'Exèrcit. Apareixen en la seua part inferior quatre signatures corresponents a Francisco Ponce de Lleó (Tinent Coronel Comandant d'Estat Major), Jesús Tamarit (Coronel Tinent Coronel Capità d'Estat Major), Pedro Bentabol (Tinent Coronel Comandant Capità d'Estat Major) i Antonio González Samper (Tinent d'Estat Major)

Mapa de Burjassot 1900. Institut Geogràfic i Estadístic. Treballs Topogràfics. Província de València. Terme Municipal de Burjassot.

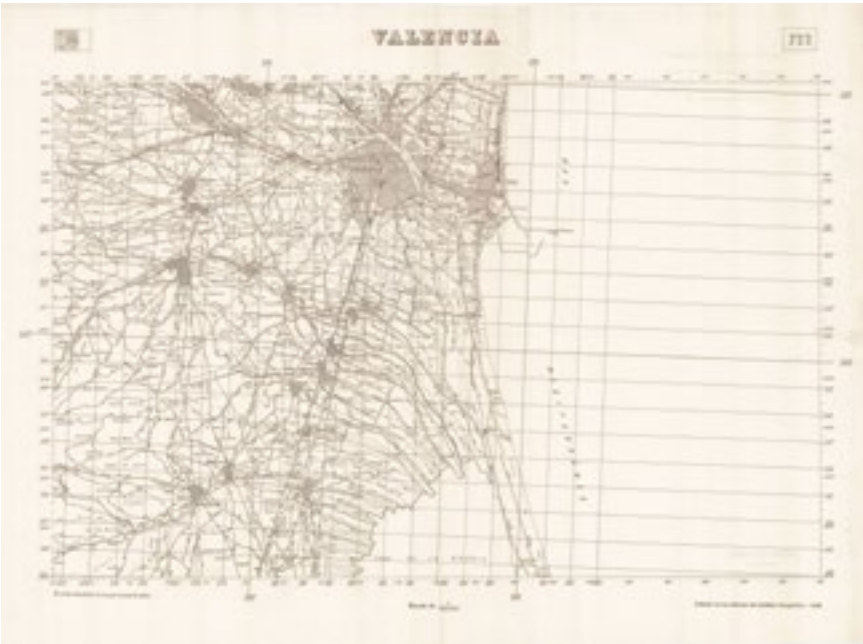
Plànol dibuixat per Arturo Cervellera Castro per a Topografia Mèdica de Burjassot, València, 1923

Plànol Cadastral de Burjassot cap al 1920

Plànol cadastral que es va realitzar entre 1929 i 1944 (Text refós. Catàleg de béns i espais protegits dirigit per José Rafael Arrebola Sanz, Burjassot 2019, p. 28.)

Mapa Topogràfic Nacional de 1938, full 696 – 722.

Mapa del cadastre de 2015. (A.M.B.)

Projecte del carril bici per a Burjassot. Ajuntament de Burjassot (A.M.B.)

Plànol hidràulic de l'Horta de Burjassot. (A.M.B.)

Plànol de la Població de Burjassot, 2020. (A.M.B.)

Bibliografia

- ACTA FUNDACIONAL, Escritura Fundacional, Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera, 1915.
- AGUADO TRONCHONI, A. (2022), «Orfeón Círculo Católico «San Roque» de Burjassot», en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic i l’Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 22, p. 38-39.
- AGUILERA CERNÍ, V. i ed.: «Del Manierismo al Arte Moderno» en Historia del Arte Valenciano, t. IV, València, 1989.
- AJUNTAMENT DE BURJASSOT (2020), «Estrategia de Desarrollo Urbano Sostenible e Integrado», Burjassot AUNA 2020», Burjassot, p. 12.
- ALAPONT MILLET, T., De puertas adentro. Interiores domésticos – Interiores litúrgicos. Una aproximación hacia su amueblamiento y ornato San Juan de Ribera, Tesi Doctoral dirigida per Dra. Sra Mercedes Gómez-Ferrer Lozano, València, 2017.
- ALCAHALÍ, BARÓN de: Diccionario Biográfico de Artistas Valencianos, València, 1897.
- ALCAIDE GONZÁLEZ, R. (1998), «El trenet de Valencia (1888-2000): la dimensión histórica y tecnológica de un transporte público», Scripta Nova, núm. 69, Barcelona.
- ALONSO BERZOSA, J. i EXPÓSITO NAVARRO, L. M. (2018), «La pirotècnia a Burjassot durant la Guerra Civil: Memòries d’Arturo Alonso Castillo», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot i de l’Almara, núm. 19, Burjassot, p. 82-87.
- ALONSO CASTILLO, A. (1992), «El Engraellat», en Revista d’Informació Municipal, núm. 41, setembre-octubre, Burjassot, p. 26-27.
- _____, «El velódromo ciclista de Burjassot», [Consultat el 4 de setembre de 2020], <https://www.centred-estudislocalsdeburjassot.es>.
- ALONSO LLORENS, V., El Teatro en Godella (Recuerdos de las actividades teatrales desarrolladas en Godella desde el año 1920 hasta 1984). Edita Ajuntament de Godella, 1993.
- ANDRÉS ESTELLÉS, F. (Paco Barraig) i LÓPEZ GARCÍA, S. Els Malnoms Tradicionals d’un Poble de L’Horta Valenciana Burjassot, Associació Cultural L’Almara, Burjassot, 1997.
- ANDRÉS ESTELLÉS, V., Horacianes, Les pedres de l’àmfora, València: Eliseu Climent, 1974.
- _____, El gran foc dels garbons, Edicions Tres i Quatre, València, 1975.
- _____, Obra completa, vol. 4, Edicions Tres i Quatre, València, 1978.
- _____, Coral romput, Obra completa vol. 6, Edicions Tres i Quatre, València, 1981.
- _____, Tractat de les maduixes, ed. Empúries, Col·lecció Tros de Paper núm. 9, Barcelona, 1985.
- _____, La parra boja (Memòries,2), ed. Empúries, Barcelona, 1987.
- _____, Obra completa, vol. 8, Edicions Tres i Quatre, València, 1999.
- _____, Testament, Mural del País Valencià, Edicions Tres i Quatre, València, 2002.
- _____, (2014), «Hemeroteca Burjassot I. El carrer de la Morena», (article de les festes de Burjassot, setembre de 1965), Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antici l’Almara de Burjassot, núm. 15, Burjassot, p. 23-24.
- ANDRÉS ROBRES, F., «Los derechos de monopolio en la Valencia del Antiguo Régimen: El ejemplo de Alfara y Bujasot durante el siglo XVII», <https://www.centred-estudislocalsdeburjassot.es>
- ANDRÉS LLOPIS, E., MARTÍ FERRANDO, J i VALLS ANDRÉS, V. (2006), «La història oral de Les Sitges: El darrer ús agropecuari del Pati de Sant Roc», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, p. 43-44.
- ANGLÉS, A. i MARZÁ MARTÍ, O., Proposta de catàleg de Béns i espais protegits de Vinaròs, Associació Cultural «Amics de Vinaròs», Col·lecció Mare Nostrum, núm. 41, Vinaròs, 2014.
- ARBERO VERDÚ, S. A. i ARRIAGA, A. (2020), «Educación con Perspectiva de Género en Museos Españoles». Enfoques y Discursos, [Consultat 20 d’agost de 2020], www.hipatipres.104471/seneros.2018.2921.com.
- ARBUDO, LI. i QUIROGA, V. (2003), «La Junta de Restauració del Temple de Sant Miquel Arcàngel i l’Associació de Veïns Nucli Antic» en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 9, Burjassot, p. 20-22.
- _____, (2003), «La restauración de la Tabla del Calvario», en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 9, Burjassot, p. 23-24.
- ARCO LLORÉNS, B. del, Estudio sobre los Silos de Burjassot, Projecte fi de carrera, director: Luis Vicente García Ballester, Universitat Politècnica de València, Escola Tècnica Superior d’Enginyeria d’Edificació, València, 1999.
- ARNAU MARTÍNEZ, F.: Estudio histórico-artístico del templo parroquial de San Miguel Arcángel de Burjassot, Associació Cultural L’Almara, 1999.
- ARROYO ZARZO, M., Historia de un expolio del Patrimonio de Burjassot, Burjassot, 2012.

- BAILLY BAILLIÈRE, C., Anuario-almanaque del Comercio y la Industria, Madrid, 1879.
- BARONA VILAR, C., Organización sanitaria y de la higiene pública en la provincia de Valencia (1854-1936), Tesi doctoral, Universitat de València, 2002.
- BATALLER CATALÀ, A. (2014), «Versos i llocs de Vicent Andrés Estellés: Un passeig amb l’amarg company inseparable», Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antici l’Almara de Burjassot, núm. 15, Burjassot, p. 52-55.
- BELLIDO MÁRQUEZ, Mª del C. (2014), «El impacto de la escultura pública contemporánea en el paisaje urbano», Arte y política de identidad, vol. 10-11, València, p. 265-278.
- BELLÓ BAUS, J. R. (2004), «Les Sitges de Burjassot: Un passeig entre la vida i la mort», Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 10, especial, 10é aniversari, Burjassot, p. 39-40.

- BENITO DOMÈNECH, F., (1992/1994), «Un plano axonométrico de Valencia diseñado por Manceli en 1608», Ars Longa. Cuadernos de Arte, núm. 3, València, p. 29-37. Publicado de nuevo en Tiempo y espacio en al arte: homenaje al profesor Antonio Bonet Correa, Vol. 1, València, p. 231-246.
- BENITO GOERLICH, D. (2013), «San Juan de Ribera mecenas del arte», en Studia Philologica Valentina, vol. 15, Universitat de València, València, p. 49-86.
- BIEDERMANN, H., Diccionario de símbolos. Barcelona, ed Paidós, 1993.
- BLANES ANDRÉS, R., Los Silos de Burjassot (1573-1600), Ajuntament de Burjassot, 1987.
- _____, Los Silos de Burjassot. Un monumento desconocido. Consell Valencià de Cultura, 1992.
- _____, (2002), «Les Sitges i el cine»; «Retrospectiva i actualitat» i «Hemeroteca Burjassot», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 7, Burjassot, p. 20-23.
- _____, (2003), «Els graners de Malta i les Sitges de Burjassot», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 8, Burjassot, 26-27.
- _____, (2003), «La Cruz Monumental de los Silos», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 9, Burjassot, p. 30-34.
- _____, (2004), “El pórtico de la Iglesia de Sant Bertomeu y Los Silos», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 10, Burjassot, p. 44-50.
- _____, (2004), «Burjassot: de Villa a Ciudad», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 10, Burjassot, p. 51-52.
- _____, (2006), «Unos inventarios interesantes», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 45-57.
- _____, (2009), «Gestación y creación de la Junta Superior Gubernativa del Reino de Valencia en el lugar de Burjassot y algunos sucesos acaecidos en nuestra ciudad) a finales del Trienio Liberal», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 13, Burjassot, p. 86-94.
- _____, (2010), «Burjassot, Hemeroteca 1867», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 14, Burjassot, p. 66-69.
- _____, (2014), «Los protocolos notariales de Manuel Sánchez Lucia, notario de Godella, Burjassot, Carpesa y Borbotó (1863-1872)», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antici l’Almara de Burjassot, núm. 15, Burjassot, p. 77-93.
- _____, (2015), «Crónica de un monumento, Los Silos de Burjassot (1601-1625)», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antici l’Almara de Burjassot, núm. 16, Burjassot, p. 30-55.
- _____, (2020), «Petición de la Medalla de Oro del Ayuntamiento de Burjassot, para el Colegio Mayor San Juan de Ribera», Burjassot.
- BLANES ANDRÉS, R., LÓPEZ GARCÍA, Á., LÓPEZ RAMÍREZ, Mª Am. i SANCHIS GAMIR, V. (2008), «Hemeroteca Burjassot: Pinzellades periodístiques sobre el Castell», en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 12, Burjassot, p. 33-38.
- _____, (2008), «La epidemia de cólera de 1885 en Burjassot», en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 12, Burjassot, p. 60-76.
- _____, (2009), «Hemeroteca Burjassot, 1866», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 13, Burjassot, p. 80-85.
- _____, (2014), «Burjassot. Hemeroteca: 1868», en Revista de L’Associació de Veïns del Nucli Antici l’Almara de Burjassot, núm. 15, Burjassot, p. 58-63.
- _____, 1915-2015, Centenario de la Construcción de la Casa Consistorial de Burjassot, Colección «Burjassot tiene su historia». Publicacions de la Universitat Popular de Burjassot. Dues edicions: la primera a càrrec de l’agrupació política d’Esquerra Unida de Burjassot i la segona a càrrec de l’agrupació política d’Esquerra Unida de Burjassot i de l’Ajuntament de Burjassot, València, 2015.
- _____, (2016), «El proyecto de todo un pueblo», en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic i l’Almara de Burjassot, núm. 17, Burjassot, p. 85-107.
- _____, Burjassot y Vicente Blasco Ibáñez (un vecino universal), publicat por Esquerra Unida de Burjassot, Fundació Vicente Blasco Ibáñez i la regidoria de Turisme de l’Ajuntament de Burjassot, València, 2017.
- _____, (2017), «El origen de la Cofradia de Sant Roc», en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic i l’Almara de Burjassot, núm. 18, Burjassot, p. 90-91.
- _____, (2018), «Camino vecinal de Paterna a Burjassot enlazando con la carretera de Ademuz-Valencia», en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 19, Burjassot, p. 88-98.
- BLANES, R., LÓPEZ Á., LÓPEZ, Mª. Am., SANCHIS, M. i SANCHIS, V., El Mercado de Burjassot (Un espacio con historia). Publicacions de la Universitat Popular de Burjassot i l’Ajuntament de Burjassot, València, 2018.
- _____, Repercusiones coléricas de la epidemia de Cólera de 1885 (El mal del Ganges en Burjassot). Publicacions de la Universitat Popular de Burjassot i l’Ajuntament de Burjassot, València, 2019.
- _____, (2019), «El Asociacionismo en el Burjassot de 1887 a 1936», en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic i l’Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 20, p. 30-37.
- _____, (2020), «Juan Antonio Conchillos y Falco, un testigo del Burjassot del siglo XVII», en Revista de l’Associació de Veïns Nucli Antic i l’Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 21, 2020, p. 52-56.

_____, Los Silos de Burjassot en el siglo XIX. Publicacions de la Universitat Popular de Burjassot i l'Ajuntament de Burjassot, València, 2021.

_____,(2022), «La imagería religiosa de posguerra en Burjassot (1939-1960) (I)» en Revista de l´Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 22, p. 54-65.

BLANES, R. y URZAINQUI, S. (2010), «Memoria de los procesos criminales acaecidos en Burjassot.», en Revista de l´Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 14, Burjassot, p. 70-77.

_____, (2011), «Conflictividad en un pueblo de l'horta nord en el seiscientos, Burjassot», en el III Congrés d'Estudis de L'Horta Nord, València-Alfara del Patriarca, 10-12 de febrer, vol. I, València p. 139-154.

_____, (2012), «Conflictividad en un pueblo de la huerta valenciana en el seiscientos, Burjassot», XI Reunión Científica de Historia Moderna, Universidad de Granada, Granada, p. 335-348.

BLASCO, F. J., La música en Valencia.: Apuntes históricos, Valencia: Imprenta de Sirvent y Sánchez, Alacant, 1896.

BLASCO, I. (2022), «38 años con los bomberos», en Revista de l´Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 22, p. 7-13.

BLASCO IBÁÑEZ, V., Arroz y Tartana, tom II, capítol IV, Alianza Editorial, València, 2001.

CABELLO, F., SANTA CRUZ, F. i TEMPRADO, R.M., Historia de la Guerra Última en Aragón y Valencia, Colección Historiadores aragoneses núm. 2, Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.), Exma. Diputación de Zaragoza, Saragossa, 2006.

CARABAÑA, J. (2007), «Estado y educación en la España democrática», en ESPINA, A.: Estado de Bienestar y competitividad. La experiencia europea, Siglo XXI, Mèxic, p. 189-231.

CÁRCEL ORTÍ, Mª. M. i BOSCÁ CODINA, J. V., Visitas pastorales de Valencia. (Siglos XIV-XV), Facultad de Teología San Vicente Ferrer, València, 1996.

CASAS, M., L'itinerari Valencià de Lady Holland, Consell Valencià de Cultura, Sèrie Minor, núm. 60, València, 2003.

CASTAÑEDA ALCOVER, V., Refranes valencianos recopilados por el P. Luís Galiana, dominico, Boletín de la Real Academia de la Historia, tom 75, 1919.

CATALÀ, M. À., Valencia en el grabado (1499-1899), Ajuntament de València, 1999.

CAZORLA MARÍN, C. (2017), «Arquitectura tradicional en la Huerta Norte de Valencia», en Revista de l´Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 18, Burjassot, p. 21-26.

CENTENARIO COLEGIO MAYOR SAN JUAN DE RIBERA 1916-2016, Memoria de la Celebración, Artes Gráficas Soler, València, 2017.

CERVELLERA CASTRO, A., Topografía médica de Burjasot, València, 1923.

_____, Burjasot como residencia veraniega y sitio de turismo, Burjassot, 1925.

_____, (1948), «Apartado de Tiempos Pasados», LOS SILOS Boletín Informativo de los Clavarios de San Roque. Burjassot.

CERVELLERA MOSCARDÓ, A. (2016), «Francisco Marco Díaz-Pintado», [Consultat 11 de juny de 2020] <http://burjasothistorico.blogspot.com/>.

_____,(2016), «Camino nuevo de Burjassot», [Consultat 8 d'abril de 2020], <http://burjasothistorico.blogspot.com/>

_____, (2016), «Balneario de Nuestra Señora de la Cabeza», [Consultat 14 de maig de 2020], <https://www.centred-estudislocalsdeburjassot.es>

_____, (2017), «Francisco Muñoz Izquierdo, en Programa de Fiestas de la Virgen de la Cabeza y San Miguel», Burjassot, p. 17-20.

_____, (2017), «Juan José López Laguarda», [Consultat 7 de maig de 2020]. <http://burjasothistorico.blogspot.com/2017/11/juan-jose-lopez-laguarda.html>.

_____, (2019), «Burjassot en la Exposición Regional Valenciana de 1909», [Consultat 7 de maig de 2020], <http://burjasothistorico.blogspot.com/>.

_____, (2020), «Historia de una gran fábrica de seda en Burjassot. De Juan Pampló a Anselmo Boix,» [Consultat 28 de maig de 2020], <http://burjasothistorico.blogspot.com/>.

_____, (2020): «La Bordadora Valenciana. Fábrica de José María Settier en Burjassot»,

CERVELLERA CASTRO, A., EXPÓSITO NAVARRO, L. M., GARCÍA GIMÉNEZ, A., NAHARROS LOZANO, J. i VALLS, A. (2019), «La singularidad monumental herida: Los Silos de Burjassot», en Revista de l´Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 20, Burjassot, p. 52-63.

CERVELLERA, A., PONS, F. (2020), «El tranvía de Valencia a Burjassot». El Nucli Antic de Burjassot, núm. 21, Burjassot, p. 46-51.

CERVERA ARIAS, F. (2006), «El campanario de la iglesia de San Miguel Arcángel», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 32-33.

_____, (2008), «La historia de un edificio. Colegio Mayor San Juan de Ribera de Burjassot», Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 12, Burjassot, p. 22-26.

_____, (2022), «Aproximación a la historia de la industria textil y sedera de Burjassot»», Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 22, Burjassot, p. 66-73.

50 ANIVERSARIO DE AGRÓNOMOS, Escuela Técnica Superior de Ingenieros Agrónomos, Universitat Politècnica de València, València, 2009.

CISNEROS ÁLVAREZ, P., La arquitectura y retablos de San Miguel Arcángel de Burjassot. Reflejos de los modelos figurativos de A. Pozzo, Universitat de València, València, 2005

CLARAMUNT, V., Urbanización de los Jardines del Real. (En premsa)

COLL CONESA, J., 50 años (1954 – 2004). Museo Nacional de Cerámica en el Palacio de Dos Aguas, Museu Nacional de Ceràmica de València, València, 2004.

COLL CONESA, J., (2001), «Historia del Museo: Breve reseña biográfica de Manuel González Martí» Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias González Martí, València, p. 120-131.

COLL CONESA, J., (2005) «Manuel González Martí (1877 – 1972)», Revista de la Subdirección General de Museos Estatales, Fundador del Museo Nacional de Cerámica. Núm.1, Madrid, p. 170-181.

CRUILLES, Marqués de, Guía urbana de Valencia antigua y moderna. Tom II. València. 1876.

DD.AA., Homenaje a Juan José López Laguarda, organizado en el Círculo Católico San Roque, Burjassot. 1983

DD.AA., Cartografía Valenciana (Siglos XVI-XIX), Diputació de València (Colección Imagen), València, 1997.

DD.AA. «Entre los muros del Castell», Asociación Amigos del Colegio Mayor San Juan de Ribera, butlletí núm. 1, desembre 2019.

Burjassot

DEL ARCO LLORENS, B., Estudio sobre los Silos de Burjassot, Tutor: Luís García Ballester, Treball final de carrera. Universitat Politècnica de València, Escola Tècnica Superior d'Enginyeria d'Edificació, València, 1999.

Diccionario de profesores de Instituto vinculadas a la JAE (1907 – 1936), [Consultat el 12 de maig de 2020], J.A.E. educa, Gónzalez Martí, Manuel, ceies.cchs.csic.es/?q=content/gonzalez-marti-manuel

DOMINGO, C., (2014) «L'Any del Centenari (II). Un año que vale por cien», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 15, Burjassot, p. 15.

DUALDE SERRANO, M., «Bodas de plata Coronación Virgen de la Cabeza», Programa de fiestas 1952, Burjassot.

DUCHET-SUCHAUX, G. y PASTOUREAU, M., Guía iconográfica de la Biblia y los santos. Madrid, ed. Alianza, 1996.

ESCOLANO, G. Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia (1878-1880). Edició del Departament d'Història Moderna, Universitat de València, 6 vol. València, 1972.

ESCORIHUELA CARBONELL, G. (2022), L'educació Musical, un dret i necessitat social. L'escola de Música de Burjassot», en Revista de l´Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 22, p. 48-51

ESQUILACHE MARTÍ, F. (2017) «L'origen i evolució de l'horta de València en els temps d'al-Andalus. El cas de les sèquies de Montcada i Tormos». Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 18, p. 39-45.

ESTATUTOS DEL PATRONATO MSS. (1915), «Escritura Fundacional», Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera, Burjassot.

ESTEBAN, J i SICLUNA, R., «La ciutat de València i la seua arquitectura vista per Van den Wijngaerde el 1563», d.a., Les vestes valencianes d'Anthonie den Wijngaerde (1563), Conselleria de Cultura, València, 1990.

EXPÓSITO NAVARRO, L. M. (2004), «El señorío laico de Burjassot (1568-1600). Primera parte: Bernat Simó, señor del Lugar», en Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 10, Burjassot, p. 41-43.

_____, (2016), «Piedra sobre piedra», en Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 17, Burjassot, p. 72-84.

_____, «El Castell de Burjassot. De colegio mayor a escuela militar (1931 – 1939)», <https://www.centred-estudislocalsdeburjassot.es>.

FAUS PRIETO, A., (2011), «Equivocos, mentiras, ocultaciones y medias verdades en la historia de la cartografía impresa valenciana (1584-1797)», Cuadernos de Geografía, Universidad de València, núm. 89, València, p. 71-98.

FERRANDIS LLUNA, S., Burjassot de los Bellos Destinos, Ajuntament de Burjassot, Burjassot, 1952.

FERRANDO ROIG, J., Iconografía de los santos, Barcelona, ed. Omega, Barcelona, 1950.

Ferriols Monrabal, José. E., Pagola Erviti, M. i Solá Palmer. J, Pirotecnia en Valencia. Ajuntament de València, Delegació de Cultura, València, 2008.

FOLCHI (seudónimo de Manuel González Martí), El Anunciador Valenciano, núm. 9, febrer 1913.

FONTELLES GARCÍA, M., Ermita de San Roque, Burjassot, Burjassot: Asociación Amigos de San Roque de Burjassot, Burjassot, 1998.

FRANCÉS, M. (2022), «Escuela de música Los Silos. On la música comença», en Revista de l´Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 22, p. 25-29.

GARCÍA EDO, V., Mapas del Reino de Valencia de los siglos XVI a XIX, València, Levante-EMV, 2005.

GARCÍA HERNÁNDEZ, J.A. (1995), «El escultor Francisco Marco Díaz-Pintado: Aportes biográficos», Atrio. Revista De Historia Del Arte, núm. 7, Universidad Pablo de Olavide, Sevilla, p. 102-112.

GARRIDO GARCÍA, G. (1999), «Burjassot C, F. Un club con solera», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 3, Burjassot, p. 16-17.

GARRIDO PASTOR, V., Memoria del Dr. D. Vicente Garrido Pbt, Imprés en Tipografía Moderna de Valencia, València, 1924.

_____, Memoria. El Castillo-Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera. Burjassot (València), Miguel Gimeno, València, 1924.

GAUNA, F., Relación de las fiestas celebradas en Valencia con motivo del casamiento de Felipe III, t. I, València, 1926.

GAYANO LLUCH, R., Los Silos de Burjassot, Ajuntament de Burjassot, 1948

GAZAPO VALDÉS, D. (1941), «La cartografía militar», Boletín de la Real Sociedad Geográfica, vol. LXXVII (gener-març), Madrid, p. 763-788.

GIBAJA, M. (2008), «El Jardín de la Dehesa del Castell, una joya ornamental de Burjassot» Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 12, Burjassot, p. 39-42.

GIBAJA, M. i MIGUEL GIL, J. B., «Jardín el Mirador (Jardín autóctono Mediterráneo)», [Consultat 14 de agost de 2020], <https://www.centred-estudislocalsdeburjassot.es.>, p. 1-19.

_____, Árboles y arbustos de l'Eixereta, Ajuntament de Burjassot.

GÓMEZ-FERRER LOZANO, M., (2006), «Consideraciones artísticas sobre los Silos de Burjassot. El balcón de Valencia», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 69-72.

GÓMEZ MORALES, D. (2017), «Les rutes per l'Horta de Burjassot com a revaloració d'un patrimoni en declivi», en El Nucli Antic, Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 18, Burjassot, p. 58-59.

GÓMEZ i NAVARRO, À., El joc de les birles, Generalitat Valenciana, València, 1992.

_____, Com es jugava al carrer, ed. La Gavella, Torrent, 1999.

_____, Juegos tradicionales valencianos, ed. Carena, València, 2001

_____, Jocs tradicionals, col·lecció Som Identitat, Generalitat Valenciana, 2013.

GÓMEZ i NAVARRO, À. i CIVERA JORGE, M., Juegos tradicionales, Serie Alcublas Escribe, ed. Exmo Ayuntamiento de Alcublas, Alcublas, 2007.

GONZÁLEZ LOECHES, L., Los Silos de Burjassot: estudio, diagnosis y estado de conservación. Dir.: Manuel Jesús Ramírez Blanco, proyecto fi de carrera, Universitat Politècnica de València.

GONZÁLEZ MARTÍ, M., Les Sitges de Burjassot, Ajuntament de Burjassot.

GONZÁLES, P. (2022), «Eso de los conciertos», en Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 22, p. 36-37.

GONZALEZ PÉREZ, V. (2010), «Los extranjeros residentes en España: Su aportación a la demografía» en Investigaciones geográficas, Universidad de Alicante, núm. 52. p. 99-135.

GONZÁLEZ URQUIJO, J.; IBÁÑEZ ESTÉVEZ, J.; PEÑA–CHOCARRO, L. i ZAPATA PEÑA, L. (2000), «Agricultura, alimentación y uso del combustible: aplicación de modelos etnográficos en arqueobotánica» Saguntum. Universitat de València. València, p. 403-420.

GRAN ENCICLOPEDIA DE LA MÚSICA. María Ros. Enciclopedia.cat/ec-gem-15704.xml.

GRANELL MARTÍNEZ, J. i J. MARTÍ FERRANDO, El «Diario de Valencia» i Burjassot. 1790-1800, Ajuntament de Burjassot, 1987.

HERRERA, J. M., Cartografía histórica de la ciudad de Valencia, 1704-1910, Ajuntament de València, València, 1985.

HUGUET, J. (2006), «Sitges i el Mirador» Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 38.

IBÁÑEZ MARCO, I. (2016), «El gremi d'artistes fallers: origen i tradició», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 17, Burjassot, p. 24-27.

IGLESIAS TORTOSA, S., Cines olvidados. Valencia, Periferia y Pedanías, ed. Sargantana, València, 2016.

JORDAN i PLA, T. (2019), «Vint-i-cinc anys des d'Estellés (1993-2018)», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 20, Burjassot, p. 16-17.

KOLORIT/MEDIA, «Diez esculturas que hacen de Valencia un gran museo al aire libre», 99 cosas que hacer en Valencia, 4 de febrer de 2017.

LABORDE, A. L. J.; Itinéraire descriptif de l'Espagne, t. II, València, 1876.

LACARRA LÓPEZ, J. (2016), «Los miramares valencianos. Ejemplos de arquitectura bioclimática», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 17, Burjassot, p. 20-23.

LAURI-VOLPI, J. (1973), «Las grandes voces de la Lírica contemporánea, María Ros, maestra de Arte y Vida», en Ritmo: Revista Musical Ilustrada, any XLIII, núm. 434, Madrid, p. 100-103.

LAURI VOLPI, G., El Equívoco, Madrid, 1940.

LÓPEZ GARCÍA, A. (2009) «L'origen de l'abastiment d'aigües potables a Burjassot», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 13, Burjassot, p. 59-61.

_____, (2009), «El partidor o llengües de les Barraques, Benicalap», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 13, Burjassot, p. 67.

_____, (2010), «Estudi històric i descripció topogràfica de l'àrea nord-oest de Burjassot» en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 14, Burjassot, p. 50-56.

_____, «Las gestiones del Obispo Dr. Muñoz Izquierdo», en La Virgen de la Cabeza de Burjassot. 75 aniversario de su Coronación. Burjassot, 2012.

LÓPEZ GARCÍA, S. (1982), «Burjassot en el Llibre del Repartiment», Butlletí d'Informació Municipal de Burjassot, núm. 4, Burjassot, 3-4.

_____, (1988), «Los Silos y sus Conserjes», Burjassot Revista d'Informació Municipal, núm. 25, Burjassot, p. 27.

_____, Aproximación a la Historia de Burjassot y su entorno, Ilmo Ayuntamiento de Burjassot, 1989.

_____, Arquitectura i ingeniería civil de caràcter rural i agrari en el territori de Burjasot i la seua àrea immediata, El Piló, 1994.

_____, Génesis e historia del callejero de Burjassot, 1996. (Sense publicar).

_____, (1996), «Algunas noticias interesantes para la historia reciente de los Silos y Burjassot (de julio a octubre de 1937)», en Butlletí Informatiu Municipal de Burjassot núm. 55, 56 i 57, Burjassot, p. 3-6.

_____, (1997), «Los emigrantes del Viso del Marqués», en Revista d'Informació Municipal , núm. 60, Burjassot, p. 22-23.

_____, Evocación al IV Centenario de la compra del Señorío de Burjassot por Don Juan de Ribera, Associació Cultural L'Almara, Burjassot, 2000.

_____, (2001), «El porrat de la festivitat de Sant Roc en Burjassot», en Revista de festes de Sant Roc, Burjassot, p. 2-3.

_____, Burjassot y su descripción médica del Dr. A. Cervellera Castro. Associació Cultural L'Almara, Burjassot, 2004.

_____, (2008), «Pel fil es trau el cabdell» (Burjassot i l'origen de la traca valenciana), en Revista de festes de Sant Roc, Burjassot, p. 4-6.

_____, (2009), «El Burjassot que pogué ser i no fou», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 13, Burjassot, p. 56-58.

_____, (2009), «El partidor o llengües d'Alborgí, Burjassot», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 13, Burjassot, p. 66.

_____, Historia de Burjassot (Nueva aproximación), vol. I, ed. Denes, Burjassot, 2009.

_____, (2010), «Increible, però cert evolució urbana i descripció del Barri de les 613 vivendes de Burjassot», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 14, Burjassot, p. 57-63.

_____, (2013), «Ullada al Patrimoni Cultural de Burjassot (XV)», en Revista Objetivo Navidad, Burjassot, p. 10-13.

_____, «Ante un trabajo inédito de investigación sobre la historia de Burjassot realizado por D. Antonio Mut Calafell», article publicat en el programa de festes de Burjassot de 2014, en Centre d'estudis de Burjassot, <https://www.centred-estudislocalsdeburjassot.es>.

_____, (2009), «Les bandes de música de Burjassot des dels orígens fins a la banda de música del Centro Musical Recreativo Burjasot», en Revista de festes de Sant Roc, Burjassot, p. 1-4.

_____, Las fuerzas armadas en el Burjassot de la 2ª República, Associació Cultural L'Almara, Burjassot, 2016.

_____, (2016), «L'ambient festiu vist en el Pati de les Sitges de Burjassot pel pintor Ignacio Pinazo Camarlench», en Revista de festes de Sant Roc, Burjassot, p. 39-51.

LÓPEZ GARCÍA, A. i S. (2009), «La séquia de Fartamal», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 13, Burjassot, p. 63-65.

LÓPEZ GARCÍA, S. i PELUFO MARTÍNEZ, J., L'Univers humà del Pati de Sant Roc. Al voltant de les Sitges i l'Ermita de Burjassot. Burjassot: Associació Cultural L'Almara, 2019.

LÓPEZ-GÓMEZ, A., El Método cartográfico de Tomás López. El interrogatorio y los mapas de España. Estudios Geográficos, vol, 57, núm. 225, Madrid, 1996, p. 667-710.

LÓPEZ IBOR, J. J. (1935), «Cómo fue la Fundación. El Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera», en Revista Norma, Asociación de Antiguos Becarios. Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera, Burjassot, p. 229-235.

_____, (1935), «Antiguos Alumnos. El Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera», Revista Norma, Asociación de Antiguos Becarios. Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera, Burjassot, p. 236-245.

LÓPEZ LAGUARDA, J. J., Burjasot (Apuntes para la Historia), prólogo del Ilmo. Sr. D. Manuel González Martí, València, 1946.

_____, Los Silos de Burjassot. Salvador Albert. Burjassot. 1949.

_____, Del Burjasot de Antaño. València, 1952.

_____, (1966), «Responso lírico a la acequia de Moncada», Fiestas Patronales, Burjassot.

LÓPEZ RAMÍREZ, A., Burjassot durante la II República, València, 2011.

LÓPEZ SALÓN, F. J. (2022), « Banda sinfónica de la Agrupación Musical Los Silos de Burjassot», en Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 22, p. 20-24.

LLOPIS, A. i PERDIGÓN, L., Cartografía histórica de la Ciudad de Valencia (1608- 1944), Universitat Politècnica de València, llibre + 2 DVD, 4a ed., 2016.

LLORENTE FALCÓ, F., Memorias de un Setentón. De mi Valencia de otros tiempos, vol. 3, Publicat per Federico Domenech, València, 2001.

MARCO RUBIO, F., «La sabiduría campesina en l'Horta Nord», <https://www.centred-estudislocalsdeburjassot.es.>, p. 1-31.

MADOZ, P., Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar, Valladolid, 1987.

MAÑAS VALERO, S. (2016), «El jardín de la Dehesa», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 17, Burjassot, p. 28-29.

MARTÍ FERRANDP, J., (2016), «De balcones i de gents», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 20, p. 18-19.

MARTÍNEZ, A. i MANGUE, I. (2003), «La Reial Séquia de Montcada: Notes sobre la Història d'una institució de reg i la seua producció documental». En ACTES del Segon Congrés d'Estudis de l'Horta Nord, p. 481-509.

MARTÍNEZ ALOY, J., «Provincia de Valencia» en Geografía General del Reino de Valencia, Barcelona, 1920-1927.

Ministerio de Cultura y Deporte del Gobierno de España, Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias «González Martí, [Consultat 30 d'abril de 2020], www.culturaydeporte.gob.es/mnceramica/institucion/historia/manuel-gonzalez-marti.html

MIRALLES F., (2014), «Està en la nostra ciutat: Fàbrica de teixits de seda Camilo Miralles», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 15, Burjassot, p. 13.

_____, (2018), «Camilo Miralles: Un taller de seda artesanal a Burjassot» en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot i de l'Almara, núm. 19, Burjassot, p. 41.

MIRET I MESTRE, J., Sistemes tradicionals de conservació dels aliments en fosses i sitges. Un enfocament multidisciplinari. Setembre, 2009.

MONTESINOS, T. (2019), «El naixement del moviment veïnal a Burjassot», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 20, Burjassot, p. 22-24.

MOSCARDÓ MANSERGAS, J., «Burjasot fecé. Fundación y actuación durante su sexagenaria edad». Boletín Silos, Burjassot, 1977.

MORCILLO SÁNCHEZ, E. (2016), «Burjassot nucli de recerca i docència de la Universitat de València», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 17, Burjassot, p. 32-35.

MUÑOZ DE LA NAVA CHACÓN, J. M. (2005-2006): «Antonio Mancelli: corógrafo, iluminador, pintor y mercader de libros en el Madrid de Cervantes (I-II)», Torre de los Lujanes, 57-58, p. 45-84 (I) i p. 165-220 (II), Real Sociedad Matritense de Amigos del País.

NADAL, F. (2007), «Els serveis cartogràfics republicans durant la Guerra Civil Espanyola», en Els mapes en la Guerra Civil Espanyola (1936-1939). ICC, Barcelona, p. 15-44.

NAHARROS LOZANO, J. (2018), «Contribuir, prevenir e instruir. La gestión en la huerta de Valencia (1845-1868)», Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 19, Burjassot, p. 99-103.

_____, (2019), «Burjassot en el Antiguo Régimen. Apuntes del siglo de las Luces», en Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 20, Burjassot, p. 64-66.

NAVARRO MUÑOZ, M., «Juan Rivelles Guillén 1892-1974. Un gran pintor desconocido vecino de Burjassot», www.centred-estudislocalsdeBurjassot.es.

_____, «Jose Muñoz Bondia “Lloco” 1896-1975. Leyenda viva en el mundo de la pelota valenciana», www.centred-estudislocalsdeBurjassot.es.

NAVARRO SORNÍ, M. (2006), «San Juan de Ribera y la Biblia», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 73-78.

NAYA, G. (2014), «L'Any del Centenari I. El auténtico decano», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 15, Burjassot, p. 14.

NAYA, R. (2006), «Historia de Nuestra Señora de la Cabeza», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 30-31.

Nueva Biblia Española, Madrid, Ediciones Cristiandad, 1977.

ORELLANA, M. A. de, Valencia Antigua y Moderna, tom II, Acción Bibliográfica Valenciana, València, 1923-1924.

_____, Biografía Pictórica Valentina o Vida de los Pintores, Grabadores y Arquitectos Valencianos, Ministerio de Institución Pública y Bellas Artes, Madrid, 1930.

ORTIZ DEL EGIDO, L., Los Silos de Burjassot, Ermita, Casa «dels barrons» y Escuela de Artes y Oficios: estudio, diagnosis y estado de conservación. Dir.: Manuel Jesús Ramírez Blanco. Projecte fi de carrera. Universitat Politècnica de València. Escola Tècnica Superior d'Enginyeria d'Edificació. 2010.

OSCAR BLAT, F. i ALONSO BERZOSA, J. A., «Radio juventud de Burjassot», www.centred-estudislocalsdeBurjassot.es.

PALLARDÓ, P. (2008), «Les dones del Castell», Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 12, Burjassot, p. 31-32.

PASTOR, A., (2008), «Burjassot en la literatura», Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 12, Burjassot, p. 77-78.

_____, (2019), «Nucli Antic, 25 anys»; «Associació de veïns Lucense»; «Associació de veïns Barri de Sant Joan» i «Associació de veïns Lauri Volpi», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot i de l'Almara, núm. 20, Burjassot, p. 10-13; p. 25.; p. 26-27 i p. 28-29.

PERSONAJES VALENCIANOS: Manuel González Martí, [Consultat 30 d'abril de 2020], www.jdiezarnal.com/valenciapersonajesmanuelgonzalezmarti.html.

PÉREZ ARNAL J. (2022), «Cor ciutat de Burjassot», en Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, Burjassot, núm. 22, p. 40-45.

PÉREZ GARCÍA, P. (2006), «El Encubierto de Valencia y el fenómeno encubertista» en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 58-63.

PLÁSTICOS GAMÓN S.A., XXI Festivales para el recuerdo. Ediciones Mediterráneas y Prensa Gráfica, S.L, València, 8 d'octubre de 2000.

PONS, S., «El I Centenari del Col·legi Major Sant Joan de Ribera». Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 18, febrer 2017, Burjassot, p. 14-17.

PONZ, A., Viaje de España, en que se da noticia de las cosas más apreciables, y dignas de saberse, que hay en ella, vol. III i XII, publicat per la vídua del Sr. Joaquín Ibarra, Madrid, 1787.

PROGRAMA DE LA SOLEMNES FIESTAS con motivo de la celebración de VIº Centenario de la muerte de San Roque y Proclamación Pontificia de la Patrona de Nuestra Señora de la Cabeza, Burjassot, 1927.

PUELLES BENÍTEZ, M., Educación e ideología en la España contemporánea (1767-1975), Labor, Barcelona, 1980.

PUIG RAGA, J. V. (2008), «Presente y futura», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 12, Burjassot, p. 53-57.

RAMÍREZ BLANCO, M. J. (2006), «El Plan Director de los Silos de Burjassot, ¿Por qué?», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 39-40.

REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA, Francisco Muñoz Izquierdo, [Consultat 3 de juny de 2020], <http://dbe.rah.es/biografias/57112/francisco-munoz-izquierdo>.

_____, Domingo Mascó, [Consultat 6 d'abril de 2020], <http://dbe.rah.es/biografia/56774/domingomasco>.

REAU, L., Iconographie de l'art Chétienne, Presses Universitaires de France, París, 1958.

REY AYNAT, M., Arquitectura rural valenciana: tipos de casas dispersas y análisis de su arquitectura, Generalitat Valenciana, València, 1998.

_____, Alqueries: Paisatge i arquitectura en l'horta, Consell Valencià de Cultura, València, 2002.

RIPA, C., Iconología. Hildesheim: Georg Olms, Universidad de Zürich, 1970.

ROBRES LLUCH, R., San Juan de Ribera. Expresión teológica y oratoria sagrada en el Siglo de Oro de la lengua de Castilla (1532-1611), Instituto Español de Historia Eclesiástica, Roma, 1984.

RODRÍGUEZ, R. (1927), «La iglesia de Burjasot», en Fiestas centenarias dedicadas a nuestro Patrón San Roque y Proclamación Pontificia de Patrona de Nuestra Señora de la Cabeza, Burjassot.

ROIG FOLCH, V., Un Siglo de fallas en Burjassot. De 1917 a 2017 desde sus orígenes, ed. Entitat Cultural Valenciana «El Piló», desembre, València, 2017.

_____, (2018), «Un Siglo de fallas en Burjassot», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot i de l'Almara, núm. 19, Burjassot, p. 38-40.

ROMEO, M. C. (1994), «Discontinuitats socials i canvi polític durant el segle XIX: algunes consideracions», Espai Obert, València, núm. 1, p. 20-26

ROS I ANDREU, J. L., Catàleg de Monuments i Conjunts de la Comunitat Valenciana, 2 vol., València, 1983.

ROSSELLÓ VERGER, V.M. (2004), «Tomás Vicente Tosca y su entorno ilustrado en Valencia. Obra autógrafa y atribuciones», Eria. Revista cuatrimestral de Geografía, núm. 64-65, València, p. 159-176.

_____, Cartografia historica dels Països Catalans, Universitat de València- Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2008.

RUEDA HERNANZ, G.: España 1790-1900. Sociedad y condiciones económicos, Istmo, Madrid, 2006.

SALCEDO, J. (1989), «Demografía y democracia: Consideraciones sobre las relaciones entre la demografía y la práctica política», en Revista del Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, núm. 2, p. 197-223.

SALES MARTINEZ, V., URZAINQUI SÁNCHEZ, S. (2011), «Sobre una visura de la Séquia de Montcada en el segle XVI (1576)». Actes del III Congrés d'Estudis de l'Horta Nord, Vol I. València. Universitat Politècnica, València, p. 97-118.

SÁNCHEZ CAMARA, I. (2016), «Una Universidad cercana», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic i l'Almara de Burjassot, núm. 17, Burjassot, p. 37-38.

SÁNCHEZ VÁZQUEZ, A. (1961), «Las ideas estéticas en los Manuscritos económicos-filosóficos de Marx». Dianóia, v. 7, México: Universidad Nacional Autónoma de México, p. 236-258.

SANCHIS SIVERA, J., Nomenclator Geográfico-Eclesiástico de los Pueblos de la Diócesis de Valencia, València, 1922.

SANTIAGO PONS, J. (2016), «Cent anys de vida universitària a Burjassot», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 17, Burjassot, p. 38-39.

_____, (2020), «Col·legi Major San Juan de Ribera: Volem una societat millor? Apostem pels jóvens!», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot i de l'Almara, núm. 21, Burjassot, p. 65-67.

SANZ ROZALEN, V., «Elecciones, partidos y políticos en la Valencia decimonónica» en Historia de la Diputación de Valencia, València, 1995.

SEBASTIÁN, S., Contrarreforma y barroco, Madrid, Alianza, 1981.

SICLUNA LLETGET, R. (2006), «Los silos de Burjassot y los graneros de Florian. Una oportunidad de colaboración», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 34-35.

SIRERA MIRALLES, C., Cuando el fútbol no era el rey, Valencia: Universitat de València, 2008.

SIXTO IGLESIAS, R., Evolución medieval de la propiedad agraria, p. s/p. Obra inédita

_____, (1998), «El núcleo urbano del Burjassot medieval, en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 1, Burjassot, p. 14-15.

_____, (1999), «Paisaje agrario del Burjassot medieval», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 3, Burjassot, p. 12-13.

_____, (1999), «La familia campesina en el Burjassot medieval», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 4, Burjassot, p. 12-13.

_____, (2000), «Del Burjassot medieval: La organización medieval en Burjassot», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 5, Burjassot, p. 18-20.

_____, (2000), «Del Burjassot Medieval. Algunas notas sobre nuestras zonas de interés arqueológico», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 7, Burjassot p. 28-29.

_____, (2003), «Las Series Documentales del Archivo Parroquial», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 9, Burjassot, p. 35-37.

_____, (2004), «Los inicios del Señorío de Burjassot», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 10, Burjassot, p. 53-54.

_____, (2006), «Cultivos agrícolas en el Burjassot medieval», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 11, Burjassot, p. 76-78.

_____, (2008), «Fuentes documentales para el estudio de la tierra en el Burjassot medieval». en Revista de l'Associació de Veïns Nucli Antic de Burjassot, núm. 12, Burjassot, p. 94.

_____, (2009), «El agua y las acequias en el Burjassot medieval», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 13, Burjassot, p. 76-77.

SOLER SEGUÍ, S., «La Historia Medieval contada a través de los documentos catedralicios: Burjassot», www.centred-estudislocals-deburjassot.es, p. 1-7.

SUCHET, L. G., Atlas de Memories du Maréchal Suchet, Duc d'Albufera, ses campagnes en Espagne, depuis 1808 jusqu'a 1814, París, 1928.

TABERNER, F. (2014), «Representaciones cartográficas de la ciudad de Valencia: del manuscrito a la reproducción seriada», Treballs de la Societat Catalana de Geografia, núm. 77, Barcelona, p. 275-297.

TRABAJO-MEMORIA, realizado en el Colegio Mayor San Juan de Ribera con motivo del XL aniversario de su fundación (Colegio Mayor San Juan de Ribera).

REGLAMENTO GENERAL DEL COLEGIO MAYOR DEL BEATO JUAN DE RIBERA, 1915, Escritura Fundacional, Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera.

REGLAMENTO GENERAL DEL COLEGIO MAYOR SAN JUAN DE RIBERA, 1974, Colegio Mayor San Juan de Ribera.

TOLEDO GUIRA, J. (1959) «Un documento del siglo XIV interesante para la historia de Burjassot», Anales del Centro de Cultura Valenciana, València, p. 30-35.

TORRES FAUS, F. (1997), «El plànol de València d'Antonio Manceli», Levante-EMV, 1997, València, p. 44.

TRENS, M., María, iconografía de la Virgen en el Arte Español, Madrid, Plus Ultra, 1947.

URTEAGA, L. I NADAL, F., Las series del mapa topográfico de España a escala 1:50.000, ign, Madrid, 2001.

VALLS AYUSO, A., Silos de Burjassot (S.XVI). Origen y desarrollo constructivo. Evolución de sus estructuras. Estado de conservación, Tesi doctoral dirigida per Manuel Jesús Ramírez Blanco i Jaime Llinares Millán, Universitat Politècnica de València, València, maig 2014.

_____, (2015), «Terraplenado de los Silos», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 16, Burjassot, p. 82-87.

VALLS AYUSO, A., RAMÍREZ BLANCO, M. J., GARCÍA GARCÍA, F. i LLINARES MILLÁN, J. (2015), «Los Silos de Burjassot y las nuevas tecnologías para su estudio y puesta en valor», Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 16, Burjassot, p. 76-81.

VICO MONTEOLIVA, M. (1983), «La obra Benéfico-Pedagógica de Doña Carolina Álvarez: El Colegio Mayor «San Juan de Ribera» de Burjassot», en Historia de la educación, núm. 2, València, p. 229-236.

VILLARRASA, E. M., La leyenda de oro, L. González y Cía, Barcelona, 1987.

VIVAS ZIARRUSTA, S. (2014), «Escultura, arquitectura y paisaje urbano», IKD baliabideak 8, Universidad del País Vasco, [Consultat 13 d'octubre de 2021] <http://hdl.handle.net/10810/13931>.

ZARAGOZA ADRIAENSENS, S., Origen y actividades del Instituto Valenciano de Investigaciones Agrarias (1868-2000), València, 2011.

_____, (2016), «Burjassot: Una ciudad pionera en la investigación y en la docencia de las Ciencias Agrarias», en Revista de L'Associació de Veïns del Nucli Antic de Burjassot, núm. 17, Burjassot, p. 40-47.

BUTLLETINS OFICIALS

Boletín Oficial del Municipio de Burjasot (B.O.M.B), Any III, (Números 19, 20 i 23), 1949.

B.O.M.B., Número extraordinario (núm. 54), any VI, octubre-novembre, de 1952.

B.O.M.B., «Sesiones del Ayuntamiento» (Del Ayuntamiento Pleno), any VII, núm. 62, 2 de juliol, agost de 1953.

Boletín Oficial del Estado (B. O. E.), decret 22 de juliol, data 14 d'agost de 1953, p. 4924.

B. O. del E (B.O.E.), núm. 13, Annex únic, 13 gener 1955.

Instituto Geográfico y Estadístico (I.G.E.), Acta de la operación practicada para reconocer la línea de término y señalar los mojones comunes a los términos de Burjasot y de Valencia, 7 de juliol de 1900 (Lei del 27 de març de 1900).

HEMEROTECA

Diario de Valencia, dijous, 3 de gener de 1805.

Diario de Valencia, diumenge 1 d'octubre de 1916, any VI, núm. 2002.

Diario de Valencia, Juan Bautista Santandreu, «El Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera. Burjasot. Patronato Alvarez», 6 de març de 1919, any IX, núm. 2857, pàgina valenciana.

El Alicantino, diario católico, divendres, 27 d'octubre de 1983, any VI, núm. 1713, p. 3.

El País, Juan Manuel Játiva, «Ecos de glorioso pasado lírico», edició Comunitat Valenciana, 11 d'abril de 2012.

El Pueblo, La Historia en las calles, dissabte, 18 de gener de 1896, any III, núm. 428.

El Pueblo, Las manifestaciones de ayer, dilluns 30 de març de 1903, any XI, núm. 8.088.

El Pueblo: Diario Republicano de Valencia, Academia de Bellas Artes. La Exposición de los alumnos, dimecres, 5 de juny de 1911, any XVIII. núm. 6902.

El Pueblo: Diario Republicano de Valencia, 5 de juny de 1911, any XVIII. núm. 6902.

El Pueblo: Diario Republicano de Valencia, 8 d'agost de 1928, any XXXVI

El Pueblo: Diario Republicano de Valencia, 4 de desembre de 1931, any XXXVIII, núm. 13618.

La Correspondencia de España, diumenge, 6 de setembre de 1868, any XIX, núm. 3.915.

La Correspondencia de España, diumenge, 29 de juliol de 1894, any XLV, núm. 13263.

La Correspondencia de Valencia, diumenge, 31 de juliol de 1892 any XV, núm. 4860

La Correspondencia de Valencia, En el Centro de Cultura Valenciana. Recepción del señor González Martí, dijous, 27 de gener de 1921, any XLIV, núm. 18286.

La Discusión, divendres, 22 d'octubre de 1869, any XIV, núm. 323

La España Artística, dilluns, 5 de setembre de 1892, periòdic bisetmanal.

La Unión Católica, diumenge, 26 de setembre de 1880, any IV núm. 1016

Las Provincias, Noticias locales, dissabte, 20 d'abril de 1872, any VII, núm. 2111.

Las Provincias, diumenge, 1 de maig de 1898, any XXXIII, núm. 11571.

Las Provincias, dissabte, 20 de maig de 1899, any XXXIV núm. 11955.

Las Provincias, dissabte, 13 d'abril de 1901, any XXXVI núm. 12648.

Las Provincias, dissabte, 11 de juliol de 1908, any XLIII, núm. 15288.

Las Provincias, dissabte, 3 d'octubre de 1908 any XLIII, núm. 15356.

Las Provincias, diumenge, 4 de juny de 1911, any I, núm. 77.

Las Provincias, diumenge, 7 de maig de 1922, any 57 núm. 16394,

Las Provincias, dissabte, 13 de gener de 1923, núm. 16.563.

Las Provincias, dijous, 6 de novembre de 1924, any 59, núm. 18319.

Las Provincias, divendres, 13 de febrer de 1925, any 60, núm. 18404.

Las Provincias, dimarts, 3 de febrer de 1925, any 60, núm. 18395.

Las Provincias, dimecres, 6 de juliol de 1927, any 62 núm. 19035.

Las Provincias, dimecres, 6 de juny de 1928, any 63, núm. 19323.

Las Provincias, divendres, 26 de setembre de 1952.

Las Provincias, «Actualidad Valenciana», dimecres, 30 setembre de 1953.

Las Provincias, Bon dial Roc, dijous, 3 de març de 1960.

Las Provincias, «Sociedad, González Martí, padre del Museo Nacional de Cerámica», dilluns, 1 de gener de 2018, any 151, núm. 55.293

Levante, Levante al día, dimarts, 29 de setembre de 1953.

Levante (Mercantil Valenciano), Esquela de Juan José López Laguarda, dimecres 16 de juny de 1971.

Levante (Mercantil Valenciano), Las Caras del Agua, d'Eloina Hernández Doria, apartat La C.V. Semanal, diumenge 10 de gener de 2021.

Mundo Gráfico (Revista Mensual Ilustrada), Portada dedicada a María Ros, 30 d'abril de 1913, any 147, núm. 75.

Mundo Gráfico (Revista Mensual Ilustrada), Portada dedicada a María Ros, 30 d'abril de 1924, núm. 686.

Mundo Gráfico, Paterna, Benimmàmet, etc. Los simpáticos trogloditas de nuestro siglo, dimecres, 5 de març de 1930, any XX, núm. 957.

Revista de Bellas Artes, Crítica Teatral.-Pintura.-Música.-Escultura.-Arquitectura. (Madrid. 1866), dissabte, 27 d'octubre de 1866.

Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació, www.cvmc.es.

Europapress (Comunidad Valenciana) Cultura.- Burjassot (Valencia) nombrará a Antonio Ozores hijo predilecto de la localidad, su ciudad natal, València, 26 de maig de 2010.

ARXIUS

Arxiu Agrupació Musical (A. A. M.), Llibre d'Actes de l'Agrupació Musical Los Silos (1950-1973).

Arxiu Diputació Provincial de Valencia (A.D.P.V.), Padró d'Habitants de l'Ajuntament de Burjassot, CAIXA C.3.6.1.

Arxiu Municipal de Burjassot (A.M.B.), Llibre d'Actes de les sessions municipals del 12 de desembre de 1861.

A.M.B., Llibre d'Actes de les sessions municipals del 19 de març de 1871.

A.M.B., Llibre d'Actes de les sessions municipals del 13 de juliol de 1872.

A.M.B., Llibre d'Actes de la sessió municipal de 25 de juny de 1899

A.M.B., Segell de les Actes de l'Alcaldia Constitucional de Burjassot.

A.M.B., Segell Republicà en les Actes de l'Ajuntament Constitucional de Burjassot.

A.M.B., Expedient d'aprovació escut municipal.

A.M.B., Sèrie Obres i Urbanisme. Planol del projecte del teatre Pinazo, 1921, caixa 271 expedient 20.

A.M.B., Llibre d'actes del ple municipal de 4 de juny de 1951, Arxiu Municipal Burjassot.

Arxiu Municipal de València (A.M.V.), Secció Història, Hisenda, caixa 1270, Silos de Burjassot. Expedient: Autos sobre las Obras y Repaso de los Silos de Burjasot y Almacenes contiguos para reponer el trigo de la Real Hacienda, 1754

A.M.V., Secció Primera, Subsecció J, Classe I, Administració, Subsecció B, Obres i delimitacions, 1876

Arxiu Parroquial de Burjassot (A.P.B.): Visita de la Iglesia parroquial del lugar de Burjasot y su anexo del año 1699. En sede vacante, sig. L5, f. s/f.

A.P.B., Cesión de un terreno en el antiguo cementerio parroquial por la Junta de Fábrica a la Cofradía de la Virgen del Rosario para la construcción de una capilla, sig. C1-P5.

A.P.B., Memoria de las reformas y restauración de la iglesia, sig. C65.

Arxiu de Protocols del Patriarca de València (A.P.P.V.), sig. núm. 25.612/J. Masó, 20 setembre 1434

A.P.P.V., sig. núm. 22.859/P. Masó; 24 novembre 1451.

A.P.P.V., 24 novembre 1451, sig. núm. 22.860/P. Masó, 4 gener i 19 setembre 1452.

A.P.P.V., sig. núm. 22.863/P. Masó, 10 gener 1454.

A.P.P.V., Noticias de los derechos y propiedades del Real Colegio de Corpus Christi, por el doctor D. José Ventura. Colegial Perpetuo del mismo. Cc, València, 1865.

Arxiu del Regne de València (A.R.V.), Llibres del registre d' (1887-1936), 4 toms.

A.R.V., Protocolos, sig. núm. 2.786/B. Calp; 15 agost 1354.

Fonts estadístiques

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADISTICA (INE), Poblaciones de hecho desde 1900 hasta 1991. Cifras oficiales sacadas de los Censos respectivos. [Consultat 18 d'abril de 2021]. A: https://www.ine.es/buscar/searchResults.do?searchString=Burjassot&Menu_botonBuscador=&searchType=DEF_SEARCH&startat=0&L=0

I.N.E., Estadística del Padrón Continuo a 1 de enero de 2019. Datos por municipios [Consultat 21 d'abril de 2021]. A: https://www.ine.es/buscar/searchResults.do?searchString=Burjassot&Menu_botonBuscador=&searchType=DEF_SEARCH&startat=0&L=0.

INSTITUTO VALENCIÀ D'ESTADÍSTICA (IVE); Ficha municipal. Edición 2020. [Consultat 21 d'abril 2021]. A: <https://pegv.gva.es/va/temas/demografiaypoblacion/migraciones>